

Lehelyezett kö

Tanulmányok

M. SZABÓ MIKLÓS

nyugállományú altábornagy,
a Magyar Tudományos Akadémia
rendes tagja emlékére

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Lehelyezett kő

Tanulmányok M. Szabó Miklós nyugállományú altábornagy,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja
emlékére

Lehelyezett kö

Tanulmányok
M. Szabó Miklós
nyugállományú altábornagy,
a Magyar Tudományos Akadémia
rendes tagja emlékére

Szerkesztette
Gőcze István
Padányi József

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

A kötet szerzői

Balla Tibor
Boda Mihály
Cseh Valentin
Deák József
Forgács Balázs
Gazdag Ferenc
Gőcze István
Halmai Péter

Harai Dénes
Hermann Róbert
Horváth Miklós
Kiss György
Korinek László
Kovács László
Mezey Barna
Munk Sándor

Négyesi Lajos
Pohl Árpád
Siposné Kecskeméthy Klára
Solymosi József
Svéd László
Szakály Sándor
Szenes Zoltán
Török Ádám

Szakmai lektor
Padányi József

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Csinta Áron
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt
Korrektor: Bujdosó Hajnalka

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/01128_00

ISBN 978-963-531-972-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-973-2 (ePDF)
ISBN 978-963-531-974-9 (ePub)

© A szerzők, 2023
Szerkesztés © Gőcze István, Padányi József, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó | 9

Balla Tibor

A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia
első igazgatói, 1872–1880 | 11

Boda Mihály

Hibrid háború: konfliktusforma a harmonikus béke és a direkt háború között –
A hibrid háború katonafilozófiai értelmezése | 21

Cseh Valentin

Németország
II. világháborús olajhelyzete
és közép-európai olajforrásai | 29

Deák József

Néhány szovjet-orosz biztonsági szerv születése,
működésük példái, kulisszatitkai | 51

Forgács Balázs

Kovács Jenő és Magyarország katonai stratégiája | 61

Gazdag Ferenc

Nemzeti érdek és külpolitika | 75

Göcze István

Paradigmaváltás a hadtudományban? | 91

Halmai Péter

Háborús sokk és az ukrán gazdaság | 111

Harai Dénes

A személyiség fontossága –
Gondolatok egy visszaemlékezés kapcsán | 125

Hermann Róbert

Ki mindenki (nem) volt Görgei? | 131

Horváth Miklós

M. Szabó Miklós, a hadtörténész | 141

Kiss György

Néhány gondolat az ígéretről –
In memoriam M. Szabó Miklós | 151

Korinek László

A katonai erőszakról | 163

Kovács László

A tudomány rögzös útján:
a múlt és a jövő kutatása | 171

Mezey Barna

A büntetés-végrehajtás őrsemélyzetének polgári kori kezdetei | 181

Munk Sándor

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitása
megvalósításának akadályai | 195

Négyesi Lajos

A Zrínyi Campus hajdanvolt emlékművei | 205

Siposné Kecskeméthy Klára

Honvédtisztképzés a Ludovika Akadémián | 221

Solymosi József

Tudományos rektorhelyettesi tevékenység az egyetem létrehozásában
és megtartásában M. Szabó Miklós akadémikus rektor csapatában | 233

Svéd László

Távolról – egy közelebbi barátság | 241

Szakály Sándor

„Háry tata” –

Vitéz Háry László (1890–1953)

címzetes vezérőrnagy életútjának rövid vázlata | 249

Szenes Zoltán

A NATO új stratégiai koncepciója | 259

Török Ádám

M. Szabó Miklós akadémikus emlékére | 277

Előszó

A magyar tudományos közösséget, valamint a katonai közvéleményt 2021. március 9-én sokkolta a hír: M. Szabó Miklós nyugállományú altábornagy, akadémikus, egykori főiskola- és akadémiaparancsnok, majd rektor elhunyt. Még tombolt a koronavírus-világjárvány, mégis hihetetlen volt, hogy, ahogyan a közéletben hívták, Szabó Miklós, vagy ahogyan a katonai felsőoktatásban nevezték, „a rektor” eltávozott közülünk.

Fiatal tanszékvezetőként kerültem a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemre, így volt szerencsém látni azt a rengeteg küzdelmet, amelyet a magyar katonai felsőoktatás színvonalának megőrzése és emelése érdekében megvívott. Távol áll tőlem, hogy magamat bármilyen területen hozzá hasonlítsam, de bizony a katonai felsőoktatás immáron csak dékánként történő vezetése során sokszor gondoltam erre az örökségre. Nem a munka vagy a szakmai feladatok elvégzése jelentette a legnagyobb kihívást, hanem az általa rendkívül magasra állított, feddhetetlen erkölcsi mércének a teljesítése.

Emberi nagyságát mutatja, hogy – szó szerint – a haláláig oktatott, csendben, szerényen, de olyan színvonalon, ahogyan azt az igazi tudósok teszik. Soha nem szólt bele az utódok munkájába, de minden találkozáskor őszintén megkérdezte: hogy vagy – és már sietett tovább. Azonban a látszólagos távolságtartás mögött nagy tájékozottság volt, amelyet az általa nem könnyelműen osztogatott biztató mosolyok és bajtársi kézszorítások is mutattak.

Pontosan tudta, milyen helyzetbe került a katonai felsőoktatás, és nagyra értékelte azt a munkát, amelyet a Nemzeti Közszerológiai Egyetem megalakulása után a hadtudomány, a katonai műszaki tudomány és a tisztképzés eredményeinek megőrzéséért a mindenkori vezetők végeztek. Pontosán tudta, hogy ebben a helyzetben a maximumot sikerült elérni, és erre büszke volt. Soha semmilyen formában nem állt be a harsány kritikusok közé, sokkal inkább egy-egy vicces megjegyzéssel buzdított bennünket kitartásra.

Tőle kaptam életem egyik legnagyobb elismerését. Egyszer beugrott hozzám néhány percre. Elővett egy Zrínyi-gyűrűt, és elismerése jeléül átnyújtotta nekem. Meglepetésemet látva mosolyogva azt mondta, hogy most már látja, jó kezekben van a zrínyis örökség, majd ahogyan azt mindig is tette, gyorsan elköszönt, és sietett tovább.

Mint már említettem, nem avatkozott bele a napi munkánkba, de amikor eltávozott közülünk, úgy éreztük, hogy ez az óvó, támogató, főként magasodó szellemiség, ahonnan egyfajta stabilitást és erőt kaptunk, nincs többé. M. Szabó Miklós nyugállományú altábornagy, prorektor és akadémikus örökségéhez méltóvá kellett válnunk, és egész életünkben méltónak kell lennünk. Pontosan ez az a kötelesség, amely a hadtudomány, a katonai műszaki tudomány, valamint a katonai felsőoktatás melletti kiállásra kötelez mindenkit. Semmit nem ért ebből az, aki azt hiszi, hogy ez az egyetem feladata. A hadtudomány és a honvédtisztképzés nem csupán a katonák felelőssége. A 400 és a 150 év által igazoltan itt nemzeti értékről, a nemzet fennmaradásának kiemelkedő fontosságú tényezőiről van szó.

A magyar honvédelem gyökeresen átalakul. A fél évszázados technológiai ugrás végrehajtása és a biztonsági környezet új, korábban soha nem látott kihívásaira csak tanult, tudományosan megalapozott, kitűnő gyakorlati ismeretekkel rendelkező vezetők tudnak sikeresen reagálni. Az elmúlt években mutatott helytállás folyamatosan növelte a haderő politikai és társadalmi megbecsültségét. Olyan változások indultak, amilyeneket a legöregebb katonák sem láttak, és minden feltétel adott ahhoz, hogy Magyarország rendelkezzen a védelméhez szükséges elrettentő képességekkel. A gyors átalakulás ellenére ez időigényes folyamat, amelyet az tesz szükségessé, hogy mindenkinek tanulnia kell. M. Szabó Miklós történelmi személyiség volt, aki következetesen képviselte a széles körű műveltség és a kitűnő szakmai felkészültség összhangját. A Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar elkötelezett az egykori tudós rektor örökségének ápolása iránt. A Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus Díszterme ezért kapta az M. Szabó Miklós Díszterem nevet, ahol állandó kiállítás emlékezik a katona-akadémikusra.

Egy egyetemen természetesen a szellemi teljesítménnyel és a tudományos munkával is emléket lehet állítani az arra érdemes személynek. Ez történt most is, amikor a Kar és a tágabb tudományos közösség emlékkötet kiadásáról döntött. Az ebben megjelent írások egyrészt tisztelegnek M. Szabó Miklós emléke előtt, másrészt a korunk kihívásaira adott tudományos válaszokba is betekintést nyújtanak. Aki a kötetet a kezébe veszi, gondoljon arra, hogy mindez nem jöhetett volna létre, ha a magyar katonai felsőoktatás élén hosszú ideig nem olyan tudós tábornok áll, akinek elévülhetetlen érdemeiről lehetetlen méltó módon megemlékezni.

Tisztelettel szeretnék köszönetet mondani a tanulmányok szerzőinek és a kötet kiadását támogatóknak. Olyan kiadvány született, amely azt igazolja, hogy féltve őrizzük és elkötelezetten fejlesztjük a hadtudomány, a katonai műszaki tudomány és a katonai felsőoktatás tudományos örökségét.

Pohl Árpád

Balla Tibor¹

A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia első igazgatói, 1872–1880

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének alkotórészeként 1868-ban létrehozták az annak második vonalát képező magyar Honvédséget (a továbbiakban: Honvédség), amelynek önálló tisztikarra volt szüksége. Az „1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról”, továbbá az „1872. évi XVII. törvénycikk a m. k. honvédségi Ludovika-Akadémia épületének átalakítására, (sic!) felszerelésére és az intézet 1872. évi fentartására (sic!) pótlólag megajánlott összegek fedezéséről” rendelkezései nyomán került sor a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia (a továbbiakban: Ludovika Akadémia vagy Akadémia) felállítására. Az intézmény 1872. december 19-én kezdte meg működését, és egészen 1945 tavaszáig a magyar honvédtisztképzés fellegvára maradt.

A Ludovika Akadémia mindenkori igazgatója felelősségteljes beosztást töltött be a Honvédségben belül. A magasan képzett és a szükséges vezetői tapasztalatokkal rendelkező, általában már ezredesi rendfokozattal bíró honvédtisztek közül tudatosan kiválasztott jelöltet a honvédelmi miniszter előterjesztése alapján az uralkodó nevezte ki. Meglehetősen nagy önállóságot élvezett, közvetlenül a mindenkori honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozott.

A Ludovika legelső három igazgatójára hatalmas feladat hárult: meg kellett teremteniük az önálló honvédtisztképzés alapjait. Számos nehézséggel szembesültek, viszont tevékenységükkel évtizedekre megalapozták a Ludovika Akadémia működésének kereteit, és lerakták a későbbi minőségi fejlesztés és növekedés szakmai alapjait, valamint személyes példamutatásukkal kijelölték a további utat, amelyre utódaik támaszkodhattak. Céljuk az volt, hogy az intézmény falai között folyó tisztképzés színvonala elérje a császári és királyi hadsereg nagy múltú bécsújhelyi akadémijáét, vagyis a Honvédség leendő tisztjei a közös hadseregben

¹ Ezredes; kutatóprofesszor, NKE HHK Katonai Vezetéstudományi és Közismereti Tanszék; az MTA doktora.

szolgáló bajtársaikkal azonos szakmai tudással és képességekkel rendelkezzenek, továbbá a polgári társadalom elvárásainak megfelelő általános és klasszikus műveltséggel, makulátlan életvitellel, valamint erkölcsökkel bíró, az úri társaság megbecsült tagjainak, a birodalom és a fennálló társadalmi rend biztos védőpajzsának számító tisztek kerüljenek ki az Akadémia padjaiból. Ez irányú törekvéseiket azonban csak a századfordulóra koronázta siker. A három igazgató kivívta a növendékek tiszteletét és megbecsülését, és maguk is akaratlanul példaképekké váltak.

A Ludovika Akadémia 1872 és 1880 közötti igazgatóinak tisztí életpályáját történelmi-statisztikai és szociológiai módszerekkel megvizsgálva néhány általánosan jellemző megállapítást tehetünk. Hármójuk közül ketten eredetileg is magyar nevet viseltek (Edényi Lipót mindamellett a német hangzású Reindlről magyarosította családnevét), továbbá mindnyájan a történelmi Magyarország területén születtek, két fő Erdélyből, Péchy Ede pedig a Felvidékről származott. Móricz Sándor református, a Ludovika élén őt követő két igazgató viszont római katolikus vallású volt. Kivétel nélkül középosztálybeli családból származtak, valamint a kor szokásainak megfelelően megnősültek, és családot alapítottak. Móricz Sándor kétszer is megnősült, s egyszer megözvegyült. A korszakban szokásostól eltérően mindhárman csupán 2-3 gyermeket neveltek. Ketten ezredhadapród-iskolát végeztek, Edényi Lipót pedig a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémiát fejezte be eredményesen. A szolgálati érintkezés során használt magyar nyelven kívül még általában 3-4 másik (főként német, francia, román vagy egy szláv) nyelven is beszéltek valamilyen szinten. Ketten (Móricz és Péchy) öröklött nemesi címet birtokoltak. Katonatiszti pályafutásuk közös jellemzője, hogy mindhárman a császári-királyi hadseregben kezdték meg szolgálatukat, viszont az 1868 után felállított magyar királyi Honvédségnél futottak be katonai karriert, ahol pályafutásuk során elsősorban csapattiszti szolgálatot teljesítettek. Edényi Lipót és Péchy Ede számára a Ludovika igazgatói beosztása volt a katonatiszti pálya utolsó állomása (egészségügyi okokból került sor felmentésükre), Móricz Sándor viszont még másfél éven át szolgált az igazgatói posztról történt távozásá után. Az Akadémia élére történt kinevezésük idején ketten (Móricz és Péchy) az 50-es éveikben jártak, Edényi Lipót 47 éves volt, és mindhárman ezredesi rendfokozatot viseltek. Péchy Edét igazgatósága ideje alatt császári és királyi vezérőrnaggyá léptették elő. Mindhárman rendelkeztek harci tapasztalatokkal, amelyeket az 1848–1849-es magyar szabadságharc csatáiban (Móricz és Edényi a Honvédségben, míg Péchy a császári oldalon harcolva) szereztek. Péchy Ede érdemeit több osztrák–magyar kitüntetéssel ismerték el, és a Ludovika éléről történt felmentése alkalmával uralkodói elismerésben részesült. Egyikük sem

gazdagította a hadtudományt írásművekkel. Móricz Sándor távozott el közülük legkorábban – mindössze 62 éves korában – az élők sorából.²

A Ludovika Akadémia élén állt első igazgatók tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult a Honvédség hivatásos tiszti utánpótlásának zavartalan biztosításához. A Ludovikát végzett tisztek az intézmény vezetőinek köszönhetően biztos tudással és a legkorszerűbb szakmai ismeretekkel rendelkeztek, amelyeknek birtokában kiválóan megállták helyüket tiszti pályafutásuk bármilyen csapattiszti vagy vezérkari beosztásában.

A Ludovika Akadémia legelső három igazgatójának rövid életrajzát az alábbiakban adom közre.

Móricz Sándor sepsiszentgyörgyi és nagyvárad magyar királyi honvédezredes

1820. január 8-án született a háromszéki Köpecen, Móricz József határőr őrnagy és Boda Teréz gyermekeként, székely kisnemesi származású és református vallású családban.

Katonatiszti pályafutását 1835. augusztus 18-án, kötelezettség nélküli hadapródként kezdte a császári-királyi 15. határőrezredben, ahol 1848-ig szolgált folyamatosan. 1839. augusztus 1-jén hadapróddá, 1842. október 15-én II. osztályú hadnaggyá, 1845. december 1-jén pedig I. osztályú hadnaggyá nevezték ki alakulatánál.

1836–1839 között elvégezte a császári-királyi tulli utásziskolát, majd 1840 novemberétől a székely határőrezredek számára altiszti utánpótlást biztosító kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben matematikát, építészetet, utásztant, katonai rajzot, földmérést és fegyvertant oktatott. 1846 decemberétől fegyvertiszti tanfolyamot végzett Bécsben, majd az ezred fegyverraktárát felügyelő tiszt volt Kézdivásárhelyen. 1848 augusztusában főhadnaggyá léptették elő alakulatánál.

1848 októberében nemzetőr őrnaggyá választották az erdővidéki nemzetőrzászlóaljnál. Az erdélyi Háromszék önvédelmi harca idején, november 28-ától nagydobói Dobay Károly ezredes, Háromszék katonai parancsnoka mellett látott el segédtiszti feladatokat. Része volt annak a heroikus küzdelemnek, amelynek során a 10 ezer főnyi magyar védősereg december végéig sikeresen verte vissza az erdélyi császári-királyi csapatok jelentős részének támadásait. 1849 februárjában a Gyimesi-, az Úzi-, az Ojtozi-szoros megerősítésében vett részt. Móricz felügyelte

² BALLA 2022a: 17–28.

a csíkmadarasi löporgyár létrehozását 1849. március elején. 1849. április 19-én honvédszázadossá léptették elő, s a két századból álló, 306 fős, Csíkszeredában, majd júniustól Ojtozban állomásozó székely utászosztály szervezője és parancsnoka lett. Később a csíkszentgyörgyi Gál Sándor ezredes, majd vezérőrnagy vezette székelyföldi hadosztály tábornoki (értsd vezérkari) tisztjeként szolgált. Az 1849. augusztus 24–25-i zsidói fegyverletétel előtt kazinczi és alsóredmeczi Kazinczy Lajos ezredes vezérkari őrnaggyá léptette elő. A szabadságharc leverése után Aradon raboskodott, 1849. szeptember 7-én 12, illetve 1850 januárjában 8 év várfogságra ítélték. Büntetését Theresienstadtban töltötte, ahonnan 1852 júniusában uralkodói kegyelemmel szabadult. Azt követően az 1854–1855-ös tanévben a Nagykovácsi Református Gimnázium magyar- és németszépírási-, valamint rajztanára volt. 1856 és 1858 között elvégezte a bécsi műszaki főiskolát. 1858-tól 1866-ig fürdőigazgatóként, 1866-tól postamesterként, 1868–1869-ben pedig a Szatmár vármegyei bikszádi aranybánya vezetőjeként dolgozott.

1869. október 24-én az újonnan felállított Magyar Királyi Honvédség kötelékében honvéd alezredessé, valamint a Szatmárnémetiben állomásozó közép-szolnoki 43. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1871. május 23-án a 8. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnoka lett Brassóban, ahol 1872. április 29-én ezredessé léptették elő.

Az uralkodó 1872. július 18-én kinevezte a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatójává, beosztását 1873. november 4-éig látta el. Az Akadémia épületét 1872. augusztus 31-én vette át a császári és királyi hadseregtől egy bizottság, amelynek Móricz ezredes is tagja volt. Nehéz feladat tornyosult elé: a Ludovika Akadémia szervezeti kiépítése, az oktatás és a képzés beindítása, vagyis az önálló magyar honvédtisztképzés alapjainak lerakása, amelyekre utódai építkezni tudtak. Ezen a téren elvitathatatlan érdemeket szerzett. A tisztképzés csak 1872. november 1-jén indult meg a Ludovikán, amelynek életében 1872-től 1882-ig tartott a „hallgatók korszaka”. Kezdetben csak két tanfolyam indult: a honvédtisztképző tanfolyam és a honvéd felsőbb tiszti tanfolyam, összesen 125 hallgatóval és 21 tanárral. A 100 fős tisztképző tanfolyamban önként jelentkezett szabadságolt állományú hadapródokat képeztek ki tényleges tisztekké, a 25 fővel indult felsőbb tiszti tanfolyamban a legalább már két éve csapattisztjeként szolgált tisztek kaptak lehetőséget arra, hogy mélyebb katonai ismereteket szerezzenek. Móricz ezredesnek meghatározó szerepe volt a magyar katonai irodalom megalapozásában is. A Ludovika felállítását követően a magyar nyelvű tankönyveket az akadémia tanárai írták, továbbá a magyar nyelvű szabályzatok elkészítésével is befolyást gyakoroltak a magyar katonai szaknyelv kialakulására. 1873 tavaszán megindult a *Ludovika Akadémia Közlönye*, amely

rövidesen a Honvédség kedvelt szaklapjává vált, s 1908. január 1-jétől *Magyar Katonai Közlöny* címen jelent meg.

Móricz ezredes tartós gyengélkedése miatt igazgatói feladatának nem tudott maradéktalanul megfelelni, ezért felmentését kérte. 1873. november 5-én a brassói 8. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnokává, majd 1874. augusztus 30-án a magyar királyi horvát–szlavón VII. honvédkerület zágrábi 1. dandárjának parancsnokává nevezték ki. 1874. szeptember 12-én az erdélyi VI. honvédkerület 2. dandárjának ideiglenes parancsnoki beosztását vette át Nagyszebenben. 1875. március 1-jén nyugállományba helyezték, azt követően Nagyszebenben élt. 1882. augusztus 20-án hunyt el Nagyszebenben, szívszélhűdés következtében. Két nappal később temették el a nagyszebeni katonai temetőben.

1859-ben feleségül vette Dobay Leontinát, nagydobói Dobay Károly császári-királyi ezredes, a székely határőrezred parancsnokának lányát, aki 1862-ben meghalt. 1862-ben másodszorra a francia származású Marine Karolinát vette nőül. Móricznak két gyermeke született, az első házasságából Ilona lánya, a másodikból pedig 1864-ben Károly fia.

Magyar és német nyelven igen jól beszélt és írt, valamint románul és franciául is meglehetősen jól értett.³

Edényi Lipót magyar királyi honvédezredes

Reindl Lipót 1826. október 23-án született az erdélyi Kudzsir (Szászvárosszék, később Hunyad vármegye) településen, Franz Reindl császári-királyi ezredes fiaként, római katolikus vallású családban. Családnevét 1848 novemberében – a Honvédségbe való belépése után – Edényire magyarosította.

1838-tól 1845-ig a császári-királyi katonai akadémiát végezte Bécsújhelyen.

Katonatiszti pályafutását 1845. szeptember 22-én kezdte alhadnagyként az erdélyi császári-királyi 16. határőr gyalogezredben, majd 1847. március 16-án a nagyszebeni, de Galíciában állomásozó császári-királyi 31. sorgyalogezredhez került. Állomáshelyén hadsegédként tevékenykedett Balthasar Simunich altábornagy, tarnóvi hadosztályparancsnok mellett. 1848. október 15-én főhadnaggyá léptették elő. 1848. október 22-én megszökött, hazatért, és szolgálatra jelentkezett a honvédseregbe. 1848. november 1-jén tábornoki (vagyis vezérkari) főhadnaggyá nevezték ki a Honvédségben,

³ BALLA 2022a: 17–21; 2022b: III–III2.

és a hadügyminisztérium tábornoki osztályára osztották be. 1848. december 15-én a felső-tiszai honvéddadtest Desseffy Arisztid alezredes által irányított dandárjának tábornoki tisztje lett. 1849. január 26-án a Desseffy-hadosztály vezérkari főnökévé és századossá nevezték ki. E minőségében vett részt a tavaszi hadjárat jelentősebb ütközeiben. 1849 áprilisában áthelyezték a Felső-Magyarország védelmét ellátó – Henryk Dembiński altábornagy vezette – IX. honvéddadtesthez. 1849. május 25-étől a IX. honvéddadtest segédtisztje (korabeli kifejezéssel karsegédje) volt, 1849. július 16-án pedig őrnaggyá léptették elő beosztásában. 1849. augusztus 19-én Karánsebesnél seregszerepe csapataival együtt letette a fegyvert.

A császári-királyi hadbíróság 1850. január 30-án, illetve február 15-én Aradon 12 év várfogságra ítélte, amelyből 5 évet Aradon, 1 évet pedig Josefstadtban raboskodott. 1855. augusztus 28-án kegyelmet kapott, és kiszabadult. Hazatérve gazdálkodott, majd 1858–1859 és 1863–1869 között állami hivatalnokként tevékenykedett a földmérő és földteher-mentesítő bizottságnál Nagyszebenben.

A Honvédség megalakításakor reaktiválták. 1869. április 18-án honvéddőrnaggyá, valamint a nagyszebeni 21. honvéd zászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1870. november 1-jén alezredessé léptették elő. 1869–1870-ben a honvédtiszt- és a tisztképző iskola, majd 1870–1871-ben a honvédtisztképző iskola parancsnoka és tanára volt Nagyszebenben.

1871. május 1-jétől a 7. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnoka volt Nagyszebenben, 1873. május 1-jén pedig ezredessé nevezték ki beosztásában.

1873. december 1-től 1876. július 15-ig volt a Ludovika Akadémia igazgatója. Irányítása alatt a korábbi kettő helyett három tanfolyam indult. A 250 fős, 8 hónapos előkészítő tanfolyamba a nyolchetes alapkiképzés után a csapatparancsnokságok által javasolt, a gimnázium vagy a reáliskola első négy osztályát jó eredménnyel végzett honvédek kerültek, akiket tisztképzésre alkalmasnak tartottak. A 150 fős általános tisztképző tanfolyamba az előkészítő tanfolyamot legalább jó eredménnyel elvégzett hallgatókat vagy a nyolchetes újonckiképzésben részesült, a gimnázium 8. illetve a reáliskola 6 osztályát jó eredménnyel elvégzett s az előkészítő tanfolyam katonai tárgyaiból jó eredménnyel vizsgát tett honvédeket vették fel. A harmadik a korábbi feltételekkel és 25 fővel tovább működött, nyolc hónapig tartó felsőbb tiszti tanfolyam volt, ahová a császári és királyi Hadiiskolába vagy vezérkari alkalmazásra törekvő hallgatók nyertek felvételt. A tanári kar létszáma 25 főre bővült. 1874-től 1883-ig a Ludovikán működött az először három, majd tízhónapos törzstiszti tanfolyam, amelynek felügyeletével is az igazgatót bízták meg.

1876. december 23-án saját kérelmére felmentették a Ludovika Akadémia parancsnoksága alól. 1877. április 1-jén egészségügyi okokból nyugállományba

helyezték, majd az erdélyi Mihályfalva településen élt. 1897. június 22-én hunyt el a Nagy-Küküllő vármegyei Hidegvíz településen.

Nagydobói Dobay Károly császári-királyi ezredes, a székely határőrezred parancsnokának lányát, Dobay Klárát vette nőül. Házasságából két fia (Rezső és Károly), valamint egy lánya (Mária) született.

Németül tökéletesen, magyarul és románul csak a szolgálat igényeinek megfelelően, olaszul és franciául keveset beszélt és írt.⁴

Péchy Ede péchujfalusi császári és királyi vezérőrnagy

Péchy Ede 1817. április 6-án született a Sáros vármegyei Péchujfalun, római katolikus vallású családban. Édesapja Péchy Imre Sáros vármegyei alispán, majd Zágráb vármegyei főispán, magyar királyi udvari tanácsos, édesanyja pedig Péchy Ágnes volt.

Nyolc gimnáziumi osztályt, majd 1834–1837 között a császári-királyi 60. gyalogezred hadapródiskoláját végezte Kremsben.

Katonatiszti pályáját 1834. augusztus 29-én kezdte önkéntes hadapródként az eperjesi, de Kremsben állomásozó császári-királyi 60. gyalogezredben. 1837. július 1-jén – a bécsi Magyar Nemesei Testőrségnél – hadnaggyá léptették elő. 1842. május 1-jétől századtsízt, majd századparancsnok volt a galíciai Lańcutban állomásozó császári-királyi 2. vértesezredben. 1843. július 1-jén főhadnaggyá, 1848. április 1-jén pedig századosná léptették elő. Ezrede kötelékében vett részt az 1848–1849-es magyar szabadságharc ellen indított hadjáratban. Részesen volt a 1849. január 13-i szerdahelyi ütközetnek, ahol a komáromi várból kitört magyar csapatok arattak sikert. Az 1849. július 2-án lezajlott komáromi csatában is a császári oldalon vett részt.

1853. október 19-én őrnaggyá léptették elő, és 1857. július 1-jéig századtsízként szolgált a császári-királyi 5. huszárezredben Körmenden, amikor nyugállományba helyezték. 1869. december 23-án őrnagyként ténylegesítették a Honvédség állományában, egyúttal az Eperjesen állomásozó sárosi 37. honvéd zászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1870. november 1-jén alezredessé léptették elő beosztásában. 1871. május 7-étől a 16. honvéd gyalogdandár parancsnoki beosztását látta el Budán, 1872. április 28-ától már ezredesi rendfokozatban. 1873 és 1877. október 12. között a budapesti Honvéd Főtörvényszék ideiglenes elnöki teendőit is ellátta.

⁴ BALLA 2022a: 23–25; 2022b: 112–113.

1874. augusztus 30-tól a budai V. honvédkerület budai I. dandárjának parancsnoka volt. 1875. december 30-tól a budai V. honvédkerület ideiglenes parancsnokaként tevékenykedett. 1876. február 11-én a pesti I. honvédkerület pesti I. dandárjának ideiglenes parancsnokává nevezték ki. 1876. március 24-től a 79. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnokaként foglalatzkodott Pesten.

1877. január 23-tól a Ludovika Akadémia ideiglenes, 1877. szeptember 12-étől 1880. augusztus 25-éig pedig a Ludovika ténylegesen kinevezett igazgatója volt. Teendőit 1878. május 1-jétől császári és királyi vezérőrnagyként látta el. Folytatta az elődei által megkezdett munkát, s a korábbiakhoz képest új feladatként felügyelte az 1877-től 1882-ig a Ludovika Akadémián működött, öt hónapos tábori rendőriskola működését.

1880. augusztus 26-án felmentették az Akadémia igazgatói beosztásából, majd 1881. március 11-én saját kérelmére nyugállományba helyezték. Azt követően Eperjesen élt, egészen az 1896. szeptember 4-én – a Sáros vármegyei Péchujfalun agyvérzés miatt – bekövetkezett haláláig. 1896. szeptember 6-án Péchujfalun, a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

1849. december 26-án megházasodott, jamniki Jóny Herminát Lőcsén vette nőül. Házasságából egy fia (1851. február 23-án Albert) és egy lánya (1852. június 28-án Natália) született.

Magyarul, németül és szlovákul jól beszélt és írt, francia, lengyel és cseh nyelven keveset értett.

Családja eredetileg Erdélyből származott, ősei 1555-ben kaptak nemesi címet I. Ferdinánd császártól.

Érdemeit több kitüntetés adományozásával is elismerték. 1881-ben az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát kapta meg, azonkívül birtokosa volt a Tiszti Szolgálati Jel I. osztályának és a Hadiéremnek. 1880-ban a Legfelsőbb Dicsérő Elismerésben részesült a Ludovika igazgatójaként végzett több éves sikeres szolgálatáért.⁵

⁵ BALLA 2022a: 27–28; 2022b: 113–114.

Felhasznált irodalom

- BALLA Tibor (2022a): *A honvéd tisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945*. Budapest: Ludovika.
- BALLA Tibor (2022b): A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia vezetői, 1872–1918 (2.). *Honvédségi Szemle*, 150(3), 111–114. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.3.9>

Ajánlott irodalom

- BACHÓ László szerk. (1930): *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest: Honvéd Ludovika Akadémia.
- BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző (1990): *Királyért és hazáért*. Budapest: Corvina.
- BERKÓ István szerk. (1928): *A magyar királyi honvédség története, 1868–1918*. Budapest: Hadtörténelmi Levéltár.
- GERŐ József szerk. (1940): *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Budapest: Debreczeni Nyomda.
- HAJDU Tibor (1999): *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.
- MAKAI Ágnes – HÉRI Vera (2002): *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest: Helikon.
- RADA Tibor (1998): *A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I–II. kötet. Calgary–Budapest: magánkiadás.
- SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2018): *A Ludovika egykor és most*. Budapest: Zrínyi.

Boda Mihály¹

Hibrid háború: konfliktusforma a harmonikus béke és a direkt háború között – A hibrid háború katonafilozófiai értelmezése

A nemzetközi viszonyok tekintetében a 20. század végét alapjaiban határozták meg az USA, majd más, európai államok ellen elkövetett terrortámadások, illetve a terror-szervezetekkel szemben viselt háború. A katonai elméletek területén ezt a korszakot a terrorizmus, illetve azzal összefüggésben a felkelés és a terror-szervezetek ellen viselt háború kutatása uralta. Ezekhez a kérdésekhez a 21. század elején – a változó nemzetközi viszonyokkal összhangban – olyan újabb kérdések és kutatások csatlakoztak, amelyek a hibrid háború mibenlétének tisztázására irányultak.

A háború hibrid formájának meghatározása

A hibrid háború vizsgálatát a 21. század elején több, katonafilozófiai szempontból is lényeges kutatási irány jellemzi.² A hibrid háború egyes kutatók szerint semmilyen új elemet nem foglal magában, hanem csak a hadtörténelemben már korábban – írott formában az ókorban Szun-cénél – is megjelent módon ötvözi a reguláris katonai erők direkt hadviselését az irreguláris erők indirekt hadviselésével. Az újdonság csupán annyi, hogy amíg korábban ezeket az erőket egyszerre, ám egymástól elkülönítetten vetették be, addig manapság inkább integráltabb alkalmazásuk került előtérbe. Ebben a szellemben határozta meg a hibrid háborút Frank G. Hoffman, aki szerint: „A hibrid fenyegetések magukban foglalják a háborúzás különböző módozatainak teljes spektrumát, ideértve a konvencionális képességeket, az irreguláris harcászatot és harcrendet, a terrortetteket, amelyek

¹ Egyetemi docens, NKE HHK Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténeti Tanszék; PhD.

² Vö. WITHER 2016: 74–77.

megkülönböztetés nélkül alkalmazott kényszerrel és erőszakkal járnak együtt, illetve a kriminális tevékenységet.”³

A hibrid háború hadtörténelmi vonatkozásai mellett felfigyelhetünk arra is, hogy a 20–21. század fordulóján a terrorszervezetek és a velük szemben harcoló állami terrorellenes egységek önálló, azaz nem a direkt harcmodorral kevert, aszimmetrikus harcéljárásai jelentős sikereket értek el (például a terrorista vezetők kiiktatásában). Ennek következtében az államok az egymással szembeni – szimmetrikus – konfliktusaikban is szívesen alkalmazták és alkalmazzák ezeket. A hibrid háborús eszközök ezért önállóan is alkalmazható eszközök az államok közötti szimmetrikus konfliktusban.

Ezt a következtetést támasztja alá az is, hogy a hibrid háborúban használt eszközök természetét tekintve nagy figyelmet kapnak a nem katonai eszközök és módszerek (mint például a társadalmi destabilizálás, az információs támadás, a kémkedés és a célzott támadás személyek vagy objektumok ellen), amelyek lehetővé teszik a harctéren, a hagyományos katonai eszközökkel megvívott direkt háború elkerülését. A hibrid háború ennyiben nagyon hasonlít a 20. század második felének és a 20–21. századok fordulójának egyéb indirekt háborútípusaihoz, mint például az amerikaiak alacsony intenzitású, illetve negyedik dimenziós háborújához, a kínaiak nem korlátozott háborújához vagy kicsit később az oroszok „Geraszimov-doktrínájához”.⁴

A hibrid, valamint az indirekt háború többi típusa között van hasonlóság és különbség is. A hasonlóság abban keresendő, hogy az indirekt háborúk általában véve, így a hibrid háború is, a megtévesztésre alkalmas eszközökkel élve igyekeznek célt elérni.⁵ A különbség pedig magukban az alkalmazott eszközökben keresendő. A hibrid háború ugyanis számos olyan eszközt igyekszik bevonni a konfliktusba, amely korábban nem volt adott, vagy amely sem a direkt háborúnak, sem az indirekt háború más formáinak nem volt lényeges eleme. Ezen eszközök között vannak olyan nagyobb jelentőséggel bírók, mint amilyen az információs támadás a kibertéren keresztül vagy az autonóm fegyverrendszerekkel való konkrét egyént célzó támadás.⁶ Az eszközöket illetően a hibrid háború másik fontos jellemzője, hogy abban bizonyos értelemben bármilyen, megtévesztésre alkalmas eszköz és módszer felhasználható. Hoffman definíciójából idézve a hibrid háborúkat „magukban foglalják a háborúzás különböző módozatainak teljes spektrumát”.

³ HOFFMAN 2007: 8.

⁴ WITHER 2016: 77–79; SIMICSKÓ 2017: 6; HOLECZ 2017.

⁵ A megtévesztésre nézve bővebben lásd JOHNSON 1995: 166–167; BODA 2019a; 2021: 25–68.

⁶ Bővebben lásd BODA 2022: 100–106.

A hibrid háborút így az indirekt háború egyik típusaként lehet meghatározni, amelyben államok más államokkal szemben nem katonai jellegű, vagy nem hagyományos katonai jellegű, a megtévesztésre alkalmas eszközöket és módszereket alkalmaznak. Az eszközök természetével összhangban lehet meghatározni a hibrid háború célját. A hibrid háború célja ugyanis az alkalmazott eszközök megtévesztő természetéből fakadóan relatíve alacsony jelentőséggel rendelkező cél, amely minden összevéve nem érdemes arra, hogy elérése végett direkt háborút vívjanak. Ez a cél ugyanakkor speciális állami érdek kielégítése, amelyet az ellenség megtévesztésével, a legtöbb esetben a civil társadalom keretei között igyekeznek kielégíteni. A hibrid háborúban alkalmazott megtévesztésre épülő eszközök és ezzel összefüggésben a relatíve alacsony jelentőséggel rendelkező politikai célok meghatározzák azt is, hogy a hibrid háborúban alkalmazott erőszak relatíve alacsony intenzitású.

Hibrid agresszió vagy hibrid háború?

Ha feltételezzük, hogy a direkt hadviseléssel vívott háborúkra a konvencionális háborút érdemi *casus belli*, illetve a kölcsönösen, továbbá nyíltan felvállalt és a harctéren megvívott fegyveres küzdelem a jellemző, akkor az eddig mondottak alapján a hibrid háború és a direkt háború között világos különbség tehető. Mivel azonban a „háború” kifejezésén alapvetően direkt háborút értünk, ezért felmerül a kérdés, hogy a hibrid agresszió vajon tekinthető-e háborúnak, vagy csupán agressziónak.

Carl von Clausewitz értelmezésében a direkt háború szükségképpen államilag szervezett, erőszakos agresszió. Ebben a definícióban elméleti szinten benne foglaltatik az, hogy a háborút államok vívják, és az legalábbis hajlamos az eskalációra, és elfajulni a szélsőségekig, minthogy a leghatékonyabb eszközök bevetésével, minden állami erőforrást mozgósítva az ellenség teljes elpusztítását célozza.⁷ Ebből a definícióból kiindulva a hibrid háború, bár államok vívják, a clausewitz-i értelemben nem erőszakos jelenség, mivel nem törekszik az ellenség teljes elpusztítására, nem mozgósít minden állami erőforrást, és nem feltétlenül a leghatékonyabb eszközt veti be az államérdek kielégítésére. Pontosan ellenkezőleg, olyan cél eléréseért folyik, amelynek a jelentősége relatíve alacsony, és ehhez méri az erőforrásokat és az eszközöket is.⁸ Ennek megfelelően a hibrid agresszió az erőszak-alkalmazás másik formája, amelyben az alkalmazott erőszak a relatíve kevésbé jelentős célokkal összhangban relatíve kevésbé intenzív. A hibrid

⁷ CLAUSEWITZ 1961: 37–74.

⁸ Vö. RID 2013: 1–10.

agressziót a clausewitzi definíció alapján nem nevezhetjük háborúnak, az a direkt háborús agressziótól jelentősen különbözik.⁹

A tudományos köznyelv azonban mindkét típusú agressziót háborúnak nevezi. Felmerül a kérdés, hogy mégis mi az, ami miatt háborúnak nevezhetjük mind a direkt, mind a hibrid háborút. Mi a közös a hibrid háborúban és a direkt háborúban? Clausewitz szerint a hadtörténelemben fellelhető háborúk mindegyikére igaz, hogy potenciálisan megsemmisítő erőszakos jelenségek, amelyek egyben az állami akarat érvényesítésének az eszközei is. A hibrid háborúra azonban ez nem igaz. Mitől lesz mégis háború az indirekt háború? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához el kell vetnünk a clausewitzi háborúdefiníciót.

A clausewitzi háborúdefiníció két része a potenciális megsemmisítés lehetőségét is magába foglaló magas intenzitású erőszak és az állami akarat érvényesítése. Ebben a definícióban általában a „politikai akarat” rész kap figyelmet, most azonban az erőszaktényező a fontos. Ezért Clausewitz definícióját „erőszakcentrikusnak” nevezhetjük. Mivel a hibrid háború az erőszak-kritériumnak nem felel meg, csak az akaratkritériumnak, ezért lehet azt gondolni, hogy a hibrid agresszió valójában nem háború. Az akaratkritériumnak azonban adhatunk olyan új értelmezést, amely alapján mind a direkt, mind a hibrid agresszió háborúként lesz értelmezhető.

Az új értelmezés szerint a háború a támadó állam három speciális szándéka összességének a megvalósítása. Az első szándék szerint az államérdeket valamilyen mértékű erőszakkal kell megvalósítani; a második szándék szerint a megtámadott állam érdekeinek olyan mértékben kell sérülniük, hogy a támadó állam érdekei kielégülést nyerjenek; a harmadik szándék szerint olyan eszközt kell választani, amelynek alkalmazása mellett a megtámadott államnak nem szabad tudnia kivédeni érdekeinek a sérülését (és ezzel a támadó állam érdekeinek a kielégülését).¹⁰ Másként fogalmazva, háborúnak tekinthetjük a politikai akarat erőszakos végrehajtását, amennyiben a politikai akaratot szándékosan egy másik állam politikai akaratának megsértése és a másik állam által a saját politikai akarata védelmére megalkotott mechanizmusok szándékos megsemmisítése által valósítják meg. Ezt a definíciót a háború „akaratcentrikus” definíciójának nevezhetjük. Az „akaratcentrikus” definíció legfontosabb eltérése Clausewitz „erőszakcentrikus” definíciójától, hogy belőle teljességgel kimarad a potenciális megsemmisítés lehetőségét is magába foglaló magas intenzitású erőszak fogalma. Az új definíció értelmében háborúnak minősül a direkt háború, amelyben például egy vitatott területet foglal vissza a támadó állam azáltal, hogy megsemmisíti a megtámadott

⁹ BODA 2019a: 15–18; SIMICSKÓ 2017: 11–13.

¹⁰ FINLAY 2018: 364–372.

államnak a térségbe telepített haderejét. Ám háborúnak minősül a hibrid háború is, mint például egy másik állam politikai választásának befolyásolása a szavazatokat összesítő számítógép és szoftver tűzfalának és kódjának megsemmisítésén és manipulálásán keresztül.

Hibrid háború: konfliktusforma a harmonikus béke és a konvencionális háború között

Relatíve alacsony intenzitású erőszak-alkalmazása miatt a hibrid háború az erőszak-alkalmazás szempontjából a béke és a direkt háború között helyezhető el.¹¹ A hibrid háborúnak ezt a jellemzőjét kétféleképpen lehet értelmezni. Az egyik értelmezés szerint a hibrid háború fogalma filozófiai értelemben „homályos” (*vague*) fogalom, mert objektíve (külső szemlélő által) nem lehet eldönteni, hogy egy ország háborúban áll, vagy békében. Erről csak az érintett fél képes dönteni, ám az ő döntése nem objektív, hanem érdekei által befolyásolt.¹² A másik értelmezés szerint a hibrid háborút ugyan köztes, de világosan meghatározható állapotnak tekintjük. E tanulmány szerzője most utóbbi álláspont mellett foglal állást.

A hibrid háború ugyanis nagyon hasonlít a 20. század második felét jellemző hidegháborúra. A hidegháborúban államok álltak egymással szemben, részben a nemzetbiztonsági szolgálatokon keresztül.¹³ A szolgálatok tevékenysége az állami politikai akarat folytatása más módszerekkel, amelynek során a szándék a saját állam érdekeinek érvényesítése volt a másik állam érdeksérelmén keresztül, olyan eszközökkel, amelyek felhasználásának szándéka lehetetlenné tenni a másik állam hatékony védekezését.

A hidegháborúra azonban a szolgálatok konfliktusa mellett a proxyháború is jellemző volt,¹⁴ amelyet a bipoláris világban a két nagyhatalom szövetségesei, bábjai vívtak egymással. A 21. század eleji nemzetközi viszonyokra viszont nem a bipolaritás a jellemző, hanem a multipolaritás, amelyben a proxyháborúknak kisebb szerepe van. Ezért e tanulmány szerzője szerint a hibrid háború a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységét illetően hasonlít a hidegháborúra, azonban a proxyháborúkat tekintve eltér attól.

¹¹ RID 2013: 9–10; WHETHAM 2016: 85–86.

¹² ALMÄNG 2019: 196.

¹³ Lásd például BODA 2019b; 2019c; 2019d.

¹⁴ Bővebben lásd MOLLOY 2001.

Ennek az elképzelésnek az első felét támasztja alá az, hogy a hidegháborút a hibrid háborúhoz hasonlóan a béke és a direkt háború között szokás elhelyezni. Ennek oka, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok az állami akarat érvényesítése érdekében olyan erőszakos eszközöket alkalmaztak, amelyek által nem érték el a direkt háborúra jellemző erőszak intenzitását. Ehhez hasonlóan a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége a hibrid háborúban is központi szerepet kap. A hibrid háború egyik paradigmaticus eszköze, az információs támadás, több szerző szerint nem más, mint „szabotázs, kémkedés és felforgatás”,¹⁵ amely a „fedett politikai tevékenység egy formája”.¹⁶ A hibrid háború másik fontos eszközét, az autonóm fegyverrendszereket tekintve egy szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy azok bevetése „erősíti azt, amit a fedett műveletek már elkezdtek: az időben és a térben is vég nélküli háború lehetőségét”¹⁷ a se nem ellenséges, se nem baráti országokban. Tekintve azonban, hogy a proxyháború nem jellemzője a hidegháborúnak, a hibrid háborút nem hidegháborúnak, hanem annál a békéhez közelebb álló, de még mindig konfliktusos állapotnak kell tekintenünk. Ez az állapot, a hibrid háború állapota a forró béke.

A béke típusai között megkülönböztethetünk kétféle békét, a pozitív és a negatív békét.¹⁸ A pozitív békében az államok érdekei harmonizálnak, így sem a cselekvésben, sem a szándékok szintjén nem állnak konfliktusban egymással. Sokkal inkább széles körű kooperációt folytatnak, amely során nemzetbiztonsági szolgálataik képességeit transzparenssé teszik egymás számára.¹⁹ A negatív, vagy más néven forró békére ezzel szemben az érdekellentétek jellemzők, amelyek azonban csak a szándékok szintjén vezetnek konfliktushoz, a(z) intenzív) cselekvések szintjén nem. Ez utóbbi kritérium a direkt és a proxyháborúk kizárását jelenti az állami érdekérvényesítésből. A szándékok szintjén való konfliktus azonban megengedi a fedett, megtévesztésre építő műveleteket, sőt, a forró béke felerősíti a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységét, amelyeknek ebben a békében nincs engedélyezett rálátása egymás képességeire.

Az állami konfliktusok típusai így egy spektrumon helyezhetők el. A direkt háború és a pozitív béke jelezte két véglet között található a pozitív békéhez közelebb a forró béke és a direkt háborúhoz közelebb a hidegháború. A hibrid háború a forró békére jellemző államközi konfliktus.

¹⁵ RID 2013: xiv.

¹⁶ MILLER 2016: 228.

¹⁷ STEELE–HEINZE 2014: 103.

¹⁸ BODA 2020: 72.

¹⁹ BITTON 2014: 1021–1027.

Összegzés

A filozófiai értelmezések a lehetséges értelmezések közül a legáltalánosabbak és legelvontabbak. Nincs ez másként a hibrid háború katonafilozófiai értelmezése esetében sem. A katonafilozófiai értelmezéssel a tanulmány arra törekedett, hogy a hibrid háborút a direkt háborútól elkülönítve, azaz ne annak részeként, a 21. század elejének jellemző háborútípusaként értse meg. Ezen szempontok alapján a hibrid háború főbb jellemzője a relatíve kisebb jelentőséggel rendelkező államérdek kielégítésére törekedve az államok közötti konfliktus, amelyhez a megtestesítésre különösen alkalmas speciális eszközöket használnak fel, amelyekkel relatíve alacsony intenzitású erőszakot alkalmaznak. Ezen eszközök körébe tartoznak a nemzetbiztonsági szolgálatok, az információs támadások és az autonóm fegyverrendszerek. Ezen jellemzők alapján a hibrid háború a pozitív béke, illetve a hidegháború és a direkt háború között helyezkedik el, és forró békének nevezhető.

Felhasznált irodalom

- ALMÄNG, Jan (2019): War, Vaugeness and Hybrid War. *Defence Studies*, 19(2), 189–204. Online: <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1597631>
- BITTON, Raphael (2014): The Legitimacy of Spying Among Nations. *American University International Law Review*, 29(5), 1009–1070.
- BODA Mihály (2019a): A kisháború etikája. In HARANGI-TÓTH Zoltán szerk.: *A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918). Elmélet, etika és a gyakorlat*. Online: http://ludovika.lnkiy.in/Boda_2019a
- BODA Mihály (2019b): A CIA hidegháborús tevékenységének újraértékelése. 1. rész. *Szakmai Szemle*, 16(1), 25–45.
- BODA Mihály (2019c): A CIA hidegháborús tevékenységének újraértékelése. 2. rész. *Szakmai Szemle*, 17(2), 5–39.
- BODA Mihály (2019d): A CIA hidegháborús tevékenységének újraértékelése. 3. rész. *Szakmai Szemle*, 17(3), 5–34.
- BODA, Mihály (2020): Peacekeepers’ Autonomy and Military Authority. *AARMS*, 19(2), 65–78. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2020.2.5>
- BODA Mihály (2021): *Katonai erények*. Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2022): A hibrid háború etikája: az igazságos hibrid háború elmélete. In M. SZABÓ Miklós szerk.: *A hadtudomány aktuális kérdései napjainkban*. I. kötet. Budapest: Ludovika, 95–108.
- CLAUSEWITZ, Carl von (1961): *A háborúról*. I. kötet. Ford. Réczey Ferenc. Budapest: Zrínyi.
- FINLAY, Christopher J. (2018): Just War, Cyber War, and the Concept of Violence. *Philosophy and Technology*, 31(3), 357–377. Online: <https://doi.org/10.1007/s13347-017-0299-6>
- HOFFMAN, Frank C. (2007): *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.

- HOLECZ József (2017): A Geraszimov-doktrína egy másik megvilágításban. *Felderítő Szemle*, 16(3–4), 5–27.
- JOHNSON, James Turner (1995): Just War Tradition and Low-Intensity Conflict. In Alberto R. COLL – James S. ORD – Stephen A. ROSE szerk.: *Legal and Moral Constraints on Low-Intensity Conflict*. Newport, RI: Naval War College. 147–170.
- MILLER, Seumas (2016): Cyberattacks and „Dirty Hands”. Cyberwar, Cybercrime, or Covert Political Action? In Fritz ALLHOFF – Adam HENSCHKE – Bradley Jay STRAWSER (szerk.): *Binary Bullets. The Ethics of Cyberwarfare*. Oxford: Oxford University Press, 228–250. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190221072.003.0012>
- MOLLOY, Ivan (2001): *Rolling Back Revolutions. The Emergence of Low Intensity Conflict*. London–Sterling: Pluto Press.
- RID, Thomas (2013): *Cyber War Will not Take Place*. Oxford: Oxford University Press.
- SIMICSKÓ István (2017): A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. *Hadtudomány*, 27(3–4), 5–18.
- STEELE, Brent J. – Eric A. HEINZE (2014): From Smart to Autonomous Weapons. In Caron E. GENTRY – Amy E. ECKERT (szerk.): *The Future of Just War*. Athens, GA – London: University of Georgia Press, 98–114. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt46nbn3.9>
- WHETHAM, David (2016): Cyber Chevauchées. In Fritz ALLHOFF – Adam HENSCHKE – Bradley Jay STRAWSER (szerk.): *Binary Bullets. The Ethics of Cyberwarfare*. Oxford: Oxford University Press, 75–88. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190221072.003.0005>
- WITHER, James K. (2016): Making Sense of Hybrid Warfare. *Connections*, 15(2), 73–87. Online: <https://doi.org/10.11610/Connections.15.2.06>

Cseh Valentin ¹

Németország II. világháborús olajhelyzete és közép-európai olajforrásai

Németország számára az olajimporttól való függés már a II. világháború előtti évtizedekben is gondot okozott. 1933-ban az ország 3,6 millió tonnás fogyasztásából 3 millió tonnát importforrásból (Egyesült Államok, Mexikó, Venezuela, Románia és a Szovjetunió) tudtak biztosítani, ami 140 millió márkájába került a német kincstárnak. Viszont 1939 szeptembere után az Európán kívüli forrásaiktól a brit haditengerészet elvágta a németeket. ²

A magyar királyi Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztálya nem véletlenül vizsgálta a németek hadigazdálkodását 1939 után. A Surányi-Unger Tivadar vezette osztály összefoglalót készített Németország háborús gazdálkodásáról. Ebben az alábbi konklúziókat vonták le:

„A legfontosabb ipari nyersanyagokból Németországnak több évig tartó háború esetén előreláthatólag csak a kőolaj és az ón vonatkozásában lesznek nagyobb nehézségei. Motorüzemanyagokból a szükséglet – messzemenő takarékosággal – kielégíthető. A gáz- és a fűtőolajból azonban Németország csak a jelenlegihez hasonló állóháborút bír több évig, mozgóháborút viszont előre láthatólag csak 1 ¼ évig viselhet.”³

¹ Történész-muzeológus, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum (MOGIM); PhD.

² NAUWELAERTS 1937.

³ *Varga József iratai*. 3. doboz 1. tétel. Surányi Unger Tivadar: Németország háborús gazdálkodása. Budapest, Magyar Kir. Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztálya. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum Archívuma.

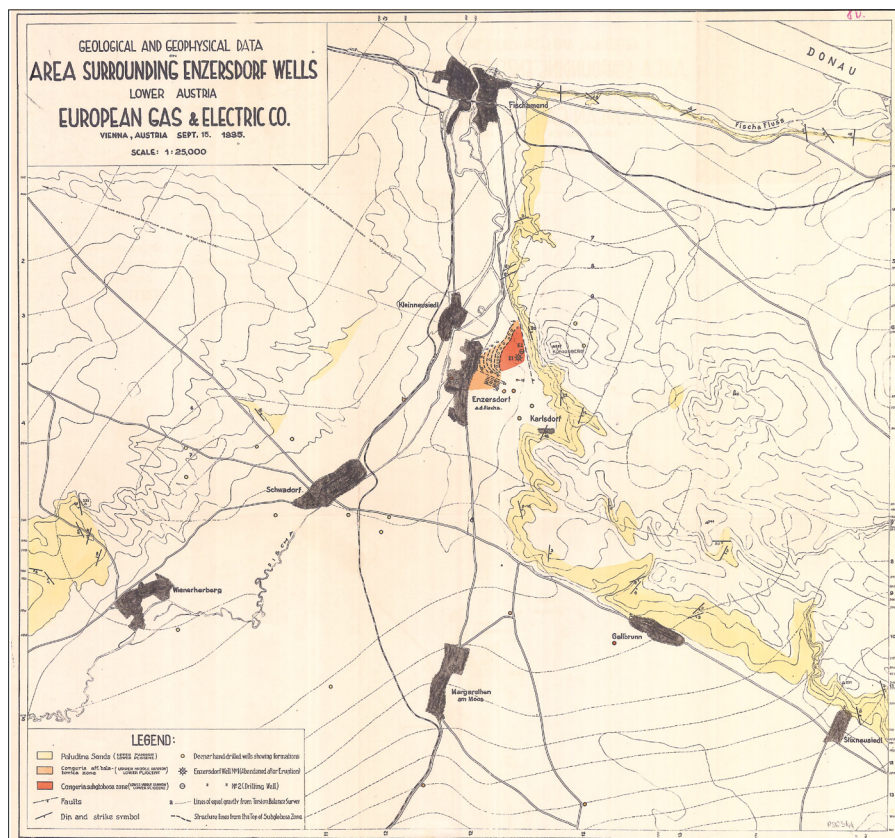
1. kép. Magyarország és Délkelet-Európa olajipara a II. világháború alatt

Forrás: Lazányi János szerkesztése

2. kép. A DAPG olaj- és benzintartályai Bremerhaven kikötőjében 1939. március 9-én

Forrás: MOGIM

3. kép. Enzersdorf térségének geológiai és geofizikai térképe

Forrás: MOGIM

E megállapítást egészíti ki Kaiser Ferenc véleménye:

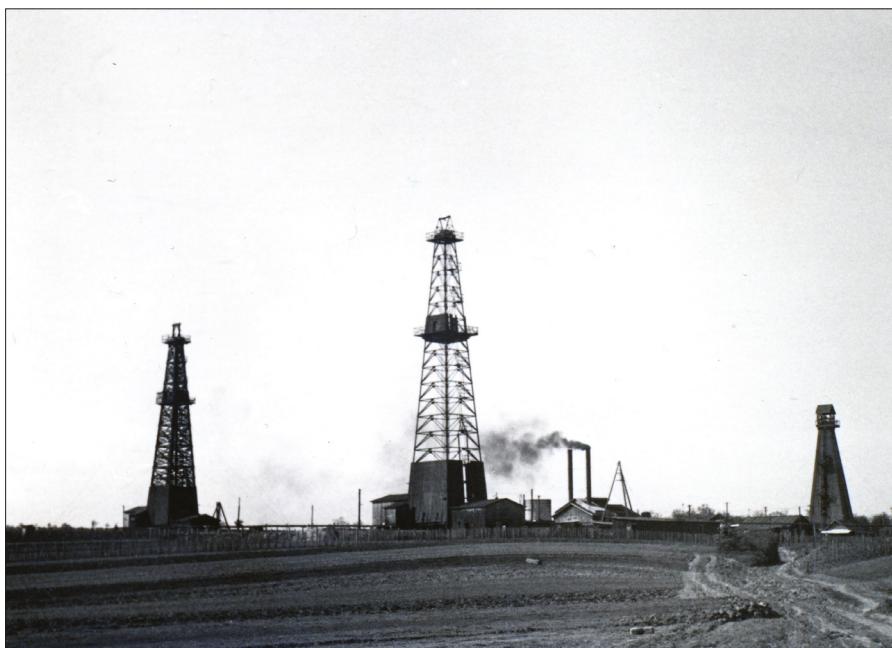
„A német stratégiák nem látták tisztán a kőolaj fontosságát, csak egyikét »őrült« katona – köztük a gépesített hadviselés úttörője Heinz Guderian – kezdett vészűrokat pengetni, hogy Németországnak nem lesz elegendő készlete egy elhúzódó konfliktus megvívásához. Az is igaz persze, hogy közvetlenül a háború kitörése előtt annyira a Blitz-re koncentráltak a németek, hogy ennek megfelelően készültek a háborúra. Felhalmoztak egy bizonyos mennyiséget, azzal gyorsan lerohanták az aktuális országot, aztán megint elkezdték a felhalmozást, részben a már lerohant ország készleteit is felhasználva.”⁴

⁴ RÁNKI 1990: 71; EICHHOLTZ 2006: 23, 25.

4. kép. Fúrótorny az Uráltól nyugatra egy olajmezőn (1937)

Forrás: MOGIM

5. kép. Fúrótornyok az ausztriai Zistersdorfban (1937)

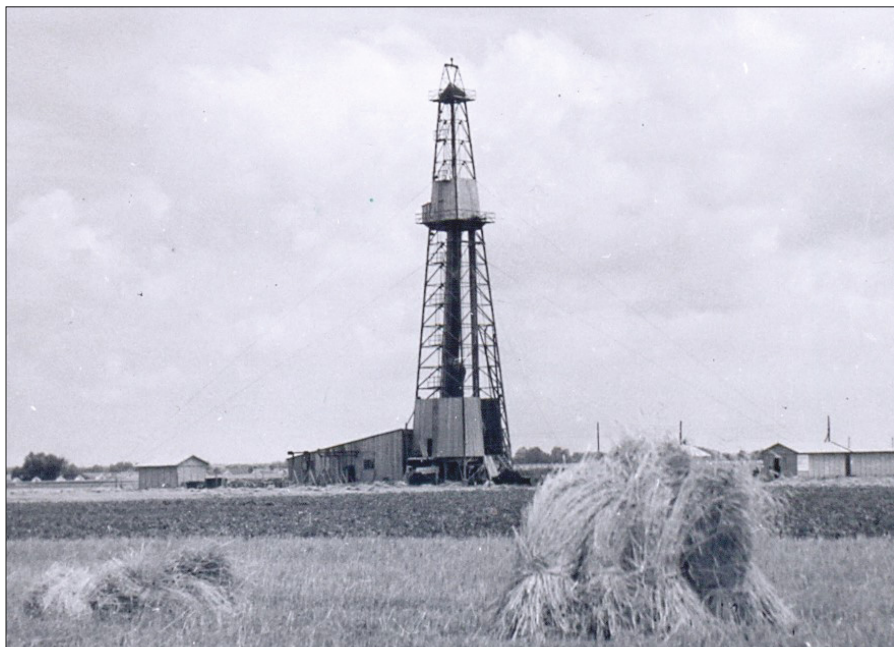
Forrás: MOGIM

A németek ezzel a módszerrel az 1940-es esztendőben 1 millió tonna olajat zsákmányoltak Nyugat-Európában, például: Rotterdam, Antwerpen és La Rochelle kikötőjéből. Dietrich Eichholtz adatai alapján „csak” 790 ezer tonna olajterméket (350 ezer tonna benzin, 50 ezer tonna gázolaj, 180 ezer tonna fűtőolaj, 210 ezer tonna repülőbenzin) szereztek meg a nyugati hadjárattal. Természetesen pusztán olajzsákmányolással nem tudták volna elfoglalni a németek Nyugat-Európa nagy részét. Ehhez kellett a szovjet kőolaj is. Ezért volt nagy jelentősége a Molotov–Ribbentrop-paktumot megelőzően 1939. augusztus 19-én megkötött német–szovjet gazdasági egyezménynek,⁵ amely alapján 900 ezer tonna kőolajat⁶ szállítottak a szovjetek Németországba. Ezért kijelenthető, hogy Németország 1939–1941 közötti hadi sikereiben jelentős szerepe volt a Szovjetunióból importált olajnak.⁷

⁵ A két ország 1940. február 13-án újabb gazdasági egyezményt kötött (*Varga Józsefiratai*).

⁶ Németország 1940–1941-ben 863 ezer tonna szovjet olajat importált ipari (hadiipari stb.) gépekért cserébe. MILWARD 2000: 375.

⁷ *Varga Józsefiratai*; KAISER 2010: 8.

6. kép. Az aderklaai 1-es fúrás

Forrás: MOGIM

1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót, ezt követően változás következett be olajellátásában is, hiszen a szovjet olajimport kiesett. Bár Adolf Hitler 1942. október 1-jén kifejtette: „Célunk, hogy az ellenféltől először is elragadjuk nagy búzatermő vidékeit, aztán a szenet is elvegyük, végül, hogy olajforrásához nyúlhassunk.”⁸ Ez nem valósult meg. Annak ellenére, hogy több szovjet kézen levő olajforrást is elfoglaltak, köztük a majkopi olajmezőt, a németországi és közép-európai olajlelőhelyek felértékelődtek.

A németek hazai olajtermelése Hannover környékén, az ország északi részén és Baden-Württembergben koncentrálódott az 1930-as évek első felében. Majd a területi gyarapodás következtében az ausztriai (bécsei medence)⁹ és lengyelországi (nyugat-, majd kelet-galíciai)¹⁰ olajmezők is német kézre kerültek.

⁸ ÓNODY 1978: 58.

⁹ Ostmark (Ausztria) olajtermelése a háború alatt: 1939: 145 ezer tonna; 1940: 412 ezer tonna; 1941: 624 ezer tonna; 1942: 868 ezer tonna; 1943: 1,104 millió tonna; 1944: 1,214 millió tonna; 1945: 452 ezer tonna (EICHHOLTZ 2006: 16).

¹⁰ A lengyel területek olajtermelése a háború során: 1939: 506 ezer tonna; 1940: 475 ezer tonna; 1941: 425 ezer tonna; 1942: 378 ezer tonna; 1943: 401 ezer tonna; 1944: 244 ezer tonna. 1939 ősze és 1941 nyara között csak Nyugat-Galícia volt német kézben. E terület termelése ebben

7. kép. Fúrótorny a németországi Schwarznadtban, Hannover mellett (1932)

Forrás: MOGIM

A II. világháború kitörése után rendkívül fontossá vált a német olajszükséglet biztosítása, ugyanis az ország igénye háborús időkben (1940. áprilisi állapotok alapján) elérte a 14 millió tonnát évente, s ebből a katonai felhasználás 12,253 millió, míg a békebeli 15%-ára redukált polgári felhasználás 1,576 millió tonna volt.¹¹ Viszont egyes vélemények szerint a 17–20 millió tonnás szintet is elérhette a németek háborús fogyasztása.¹² Rendkívül fontos volt, hogy a birodalom minden áron elő tudja teremteni a háború megvívásához szükséges olajat,¹³ ugyanis a lengyelországi hadjárat 1 millió tonna, a nyugat-európai furcsa háború 1940 áprilisáig további 1 millió tonna olaj felhasználásával járt, míg a teljes katonai fogyasztás elérte a 2,8 millió tonnát.¹⁴

Különösen fontos volt a németek olajellátásában az ún. szintetikus üzemanyag/olaj. Ennek előállítására *vonatkozóan* már a 18. század óta folytak kísérletek, de eredményeket csak a 19–20. század fordulóján tudtak felmutatni. A szintetikus olaj előállításában az első érdemi eredményt a német Friedrich Bergius érte el 1913-ban.

az időszakban így alakult: 1939 IV. negyedév: 34 ezer tonna; 1940: 128 ezer tonna; 1941: 136 ezer tonna (EICHHOLTZ 2006: 21, 87).

¹¹ Varga Józsefiratai.

¹² Varga Józsefiratai.

¹³ 1933–1938 között 5 284 366 tonna olajat tartalékoltak a németek (Varga Józsefiratai).

¹⁴ Varga Józsefiratai.

Mellette Franz Fischer és Hans Tropsch Mülheimben a Kaiser Wilhelm Institut für Kohlenforschung keretén belül foglalkozott szintetikus üzemanyag előállításával. Bergius eljárását felhasználva az IG Farbenindustrie AG Merseburg mellett 1927-ben felépítette a világ legnagyobb szintetikusüzemanyag-előállító gyárát, a Leuna Műveket. A gyár naponta 3000 tonna üzemanyagot állított elő szénből (egy tonna szénből 700 kg olajat, abból pedig 600 kg benzint tudtak gyártani).¹⁵ Németország a szászországi barnaszénre és a Ruhr-vidéki kőszénre alapozva megtermelte az „olaj” békebeli szükségletének $\frac{1}{3}$ -át, míg háborús szükségletének $\frac{1}{4}$ -ét.¹⁶ A szintetikus üzemanyag előállítása rendkívül költséges volt, de a gazdasági függetlenség/önellátás és a háborús célok miatt fontos volt, ahogy a benzol előállítása is, amely kiváló hajtóanyag volt benzinnel keverve, de a trotil alapanyagaként is fontos szerepet játszott.

8. kép. Olajmező a galíciai Boriszlavnál

Forrás: Wikimedia Commons (Henryk Poddębski)

Németország számára 1940 után a megszállt országok és szövetségeseik olajtermelése is egyre fontosabbá vált. Bár a kontinens kőolajtermelése világviszonylatban nem volt jelentős, több világszerte ismert olajmező volt Európában. Ezek közül a már említett német (osztrák), francia, lengyel (galíciai) olajmezők mellett a romániai és magyarországi olajvidékek voltak a legjelentősebbek.

¹⁵ VÁGHIDI 1940, 113.

¹⁶ JUHÁSZ 1940: 236.

9. kép. Fúrótorony Moldvában, valószínűleg a Zemes 336. számú kútnál üzemelő útve működő fúróberendezés (1923)

Forrás: MOGIM

10. kép. Fűrótornyok Moreniben (1928)

Forrás: MOGIM

11. kép. A Ploiești elleni 1943. augusztus 1-jei légitámadás során találatot kapott Columbia Aquila finomító
Forrás: Wikimedia Commons (Library of Congress)

A Szovjetunió kivül Európa legnagyobb olajtermelője Románia volt. Olajmezői a Kárpátok déli lejtőjétől délre a Dumbovicától (Dâmbovița) Buzeuig (Buzău – Bodzavásár) terjedő ún. ploiești-i területen, Campina (Câmpina), Moreni, Busteani (Bușteni), valamint a Kárpátok könyökétől a lengyel határig terjedő moldvai térségben helyezkedtek el.¹⁷

Az ország olajtermelése 1936-ban elérte a 8,7 millió tonnás maximumot,¹⁸ amely szintről 1939-ig 6,2 millió, majd 1943-ig 5,27 millió tonnára csökkent.¹⁹

¹⁷ SZILBER 1941: 74.

¹⁸ Csiky Gábor iratai. 17. doboz 1. tétel. Újságkivágatok (Amerika, Távol-Kelet, Románia, Közel-Kelet, Algéria, Egyiptom, Irán, Líbia stb.). Budapest, Magyar Kir. Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztálya. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum Archívuma.

¹⁹ Csiky Gábor iratai.

A csökkenésben fontos szerepe volt, hogy 1929 után a külföldi tulajdonú olajipari vállalatok nem új olajmezők felfedezésével növelték a termelést, hanem a meglévő mezők fokozottabb kitermeltetésével. A gondokat a rossz törvényi szabályozás, valamint az olajipar és a román kormány közti viták is súlyosbították.

12. kép. A B-2-es fúrás közelében lévő tankállomás

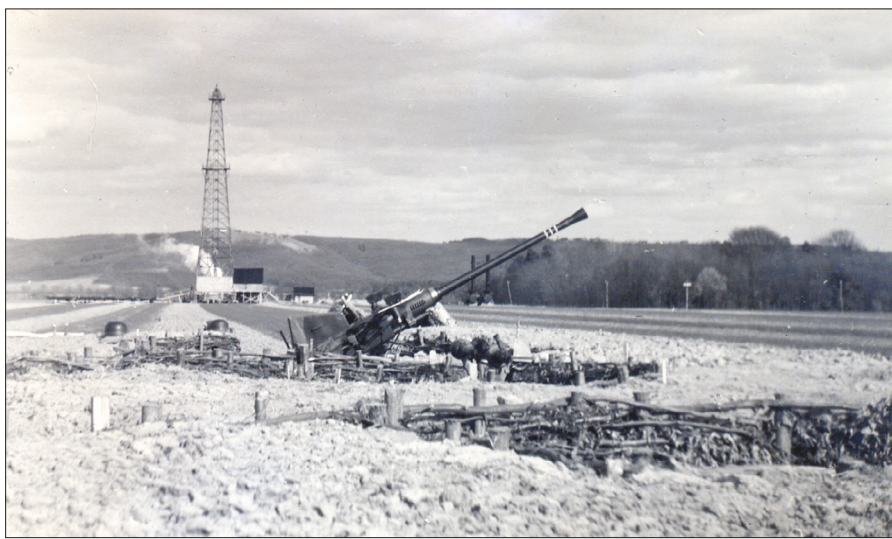
Forrás: MOGIM

1939 előtt a román olajexport 83,41%-a Konstanca (Constanța) kikötőjéből jutott el Nyugat-Európába (például Franciaország, Nagy-Britannia), míg a kivitel többi részét vasúton (3,32%) és a Dunán (13,27%) – döntően Giurgiu (Gyurgyevó) kikötőjéből – szállították el.²⁰ 1939-ig a Dunán szállított olaj 70%-át Románia szomszédjainál (Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország) értékesítették, s csak 30%-os rész ment Németországba.²¹ 1939 után a Dunán elsősorban a németeknek szállítottak olajat, nem véletlen, hogy az olajszállítással foglalkozó hajózási társaságok jelentős része német ellenőrzés alá került. Ezt a britek a háború kezdetén megpróbálták megakadályozni, de az 1930-as évek óta egyre erősödő közép-európai német expanziót nem gátolhatták meg. A britek 1939–1940-től

²⁰ Die Entwicklung der rumänischen Erdölausfuhr (1936).

²¹ BORON 1942.

gazdasági eszközökkel²² is próbáltak harcolni a németek ellen. A háború kezdetén nem fogadták el a francia Maxime Weygand tábornok tervét, hogy katonai nyomást gyakoroljanak a balkáni országokra, mivel a nyersanyagok preventív felvásárlásával akarták meggátolni a német törekvéseket.

13. kép. A lispei honi légvédelmi tüzérszoport 1936M Bofors
légvédelmi lövege a lovászi olajmezőn
Forrás: MOGIM

A kőolaj fontosságára való tekintettel a Chamberlain-kormány 1939 októberében lord Hankey vezetésével létrehozott egy bizottságot (*Committee on Preventing Oil from reaching Germany*), mert úgy vélte, hogy a német hadiipar gyenge pontja a svéd vasérc és a román nyersolaj. A preventív nyersanyag-felvásárlás viszonylag gyorsan kudarcot vallott, miután 1939 decemberében Virgil Tilea londoni román követ közölte a britekkel, hogy a jövőben „csak” 1,9 millió tonna kőolajat enged exportálni Franciaországba és Nagy-Britanniába, mivel a németekkel kötött 1939. tavaszi kereskedelmi megállapodásban már rögzítették, hogy a román termelés negyedét a berlini kormány vásárolja meg. E kvótát decemberben havi 130 ezer tonnára emelték fel. A német és a román fél 1940. május 27-i olaj-fegyver paktuma

²² A britek a gazdasági hadviselés módszerei között a szabotázs, a pszichológiai hadviselés, a diplomáciai nyomásgyakorlás módszereit is előszeretettel alkalmazták. Ezek mellett fontos szerepet szántak a Royal Air Force bombázóinak, mert úgy gondolták, hogy a légitámadásokkal lerombolható lesz a német ipar. MILWARD 2000: 343.

(*Öl-Waffen-Pakt*) tovább mélyítette a gazdasági és katonai kapcsolatokat. Nem véletlen, hogy 1940-ben német ellenőrzés alá kerültek a romániai brit–francia olajipari érdekeltségek. A megnövekedett német felvásárlásban fontos szerepe volt annak, hogy a háború kitörése után az angol–francia flotta meggátolta a tengeri olajszállítást Németországba, így a Duna mint szállítási útvonal felértékelődött. A folyó olajszállító-kapacitásának 27,96%-a német; 16,11%-a angol, francia; 55,93%-a pedig magyar, szlovák, holland, jugoszláv, bolgár és román ellenőrzés alatt állt. Ezért mind a németek, mind a britek számára kulcskérdés volt, ki szerzi meg a semleges államok olajszállító-kapacitása fölött az ellenőrzést.²³

A brit kabinet 1939. szeptember 15-én úgy döntött, hogy amennyi uszályt és hajót csak tud, bérbe vesz vagy megvesz, hogy így csökkentse a német ellenőrzés alá kerülő hajókat. Azt viszont már korábban, 1939 márciusában eldöntötte Colin Gubbins, Lord Halifax (a Secret Intelligence Service főnöke) és Laurence Grand (a Section D²⁴ főnöke), hogy kivonja a brit érdekeltségbe tartozó hajókat a Dunáról. A britek 1939 végére 148 hajót és uszályt béreltek, míg 1940 júniusában megkezdtek hajóik kivonását, ennek keretében összesen 75 db vízi járművet juttattak el Isztambulig, ahol a törökök – három kivétellel – lefoglalták azokat, és így az eredeti tervektől eltérően csak kettő hajó jutott el Szuezebe, egy pedig az SOE (*Special Operations Executive*)²⁵ isztambuli részlegénél maradt. Ezen akciónak Eric Berthoud, a bukaresti brit követség olajszakértője szerint fontos szerepe volt abban, hogy a németek 1939–1940-ben nem használták ki a román olajra vonatkozó importkvótájukat.

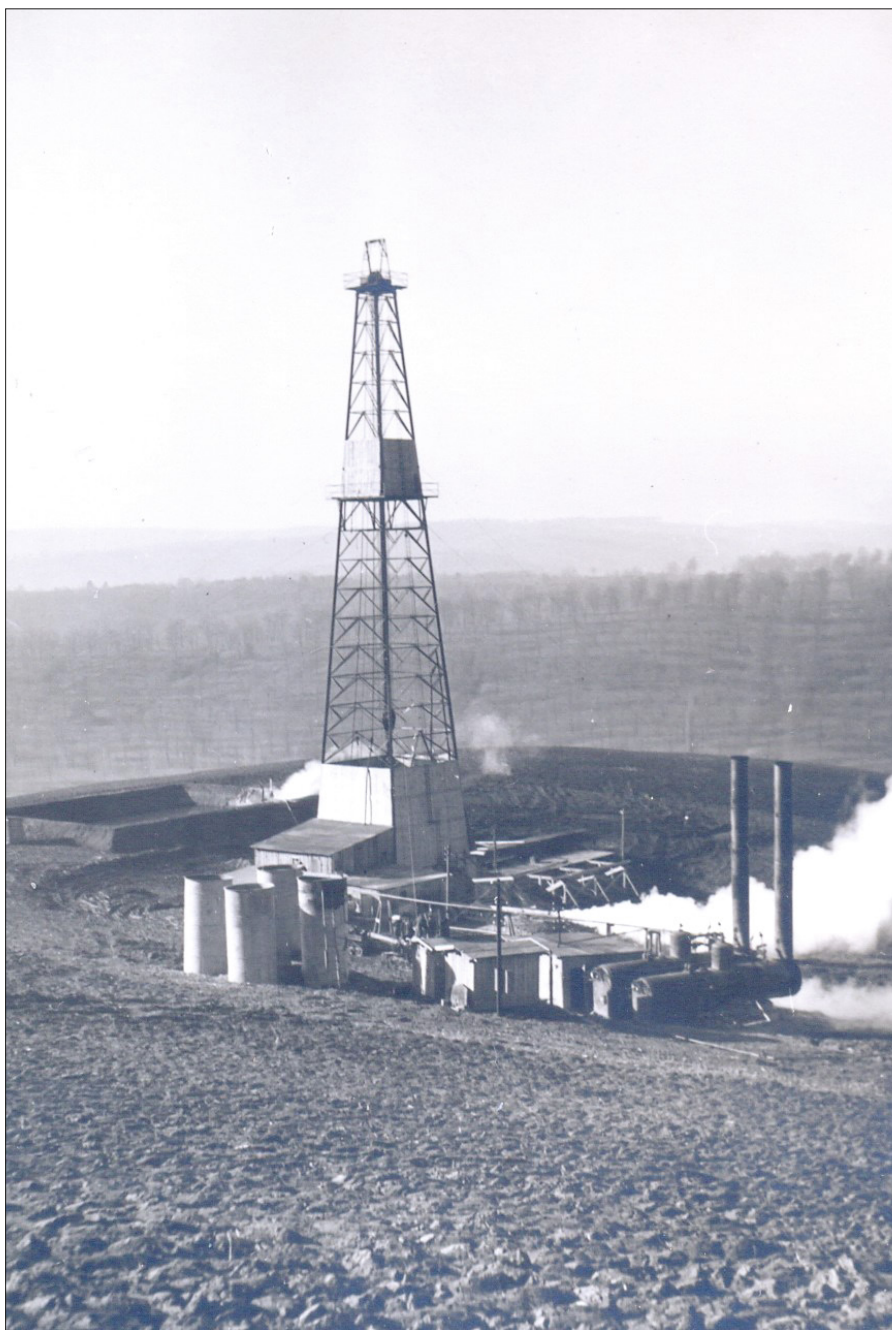
A németek a dunai tankhajóflotta pótlására 15 tankuszályt átszállítottak az Elbáról (Drezda) a Dunára (Ingolstadt), és 1941–1942 során több társaság számos új tankuszályt építtetett (Bayerische Lloyd 39 darab, Dunagőzhajózási Társaság kb. 50 darab, Wallner-féle hajózási társaság 24 darab, COMOS 30 darab). A Wallner cég egy darab motoros tankhajót is legyártatott.²⁶

²³ EICHHOLTZ 2006: 32; MOLNÁR 1985: 506; MEDLICOTT 1952: 255.

²⁴ A Hadügyminisztérium M.I./R. nevű titkosszolgálat, 1938-ban hozták létre a kontinens irreguláris hadviselésének elősegítésére (MOLNÁR 1985: 500).

²⁵ Az SOE a II. világháborúban támogatta az angolbarát/németellenes csoportosulásokat, ellenállási mozgalmakat a megszállt országokban. Fő feladatuk az ellenséges és megszállt országokban szabotázsakciók végrehajtása volt, de a háború első két évében propagandatevékenységet is folytattak. ÁBTL 3.2.5.-O-8-028. „Nílus” angol titkosszolgálat (Pálóczi Horváth György: Az angol hírszerzésről). Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

²⁶ Rainer Ehm kurátor (Donau-Schiffahrts-Museum, Regensburg) közlése alapján.

14. kép. A B-11-es fúrás a budafapusztai olajmezőn

Forrás: MOGIM

A britek a háború elején tervbe vették, hogy a Dunát mesterséges módon robbantásokkal és hajók elsüllyesztésével teszik hajózhatatlanná. Ezt a tervet a Vaskapu és a Kazán-szoros térségében akarták végrehajtani, de tervük kudarcot vallott. A németek számára rendkívül fontos volt a román olajmezők biztosítása. Amikor felmerült annak lehetősége, hogy a románok közelednek az angolokhoz – akik esetleg partra szállhatnak az ország fekete-tengeri kikötőiben –, akkor a németek hazánk részvételével²⁷ megelőző hadművelet tervezésébe kezdtek. A német vezérkar hadműveleti osztálya 1940. április 8-ára készült el a Románia megszállására vonatkozó tervvel, de a nyugat-európai katonai helyzet miatt elállt ettől. Egyedül a nyári magyar–román viszály miatt merült fel újból Románia megszállása az olaj végett.²⁸ Végül a nemzetközi katonai és politikai események miatt október 12-én katonai missziót, ún. tankcsapatokat küldtek Romániába a németek, hogy biztosítsák a román olajat maguknak.²⁹

A II. világháború során a román olajmezők mellett hazánk és a magyar olajipar is fontos, de nem meghatározó szerepet töltött be a németek olajellátásában. Logisztikai okokból – a román olajat nagyrészt a hazánkon átvezető vasútvonalakon és a Dunán szállították Németországba. Ugyanakkor az „osztrák” területek közelében fekvő zalai olajmezők és több, a Duna mellett lévő kőolaj-finomító miatt Magyarország szerepe nem volt elhanyagolható Németország olajellátásában. E logisztikai és olajipari szerepkör a háború előrehaladtával egyre fontosabbá vált a németek számára, olajiparunk világban elfoglalt csekély jelentősége ellenére is.

A magyar kőolajtermelés 1937-es megindulásától kezdve expanzívan növekedett. 1937-ben 2394,9 tonna, 1939-ben 144 ezer, 1941-ben 422 ezer, 1943-ban 841 ezer tonna volt a kitermelt olaj mennyisége,³⁰ amelyből 1942-ben 326 ezer, 1943-ban

²⁷ 1940. március végén tájékoztatta Ujszászy Istvánt Franz Halder vezérezredes, a német szárazföldi erők vezérkari főnöke arról, hogy megelőző támadást terveznek Románia ellen magyar részvétellel. Teleki Pál miniszterelnök április 6-án Csáky István külügy-, Bartha Károly honvédelmi miniszter és Werth Henrik vezérkarfőnök részvételével tárgyalt erről. Teleki azon a véleményen volt, hogy csak abban az esetben lehet részt venni egy ilyen akcióban, ha a németek a szovjetek elől biztosítanak a román olajat. A kormánynak fontos volt, hogy az akcióval ne provokáljunk ki angol–francia hadüzenetet. DOMBRÁDY 2005: 70–72.

²⁸ DOMBRÁDY 2005: 80, 99.

²⁹ Románia 1939-ben 1,272 millió tonna, 1940-ben 1,177 millió tonna, 1941-ben 2,963 millió tonna, 1942-ben 2,192 millió tonna, 1943-ban 2,406 millió tonna, 1944-ben 1,043 millió tonna olajat szállított a Német Birodalom területére és a Wehrmacht arcvonalon lévő alakulatainak. Míg a román olajbevétel aránya a teljes német olajimportban 1939-ben csak 19,1% volt, addig 1940-ben már 50,6%, 1941-ben 96,8%, 1942-ben 86,8%, 1943-ban pedig 82,7% (EICHHOLTZ 2006: 39; HILLGRUBER 1954: 249).

³⁰ ADÁMY–NÉMETH 1968: 123; CSERI 1974: 16, 224.

459 ezer, 1944-ben pedig 481 ezer tonna olajat tudtunk döntően Németországba, kisebb részt Olaszországba exportálni.³¹ A növekvő német igények kielégítése csak úgy valósulhatott meg, hogy csökkentették a magyar olajfelhasználást,³² így a hazai tartalékgyűjtés lehetetlenné vált.³³

15. kép. Balról Friedrich Breme, Alfred Bentz, Szentpáli Juhász alezredes és Hauer Ernő 1939. október 24-én Badacsonyan, a Kislalud-ház előterén
Forrás: MOGIM

A magyar olajbányászat helyzetét jól szemlélteti az a tény, hogy az ország akkori területén több olajtársaság rendelkezett koncessziós területekkel. A Magyar Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) a Dunántúlon, a Magyar–Német Ásványolajművek Kft. (MANÁT) a Dél-Alföldön, a Bácskában, a Baranya-háromszögben és a Muraközben, a Magyar–Olasz Ásványolajipari Rt. az ország északkeleti részén, Kárpátalján,

³¹ KSH 1948: 177.

³² A Honvéd Vezérkar 1943 februárjában az alábbiak szerint állapította meg a magyar fehérarú-szükségletet. Honvédség: évi 35 ezer tonna; magánosok és közületek: évi 44 ezer tonna; iparvállalatok/világítás: évi 90 ezer tonna; mezőgazdaság: évi 30 ezer tonna. Összesen: 199 ezer tonna üzemanyag/év. DOMBRÁDY 2003: 169.

³³ DOMBRÁDY 2003: 166.

az állami tulajdonú Erdélyi Földgáz Rt. pedig Észak-Erdélyben. Az ország többi területén az Iparügyi Minisztérium folytatott kutatásokat.³⁴

A háború alatti időszakban a zalai olajmezők (Budafapuszta, Lovászi, Lendvaujfalu, Pusztaszentlászló) a MAORT tulajdonát képezték. A Muraközben és a Muravidéken voltak kis olajmezők Bányaváron, Szelencén és Petesházán. Emellett Bükkszéken, Csonkásan, Derna-Tataroson folyt olajbányászat, valamint az erdélyi földgázmezőkön (Nyárádszereda, Erdőszentgyörgy, Vasasszentgotthárd) volt kitermelés, és szerte az országban végeztek kutatásokat az olajipari vállalatok és az állam.³⁵

A német katonai körök a háború előrehaladásával szerették volna fokozni a magyar olajmezők termelését, akár rablógazdálkodás árán is. Ez végül nem valósult meg, és ebben fontos szerepe volt Alfred Bentznek,³⁶ Hitler olajipari szakértőjének. Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően Edmund Veessenmayer megegyezett Bentz professzorral és a Wehrmacht Főparancsnokság (OKW) részéről Griebel sorhajókapitánnyal, hogy a zalai olajmezőkre menve javaslatot tesznek arra, hogyan lehet fokozni a magyar olajkitermelést.³⁷ Az olajmezők bejárására 1944. március 25–26-án került sor. Német részről Alfred Bentz és Griebel sorhajókapitány vett részt, míg magyar részről Papp Simon, a MAORT alelnök-vezérigazgatója és Dinda János³⁸ bányamérnök. Ezután nem sokkal, április 4-i jelentésében Bentz a következő megállapításokat fogalmazta meg:

³⁴ *Papp Simon iratai* [a]. 15. doboz. 1. tétel. MANÁT 1941–44 (Alfred Bentz: Stand und Aussichten der Ölerschliessung in Ungarn, 1944.); *Papp Simon iratai* [b]. 15. doboz. 1/2. tétel. Vegyes térképek 1941–1944. Budapest, Magyar Kir. Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztálya. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum Archívuma.

³⁵ ADÁMY–NÉMETH 1968: 119; NÉMETH 1965: 3–8.

³⁶ 1897-ben született, az egyetem elvégzése után a Porosz Állami Földtani Intézet munkatársa lett, és bekapcsolódott a Hannover környéki olajkutatásokba. 1929-től az intézet olajreferense volt, majd 1932-ben a Német Földtani Társulat első kőolajkongresszusának a szervezési feladatait látta el. Azt követően, hogy 1934-ben a német állam az egész országra kiterjedő olajkutatási programot indított, megszervezte az intézetben belül a Kőolaj-földtani Intézetet, amelynek a vezetője lett. A tudományos alapra helyezett német szénhidrogén-kutatások eredményeként az 1930-as 300 ezer tonnás olajtermelés 1940-ben elérte az 1 millió tonnát. A II. világháború alatt Bentz irányította a német kőolajkutatást és -termelést. A viláégést követően fontos szerepe volt a nyugatnémet olajipar talpra állításában. Munkája eredményeként 1965-ben 7,8 millió tonnára nőtt Nyugat-Németország olajtermelése. Fontos szerepe volt a Szövetségi Földtani Kutatási Hivatal létrehozásában, amelynek haláláig, 1964-ig a vezetője volt. CSIKY 1972: 10–308.

³⁷ DOMBRÁDY 2003: 171.

³⁸ Vele kapcsolatban a Belügyminisztérium II/6-a alosztályának 1960. augusztus 16-i jelentése azt tartalmazta, hogy ő volt a MAORT teljhatalmú műszaki vezetője. Azt írták le a jelentésben, hogy az angolbarát, nyilas és németellenes Dinda az angol titkosszolgálat emberének, Alfred Bentznek az utasításait teljesítette. A belügyes iratban az állambiztonság „Kovács István” fedőnevű

16. kép. A Duna melletti Deggendorflebombázott olajkikötője 1945 májusában

Forrás: National Museum of the United States Air Force

„Ezen vizsgálat eredményeként meg lehet állapítani, hogy a magyarországi nyersolajtermelést még csak szerény keretek között lehet emelni. [...] A bevezetett intézkedések, a lehetőleg intenzív termelés szempontjából mégis a rablóbányászat mellőzésével, lehetővé teszik, hogy a magyar nyersolajtermelés a termelési

ügynökének elmondása alapján feljegyezték, hogy a Standard Oil és Bentz között megegyezés volt a MAORT olajtermelésének irányítását illetően. Erről a háború után Magyarországra visszatérő amerikai vezető, Paul Ruedemann adott akkoriban tájékoztatást. Bentzzel kapcsolatban az irat két érdekességet is megemlít. Az egyik, hogy Göring bizalmasa volt. A másik, hogy a háború alatt családtagjai angolszász bombázásban lelték halálukat. Emiatt „Kovács István” fedőnevű ügynök értetlenségének adott hangot, hogy Bentz mégis angol ügynök volt. Azt, hogy ezek az állítások mennyire valósak, azt az állambiztonsági jelentésből nem lehet megállapítani. Ez további kutatást igényel. ÁBTL-3.1.1.2. – M – 17578. Német befolyás a magyar olajiparra – jelentés. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 1960. augusztus 18.

tervben 1944-re előirányzott 800 000 tonnáról [...] 900 000 tonnára fog emelkedni. Ez az eredmény csak a mezők rendkívüli megfeszítésével érhető el [...] Ha addig új mezőket nem találnak, a nyersolajtermelés feltartóztathatatlan süllyedésével kell számolni.”³⁹

A kitermelés mellett a kőolajfeldolgozó-iparban is jelentős fejlődés ment végbe, pont a bányászati eredmények hatására, és ennek köszönhetően a finomítók kapacitása 1943-ban elérte a 805 ezer tonnát.⁴⁰ E mennyiségben nem szerepelt az épülő szőnyi finomító tervezett 200 ezer tonnás kapacitása. A finomítók termelésének jelentős részét az almásfüzitői, a csepeli, a pétfürdői, valamint kisebb budapesti gyárak adták. A magyar kőolaj-finomítók termelési kapacitása eltörpült a német (2,787 millió tonna/év)⁴¹ és román (11,904 millió tonna/év)⁴² finomítók 1939-es adatok szerinti éves kapacitása mellett. Viszont szállítási szempontból kedvező helyen feküdt jó részük, ezért logisztikai okokból a háború során egyre fontosabbá váltak (az országban levő tárolótelepekhez hasonlóan például Csepel, Debrecen), amint erre egy amerikai jelentés is rámutatott 1944 májusában.⁴³

A számokat tekintve a hazai olajmezők termelése a tengelyhatalmak olajtermelésének kb. 11%-át tette ki 1943-ban.⁴⁴ Ez az arány a szintetikus olaj előállításával foglalkozó német gyárak produktumát is figyelembe véve 6% volt.⁴⁵

Összefoglalásként megállapítható, hogy Németország olajhelyzete az egész II. világháború során ingatag lábakon állt, aminek az oka az volt, hogy a birodalom és szövetségesei számára sosem állt rendelkezésre annyi nyersolajforrás, amennyi folyamatosan biztosíthatna volna a tengelyhatalmak haderőinek mindenkori olajszükségletét. Ezt figyelembe véve nem véletlen, hogy Németország az olajért folyó gazdasági háborút elvesztette, hiszen ellenfeleinek olajtermelése (280 millió tonna) jelentős mértékben felülmúlta a tengelyhatalmakét (8,6 millió tonna).⁴⁶ Így nem is lehetett véletlen, hogy Németország alulmaradt e küzdelemben.

³⁹ *Papp Simon iratai* [a].

⁴⁰ ADÁMY–NÉMETH 1968: 118.

⁴¹ Az 1939–1941 során megszállt lengyel területek 1939-es kapacitása 1 183 480 tonna/év volt. SCHWARTZ 1939.

⁴² SCHWARTZ 1939: 6–7.

⁴³ Air Force Historical Research Agency (AFHRA), Maxwell AFB. The Petroleum Facilities of Hungary, Microfilm Reel B-1870-1351-1463 1 May, 1944.

⁴⁴ KARSAI 1985: 503–540.

⁴⁵ KARSAI 1985: 503–540.

⁴⁶ KAISER 2010: 9.

Felhasznált irodalom

- ADÁMY Béla – NÉMETH András (1968): *A magyar kőolajfeldolgozóipar története az államosításig*. Kézirat.
- BORON László (1942): Ásványolaj szállítása. Tankhajók. *A kikötő-tengerhajózás*, 4(3).
- CSERI Tivadar szerk. (1974): *A magyar szénhidrogén termelés adatgyűjteménye*. I. kötet. Budapest: Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt.
- CSIKY Gábor (1972): Alfred Bentz emlékezete. *BKL Kőolaj és Földgáz*, 5[105](10).
- Die Entwicklung der rumänischen Erdölausfuhr (1936). *Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-Industrie und des Mineralöl-Handels*, 32(12).
- DOMBRÁDY Lóránd (2003): *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Budapest: Petit Real.
- DOMBRÁDY Lóránd (2005): *Werth Henrik, akiről nem beszéltünk*. Budapest: Argumentum.
- EICHHOLTZ, Dietrich (2006): *Krieg um Öl. Ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938–1943)*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- HILLGRUBER, Andreas (1954): *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die Deutsch–Rumänischen beziehungen 1938–1944*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- JUHÁSZ Vilmos (1940): *Nyersanyagháború*. Budapest: Dante.
- KAISER Ferenc (2010): A kőolajhiány – ezen belül a magyar termelés – hatása Németország második világháborús stratégiájának alakulására. In CSEH Valentin szerk.: *Harc a petróleumért. Avagy az olaj szerepe a modern háborúknak*. Zalaegerszeg: Magyar Olajipari Múzeum.
- KARSAI Elek (1985): Elképzelések és tervek Magyarország bombázására 1944-ben – amerikai levéltári anyag alapján. In SZILI Ferenc szerk.: *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv 16. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár.
- KSH (1948): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam LI–LIV. 1943–1946. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- MEDLICOTT, W. N. (1952): *The Economic Blockade*. I. kötet. London: His Majesty's Stationery Office – Longmans – Green and Co.
- MILWARD, Alan S. (2000): *Háború, gazdaság, társadalom 1939–1945. A II. világháború háttérében meghúzódó gazdasági események*. Debrecen: Aquila.
- MOLNÁR György (1985): A Dunai hajózás történetének főbb kérdései 1939–1945 között. In VERESS István szerk.: *A Közlekedési Múzeum évkönyve*. VII. kötet. 1983–1984. Budapest: Közlekedési Dokumentációs Vállalat.
- NAUWELAERTS, Louis (1937): *Harc a petróleumért*. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- NÉMETH András (1965): *A magyar kőolajbányászat történeti dokumentum gyűjteménye 1919-től 1949-ig*. II. kötet. Budapest: Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt.
- ÓNODY György (1978): *A közel-keleti olaj a világpolitikában*. Budapest: Kossuth.
- RÁNKI György (1990): *A II. világháború gazdaságtörténete*. Budapest: KJK.
- SCHWARTZ, Robert (1939): Die Erdölraffinerien der Welt. *Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-Industrie und des Mineralöl-Handels*, 32(3).
- SZILBER József (1941): *Az olaj*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- VÁGHIDI Ferenc (1940): *Nyersanyag és pótanyag*. Budapest: Cserépfalvi.

Deák József¹

Néhány szovjet-orosz biztonsági szerv születése, működésük példái, kulisszatitkai

Nagy megtiszteltetés és legalább ekkora szomorúság számomra, hogy szerzőként részese lehetek PhD-dolgozatom témavezetője – a néhai Szabó Miklós akadémikus úr – tiszteletére készülõ emlékkötetnek. A Hõs utcai uszodában találkoztunk elõször és utoljára is. Amikor tudta, itt kezdte napját, törzsvendégnek számított. Ha elmaradt, azonnal kerestük, hiányzik mai napig. Mint többször megjegyezte, az úszás mellett a reggeli szauna és öltözõi „zrikák” miatt járt ide, humoros stílusával rendszeresen éltetve ezeket. Úszótársként kértem tanácsát doktori témaválasztásomhoz. Kis haladékokat kért, és (mint megjegyezte: „Figyelemmel határõr mivoltodra, akiket mindig kedveltem, és újságíró elõéletedre, vagy inkább ennek ellenére!”) pár nap múlva õ ajánlotta a *Belügyi Szemle* rendszerváltás elõtti történetének rendészettudományi feldolgozását. Miután nem indult fél éveken át a Rendészettudományi Doktori Iskola, így a Hadtudományira felvételiztem, és ott ragadtam – vezetésével – kutatni az általa javasolt témát. Ez alatt több publikációt írtam, és gyakran szót váltottunk az orosz fegyveres szervezetek múltjáról, ezekbõl állítottam össze egy csokrot.

Az iskolapadban rajzolódott ki elõttem témavezetõm hazai tudományos közéletben betöltött szerepe. Meg is jegyeztem az egyik reggel, hogy már belépni se merek a szaunába, ha ott van, nemhogy megszólítani! „Értelek én; amikor már dolgozni kellene, egybõl elakad a lélegzeted!” De szívesen megszólítanám!

Az Oroszországi Föderáció (OF) hivatalos mai kiterjesztõ megközelítésében a rendészeti tevékenység: az állami és erre jogosult társadalmi szervek, szervezetek jogszabályi felhatalmazással végzett ténykedése az élet, az egészség, a tulajdon, az állampolgárok, a jogi személyek, a társadalom, az állam jogai és jogos érdekei, a jogrend, a biztonság, továbbá a törvényesség védelmében. E törvényesség és a biztonság garantálásának közvetlen végrehajtására szervezõdtek az állam biztonsági szervei. A Fegyveres Erõk;

¹ Rendõr alezredes; egyetemi adjunktus, NKE RTK Rendészetelméleti és -történeti Tanszék; PhD.

a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB – Федеральная служба безопасности, ФСБ), a Belügyminisztérium (MVD – Министерство внутренних дел, МВД) (főként a rendőrséget foglalja magában – *D. J.*), a Külső Hírszerző Szolgálat (SZVR – Служба внешней разведки, СВР), a Szövetségi Biztonsági Kormányőr Szolgálat (FSZO – Федеральная служба охраны, ФСО), a Szövetségi Adóhivatal (FNSZ – Федеральная налоговая служба, ФНС) és a Rendkívüli Helyzetek Minisztériuma (MCSSZ – Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны), továbbá az egyéb, például az ipar, a közlekedés, a hírközlés, a természetvédelem, az egészségügy stb. zavartalan működését szavatoló biztonsági, köztük állami szervek.²

A könnyebb értelmezést segítő a magyar megközelítés a következőképpen szól: „Rendészetten azt a közigazgatási tevékenységet értjük, amelynek feladata a közbiztonság és a közrend, valamint az állampolgárok személyes biztonságának megóvása, továbbá közreműködés a megsértett rend helyreállításában.”³

„Hegyezd a füled” jószolgálat

A 18. század második évtizedéig Oroszországban nem volt szervezett rendőrségi struktúra,⁴ nem is használták a polícia külföldi eredetű terminológiát. Az I. Péter előtti időkben ezt a tevékenységet a „jószolgálat” névvel illették.⁵

Oroszországban a polícia elnevezést I. (Nagy) Péter vezette be, a társadalmi rend fenntartására létrehozott speciális szervezet felállításával.⁶ A következő jelentős fordulópont, amikor I. Sándor 1802 szeptemberében egy kiáltvány aláírásával létrehozta a minisztériumokat; innen számítják Oroszország belügyminisztériumának létezését is.⁷

A proletárdiktatúra a győztes forradalom után, 1917-től viharos gyorsasággal építette ki pártállami rendszerét. A katonai és a rendőri hivatás⁸ végletesen átpolitizálódott. A Szovjetunióban a közbiztonsági feladatokat – a struktúrát jellemzően – mindig felülírták az aktuális állambiztonsági kötelezettségek, szervezetek. A szovjet rendőrségnek a rendszer utolsó évtizedeiben sikerült feladataiban, szervezetében végleg kiválnia az állambiztonsági szerkezetből. A társadalmi rend fenntartása lényegében az állam biztonságának megőrzését jelentette.

² VORONCOV 2018: 5–6.

³ BARACZKA–SZIKINGER 1999: 383.

⁴ LOGINOV 2022.

⁵ DEÁK 2020a: 156.

⁶ KONYEV–PAVLICSENKO et al. 2020.

⁷ KONYEV–PAVLICSENKO et al. 2020.

⁸ SALLAI 2019:137.

A cári karhatalomból az akkoriban létrehozott *konvojőrcsapatok* a lakott település és a börtön között kísérték az őrzötteket, utóbb csak a birodalmi adminisztratív határokig, ahol átadták egymásnak őket. A szovjet karhatalom mintha a politikai súlypontváltások határáig kísérté volna az ország lakosságát, ahol átadta magának – átvették az új elnevezésű, alárendeltségű karhatalmi szervezetek egymástól – a néptömeget. Még az 1890-ben kiadott „Hegyezd a füled!” konvojőr-emlékeztetőben elősorolt alapvető konvojőr-kötelezettségek⁹ és a katonailag szervezett rendészet lényegén sem változtattak a jövő-menő történelmi korszakok! Legfeljebb az éppen időszerű feladatain, megszólításán, ruházatán, fegyverzetén, váll-lap formáján volt hatalmuk. E figyelemre méltó kiadvány szellemében a cárizmustól a kommunizmus alapjait lerakó rendszerig és annak váltásáig él az aktuális társadalmi berendezkedést építők „konvojőkísérői” mindennapjaiban.

1917 végén Lev Davidovics Trockij hadügyi és tengerészeti népbiztos forradalmi utópiáját pragmatizmusa hamar feledtette. 1918 őszén a formálódó Vörös Hadsereg legáldozatkészebb, bő 50 ezres, majd 200 ezres¹⁰ részét, fő harcoló, rendteremtő ütőerejét a hadifogolytáborokban kiképzett, az idegen közegben a szovjethatalmat egyedüli hazának tekintő, illetve orosz földön az otthoni szocialista forradalomért küzdő, a világforradalom és a vörös hatalom eszméjéhez rendíthetetlen hűségű, mindenre kész, megvesztegethetetlen, fanatikus, kíméletlenül kegyetlen – főként magyar, lett és kínai¹¹ – internacionalisták adták. Az októberi forradalom csodájának a világforradalom csodájában kellett volna megismétlődnie. A világforradalom kísértése, óhaja az I. világháborúval, belső forradalmakkal, polgárháborúval, valamint külső intervencióval további frontokon kimerített országban a vizsgált időszakban legfeljebb elméleti szempontból volt megalapozva. Gyakorlatilag az állam és a Vörös Hadsereg hadi potenciálját aktuálisan is éppen elég sürgető teendő terhelte le, vagy inkább túl a forradalom exportja nélkül is.¹²

„Európában nem sikerült lángra lobbantani a világforradalom tüzét az 1920-as évek közepén, viszont Ázsiában ehhez reálsan perspektivikusnak tűntek a feltételek [...]”¹³

Az 1920-as évek végén sietve összetákolta sztálini iparosítási terv a Belügyi Népbiztosság (NKVD – Народный комиссариат внутренних дел, НКВД) rendőrei közreműködésével végrehajtott erőszakos kollektivizáláson nyugodott. Az így elszegényített falu az anyagi értékek és a munkaerő hatalmas kincsestárává vált. A kézi

⁹ DEÁK 2019.

¹⁰ HELLER–NYEKRICS 2000: 74.

¹¹ ANISZIMOV 2010: 384–385.

¹² DEÁK 2020C.

¹³ ANISZIMOV 2010: 417.

munkán alapuló hatalmas építkezések csillapíthatatlan munkaerőszomjának kielégítése ösztönözte a kényszermunkák rohamos terjedését. Jól jött ehhez a Gulagok (Главное управление лагерей – Büntető[táborok] Főigazgatósága) fogvatartotti alkalmazásának rendkívül széles palettája. Az NKVD-t vezető Genrih Grigorjevics Jagoda adatai alapján csak 1930–1931-ben az erőszakos kulákosítások során 1,2 millió embert, köztük 454 ezer gyermeket internáltak az ország távoli részeibe, a megyéken belül további 650 ezret, megfosztva gazdaságuktól, gyökereiktől. A szocializmus alapozásának építkezéseinek a komszomolista önkéntesekkel együtt táborlakók is dolgoztak. Mindezek eredményeként a Szovjetunió ipari termelésben az USA után a második helyre került.¹⁴

A régmúlt határbiztonságától a közelmúltig

Az orosz állami határőrizet 2012-ben volt 500 éves.¹⁵ De a több száz év alatt sosem sikerült teljesen lezárni az államhatárt. Még a „vasfüggöny” időszakában sem, amikor bizonyos határszakaszokat csak „Tél tábornok” őrzött a járhatatlan hegyekkel,¹⁶ és máshol a feneketlen mocsárvidék. A modern kori határőrség a létrehozásáról szóló 1918. május 28-i¹⁷ dekrétummal született.

Az Oroszországi Föderáció (OF) a volt Szovjetunió 22,4 millió km²-éből 17,1 millió km²-t „örökölt”. A 291 millió lakosból 149 millió maradt Oroszország területén.¹⁸ A szovjet határőrcsapatok 1989-ben mintegy 200 ezer főből álltak. A Független Államok Közösségének létrejöttével a határőrség személyi állományának mintegy 40%-a, valamint az összes nyugati határátkelő az OF határain kívülre került. Ezzel egy időre katonai őrizet nélkül maradt az OF jelentős határszakasza. Határőrsége 1992-ben alakult meg, és látott hozzá az újonnan létrejött határok őrzésének megszervezéséhez, együttműködve az új független államokkal és az illegális migráció ellen fellépő nemzetközi szervezetekkel.¹⁹ A határőrszolgálatot a Szovjetunió felbomlását követően közvetlenül az elnöki adminisztráció felügyelte, majd 2003-ban került az FSZB alárendeltségébe.

¹⁴ DEÁK 2020b: 191.

¹⁵ A krími kán soros támadását követően III. Vaszilij moszkvai nagyherceg 1512. május 16-án kelt rendeletében „erősítette meg földjét őrökkel” (Altajszkaja Pravda 2012).

¹⁶ Ural56 2012.

¹⁷ FSZB 2018.

¹⁸ BAGI 2014.

¹⁹ DEÁK 2003a.

2000-ben naponta több mint 11 ezer járőr védte az Oroszországi Föderáció határait, akik az év során mintegy 6000 határsértőt fogtak el. Továbbá felfedtek több mint 4,1 tonna kábítószer 52,5 millió rubel összértékben. A Grúziával határos legproblémásabb 81 kilométeres szakaszon az orosz határőrök több mint 70 alkalommal voltak kitéve csecsen fegyveresek atrocitásának. Tisztogató akcióik során a határőrök megsemmisítettek több tucat ellenséges személyt, felderítettek és felszámoltak két fegyveres bázist, két védelmi állást, 90-nél több fegyvereseket rejtő búvóhelyet. Elkoboztak több mint 50 fegyvert, mintegy 30 ezer lőszert, több száz kilogramm robbanóanyagot. Az OF területi vizein naponta mintegy 700 orosz és kb. 100 külföldi halászhajó halászik. A 2000-ben ellenőrzött mintegy 15 ezer hazai és orosz halászhajóból 2200-at kellett megbüntetni, továbbá elkoboztak 5 millió tonnányi halat. A Kaszpi-tengeren az orvhalászok ellen 15 esetben kellett fegyvert használni. Ugyanekkor az OF átkelőin 80 millió utas mintegy 13 millió járművön lépett át. Az utasok közül 3000-en hamis úti okmánnyal, 123 ezren pedig érvénytelen útlevéllel próbálkoztak. Az OF-ben kn. 1,5 millió külföldi állampolgár vagy hontalan él engedély nélkül.²⁰ Az ország határ menti övezeteiben potenciális veszélyt jelent az illegális migráción kívül az ún. demográfiai expanzió is.²¹

A „nép” legfőbb bizalmasaiból legfőbb ellenségei

Jagoda állambiztonsági főkomisszárt leváltották; 1937. április 3-án bebörtönözték, 1938. március elején a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma főbelövésre ítélte. Kegyelmi kérelme szerint: „Bűnöm a haza előtt hatalmas. Lehetetlen bármilyen mértékben jóvátenni. Nehéz meghalni. Az egész nép és a párt előtt térden állva könyörgöm, kegyelmezzenek, hagyjanak életben!”²² Ezt elutasították, majd 1938. március 15-én főbe lőtték.

1936 szeptemberében az NKVD vezetőjévé Nyikolaj Ivanovics Jezsovot nevezték ki. Ez év december 20-án, az Összoroszországi Különleges Bizottság (VCSK – Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем, ВЧК), az Egyesített Állami Politikai Igazgatóság (OGPU – Объединённое государственное политическое управление, ОГПУ), valamint az NKVD megalapításának 20. évfordulós ünnepségén kiemelték, hogy Jezsov Sztálin elvtárs vezetésével milyen gyorsan orvosolta az NKVD helyzetét; a csekisták

²⁰ DEÁK 2016.

²¹ DEÁK 2003b.

²² ANISIMOV 2010: 440.

kitűnő szervezetét megteremtve elfogták az NKVD-be beszivárgott idegen elemeket és Jagoda szinte összes vezetőjét. Szűk egy év múlva, november 23-án már Jezsov írta a levelet Sztálinnak, kérve felmentését az NKVD éléről, elkövetett hibái és tévedései miatt. Már vele is elégedetlen volt a vezér, mert feladatát elvégezte: Jagodával megsemmisítette neves munkatársait is. Jezsovtól és kollégáitól immár Berijának kellett megszabadulnia. Jezsovt nem lőtték főbe, mint a többi elítéltet; összezárták letartóztatott munkatársaival, akik hajdani főnököket a „szerveken” belül is túlzónak értékelt féktelen kegyetlenségét mintázva agyonrugdosták.²³

Az NKVD-ből kialakított Állambiztonsági Minisztériumot²⁴ (MGB – Министерство государственной безопасности, МГБ) öt éven át, 1951-ig vezető Viktor Szemjonovics Abakumovot a „leleplezett, hatalom megszerzésére irányuló összeesküvésért” 1954 végén végezték ki. 1953-ban Hruscsov, a hatalomra került új politikai erők vezetője az addig bevált módon építette le, tisztogatta a megörökölt állambiztonsági szerveket.²⁵

1953. június 26-ára összehívta a Politikai Bizottság speciális ülését. Röviden megvádolta Beriját, majd gombnyomására a fegyveres erőket képviselő Zsukov marsall tábornoki csoportja élén fegyveresen bevonult, és letartóztatta a vádlottat, akit decemberben „bandájával” együtt titokban – kémkedésért, „a burzsoá hatalom visszaállítására irányuló tevékenységért” – elítéltek. Ennek eredményeként felmentették beosztásaiból, megfosztották összes kitüntetésétől, és társaival együtt kivégezték.²⁶ Majd Berija közvetlen munkatársát, Vsevolod Nyikolajevics (Borisz) Merkulovot – aki alig lépett vezetője örökébe – kémkedésért, a politikai hatalom megszerzésére szervezett összeesküvésért – rögtön „eltették láb alól”.

Ilyen előzmények ismeretében vette át – Hruscsov bizalmi embere – Ivan Alekszandrovics Szerov vezérezredes 1954. március 13-án az új, Minisztertanács alá rendelt Állambiztonsági Bizottság (Комитет государственной безопасности, KGB) vezetését.²⁷ Az 1946-ban önálló minisztériumként működő állambiztonsági terület leminősítése szovjet köztársaságközi hivatallá jól tükrözte Hruscsov és környezete bizalmatlanságát.

1955 májusában legfelsőbb tanácsi rendelettel a KGB-t ügyészi felügyelet alá helyezték, ami példátlan volt az NKVD, az NKGB (NKGB – Народный комиссариат государственной безопасности, НКГБ), az MGB idejében. Hruscsov így is

²³ ANISZIMOV 2010: 440.

²⁴ DEÁK 2019: 272.

²⁵ VORONCOV 2018: 322.

²⁶ ANISZIMOV 2010: 488.

²⁷ HLOBUSZTOV 2012:10–11.

többször kijelentette, hogy az állambiztonsági szervek, kibújva a pártellenőrzés alól, a párt fölé emelkedtek. Talán ezért vonták ki a párt- és állami vezetőket a KGB joghatósága alól; az 1937-es évek köztük is ellenséget kutató, találó sztálini módszerei visszatérésének megakadályozása ürügyén. Ezzel szabad utat engedve a szovjet elit korrupciójának, a szervezett bűnözésnek és a külföldi titkosszolgálatoknak.²⁸

Szerov tábornok elődjeihez hasonló fő feladata a Hruscsov és környezete által sugallt szellemben a szervek megnyirbálása, „megtisztítása” volt. 1957-ben a frissen felállított KGB 18 ezer munkatársát elbocsátotta mint „politikai megbízhatóságot nem sugárzó, a szocialista törvényességet gonoszul megsértő, karrierista, labilis erkölcsű, alulképzett és faragatlan” egyént.²⁹

A KGB első vezetőjét az orosz történelem Berija és Vengrija, illetve Magyarország (az 1956-os magyar forradalom – *D. J.*) legyőzőjeként tartja számon.³⁰ Viszont, miután közvetlen munkatársáról (Oleg Penkovszkij ezredesről) kiderült, hogy MI6- és CIA-ügynök, mennie kellett, átadva helyét Alekszander Nyikolajevics Seljepinnek, aki 1959 júniusában 11 700 státusszal csökkentette a KGB szervezetét.³¹ Ezt követően Hruscsov 1964. októberi megbuktatásában vállalt főszerepet. Közeli munkatársával és barátjával, Vlagyimir Szemicsasznij vezérezredessel közreműködött Leonyid Iljics Brezsnyev hatalomra juttatásában.³² Ezt nem is titkolták: szűk baráti partin, 1967 elején a KGB-t – alig két éve elnöklő – Szemicsasznij helyettese előtt tréfásan Seljepinhez szólt: „Nem kellene-e már megismételnünk 1964 októberét?” A poén rögtön az érintett fülébe jutott, így Szemicsasznij helyébe május 18-án már Jurij Andropov került.³³

A bizalmatlanság örök...

A hatalmát csak a KGB-vel biztosító Hruscsov példáján okulva Brezsnyev már „két vasat tartott a tűzben”. Régi kipróbált ismerőst, Nyikolaj Aniszimovics Scsolokovot nevezte ki belügyminiszterré, a rendőrséget a KGB-vel rivalizáló, azonos hatalmi-politikai súlyú szervezetté erősítette. A versengésből végül Jurij Vlagyimirovics Andropov került ki győztesen a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) főtitkáráként. Scsolokov 1966–1982

²⁸ HLOBUSZTOV 2012: 14–15.

²⁹ VORONCOV 2018: 325.

³⁰ Hronosz [é. n.].

³¹ VORONCOV 2018: 329.

³² BUTLER 2008: 176.

³³ HLOBUSZTOV 2012: 15.

közt szakmai, politikai szempontból például megerősítve és vezetve a (rendőr)minisztériumot végül öngyilkossággal zárta le szervezete megítélésében példaadónak hitt pályafutását. Korrupciót, hatalommal való visszaélést bizonyítottak rá, ezért leváltották, lefokozták és megfosztották kitüntetéseitől.³⁴

1989-re a KGB-ben 490 ezer munkatárs teljesített szolgálatot, közülük 220 ezer határőr és 60 ezer a kormány belső hírközlését biztosító munkatárs. 1990-ben a KGB alárendeltségébe került még a Fegyveres Erőktől egy légideszant és két gépkocsizó lövészadosztály, valamint egy gépkocsizó lövészdandár is.³⁵

Ettől az MVD sem maradt el! Az 1990-es években a Belügyi Csapatok (VV – Внутренние Войска) honlapján *A jogrend tüzésége* című anyagból kiderült, hogy a Fegyveres Erőkével csaknem megegyezik haderőnemeiben, csak mennyiségében szerényebb, de annál korszerűbb fegyvernemekkel (pl. saját légvédelemmel, összesen 120 egységnyi felszíni hajóhaddal, 14 repülőezreddel és -alegységgel). Hat katonai körzetével megegyező, de belügyi alárendeltségű csapatai közül a legkisebb is képviselt akkora erőt, amekkorát a KGB kapott. A legnagyobb Moszkvai Katonai Körzet négy hadosztálya 56 222 fővel és 175 páncélozott szállító harcjárművel rendelkezett.³⁶

A Kreml mindig blokkolta a jelentős katonai erőt képviselő Belügyi Csapatok helyi szerveknek vagy hadseregi alárendeltségbe rendelését. Az OF Honvédelmi Minisztérium struktúrájában ugyanis egy parancs túl sok szűrőn halad keresztül; a minisztertől a vezérkar főnökén át a katonai körzetekig, a haderőnemi, majd fegyvernemi parancsnokságokig. Míg elnöki alárendeltségben közvetlenül eljutott a parancs, akár a Belügyi Csapatokat felügyelő belügyminiszter fölött, a Szövetségi Gyűlés alsó- és felsőházának formális beleegyezése mellőzésével.

A rendszerváltást követően megszüntették a lényegében nemzetigárda-feladatokat ellátó Belügyi Csapatokat, és 2016-ban elnöki rendelettel létrehozták az OF Nemzeti Gárdájának Szövetségi Szolgálatát.

Egy 2011-es elnöki rendelet az MVD (az objektumőrző és épületkiszolgáló személyzet nélküli) létszámának felső határát 907 630 főben határozza meg. Ebből 782 106 rendőrségi munkatárs.

Vizsgált témánkhoz tartozik a Szovjetunió jogrendjében legitim módon Brezsnyevet követő SZKP-főtitkárok különös gyorsaságú váltásainak története. („A tévében sorozat ment a pártfőtitkárok temetéséről.”)³⁷

³⁴ KOMISSZAROVA 2019.

³⁵ VORONCOV 2018: 335.

³⁶ VLASZENKO [é. n.].

³⁷ FINSZTER 1993.

A már említett, a KGB-t 15 éven át vezető Andropovnak a Szovjetunió élén mindössze 15 hónap jutott; jól kezelhető vesebetegségéhez mérten rendkívüli halála miatt nagyon hamar át kellett adnia helyét³⁸ általa kijelölt utódjának, Konsztantyin Usztyinovics Csernyenkónak. Csernyenko – bár pár évvel idősebb volt Andropovnál – a néhai Brezsnyev kabinetfőnökeként hihetetlen munkabírása ellenére sokkal jobb egészségi állapotnak örvendett. Az idős korának megfelelő, orvosai által jól karbantartott egészségű pártfőtítkárr különös halálának körülményeiről is készült dokumentumfilm.³⁹ Eszerint megmérgezésében szintén közvetlenül érintett az eddig taglalt rendszerelemek egyikének vezetője.

A gerontokrácia természetes vagy kevésbé természetes módon átadta helyét Mihail Szergejevics Gorbacsovnak. De az ellene 1991. augusztus 19-én az Állami Rendkívüli Bizottság tagja, egyben a KGB aktuális elnöke, Vlagyimir Alekszandrovics Krjucskov által vezetett puccsot Borisz Nyikolajevics Jelcinnek – az orosz biztonsági rendszerbeli etabláció másik elemével, a hadsereggel – sikerült levernie, és a helyzetet stabilizálnia.⁴⁰ Ez alighanem döntő mértékben hozzájárult a Szovjetunió szétesésével együtt a KGB felszámolásához is.

Felhasznált irodalom

- Altajszkaja Pravda [Алтайская правда] (2012): 28 мая защитники рубежей нашей Родины в 94-й раз отмечают свой профессиональный праздник (2012). *Алтайская правда*, 2012. május 25.
Online: www.ap22.ru/paper/paper_6914.html
- Angeissz3 [@Angeissz3] (2012): Юрий Андропов. Кремлёвские похороны. серия -32 (2008–2009). *YouTube*, 2012. február 28. Online: <http://y2u.be/vZpMUpsGtos>
- ANISZIMOV, Jevgenyij [Евгений АНИСИМОВ] (2010): *История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты*. Санкт-Петербург: Питер.
- BAGI József (2014): Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági szervezetei. *Hadtudományi Szemle*, 7(4), 50–68.
- BARACZKA Róbertné – SZIKINGER István (1999): *A rendészeti igazgatás. Magyar Közigazgatási jog – különös rész európai kitekintéssel*. Budapest: Osiris.
- BUTLER, Rupert (2008): *A sztálini terror eszközei; CSEKA, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Ford. Füsti Molnár Zsuzsa. Budapest: Gabo.

³⁸ Angeissz3 2012. A titkosítás alól feloldott dokumentumok alapján készített dokumentumfilm szerint Brezsnyev, Andropov és Scsolokov belügyminiszter egy lépcsőházban lakott. Scsolokov felesége a férje ellene folytatott KGB-nyomozás mind kilátástalanabb helyzetében merényletet követett el Andropov ellen, majd öngyilkos lett.

³⁹ Centralnoje Televizenyije 2019.

⁴⁰ ANISZIMOV 2010: 521.

- Centralnoje Televizenyijje [Центральное Телевидение] [@centralnoetelevidenie] (2019): Трагедия Константина Черненко. Хроники московского быта. *YouTube*, 2019. december 24. Online: <http://y2u.be/yrViO3mA7oI>
- DEÁK József (2003a): Az orosz határőrség. *Határőr*, 58(5), 16.
- DEÁK József (2003b): Orosz határőrkuzdelmek, *Határőr*, 58(3), 16.
- DEÁK József (2016): Az Oroszországi Föderáció határőrizeti kihívásai napjainkban. *Hadtudomány*, 2016/e-szám. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.E.4>
- DEÁK József (2019): Népi karhatalommal a nép ellen: A hatalom hatalma: Rendezvények „kavalkád-jának” rendőri biztosítása a Szovjetunióban. In JÁMBOR Orsolya – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Csoportosulás és a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti tanulmányok 2*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 258–277. Online: <https://archive.bm-tt.hu/rtt/assets/letolt/rendtorttan2.pdf>
- DEÁK József (2020a): A cári políciától a szovjet milíciáig, a rendvédelem átszervezése a forradalom után. In JÁMBOR Orsolya Ilona – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Megvalósult szükségyszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Rendészettörténeti tanulmányok 3*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 156–193.
- DEÁK József (2020b): A szovjet milíciától az orosz políciáig. In JÁMBOR Orsolya Ilona – TARJÁN G. Gábor szerk.: *Megvalósult szükségyszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Rendészettörténeti tanulmányok 3*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa, 156–193. Online: <https://archive.bm-tt.hu/rtt/assets/letolt/rendtorttan3.pdf>
- DEÁK József (2020c): Az 1919–1921. évi lengyel–szovjet háború, mint az európai béke és demokratikus hagyományok megmentője, valamint az akkori lengyel keleti határ kialakítója. In Robert RAJCZYK szerk.: *A lengyel–szovjet háború a lengyel–magyar kapcsolatokban. (Wojna polsko–bolszewicka w świetle stosunków polsko–węgierskich.)* Budapest: Lengyel Kutatóintézet és Múzeum, 85–98.
- FINSZER Géza: Főszerkesztői önvallomás. *Rendészeti Szemle*, 40(1), 14–18.
- FSZB [ФСБ] (2018): *Век на страже границ Отечества*. Online: <https://osfsb.ru/materialy/mir-pogranichnika/100-let-na-strazhe-granitsy-otechestva>
- HELLER, Mihail – Alekszandr NYEKRIC (2000) [1996]: *Orosz történelem. II. kötet. A Szovjetunió története*. Ford. Kiss Ilona, Páll Erna, Balogh Magdolna. Budapest: Osiris.
- HLOBUSZTOV, Oleg [Олег ХЛОБУСТОВ] (2012): *КГБ СССР 1954–1991. Тайны гибели Великой державы*. Москва: Аква-Терм.
- Hronosz [é. n.]: *Биографический Указатель: Иван Александрович Серов*. Online: http://hrono.ru/biograf/bio_s/serov_ia.php
- KOMISSZAROVA, Anna [Анна КОМИССАРОВА] (2019): „Не допускайте разгула клеветы”. Он стал главой советской милиции, но прогневал КГБ и покончил с собой. *Лента.ру*, 2019. március 31. Online: <https://lenta.ru/articles/2019/03/31/shelokov>
- KONYEV, A. I. [А. Н. КОНЕВ] – I. V. PAVLISENKO [Н. В. ПАВЛИЧЕНКО] et al. (2020): *История российской полиции, Научный справочник-календарь памятных дат*. Москва: Академия управления Министерства внутренних дел Российской Федерации.
- LOGINOV, Oleg [Олег ЛОГИНОВ] (2022): *220 Лет МВД России. Часть 1. История российской полиции Глава 1. Российская полиция от истоков создания*. Online: <https://crimerecords.info/2022/04/06/mvd-part-1-the-russian-police-from-the-origins-of-creation>
- SALLAI János (2019): *A magyar rendészet története*. Budapest: Rendőrség Tudományos Tanácsa.
- Ural56 (2012): 500 лет на страже государственной границы. *Урал56.ру*, 2012. május 16. Online: www.ural56.ru/news/508202
- VLASZENKO, V. T. [В. Т. ВЛАСЕНКО] [é. n.]: *История Внутренних Войск (Краткий очерк). Часть 2*. Online: <http://army.armor.kiev.ua/hist/BBB.php>
- VORONCOV, Szergej [Сергей А. ВОРОНЦОВ] (2018): *Спецслужбы России*. Ростов н/Д: Феникс.

Forgács Balázs¹

Kovács Jenő és Magyarország katonai stratégiája

Kovács Jenő rövid életrajza²

Kovács Jenő altábornagy az 1945 utáni magyar katonai gondolkodás jelentős személyisége, kiemelkedő hadtudósa volt. Az 1929-ben született katonai teoretikus jelentős karriert futott be a Magyar Néphadseregben: katonai pályáját 1948-ban önkéntes sorkatonaként kezdte, nyugdíjba 1988-ban, altábornagyi rendfokozatból vonult. Kutatásainak köszönhetően ismerte meg a hazai hadtudomány – többek között – a geopolitika és a geostratégia fogalmait. A többpártrendszer bevezetésének időszakában kutatásait Magyarország katonai stratégiájának kidolgozására fókuszálta. Tanulmányunkban ennek a folyamatnak a hátterét és torzóban maradt eredményeit vizsgáljuk.

Kovács Jenőt 1949-ben avatták tisztté. A Honvéd Akadémiát 1953-ban, a Szovjetunió Fegyveres Erői Vezérkari Akadémiáját 1964-ben végezte el. Tudományos kutatásai elsősorban a hadművészet kérdéseit vizsgálták. 1967-ben a Magyar Néphadsereg III. tudományos konferenciáján hazánk földrajzi adottságait és nemzeti érdekeit jobban figyelembe vevő katonai doktrína mellett foglalt állást.³ A magyar hadtudomány egyik első kandidátusaként is számontartjuk: *Ellentmondások a hadművészet elméletében az ütközet értelmezése körül. Az ellentmondások feloldásának lehetséges útjai, különös tekintettel a hadsereg találkozó ütközet megvívásának módjára*⁴ című kandidátusi értekezését 1969-ben védte meg. Az ebben leírtak eredményeinek értékét jelzi, hogy főbb megállapításait bemutató írásai a vezető szovjet és magyar hadtudományi periodikákban (*Vojennaja Műszl, Honvédelem*) jelentek meg, és a két évtizeddel később publikált, a magyar hadtudomány eredményeit reprezentáló

¹ Őrnagy; egyetemi docens, NKE HHK Hadászati Tanszék; PhD.

² Kovács Jenő életrajzát bővebben lásd FORGÁCS 2009.

³ KOVÁCS 1995b: 192.

⁴ KOVÁCS 1969. Fellelhető az NKE HHK Kari Könyvtárában, könyvtári jelzet: KD 430:1.

gyűjteményes kötetbe is belekerültek.⁵ 20 évig tanított a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián (a továbbiakban: Akadémia) vezető tanárként, tanfolyamvezetőként és az Akadémia parancsnokának hadtudományi, majd első helyetteseként. 1973–1977 között a 7. gépesített lövészadosztály (Kiskunfélegyháza) parancsnokaként szolgált. Az 1970-es évek második felétől 1988-ban történt nyugállományba vonulásáig magas párt- és katonai vezetői pozíciókat (MSZMP KB osztályvezető-helyettes, személyügyi főcsoportfőnök, honvédelmi miniszterhelyettes) töltött be.

Kovács Jenő a szovjet hadtudomány mellett az 1970-es évektől tanulmányozta a nyugati – elsősorban az angolszász – katonai gondolkodást, valamint a geopolitika iskoláit. Nyugállományba kerülése után érdeklődése a hadművészet vezető területe, a hadászat, valamint a geopolitika és a geostratégia felé fordult. A rendszerváltás után megjelent publikációban hangoztatta, hogy a megváltozott politikai viszonyok miatt Magyarországnak önálló katonai stratégiára van szüksége. Annak hiányát pótlandó 1993-tól nagy ívű kutatási programba kezdett *Magyarország katonai stratégiája* címmel, amely bekerült az *Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások* közé.⁶ A kutatás eredményeit eredetileg négy kötetbe foglalva tervezte ismertetni, azonban 1996-ban bekövetkezett halála miatt csak az első három kötet látott napvilágot – kéziratos formában.

A hadászat kutatásának szükségessége Magyarországon a rendszerváltás időszakában

Kovács Jenő 1995-ben – az 1957–1990 közötti magyarországi katonai gondolkodást bemutató tanulmányában – rögzítette, hogy a jelzett időszakban „a hazai katonai gondolkodás mindvégig az ország külső feltételei változásainak erős hatása alatt állt, és e hatások kényszerítő körülményei közepette folyamatosan módosult”.⁷ Megjegyezte, hogy a belső feltételek (az ország javuló gazdasági helyzete, a hazai hadtudomány fejlődése) hatásai „lassabban, áttételesebben fejtették ki hatásukat és hosszabb idő alatt jutottak érvényre a katonai gondolkodásban”.⁸ A rendszerváltást megelőző időszak egyik legsúlyosabb problémájának azt tartotta, hogy – akárcsak a Varsói Szerződés többi tagállama esetében – Magyarországnak nem volt önálló katonai stratégiája, katonai téren passzívan teljesítette a kollektív

⁵ KOVÁCS 1987.

⁶ Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások... 1993: 368.

⁷ KOVÁCS 1995b: 181.

⁸ KOVÁCS 1995b: 182.

védelem követelményeit.⁹ Bár az 1970-es évek eleje jól kimutatható önállósodást hozott a magyar katonai gondolkodásban, ezzel együtt „a magyar tiszt gondolkodásának terrénuma alapvetően a harcászat és a hadművelleti művészet volt”.¹⁰ Igaz volt ez az 1980-as évek második felére is, amikor Oláh István hadseregtábornok kezdeményezésére a nemzeti érdekek, valamint az ország belső viszonyainak figyelembevételével a hadseregfejlesztés új koncepciója valósult meg, immáron az országvédelem lehetőségeit is figyelembe véve.¹¹

Az 1980-as évek végére a politikai környezet változásai nagyban hatottak a hazai hadtudományra, így annak vezető, bár hazánkban kevésbé kutatott területére, a hadászatra is. Az 1989-ben írott, de „az eljárási folyamat során megakadt”¹² *A hadászat, a geostratégia, a katonai doktrína új irányzatának hatása Magyarországon honvédelmi rendszerére* című doktori értekezésében¹³ az akkor már nyugállományú Kovács Jenő kiemelte, hogy: „Új hadászati irányzatra van szükség, hogy a fegyveres erők a kor kívánalmainak megfelelően eleget tudjanak tenni a biztonság megváltozott viszonyai között feladatkörüknek. A katonai erők közvetett alkalmazásának hadászatát tartom a jövőben követendő hadászat alapvető eszmei irányzatának.”¹⁴

E változásokat, azok szükségességét Kovács az ugyanebben az évben megírt tanulmányaiban is hangsúlyozta:

„Minek és hogyan kell megváltoznia? A jövőbe tekintő hadászatnak ez a legfontosabb kérdése. [...] Nyugodtan válaszolhatok erre a kérdésre meggyőződésem szerint úgy, hogy: ma a katonai erő közvetlen alkalmazása hadászatának kell megváltoznia. Hogyan? Úgy, hogy helyét a katonai erő indirekt hatásokra törekvő hadászata foglalja el.”¹⁵

Az 1990-es szabad választásokat követően hazánk 1991-ben kilépett a Varsói Szerződésből, majd a Szovjetunió szétesésével valóban független állammá vált. Ez tovább

⁹ Kovács 1995b: 184.

¹⁰ Kovács 1995b: 190.

¹¹ Kovács 1994: 55, 57. A témáról bővebben lásd MÉSZÁROS 2020.

¹² Kovács 1992: 56.

¹³ Kovács 1989a. Fellelhető az NKE HHK Kari Könyvtárában, könyvtári jelzet: KD 484:1.

¹⁴ Kovács 1989a: 191. Kovács Jenő értelmezésében: „A katonai erő közvetett alkalmazásának hadászata a korszerű biztonságpolitika fegyveres erők alkalmazását felölelő hadtudományi elmélet. [...] A katonai erő közvetett alkalmazása az ellenfél megsemmisítésére irányuló direkt hatású hadászattal szemben a politikai nyomás, vagy a nyomás alóli kibúvás, az attól történő megszabadulás eszköze.” Kovács 1989a: 191–192.

¹⁵ Kovács 1989c: 46.

erősítette a korábban megindult változásokat a magyar hadtudományban, amely gyakorlatilag újrafogalmazta önmagát. A diszciplína legfőbb kérdése az volt, hogy: „Milyen elméleti rendszer alapján lehetne újjászervezni a magyar honvédelmet?”¹⁶

Kovács Jenő a hadtudománynak – a fentiekből következő – nem művelt területére, a hadászatra hívta fel a figyelmet a Magyar Hadtudományi Társaság 1991. október 26-án megrendezett első országos tudományos konferenciáján elhangzott referátumában. Előadása elején rögzítette, hogy: „A nemzeti hadászatot nélkülöző hazai hadtudomány az utóbbi évtizedekben a katona-technikai problémák felé fordult elsősorban.”¹⁷ Hangoztatta, hogy „Magyarországleendő új hadászatát” a hadművészeti tapasztalatok, valamint a geopolitikai és a geostratégiai tényezők figyelembevételével kell megalkotni.¹⁸ Ez utóbbi területek és a hadtudomány kapcsolata nem új keletű, hiszen amint Nagy Miklós Mihály is rámutatott, „a hadügy földrajzi meghatározottsága mindennapos katonai tapasztalat”.¹⁹ Ám ebben az időszakban a geopolitika és a politikai földrajz jelentős figyelmet kapott a hazai szellemi élet képviselőitől – és mivel „minden kor katonájának gondolkodása annyiban hordoz földrajzi jelleget, amennyiben társadalmáé”²⁰ –, így a hadtudósok, köztük Kovács Jenő publikációiban is.

A témát újszerűsége okán hazánkban az 1990-es évek elején még fogalmi bizonytalankodás is jellemezte, hiszen mást értettek a hadászat, és mást a katonai stratégia kifejezések alatt.²¹ A bizonytalankodás tükröződik Kovács Jenő a *Hadtudomány* 1991. évi 2. számában publikált *A hadtudomány és a hadászat kapcsolata*,²² valamint a *Magyar Tudomány* 1991. évi 9. számában megjelent *Hadászat és geopolitika*²³ című írásában is – megjegyzendő, hogy ez utóbbiban már szinonimaként használja a hadászat és a stratégia kifejezést.²⁴

A hadászat fogalmának értelmezése egyértelmű volt, bár jelentéstartalma a kor változásai miatt kibővült. Kovács Jenő egy 1991-es írásában rögzítette, hogy:

„A hadászat a hadművészet vezető területe. A hadászat hagyományosan közismert tárgya: a társadalom különleges állapota, a háború megtervezésének, valamint

¹⁶ NAGY 2006: 5.

¹⁷ KOVÁCS 1991a: 35.

¹⁸ KOVÁCS 1991a: 40.

¹⁹ NAGY 2006: 6.

²⁰ NAGY 2006: 210.

²¹ Bővebben lásd KOVÁCS 1990: 31; 1991b: 1072.

²² KOVÁCS 1991a.

²³ KOVÁCS 1991b.

²⁴ KOVÁCS 1991b: 1072.

az országnak és fegyveres erőinek arra történő előkészítése, illetve a háború idején a fegyveres küzdelem irányítása. Az utóbbi időben a hadászat már műveli a leszerelés, a haderőcsökkentés, az ellenőrzés és egy esetleges nagyobb háborúnak egy kisebb háborúval történő kiküszöbölése kérdésköreit is.”²⁵

A katonai stratégia szókapcsolat ezekben az években a ma már nemzeti katonai stratégiaként ismert fogalmat takarta, amely „[a] nemzeti biztonsági stratégiából levezetett, a katonai biztonsággal, a nemzeti katonai erő létrehozásával, fenntartásával, fejlesztésével, illetve alkalmazásával összefüggő hivatalos állami nézeteket tartalmazó dokumentum”.²⁶

A fogalmi problémák feloldása azonban megkezdődött: 1992-ben a *Stratégiaalkotás* című tanulmány első mondatában így szerepelnek a fenti kifejezések: „Az évezredekkel ezelőtt született katonai stratégia (hadászat) az idők folyamán sokat változott, s ma is vajadásának újabb állomását éli át.”²⁷ Az 1995-ben megjelent *Hadtudományi Lexikon*ban ugyanilyen értelemben egy szócikkben azonban fordított sorrendben találkozhatunk e fogalmakkal.²⁸

Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)

A 63/1992. (IVA.) számú kormányrendelet Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) indítását rendelte el, amelyek célja: „Közvetlenül, valamint közvetve felhasználható eredmények révén – a kormányzati munka segítése.”²⁹ A beérkezett 672 pályázat közül 1993-ban 263 nyert anyagi támogatást, köztük 14 *Magyarország biztonságpolitikája* témakörében.³⁰ Kovács Jenő *Magyarország katonai stratégiája* címmel benyújtott pályázata is a díjazottak között volt.³¹

A kutatás megkezdése után majdnem két évvel, az 1994. november 24-én rendezett *A hadtudományi kutatások fő irányai az ezredfordulóig* című tudományos konferencián Kovács Jenő – a kutatási problémát mintegy sommázva

²⁵ KOVÁCS 1991a: 36.

²⁶ DEÁK 2008: 56.

²⁷ KOVÁCS 1992: 56.

²⁸ SZABÓ 1995: 434.

²⁹ Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások... 1993: 363.

³⁰ Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások... 1993: 367–368.

³¹ Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások... 1993: 368. 480/1992. számú OKTK szerződés.

megfogalmazva – hangoztatta: „Magyarország hadtudományának jelenlegi gondjai abból fakadnak, hogy – történelmi körülmények folytán – az országnak nem volt önálló katonai stratégiája.”³² Kiemelte: „Véleményem szerint ma a hadtudományi kutatás főiránya [sic!]: a hiányzó ismeretvilág, a hadászat megteremtése [...]”³³ A téma kidolgozása komplex megközelítést igényelt, ezért a történelem (Ölvedi Ignác), a hadtörténelem (Dombrády Lóránd), a katonaföldrajz (Siposné Kecskeméthy Klára, Nagy Miklós Mihály) és a külpolitika (Bobvos György) képviselői is idővel helyet kaptak a létrehozott kutatócsoportban.

Kovács Jenő a kutatást korábban megjelent, a problémát felvető tanulmányaira építette, újonnan elért eredményeit folyamatosan publikálta a hazai folyóiratok hasábjain, és ezekről előadásokat tartott különböző hadtudományi konferenciákon. 1993-ban készült el az addigi kutatások kiindulópontját, célkitűzéseit és első eredményeit összefoglaló kötet, amelynek bevezetőjében a kutatócsoport vezetőjeként Kovács Jenő az alábbiakat rögzítette:

„Hazánkban a hadügy terén is elvileg új feladat megoldásának a szüksége merült fel. Tovább kell fejleszteni az ország szuverenitásának elnyerése után megindult stratégiaalkotás folyamatát. Ki kell művelni Magyarország teljes értékű katonai stratégiáját.

A történelmi körülmények alakulása folytán Magyarországnak nem volt önálló katonai stratégiája. A szabadságharcok rövid időszakai és a két világháború közötti szűk évtizedek képeztek ez alól kivételt. A történelemben előadódó vilálanásnyi időszakok azonban nem tették lehetővé a világszínvonalal lépést tartó s belső felismerésekre épülő magyar hadtudományi gondolkodás kifejlődését, stratégia meggyökeresedését.

Az önálló, magyar nemzeti stratégia szinte a nulláról indult el. A hadtudomány ismeretvilága teljesen hiányzik a nemzeti tudományok köréből. A stratégia gyakorlatában szerzett tapasztalatok is kezdetiek. A stratégiaalkotás folyamán most olyan dolgot kell megteremteni, amely korábban egyáltalán nem létezett, vagy csak elemeiben fordult elő.

A jól átgondolt és megvalósított katonai stratégiának sorsfordító szerepe van. Békében szolgálhatja a biztonságot, hozzájárulhat a háború nélküli élethez. Háborúban megteremtheti a kedvező béke feltételeit. A stratégia, ha jó a nemzet felemelkedésével jár, ha rossz a bukás, a romlás okozója.”³⁴

³² KOVÁCS 1995a: 58.

³³ KOVÁCS 1995a: 59.

³⁴ KOVÁCS 1993d. Fellelhető az NKE HHK Kari Könyvtárában, könyvtári jelzet: 585/1767. I.

A további indoklás után így folytatta: „A jelenből, illetve a közelebbi és távolabbi múltból származó tapasztalatok egyaránt a katonai stratégia kérdéseire irányították figyelmemet. Ily módon vált pályamunkám – akárcsak publikációim – témájává: MAGYARORSZÁG KATONAI STRATÉGIÁJA. [sic!] A téma terjedelme komplex kutatás alkalmazását tette szükségessé.”³⁵

Tudománytörténeti tény, hogy az eredetileg tervezett négy kötetből – Kovács Jenő hirtelen halála miatt – csak három készült el. Ezek tervezett tartalmáról már 1993-ban nyilatkozott a kutatócsoport vezetője. „A témaválasztás indokai tételesen a következők: Magyarországnak önálló katonai stratégiája nem volt. E téren kielégteljes tapasztalatai nincsenek. A katonai stratégia létfontosságú nemzeti ügy. A kutatás a katonai stratégia megalapozására irányul.”³⁶

A kötetekben rögzített kutatás célkitűzései az alábbiak voltak. Az első kötet célja volt „feltárni egy önálló kis ország – Magyarország hadászatának elméletét, stratégiáját kialakítása módszereit”.³⁷ A második kötetben tervezték „értékelni az ország stratégiáját befolyásoló belső, illetve szűkebb és tágabb környezetében felmerülő külső tényezőket, körülményeket”. A harmadiknak lett volna feladata „felállítani a katonai stratégia hipotézisét és vizsgálni a megvalósítás feltételeit”, míg a negyedik tett volna ajánlásokat Magyarország katonai stratégiájára.³⁸

A mind elméleti, mind gyakorlati munkásságával nagy hírnevet szerző Kovács Jenő így zárta a kutatás ismertetését: „Végeredményben a magyar katonai stratégia elméleti alapjait kívánom megvetni. Megvalósításához azonban cselekvési programot is szeretnék adni.”³⁹

Az 1993-ban összeállított első kötet számba vette Magyarország katonai stratégiai elképzeléseit 1927 és 1938 között,⁴⁰ illetve 1944. január 1-jétől október 15-éig,⁴¹ valamint a Varsói Szerződés időszakában,⁴² emellett megtörtént a téma geopolitikai, geostratégiai⁴³ és hadtudományi alapvetésének megfogalmazása.⁴⁴

Az első kötet eredményeit Kovács Jenő a Magyar Hadtudományi Társaság 1993. november 17–19. között megrendezett II. országos konferenciáján is

³⁵ KOVÁCS 1993d: 9.

³⁶ KOVÁCS 1993d: 10.

³⁷ KOVÁCS 1993d: 10

³⁸ KOVÁCS 1993d: 10.

³⁹ KOVÁCS 1993d: 10.

⁴⁰ DOMBRÁDY 1993.

⁴¹ ÖLVEDI 1993.

⁴² KOVÁCS 1993c.

⁴³ KOVÁCS 1993a.

⁴⁴ KOVÁCS 1993b.

bemutatta előadásában.⁴⁵ Ekkor felvetette, hogy a hazai hadtudományban a jól ismert Clausewitz mellett Antoine Henri-Jomini hadelméleti munkásságra is érdemes lenne figyelmet fordítani. Az őt személyesen ismerő Nagy Miklós Mihály szerint: „Túlságosan is hadműveleti gondolkodású, igen gyakorlatias elképzelésekkel bíró szakember.”⁴⁶ Úgy gondolta, hogy a svájci származású katonai teoretikus katonai világnézete hasznos lehet a hazai hadtudomány szemléletének formálására.⁴⁷ Két év múlva az *Új Honvédségi Szemle* hasábjain tanulmányban ismét érvelt Jomini gondolkodásmódjának, tudományos rendszertanának alaposabb megismerésének szükségessége mellett, valamint megfogalmazta a svájci származású katonai teoretikus fő művének tekinthető, 1837 és 1840 között elkészült *A hadművészet kézikönyve* (*Précis de l'art de la guerre*) teljes magyar fordítása elkészítésének igényét is.⁴⁸ Utalva a mai magyar hadelmélet egyik belső polémiájára és Kovács Jenő főbb alkotásainak ismeretében azt mondhatjuk, hogy a Clausewitz vagy Jomini vita tekintetében a magyar katonai gondolkodó Jomini-párti volt.

A megkezdett kutatások eredményeire építve Kovács Jenő 1994-ben újabb akadémiai doktori értekezést készített *A katonai stratégia elméletének geopolitikai, geostratégiai és hadművészeti alapjai*⁴⁹ címmel, amelyben korábban megjelent publikációinak, illetve elhangzott előadásainak szintézisét végezte el. A nagydoktori fokozat megszerzése azonban ezúttal is elmaradt.

A komplex kutatási téma második kötete⁵⁰ 1995-ben készült el, öt tanulmánnyal. Az elsőben Kovács Jenő felvetette a hadikultúrák problémakörét és vizsgálatuk szükségességét,⁵¹ a másodikban ismertette a katonai stratégia geopolitikai, geostratégiai hipotéziseit,⁵² míg a harmadik vizsgálta a katonai stratégia, a hadtudomány és a hadművészet kapcsolatát.⁵³ A Dombrády Lóránd által jegyzett negyedik tanulmány

⁴⁵ KOVÁCS 1994c.

⁴⁶ NAGY 2006: 7.

⁴⁷ KOVÁCS 1994c: 204.

⁴⁸ KOVÁCS 1995e. *A hadművészet kézikönyve* Jomini korábbi művei tematikus összefoglalásának tekinthető, amellyel a svájci származású katonai szakíró a hadtudomány rendszerét is meg kívánta alkotni, és így Clausewitz *A háborúról* című szintézisével együtt a 19. századi katonai szakirodalom legjelentősebb alkotásának tartják. Megjegyzendő, hogy e jelentős mű teljes magyar fordítása mindmáig nem készült el: egyes részeit magyarul 1973-ban a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia jegyzetként, majd 1974-ben *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai* című, valamint 1985-ben a *Válogatás a burzsoá hadtudományi írásokból* című szöveggyűjteményben publikálták. A terjedelmes szöveg fordítója a Clausewitz-kutató hadtörténész, Perjés Géza volt.

⁴⁹ KOVÁCS 1994b.

⁵⁰ KOVÁCS 1995h. Fellelhető az NKE HHK Kari Könyvtárában, könyvtári jelzet: 585/2060.

⁵¹ KOVÁCS 1995f.

⁵² KOVÁCS 1995c.

⁵³ KOVÁCS 1995g.

ismertette Magyarország politikáját és katonai stratégiáját a II. világháború előtti időszakban,⁵⁴ míg a szintén általa írt ötödik írás bemutatta a magyar stratégiai elképzeléseket és azok megvalósítását 1942–1943-ban.⁵⁵

Az 1996-ban összeállított harmadik kötet⁵⁶ első tanulmányában Kovács Jenő megvizsgálta az állami szuverenitás, a nemzeti érdekek, valamint a hadászat kapcsolatát, Magyarország nyugati intézményekhez való integrálódásának katonai kérdéseit, valamint a haderőtervezés katonapolitikai aspektusait.⁵⁷ Az ugyancsak általa írt második írás *Hadászati kombináció* cím alatt Magyarország nyugati intézményekhez való integrálódásának hadtudományi kérdéseivel, valamint a haderőtervezés alapjaival foglalkozott.⁵⁸ Dombrády Lóránd Magyarország két világháború közötti és a II. világháború alatti katonai stratégiájának történelmi áttekintését végezte el, és rögzítette annak tanulságait.⁵⁹ A kötet további tanulmányai a délszláv térséggel foglalkoztak, amelyet egyrészt az akkoriban a térségben zajló fegyveres konfliktus, másrészt hazánk földrajzi fekvése, harmadrészt a Magyarország küszöbönálló NATO-tagságából fakadó katonai feladatrendszer indokolt. Bobvos György Szerbia, Horvátország és Szlovákia Magyarország irányába mutató geopolitikai célkitűzéseit és törekvéseit vizsgálta,⁶⁰ míg Nagy Miklós és Siposné Kecskeméthy Klára három tanulmánya kiemelten foglalkozott az akkor háború dúlta délszláv államok (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Macedónia) történetével,⁶¹ a térség geopolitikai, geostratégiai helyzetével,⁶² valamint megtörtént – Magyarország szempontjából tekintve – Jugoszlávia utódállamainak katonaföldrajzi és geostratégiai szempontú elemzése is.⁶³ A kötetben immáron táblázatok, név- és tárgymutató, valamint az utolsó két tanulmányhoz kapcsolódó, a szerzők által szerkesztett 11 térkép is helyet kapott.

A tervezett negyedik, szintetizáló kötet azonban már nem készült el: Kovács Jenő 1996. november 29-én elhunyt. A tartalom vonatkozásában csak a kutatás elején megfogalmazott célkitűzések között leírtak maradtak támpontként: eszerint ebben ajánlásokat tervezett megfogalmazni Magyarország katonai stratégiájára.

⁵⁴ DOMBRÁDY 1995b.

⁵⁵ DOMBRÁDY 1995a.

⁵⁶ KOVÁCS 1996d. Fellelhető az NKE HHK Kari Könyvtárában, könyvtári jelzet: 585/2154.

⁵⁷ KOVÁCS 1996a.

⁵⁸ KOVÁCS 1996c.

⁵⁹ DOMBRÁDY 1996.

⁶⁰ BOBVOS 1996.

⁶¹ NAGY – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 1996a.

⁶² NAGY – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 1996b.

⁶³ NAGY – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 1996c.

Alternatívák a negyedik kötet ajánlásaihoz

Kovács Jenő két legutolsó, a *Hadtudomány* című folyóiratban megjelent publikációja⁶⁴ a hadászat, a geopolitikai elméletek és a geostratégia kapcsolatát mutatta be Magyarországra vonatkoztatva. Mindkét írás egy-egy konferencia-előadás rezüméjének tekinthető, azonban a *Geopolitikai elméletek, valamint Magyarország stratégiájának geopolitikai, geostratégiai alapjai* címűből véleményünk szerint következtetések vonhatók le a készülő, de formát nem öltött negyedik kötet főbb tartalmi elemeiről.

A Magyar Hadtudományi Társaság 1996. április 30-án tartott nyilvános fórumot a geopolitikáról és a geostratégiáról a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében. A fórum jelentőségét mutatja, hogy azt Göncz Árpád akkori köztársasági elnök nyitotta meg előadásával. Az előadók között volt Kovács Jenő is, valamint kutatócsoportja számos tagja (Siposné Kecskeméthy Klára, Bobvos György, Nagy Miklós Mihály).

Kovács Jenő előadásának második felében, miután a német és az angolszász geopolitikai iskolák főbb teoretikusait és azok nézeteit ismertette, Magyarország katonai stratégiájának geopolitikai és geostratégiai alapjaira tért rá, pontosabban hazánk három hadászati alternatíváját vázolta fel. Az első alapja az volt, hogy Magyarország nem Európa legdöntőbb térségében, azaz „az Atlanti-óceánhoz közel vagy onnan a szárazulat belsejébe vezető erővonal mentén fekszik”,⁶⁵ így nem célország, hanem fontos átvonulási útvonalnak számít, amelyből a katonai teoretikus azt a következtetést vonta le, hogy a Magyar Honvédségre ekkor biztosítási feladatok hárulhatnak majd.⁶⁶ Kovács Jenő második alternatívája szerint: „Hazánkat földrajzi fekvése ruhazza fel lokális geostratégiai szerepkörrel.”⁶⁷ A Kárpát-medence központi körzeteit birtokolva Magyarország csomópontja az észak–déli, valamint a kelet–nyugati útvonalaknak, azaz térségének földrajzi jellegű kulcsállama. Itt kereszteződnek bizonyos geopolitikai erővonalak is, amelyek közül hazánk erővonalának jelentősége bizonyos helyzetek fennállásakor (Kovács felsorolása elgondolkodtató: „Az ország belpolitikai stabilitásának a felbomlása, a határon kívül élő magyarság vagy más nemzetiségek lakóhelyükről történő elűzése, a tömeges migráció, vagy a nemzetközi bűnözés”)⁶⁸ felerősödhet. Ebben az esetben a hazai fegyveres erőnek fegyverhasználati jog nélküli békefenntartó

⁶⁴ KOVÁCS 1995d; 1996b.

⁶⁵ KOVÁCS 1996b: 97.

⁶⁶ KOVÁCS 1996b: 98.

⁶⁷ KOVÁCS 1996b: 98.

⁶⁸ KOVÁCS 1996b: 98.

vagy korlátozott fegyverhasználati joggal ellátható válságkezelő műveletekre kell felkészülnie. A harmadik alternatíva azzal számolt, hogy hazánk fegyveres támadás célterületévé válik, így a Honvédség erői önállóan vagy szövetségi rendszerben országvédelmi műveleteket folytatnak majd.

Talán e három hadászati alternatíva képezhette volna Kovács Jenő ajánlásainak alapjait...

Felhasznált irodalom

- Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások (OKTK) nyertes pályázatai 1992-ben (1993). *Magyar Tudomány*, 100(3), 363–373.
- BOBVOŠ György (1996): Szerbia, Horvátország és Szlovákia geopolitikai célkitűzései és törekvései Magyarországi irányában. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 90–131.
- DEÁK János (2008): A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai. *Hadtudomány*, 18(1), 55–69.
- DOMBRÁDY Lóránd (1993): Magyar katonai stratégiai elképzelések 1927–1938-ig. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet: 12–92.
- DOMBRÁDY Lóránd (1995a): A magyar stratégiai elképzelések és azok megvalósítása (1942–43-ban). In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet: 151–228.
- DOMBRÁDY Lóránd (1995b): Magyarország politikája és katonai stratégiája a második világháború első időszakában (1938–1940). In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet: 102–150.
- DOMBRÁDY Lóránd (1996): Magyarország két világháború közötti és a második világháború alatti katonai stratégiájának történelmi áttekintése és tanulságai. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 40–89.
- FORGÁCS Balázs (2009): In memoriam Kovács Jenő. *Hadtudomány*, 19(1–2), 105–112.
- KOVÁCS Jenő (1969): *Ellentmondások a hadművészet elméletében az ütközet értelmezése körül. Az ellentmondások feloldásának lehetséges útjai, különös tekintettel a hadsereg-találkozóütközet megvívásának módjára*. Kandidátusi értekezés. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.
- KOVÁCS Jenő (1987): *Ellentmondások a hadművészet elméletében az ütközet értelmezése körül. Az ellentmondások feloldásának lehetséges útjai, különös tekintettel a hadsereg-találkozó-ütközet megvívásának módjára*. In KOCSIS Bernát szerk.: *A hadtudomány általános elmélete és hadművészet. Részletek hadtudományi disszertációkból*. Budapest: Zrínyi, 432–466.
- KOVÁCS Jenő (1989a): *A hadászat, a geostratégia, a katonai doktrína új irányzatának hatása Magyarországon honvédelmi rendszerére*. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.
- KOVÁCS Jenő (1989b): A katonai erő közvetlen alkalmazásának hadászata. *Honvédelem*, 1989/5, 3–12.
- KOVÁCS Jenő (1989c): A nukleáris kor hadászata. *Honvédelem*, 1989/6, 36–47.
- KOVÁCS Jenő (1990): A nemzeti katonai stratégia. *Honvédelem*, 1990/6, 26–37.
- KOVÁCS Jenő (1991a): A hadtudomány és a hadászat kapcsolata. *Hadtudomány*, 2(2), 35–40.
- KOVÁCS Jenő (1991b): Hadászat és geopolitika. *Magyar Tudomány*, 98(9), 1070–1086.

- KOVÁCS Jenő (1992): Stratégiaalkotás. *Hadtudomány*, 3(2), 56–63.
- KOVÁCS Jenő (1993a): A kutatandó téma geopolitikai, geostratégiai alapvetése. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet: 151–195.
- KOVÁCS Jenő (1993b): A kutatandó téma hadtudományi alapvetése a komplex kutatás fogalmi apparátusa. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet: 228–287.
- KOVÁCS Jenő (1993c): A magyar katonai doktrína 1957–1987. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet: 196–227.
- KOVÁCS Jenő (1993d): *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet.
- KOVÁCS Jenő (1994a): A katonai gondolkodás főbb tendenciái (1957–1990). In ÁCS Tibor: *A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Az 1994. október 4-i tudományos konferencia anyaga*. Budapest: MHTT.
- KOVÁCS Jenő (1994b): *A katonai stratégia elméletének geopolitikai, geostratégiai és hadművészeti alapjai*. Budapest: [k. n.].
- KOVÁCS Jenő (1994c): Magyarország katonai stratégiája. *Hadtudományi Tájékoztató*, 1994/1, 199–206.
- KOVÁCS Jenő (1995a): A hadtudomány hiányzó és hiányosan művelt területei. In HORVÁTH István szerk.: *A hadtudományi kutatások fő irányai az ezredfordulói: az 1994. november 24-én rendezett tudományos konferencia anyaga*. Budapest: HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 58–60.
- KOVÁCS Jenő (1995b): A katonai gondolkodás feltételei és eredményei (1957–1990). In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest: Zrínyi.
- KOVÁCS Jenő (1995c): A katonai stratégia geopolitikai, geostratégiai hipotézisei. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet: 49–74.
- KOVÁCS Jenő (1995d): Hadászat és geopolitika. *Hadtudomány*, 6(4), 41–42.
- KOVÁCS Jenő (1995e): Henri Jomini, a hadtudós. *Új Honvédségi Szemle*, 49(6), 8–13.
- KOVÁCS Jenő (1995f): Katonai stratégia és hadikultúrák. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet: 11–48.
- KOVÁCS Jenő (1995g): Katonai stratégia és hadtudomány, hadművészet. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet: 75–101.
- KOVÁCS Jenő (1995h): *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. II. kötet.
- KOVÁCS Jenő (1996a): Állami szuverenitás, nemzeti érdek, hadászat. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 4–23.
- KOVÁCS Jenő (1996b): Geopolitikai elméletek, valamint Magyarország stratégiájának geopolitikai, geostratégiai alapjai. *Hadtudomány*, 7(2), 96–98.
- KOVÁCS Jenő (1996c): Hadászati kombináció. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 24–39.
- KOVÁCS Jenő (1996d): *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet.
- MÉSZÁROS László Antal (2020): *Rubin-feladat. A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainak hadrendi változásai 1987-ben (kitekintéssel a Magyar Néphadsereg egészére)*. Budapest: Zrínyi.
- NAGY Miklós Mihály (2006): *Kis magyar hadelmélet. Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata*. Budapest: Zrínyi.

- NAGY Miklós – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (1996a): A délszláv államok történeti vázlata. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 132–144.
- NAGY Miklós – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (1996b): A délszláv térség geopolitikai, geostratégiai helyzete a 20. században. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 145–157.
- NAGY Miklós – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (1996c): A jugoszláv államok katonaföldrajzi és geostratégiai értékelése Magyarország szempontjából. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. III. kötet: 158–184.
- ÖLVEDI Ignác (1993): Magyarország stratégiája és hadászata a második világháború utolsó évében. In KOVÁCS Jenő: *Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma). Elméleti kutatási terület*. Kézirat. I. kötet: 93–150.
- SZABÓ József szerk. (1995): *Hadtudományi Lexikon. A–L*. Budapest: Magyar Hadtudományi Társaság.

Gazdag Ferenc¹

Nemzeti érdek és külpolitika

Első pillantásra könnyed ujjgyakorlatnak tűnik a címben jelölt téma vizsgálata. Amennyiben a nemzet adott területen élő, a fejlettségnek a közös akarat-érvényesítéshez szükséges szintjét elérő, megkülönböztethető jegyekkel (közös nyelv, történelem, tradíciók stb.) rendelkező közösséget jelent, akkor magától értetődően e közösségnek külső kapcsolataiban, azaz külpolitikájában is jól azonosítható érdekérvényesítési törekvései lesznek. A közösség fennmaradásához, fejlődéséhez kapcsolható törekvéseket aztán összességében nemzeti érdekek nevezzük, amely iránytűként szolgálhat az adott közösség külvilággal való kapcsolatai számára. Azonban, mint minden általános fogalom esetében történik, a gondok akkor kezdődnek, amikor a térbeli és időbeli konkretizálásokra kerül sor, s kiderül, hogy a fogalmak tartalmilag egyáltalán nem olyan evidensek, valamint egyértelműek, mint ahogy első látásra tűntek.

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalom a nemzeti érdeket a nemzetközi kapcsolatok kulcsfogalmaként értelmezi, ugyanakkor többé-kevésbé egyetértés van abban, hogy a nemzeti érdek fogalma olyannyira tág és kontextusfüggő, hogy csak alapos értelmezésekkel alkalmazható. Minden ország valamilyen formában rögzíti saját politikai, biztonsági, gazdasági, kulturális érdekeit. Joseph Nye formulája talán a legrövidebb: „A nemzeti érdek egy demokratikus közösség tagjai által osztott, a külvilággal fenntartott kapcsolatok jellegére és tartalmára vonatkozó prioritások együttese.”² Központi eleme az állami szuverenitás, azaz egy ország politikai érdekei közt a biztonsági megfontolások állnak az első helyen. A nemzeti érdekek koncepcióját alapvetően befolyásolja a gondolkodásmód, a kulturális tradíciók, az értékek, az ideológiák és más tényezők. Különböző nemzeti

¹ Professor emeritus, NKE ÁNTK Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék; az MTA doktora.

² NYE 1999. Bármennyire rövid is a definíció, annyi megjegyzés mindenképp kívánczik hozzá, hogy a demokratikus jelző használata indokolatlanul korlátozó. Egy dinasztikus legitimitású közösségnek is lehetnek nemzeti érdekei.

közösségek, ezen belül az elkülönülő társadalmi csoportok különböző történelmi korszakokban különféle nézeteket vallanak a nemzeti érdekekről.

A fogalom összetettsége okán az alatt következő rövid tanulmányban a nemzeti érdek vizsgálatát három metszetben nézem: (1) az elméletek és fogalmi definíciók szintjén; (2) a hatályban lévő stratégiai dokumentumok vizsgálatával; végül (3) néhány konkrét terület bemutatásával.

A nemzet

A nemzeti érdek fogalmának első eleme a nemzet,³ amelynek tartalmi meghatározásakor azonnal beleütközünk egy nem kellően közismert fejlődéstörténeti problémába. Jelesül abba, hogy a politikai diskurzusban használt nemzetfogalmunk tartalmilag különböző jelentésű Nyugat-, Közép- vagy Kelet-Európában. A történelem Európában ugyanis három jól megkülönböztethető nemzettípust is produkált. A népnemzet a francia forradalom szülötte, amikor is a harmadik rend, a *tiers état*, azaz a francia társadalomnak az arisztokrácián és a kléruson túl található része bekerült az alkotmányba. Ennek a változatnak az előfeltételeit (stabil állami határok, homogén etnikai tömb) gyakran tekintik maguktól értetődőnek, holott egyáltalán nem azok. Az etnikai lét kinyilvánítása ezekben a változatokban (francia és angol fejlődés) azért nem ütközött ellenállásba, mert az etnikai állomány egészét magában foglaló állam eleve adva volt. Így érthető, hogy az európai történelem első nemzetkoncepciójának gyakorlatilag nem volt etnikai tartalma. A nemzet egyszerűen tagadása a rendiség minden elemének, s magát úgy értelmezte, mint a politikai cselekvéshez és szuverenitáshoz jutott népet.⁴

Az olasz és német fejlődés terméke lett az államnemzet, amikor maga az állam teremtetette meg az egységes nemzeti állam kereteit. Ebben az esetben specifikum, hogy a szétaggolt országot egyesíteni képes erővel csak az uralkodó osztály rendelkezett (Bismarck), tehát a nemzeti állam messze kisebb demokratikus jellemzőkkel bírt.⁵ Közép- és Kelet-Európában a helyzet még bonyolultabb volt, tekintve, hogy itt sem homogén nyelvi közösségek, sem pontosan azonosítható nemzeti területek

³ A középkor embere nagyon másképp identifikálta magát, mint a máé: előbb azonosította magát valamely egyház tagjaként (katolikus), aztán valamely *dominus* vazallusaként, harmadjára lovagként, polgárként vagy jobbágyként, aztán valamely korona alattvalójaként, és csak a végén franciaként, németként vagy magyarokként. SZÜCS 1992; ROMSICS 1998.

⁴ GEARY 2014.

⁵ DIÓSZEGI 1989.

nem léteztek. A nemzeti mozgalmak a különféle birodalmakon belül (török, orosz, Habsburg) keltek életre. Itt keletkezett a harmadik nemzettípus: a nyelvi vagy kultúrnemzet.⁶ E régióban a legnagyobb s máig megoldhatatlan gondot az okozza, hogy az Észak- és Nyugat-Európában adottságként meglévő történelmi örökség (az etnikai államánny egészét magában foglaló állam) nem létezett. Az időrendben egymás után jelentkező nemzeti mozgalmak területi vágyai és a meglévő országhatárok keresztül-kasul szabdalták egymást, létrehozva az egymás kárára nemzeti területeiket növelni akaró folyamatos vitákat, vagy ahogy Bibó István fogalmazta: a kelet-európai kisállamok nyomorúságát.⁷

A nemzeti akaratérvényesítés eltérő eredményessége, ha úgy tetszik a nemzeti programok sikeressége/sikertelensége máig szerepet játszik a nemzetállamok külpolitikai magatartásában. A nemzeti homogenitással nem bíró országok (lásd Spanyolország, Szlovákia) például máig nem ismerik el Koszovó függetlenségét, áttételesen egy olyan politikai program létjogosultságát, amelynek során nemzeti kisebbség önálló államhoz juthatna. A nemzetfejlődésben később érkező, illetve frissen függetlenséget nyert államok politikai berendezkedésén (alkotmány), külpolitikai törekvésein és szomszédosági kapcsolatain jól érzékelhetők a zömmel megkészettségéből fakadó, eltérő nemzeti programok különbözőségei és ellentmondásai. A nemzeti látószögek különbözőségei tehát történelmi programozásúak, s napjainkig húzódó következményeik vannak.⁸

Az érdek

Nem könnyebb a helyzet az érdek⁹ értelmezésével sem, nemcsak a fogalom terjedelmé¹⁰ okán, hanem mindenekelőtt amiatt, hogy sokszoros átfedésben van az érték fogalmával. Nagyon általánosan az mondható, hogy az érdek értelmezése közvetlen kapcsolatban áll az adott közösség jövőjéről alkotott víziójával, illetve az odavezető utak és fejlődési lehetőségek kiválasztásával. Jó példa erre az Európai Unió

⁶ NIEDERHAUSER 1976.

⁷ BIBÓ 2011.

⁸ Rendkívül tanulságos e szempontból az a vita, amely az Emil Brix és Erhard Busek szerzőpáros kötete (BRIX–BUSEK 2018) kapcsán kibontakozott. Lásd BÁBA – GYURCSIK – KISS GY. 2020.

⁹ FARKAS 2015.

¹⁰ Értelmezészerűen csak a közérdekre fókuszálunk, bár annak is rengeteg vetülete van a törvény előtti egyenlőségtől a demokrácia működtetésének jogán át a természetvédelemig és a családtámogatásig. Jelen tanulmány a közösségi érdeket elsősorban az államérdek vonatkozásában értelmezi.

(a továbbiakban: EU) érdekfogalmának sokrétege¹¹. A továbbiakban az érdekfogalmak tág halmazából csak a szervezett politikai közösségek érdekeit használok. Hasonlóképp az értékfogalmat is e közösségek vonatkozásában vizsgálom, lévén az értékfogalom önmagában túlságosan tág, s rendkívül nehéz a gyakorlati politika szempontjából értelmezni olyan alapvető posztulátumokat, mint például hogy az értékválasztás feltétele az emberiség és a földi élet fennmaradása.¹²

Ráadásul az értékek sokszor egymásból következnek: a demokrácia, az emberi jogok és a szociális felelősség következetes érvényesülése érdekében vált az EU által különösen is hangsúlyozott univerzális értékke a kisebbséghez tartozó személyek joga, amelynek kizárólag közösségben gyakorolható részét – számos fejlett országgal együtt – a magyar terminológiában is a kisebbségek közösségi (kollektív) jogának nevezzük. Ebből fakadóan a kisebbségi jogot a magyar értelmezés az univerzális alapértékekkel azonos jelentőségű értéknek tekinti.¹³

Az érték-érdek fogalom pár értelmezésének további nehézségét jelenti, hogy az érdek anyagi/gazdasági és jobbra individuális, míg az érték morális/erkölcsi és mindig közösségi természetű kategória. A közvetlenség nyelvére fordítva: a demokrácia értékelvű, a piac pedig érdekelvű. A nyilvánvaló ellentmondás kapcsán azonnal felmerül, hogyan egyeztethető össze a két fogalom. A történelmi tapasztalatok nem túl sok biztató jellel kecsegtetnek. Az érték és az érdek ellentéte a gyakorlatban szinte mindig az érdekek győzelmével zárul, s a két fogalom szembefordíthatóságának messze ható és mély kihatása van a szabad piacgazdaság és a demokrácia egységén alapuló mai nyugati világrépre: olyan gondolati folyamatokat indít be, amelyek következtében az érdek fogalma túlsúlyossá válik az értékkel szemben, olyannyira, hogy az érdek kétségesé teszi az érték objektív létezését. Leggyakrabban talán lord Henry John Temple Palmerston brit külügyminiszter formuláját idézik: „Angliának nincsenek örök barátai. Angliának nincsenek örök ellenségei. Angliának érdekei vannak.”¹⁴ Témánk szempontjából pontosabban jelzi a helyzet ellentmondásosságát Diószegi István diplomáciatörténész összegzése: „A külpolitika motivációja – a politikusok szerint – nem az érdekérvényesítés, hanem mindig valamiféle magas eszmeiség, elvont igazságosság és a tételek

¹¹ Néhány példa az EU-dokumentumokban található érdekváltozatokra: alapvető érdek (*essential interest*), közös érdek (*common interest*), fogyasztói érdek (*consumer interest*), az EU érdeke (*interests of the European Union*), alapvető érdek (*fundamental interests*), általános érdek (*general interest*) és stratégiai érdek (*strategic interest*). FARKAS 2015: 9.

¹² BELUSZKY 2000.

¹³ MARTONYI 2021: 163.

¹⁴ „We have no eternal allies, and we have no perpetual enemies. Our interests are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow.”

nemzetközi jog. Az ellenfélle viszont az alantas számítás, elvetemült gonoszság és a galád jogtiprás.”¹⁵ Nehéz nem gondolni azonnal napjaink konfliktusaira.

A magyar stratégiai dokumentumok

Mit mondanak a hatályos magyar dokumentumok a nemzeti érdekről? Magyarország az euroatlanti világ része, tagja a nemzetközi életre meghatározó hatást gyakorló valamennyi szervezetnek. A magyar külpolitikát keretbe foglaló univerzális értékek – béke, biztonság, nemzetközi jog, demokrácia, emberi jogok, szociális felelősség, fenntartható fejlődés, sajtószabadság, kulturális sokszínűség – azonosak az ENSZ, a NATO (Szövetség), az Európa Tanács dokumentumaiban, illetve az EU Lisszaboni Szerződésében található értékekkel. Külön értelmezést az Alaptörvény csak az EU vonatkozásában fogalmaz meg, rögzítve azt a magyar álláspontot, hogy a közösségi hatásgyakorlás, illetve az EU-jog elsőbbsége csak azon területeken érvényesülhet, amelyeket a szerződések nevesítenek.¹⁶

A magyar külpolitikában az értékelvűség alapján határozzák meg a külpolitikai célokat, vagyis hogy a konkrét kérdésben mit tartunk ideálisnak és kivitelezhetőnek. Az értékelvű külpolitika viszont nem értelmezhető olyan módon, hogy az önmagában steril értékfogalmak alapján az ország korlátozná külkapcsolatait azokkal az országokkal, amelyek a Magyarország által vallott értékeket nem teljeskörűen tartják tiszteletben, vagy egyszerűen másként értelmezik.

A magyar külpolitika a szuverenitás és a területi integritás mellett a határok feletti nemzeti összetartozás védelmét tekinti egyik legfontosabb értékének.

¹⁵ DIÓSZEGI 1994: 435.

¹⁶ Magyarország Alaptörvénye: „E) cikk. (1) Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében. (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja. Az e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát. (3) Az Európai Unió joga – a (2) bekezdés keretei között – megállapíthat általánosan kötelező magatartási szabályt. (4) A (2) bekezdés szerinti nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére adott felhatalmazáshoz az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.” *Magyar Közlöny*, 2020. december 28. 291. sz. 10868–10898.

A külpolitikai stratégiaként kezelt 2011-es dokumentum¹⁷ egyértelműen jelzi az értékelvű külpolitika korlátait is:

„Az értékelvű külpolitika célkitűzésének érvényesítésénél mindamellet magától értetődően tekintettel vagyunk az európai gazdasági problémákból és hazánk gazdasági helyzetéből eredő kényszerekre, valamint nemzetközi kötelezettségeinkre: az értékek nem szolgálhatnak ürügyként arra, hogy az ezekkel kapcsolatban szükséges lépések elmaradjanak vagy késedelmet szenvedjenek. Értékeink és érdekeink összhangja a mindenkori körülmények racionális felmérésén és az ebből levont következtetéseken nyugszik.”¹⁸

A társadalom tagoltságának megfelelően mind időben, mind térben sokféle nemzeti érdek létezik, s közülük a közösség javát leginkább szolgáló változat meghatározása a mindenkori politikai vezető elit feladata. A magyar külpolitikában a „nemzeti érdek mindenek felett álló képviselte a legfontosabb vezérlő elv”.¹⁹

A 2020-ban elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégia (NBS) részletesen taglalja, hogy Magyarország a nyugati civilizáció értékközösségének tekinti az EU-t és a NATO-t, s magáénak vallja a két szervezet szerződéseiben rögzített értékeit. Ezekből kiindulva természetesen a saját nemzeti érdekek figyelembevétele alapján értékeli a legkülönbélebb kihívásokat, és alakítja ki a válaszokat.²⁰

Az érték- és érdekközösség-vitában külön fejezetet képvisel az ún. jogállamiságvita az EU és Magyarország között. A vita 2010 után indult, miután a második Orbán-kormány a válságkezelés során (a munkanélküliség, államadósság és költségvetési hiány csökkentése, az Nemzetközi Valutaalaptól [International Monetary Fund, IMF] felvett hitel idő előtti visszafizetése, a gazdaság újraindítása, a magyar tulajdon stratégiai ágazatokban való megerősítése) unortodox eljárásokat és eszközöket alkalmazott, s élve kétharmados felhatalmazásával új alkotmányt is elfogadott. A változásokkal nem változott az ország demokratikus formája (a hatalom legitimitása a választásokon alapul), de a magyar modell kétségtelenül eltérő útra fordult az európai mainstream, liberális demokráciáktól. Az EU vezető szervei és a tagállamok közötti üzemszerű viták alapjai a kötelezettségszegési eljárások, amikor az Európai Bizottság észrevételezi, hogy egy tagállam a szerződéseket nem

¹⁷ Külügyminisztérium 2011.

¹⁸ Külügyminisztérium 2011: 5.

¹⁹ Miniszterelnöki Kabinetiroda 2021.

²⁰ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. *Magyar Közlöny*, 2020. április 21. 81. sz. 2101–2119.

vagy csak hiányosan tartja be. Ebben a vonatkozásban Magyarország a közép-mezőnyben található, a déli tagállamokkal szemben indított kötelezettségszegési eljárások száma messze meghaladja a közép-európaiakét. A jogállamisági viták áttételeken keresztül az ideológiákra, illetve az európai integráció jövőjéről vallott elképzelésekre mutatnak. A küzdelem valójában a politikai főhatalomért zajlik az EU és a függetlenségükért kiálló tagállamok között.²¹

Néhány konkrét metszet

A nemzeti érdek meghatározása, konkretizálása és a közvetlen politikai cselekvésre való lefordítása távolról sem tartozik az egyszerű feladatok közé. Az általános orientációhoz tartozik ugyan néhány kötelezően felteendő kérdés (Hol élnek magyarok? Hol vannak magyar katonák? Honnan érkezik a beruházó tőke? Mi az iránya és a súlya a magyar exportnak és importnak? Mi a relációs vonzata a magyar államadósságnak?), de a konkrét válaszok megkeresése sok esetben nagyon ellentmondásos.

Hol élnek magyarok?

Különösebb magyarázatot nem igényel, hogy a magyar nemzeti érdekek meghatározásakor a magyar közösségek az elsődleges címzettek. A világ valamennyi országa hasonló eljárásokat követ. De a magyar közösségek előtérbe állítása is minimum két további vizsgálati irányt feltételez. Az egyik vonatkoztatási irány a demográfia felé mutat. Napjainkra Magyarország lakossága 10 millió fő alá csökkent (2022-ben 9 689 010 fő),²² s egyes demográfiautatókkal foglalkozó szervezetek ijesztő jóslatokat fogalmaztak meg az EU-s és a magyar lakosság várható további csökkenéséről. Van olyan előrejelzés, miszerint 2060-ra nyolcmillió alá csökken a lakosságszám. A csökkenés együtt jár a társadalom gyors elöregedésével, ami a szociális és nyugdíjrendszer fenntarthatóságával kapcsolatban vet fel kérdéseket. A magyar családpolitika arra ösztönzi a magyar fiatalokat, hogy vállaljanak több gyermeket. Az elmúlt években sok magyar házaspár élt a megnyitott lehetőségekkel, de csak a következő években fog megmutatkozni, hogy

²¹ FÜREDI 2017; GÁT 2019.

²² KSH 2022.

milyen hatással bírnak a családtámogatások a népességre.²³ A nemzeti érdek ebben a vonatkozásban a demográfiai fogyatkozás lassítása, majd megállítása. Bár első látásra a demográfiai lejtmenet megállítása tisztán belpolitikai kérdésnek tűnik, azonban a 2015-től berobbant migrációs válság kapcsán látható, hogy az EU által is favorizált betelepítési politika mint az európai demográfiai hanyatlás megállítására felhasználható eszköz többszörösen is a külkapcsolatok terére tartozik. A magyar kormányzat a szabályozatlan migrációt többoldalú, közvetlen fenyegetésnek tekinti, vitatkozik a betelepítést elfogadó tagállamokkal és az EU-val, s a demográfiai kihívásokat családpolitikával kívánja megfordítani.

A magyar népességre vonatkozó kérdés második értelmezésben a magyar külpolitika egyik stratégiai irányát érinti, azaz a nemzetpolitikát. Az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződések eredményeképp a magyar nemzet és a magyar állam határai nem esnek egybe, így a magyar nemzetpolitika egyik legérzékenyebb megkülönböztető vonása a határon túli nemzeti kisebbség fogalma. Minden nemzet rendelkezik diaszpórában élő tagokkal, akik különféle okoknál fogva új lakhelyet kerestek maguknak. Olyan nemzet viszont jóval kevesebb van, amelynek tagjai ugyan őseik földjén élnek, de a határok mozgatása miatt más ország állampolgáraként. Az elmúlt bő évszázad során a magyar kormányok a lehetséges politikák mindegyikét próbálták már alkalmazni a határokon kívül rekedt kisebbségekkel kapcsolatban a totális revíziótól kezdve a probléma létezésének tagadásáig.²⁴ A rendszerváltozás után mind az 1989-es, mind a 2011-es alkotmány rögzítette, hogy az anyaország „felelősséget visel” a nemzeti kisebbségekért,²⁵ és a különböző színű kormányok meg is fogalmazták a maguk nemzetpolitikáját. 2010 után e politika tengelyében a nemzet határok feletti egyesítése áll, s az anyaország képességeihez mérten sokoldalú támogatást nyújt a magyar nemzeti kisebbségeknek a szülőföldjükön való megmaradás és boldogulás elősegítése céljából.²⁶

²³ HRCentrum 2022.

²⁴ BÁRDI 2004.

²⁵ Magyarország Alaptörvénye: „D) cikk. Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal. *Magyar Közlöny*, 2020. december 28. 291. sz. 10868–10898.

²⁶ BOCSKAY 2018.

Hol vannak magyar katonák?

A történelemből, közelebbről a hatalmi politika időszakából látható legjobban az összefüggés a nemzeti érdek és a katonai erő között: például a francia érdekek érvényesítéséhez francia katonák állomásoztak Afrika, Ázsia vagy épp Amerika különböző területein. Egy ország katonai képességeit ma is az adott állam nemzetközi pozíciójának egyik legfontosabb mutatójának tekintik. Napjainkra a szuverenitás és a függetlenség garantálásában betöltött túlsúlyos katonai szerep ugyan már a múlté, de a biztonság modern felfogásában is a garanciák legelső helyén a katonai képességek állnak (*power projection*). Erre az alapra támaszkodnak a biztonság kiszélesedő terrénumának elemei a gazdaságtól a környezeti biztonságon át a kiberbiztonságig. Ugyanakkor napjainkra mindössze néhány nagyhatalom alkalmazza közvetlenül katonai képességeit külpolitikai céljai elérése érdekében.

A Magyar Honvédség is a magyar szuverenitás és függetlenség szavatolásának egyik letéteményese.²⁷ 10 millió alatti lakosságával Magyarország az ENSZ-nómenklatúra szerint kis ország, szerződésekkel szabályozott katonai képességekkel, ami a gyakorlatban azt is jelenti, hogy az országnak katonai erővel elérendő céljai nincsenek. A NATO-tagság elérése óta (1999) az ország védelmi képességeinek fejlesztése a Szövetség stratégiai célkitűzései keretében zajlik.

Az 1920-as NBS rögzíti, hogy a fegyveres erők feladata az országvédelem mellett a szövetségi rendszerek kollektív védelmi, válságkezelési, illetve nemzetközi biztonsági együttműködési tevékenységekben való részvétele.²⁸ Az 1999-es csatlakozás óta Magyarország szinte az összes NATO-békeműveletben részt vett, illetve részt

²⁷ A NBS és a Nemzeti Katonai Stratégia (NKS) vonatkozó pontjai szerint: „A Magyar Honvédség hazánk szuverenitása és területi integritása szavatolásának alapvető intézménye, nemzetközi szerepvállalásait tekintve a külpolitika megvalósításának egyik fontos eszköze. A Magyar Honvédség elkötelezett a haza védelme iránt és aktívan hozzájárul a transzatlanti, valamint az európai biztonság erősítéséhez. A magyar katonák a világ számos pontján bizonyították elhivatottságukat és szakértelmüket.” 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. 25. cikk; „Az ország katonai biztonsága egymást kiegészítő pillérekre épül. Az egyik pillér a korszerű nemzeti haderő, amelyet a regionális együttműködés magasabb szintű védelmi rendszerei és együttműködési formái egészítenek ki. Biztonságunk katonai dimenziójának másik pillérét a NATO által biztosított kollektív védelem alkotja, amelyet az Európai Unió (a továbbiakban EU) Közös Biztonság- és Védelempolitikája (CSDP), ezen belül a kölcsönös segítségnyújtási klauzula, továbbá az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban ENSZ) és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (a továbbiakban EBESZ) keretében működő együttműködési fórumok egészítenek ki.” 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról. *Magyar Közlöny*, 2021. június 24. 119. sz. 5069–5084. 26. cikk.

²⁸ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról, 26. cikk.

vesz, a parlament 1000 főben adta meg a külföldi műveletekbe küldhető katonák számát.²⁹ Az afganisztáni kivonulás után a magyar kontingens zöme Koszovóban (KFOR), illetve Boszniában (ALTHEA) állomásozik. A balkáni jelenlét egybeesik a magyar külgazdaság-politika egyik fő tengelyének irányával.

Anyagi források és politikai szándékok híján a magyar védelmi képességek érdemben évekig nem változtak a NATO-tagság elérése után,³⁰ s az ország a Szövetségen belül közelebb állt a „potyautasországok” csoportjához. Változás 2016-tól következett be, amikor a magyar kormány meghirdette a *Zrínyi 2026* elnevezésű honvédelmi-haderőfejlesztési programot, amely több évtizedes műszaki és infrastrukturális lemaradás ledolgozását célozta.³¹ 2022 tavaszán a kormányzat a program felgyorsításáról és kibővítéséről döntött a szomszédos Ukrajnában kirobban háborús cselekmények miatt.

A magyar védelmi képességek fejlesztésének szövetségi kereteit adó NATO 2022. június végi madridi csúcstalálkozóján új stratégiai koncepciót fogadott el. Az új stratégia azt mutatja, hogy a szövetség gyorsan és határozottan reagál az Európában kialakult új biztonságpolitikai kihívásokra, illetve azon belül az orosz–ukrán konfliktus által megtestesített fenyegetésre. Ritka helyzet, hogy a magyar politika

²⁹ 1880/2021. (XII. 7.) Korm. határozat a 2022. évi határátlépéssel járó csapatmozgások engedélyezéséről. *Magyar Közlöny*, 2021. december 7. 223. sz. 10191–10200.

³⁰ A Global Firepower portál évi rendszerességgel rangsorolja a világ hadseregeinek képességeit. Magyarország 2021-ben az 57. helyen állt. Régióinkból Csehország és Ausztria is mögöttünk állt. A magyar pozíció a hazai hadiipar újraindításának és a beszerzéseknek köszönhetően rövid időn belül javulni fog.

³¹ A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program egyszerre foglalja magában a hadiipar és a haderő fejlesztését is, erre azért van szükség, mert bár Magyarország egyetlen államot sem tekint ellenségének, a nemzeti önerő a 21. század gyorsan változó biztonsági környezetében szükségesebb, mint a hidegháborút követően bármikor. Az orosz–ukrán konfliktus, a közelkeleti és észak-afrikai polgárháborúk új fenyegetést jelenthetnek Európára és Magyarországra egyaránt. A magyar haderő gyors ütemű fejlesztését a Honvédség eszközeinek és infrastruktúrájának elavultsága, rossz műszaki állapota teszi szükségessé. Az évtizedeken át tartó alulfinanszírozottság és leépítés eredményeként a 2010-es évekre néhány kisebb külföldi miszsiót leszámítva a Honvédség gyakorlatilag alkalmatlanná vált bármilyen hadműveletben való részvételre. A megváltozott nemzetközi környezetnek és az ehhez igazodó NATO-elvárásoknak megfelelően a Honvédség fejlesztése szükségessé és halaszthatatlanná vált. A NATO-elvárásokhoz igazodva Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiája meghatározza a Honvédség részére az elérendő szervezeti formákat: egy nehéz-, egy közepes és egy különleges rendeltetésű dandár létrehozását és hadrendbe állítását tűzte ki célul. A stratégia a védelmi beszerzéseket és a védelmi költségvetést is hozzárendeli a sikeres megvalósításhoz. A Honvédség finanszírozása a tervek szerint 2024-ben éri el a NATO felé vállalt 2%-os GDP-arányt, amelyet fenntartva hosszú távon biztosítható a korszerű eszközpark és infrastruktúra, illetve a megfelelő szakmai és bérszínvonal. 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról.

azt konstatálhatja, hogy 2016-ban megkezdett katonai fejlesztési programjai lényegében megegyeznek az új stratégia irányjaival. Számunkra kedvező, hogy az elmúlt hat év haderőfejlesztési lépései – az új fegyverek, fegyverrendszerek beszerzése és rendszerbe állítása, a védelmi költségvetés emelése (2023-ra elérjük a bővös 2%-ot) –, illetve azok felgyorsítása érdemben járul hozzá az új stratégia megvalósításához. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Magyarországnak nincs tennivalója.³² Megoldandó a krónikus hiány a személyi állomány tekintetében mind a hivatásos, mind a tartalékos erők vonatkozásában. Ez utóbbi kapcsán további feladat a tartalékos rendszer szervezeti és képzési rendszerének kiépítése. Fontos a védelmi fejlesztésekről folyamatos konzultációt folytatni a társadalommal, lévén a társadalmi nyilvánosság nyújtja a programokhoz az elengedhetetlen politikai támogatást. További megoldandó feladat a Honvéd Vezérkar kialakítása is, amely nemcsak a katonai vezetési rendszer működése szempontjából játszik kiemelkedő szerepet, hanem döntő eleme a civil kontroll érvényesülésének, más néven a haderő feletti demokratikus politikai ellenőrzés rendszerének is. A szerb–magyar határon drasztikusan növekvő migrációs nyomás miatt sürgető feladat a határőrség visszaállítása, a szükséges szervezeti, képzési és anyagi háttér biztosítása. Mivel a határőrség nem a határvédelem, hanem a határőrizet szerve, logikus, hogy ezen alakulatok nem a Honvédelmi, hanem a Belügyminisztérium keretei közé fognak tartozni. Szervezésüket 2022. augusztus 1-jén kezdték meg.

Nemzeti érdek: gazdasági vetületek

A gazdaság a nemzeti fejlődés alapzata, továbbá az ország nemzetközi elhelyezkedésének legfontosabb eleme. Minden kézikönyv olyan adatokkal kezdi az országbemutatókat, mint a GDP/fő, a gazdasági növekedés, az államadósság, az infláció stb. Magyarország a politikai rendszerváltoztatásba már úgy lépett bele, hogy a piacgazdaságra való áttérés már évek óta folyt, s a több tényező (magas államadósság, spontán privatizáció, szabályozott privatizáció) következtében az ország világviszonylatban is az egyik legnyitottabb gazdaságú orszaggá vált. Külföldi beruházók kezébe került az ország termelő vagyonának nagy hányada, a bankrendszer, sőt a kritikus infrastruktúra jelentős része is. A közép-európai térség országait – benne Magyarországot is – a szakirodalom egy része egyszerűen külföldi tulajdonban lévő országoknak nevezi. Magyarország beágyazottsága (ha úgy tetszik:

³² GYARMATI 2022.

függése) a nemzetközi piacoktól, a nemzetközi pénzvilágtól, a hitelezőktől olyan mértékű lett, amely már közvetlenül érintette a szuverenitás és függetlenség dimenzióit. A nyitottság mértékéhez legfőbb mutatóként az export és az import GDP-hez viszonyított arányát szokták megadni, ez Magyarország esetében 78,5%, s a világranglista harmadik helyét jelenti. Tartalmilag pedig azt, hogy a magyar nemzeti jövedelem több mint háromnegyedét az ország a külső kapcsolatból realizálja.

Nem kell túl nagy képzelőerő annak belátásához, hogy amennyiben egy ország ilyen mértékben függ külső piacaitól, a hitelezőktől és a beruházóktól, akkor politikájában elébe kell menni mind a piac, mind a pénzvilág igényeinek. A rendszerváltás óta mindegyik magyar kormány igyekezett a legjobb válaszokat megkeresni erre a kihívásra. Az nem volt vita tárgya, hogy a külföldi közvetlentőke-befektetések meghatározóak a gazdaság és a társadalom működése szempontjából, ezért különböző eszközökkel és eljárásokkal folyamatos volt a támogatásuk. Az viszont már igencsak heves viták tárgya lett, hogy a félperifériás magyar helyzet alapján ez miként valósítható meg. A rendszerváltozástól a 2008-as válságig a privatizációra és a működőtőke-beruházásokra épülő neoliberális modell volt az irányadó, ahol a nemzeti tőke, s vele együtt a nemzeti érdekek háttérbe szorultak. 2010 után viszont nemzeti tőkére alapozott neomerkantilista fordulat vette kezdetét, amelynek viszont egy másik, a félperifériás függő fejlődésre alapozott dilemmára kellett választ keresnie: miként oldható meg a nyugati technológiai és piaci hozzáférés (azaz a nagy nemzetközi értékláncon belüli feljebbjutás) és a termelő tulajdon hazai kézben tartása.³³

Általánosságban az mondható, hogy a baloldali-liberális kormányok inkább a liberalizációt (a washingtoni konszenzus tételeit), míg a jobboldali kormányzatok inkább a hazai protekcionista politikát tekintették irányadónak. Ennek eredményeként az ezredfordulón a Magyarországon működő külföldi tőkebefektetések állománya meghaladta a 21 ezer milliárd eurót, amely az ezt követő két évtized során 100 milliárd euró fölé nőtt. A külföldi tőke főként a feldolgozóiparba (járműgyártás), a szolgáltató szektorokba és az ingatlanfejlesztésekbe irányult.³⁴ A beruházások több mint fele érkezett Európából, elsősorban Németországból, s nem meglepő, hogy a magyar exportban is a német reláció adja a legnagyobb hányadot. A további helyeken az amerikai, az izraeli és a holland befektetők osztoznak.

Az EU-ban Magyarország vezeti azt a listát, amelyen a külföldi tulajdonú cégeknek a GDP-ben való részesedése látható. Ez Magyarország esetében 51,4% (összehasonlításként Portugália 24%). Az EU-tagság elérése (2004) óta folyamatosan

³³ GERŐCS 2021.

³⁴ MIHÁLYI 2010.

több forrás érkezik az EU-ból, mint amennyit oda Magyarország befizet.³⁵ Mindezek mellé sorolódik Magyarország magas államadóssága (2021-ben 79%). Az ország gazdasági növekedését s a társadalom által felhasználható javak gyarapodását mind ezen tényezők mellett is negatív irányba befolyásolta az ország félperifériás pozíciója.

Az talán különösebb magyarázat nélkül belátható, hogy a magyar külpolitikának kiemelt figyelemmel kell lennie azon bilaterális relációk irányába, amelyeken keresztül a magyar export-import realizálódik, ahonnan a külföldi beruházások érkeznek, ahonnan a hiteleket nyújtják. A magyar gazdaság ezer szálon keresztül függ a világpiacon nevesített szereplőtől. És pontosan ezen függési mérték csökkentése képezi tárgyát a 2010 utáni magyar függetlenségcentrikus külpolitikai stratégiának. A kormányzat 2010-ben célul tűzte ki, hogy többségi magyar tulajdonba kerüljön az energiaszektor, a bankszektor, a média és a kiskereskedelem, és azóta további ágazatokkal kapcsolatban hallhattuk ugyanezt.³⁶ Míg a négy említett szektorban nőtt a magyar tulajdon aránya, viszont a gazdaság egészében az elmúlt években is folytatódott a külföldi tulajdonú cégek térnyerése. A gazdasági-pénzügyi függés, valamint a gazdasági fejlettségi rangsorban elfoglalt hely alapvetően determinálja egy ország fejlődési lehetőségeit. A rangsorokat általában a GDP/fő mutatóval szokták megadni. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) statisztikái szerint 2021-ben Magyarországon ez az érték 36 752 dollár. 2004-ben 16 272 dollár volt. Ez a mutató önmagában azonban csak azt az adatot adja meg, hogy egy ország összességében mekkora GDP-t állított elő. Azt nem mutatja, hogy ebből az összegből ténylegesen mennyit használtak fel az országban, s mekkora hányad hagyta el különféle jogcímenek (profit, osztalék, kamat, adósságszolgálat stb.) az országot. A fizetési mérleg egyenlegéből az látható, hogy a magyar tulajdonosok külföldről hazahozott vállalati jövedelmei és a külföldiek innen elvitt jövedelmei között egyre nyílik az olló. 2019-ben már 2000 milliárd forint volt a különbség, amely a GDP 4,4%-át tette ki.³⁷ A ténylegesen felhasznált összeg tehát a nominális értéknél kisebb lesz azokban az országokban, ahonnan a nemzetközi vállalatok profitjukat hazautalják, s nagyobb lesz a felhasznált összeg ott, ahol a nemzetközi vállalatok anyaországa van. A két adat különbségét adja meg a bruttó nemzeti jövedelem, azaz a GNI-mutató, amely a fenti magyar esetben mínusz 4%. A magyar pozíció meghatározásához látni kell az összképet is: Európában csak a centrumországok tartoznak ahhoz a csoporthoz, ahol a külső tőkejövedelmek a GNI-mutatót a GDP

³⁵ Európai Bizottság [é. n.].

³⁶ GYÖRGGY 2017.

³⁷ KSH 2019.

értéke felett tartják. A posztszocialista országok mindegyikében a GNI-mutató kisebb, mint a GDP. A francia közgazdász Thomas Piketty kutatócsoportja például kiszámolta, hogy 2010 és 2016 között a profitok és más tőkejövedelmek éves kiáramlása átlagosan a GDP 7,2%-át tette ki Magyarországon, tehát ennyivel csökkentette a külföldi tulajdonú gazdaság a nemzeti jövedelmet. A közgazdász szerint ugyan ebben az időszakban az uniótól hazánkba érkező éves nettó támogatások átlagosan épphogy elérték a magyar GDP 4%-át.³⁸

Az Orbán-kormányok közvetlen törekvése lett elérni azt a fejlettségi szintet, hogy az országban realizált befektetések és a magyar tőke által eszközölt kifizetések legalább egyensúlyba kerüljenek. Az ország fejlődésében ez az a fordulópont, ahol a centrumországoktól való leszakadás megáll. Nehéz lenne ezt a szándékot nem nemzeti érdekként minősíteni.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

- BÁBA Iván – GYURCSIK Iván – KISS Gy. Csaba (2020): *Közép-Európa magyar szemmel*. Köszeg: IASK.
- BÁRDI Nándor (2004): *Tény és való*. Pozsony: Kalligram.
- BELUSZKY Tamás (2000): Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. *Korall*, 1(1), 137–154.
- BIBÓ István (2011): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bibó István munkái*. V. kötet. Budapest: Argumentum.
- BOCSKAY Zsolt (2018): *Nemzetpolitikai eredmények 2010–2018*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő.
- BRIX, Emil – Erhard BUSEK (2018): *Közép-Európa újragondolása. Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Köszeg: IASK.
- DIÓSZEGI István (1989): A nemzetek Európája. *Valóság*, 32(11), 1–10.
- DIÓSZEGI István (1994): *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest: História.
- Európai Bizottság [é. n.]: *Az EU költségvetése Magyarországon*. Online: https://hungary.representation.ec.europa.eu/strategia-es-prioritasok/az-eu-koltsegetese-magyarorszagon_hu
- FARKAS Zoltán (2015): *Az érdek fogalma. Az érdek fogalmának értelmezése és meghatározása*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- FÜREDI, Frank (2017): *Célkeresztben Magyarország*. Ford. Soproni András. Budapest: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány.
- GÁT Ákos Bence (2019): *Küzdelem az európai szintén. A Magyarországgal szembeni jogállamiság kritika feltáratlan összefüggései*. Budapest: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány.

³⁸ PIKETTY 2018.

- GEARY, Patrick (2014): *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*. Ford. Duró Gábor. Budapest: Atlantisz.
- GERŐCS Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában*. Budapest: Napvilág.
- GYARMATI István (2022): Nemzeti érdek a haderő fejlesztése. Új feladatok és lehetőségek a NATO eredményes csúcstalálkozója után. *Magyar Nemzet*, 2022. július 8.
- GYÖRGY László (2017): *Egyensúlyteremtés*. Budapest: Századvég.
- HRCentrum (2022): Hány fő Magyarország lakossága 2022 évében? Mit érdemes tudni a népessé-
günkről? *Pénzcentrum*, 2022. március 20. Online: www.penzcentrum.hu/karrier/20220320/hany-fo-magyarorszag-lakossaga-2022-eveben-mit-erdemes-tudni-a-nepessegunkrol-1122916
- KSH (2019): *Magyarország fizetési mérlege*. Budapest: KSH.
- KSH (2022): *Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, január 1.* Budapest: KSH.
Online: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>
- Külügyminisztérium (2011): *Magyar külpolitika az uniós elnökség után*. Budapest: Külügyminisz-
térium.
- MARTONYI János (2021): *Nemzet és Európa. Emlékirat helyett*. Budapest: Ludovika.
- MIHÁLYI Péter (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája*. I–II. kötet. Veszprém–Budapest:
Pannon – MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Miniszterelnöki Kabinetiroda (2021): *Beszédek, publikációk interjúk*. Online: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk>
- NIEDERHAUSER Emil (1976): *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Budapest: Kossuth.
- NYE, Joseph S. (1999): Redefining the National Interest. *Foreign Affairs*, 78(4), 22–35. Online:
<https://doi.org/10.2307/20049361>
- PIKETTY, Thomas (2018): 2018: The Year of Europe. *Le Monde*, 2018. január 16. Online: www.lemonde.fr/blog/piketty/2018/01/16/2018-the-year-of-europe
- ROMSICS Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség, állam*. Budapest: Napvilág.
- SZÜCS Jenő (1992): *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged: JATE.

Jogforrások

- Magyarország Alaptörvénye. *Magyar Közlöny*, 2020. december 28. 291. sz. 10868–10898.
1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. *Magyar Köz-
löny*, 2020. április 21. 81. sz. 2101–2119.
- 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról. *Magyar Köz-
löny*, 2021. június 24. 119. sz. 5069–5084.
- 1880/2021. (XII. 7.) Korm. határozat a 2022. évi határátlépéssel járó csapatmozgások engedélyezésé-
ről. *Magyar Közlöny*, 2021. december 7. 223. sz. 10191–10200.

Gócze István¹

Paradigmaváltás a hadtudományban?

Bevezetés

Szabó Miklós akadémikus fő kutatási területén, a hadtörténet több részterületén (katonai felsőoktatás, a katonai repülés története stb.) mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos „színtéren” kiemelkedő életművet alkotott. Mindemellett aktívan foglalkozott a hadtudomány általános kérdéseivel, változásával, elméletének fejlődésével. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a közösen „papírra vetett” dolgozatunk, amelynek harmadik „közreműködője” Szilágyi Tivadar, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem akkori tudományos rektorhelyettese. E publikáció *A hadtudomány tárgyának változásai a 60-as évektől napjainkig, a tudomány főbb eredményei* címet viseli.² Jelen tanulmányunkkal, amelyben a hadtudomány elméletének fundamentális kérdéseit vizsgáljuk és értékeljük, Szabó Miklós tudományos-szakmai munkássága és életműve előtt tisztelgünk.

Éppúgy, mint a haderő, a haditechnika, illetve az azt biztosító technológia, továbbá a hadviselés, úgy a hadtudomány, valamint a katonai műszaki tudomány is komplex, interdependens, mindamellett egymásra ható szoros kölcsönhatás eredményeként működnek, változnak és fejlődnek. Ezek a kölcsönhatások befolyásolják a két diszciplínát. Ha az egyikben éles és határozott folyamatok zajlódnak le, akkor azok a másik területen is mozgást indukálnak. Napjainkban, amikor a negyedik ipari forradalom zajlik, és előrejelzések szerint ez a revolúció csak erősebb hatású lesz a következő évtizedekben, mindenképp át kell tekinteni, hogy ez a folyamat milyen hatással volt és lesz a haditechnikai eszközökre, valamint a fegyverekre, fegyverrendszerekre.

¹ Ny. alezredes; címzetes egyetemi tanár; PhD.

² SZABÓ 2004. Lábjegyzet. Ennek értelmében a szerzőtársak: Szilágyi Tivadar és Gócze István.

A negyedik ipari forradalom hatása a hadügyre

A negyedik ipari forradalom abban különbözik „elődjektől”, hogy míg az első, második és harmadik egyik jellemzője az volt, hogy a hosszú időintervallumok miatt az új technikákat, illetve technológiákat több generáció is el tudta sajátítani, azaz volt lehetőség és idő a fejlesztésekre, valamint a jogi szabályozók kidolgozására, addig a negyedik erre már nem ad lehetőséget. Annyira felgyorsult az innováció, hogy az újabbnál újabb technológiák sorra váltják egymást, szinte esélyt sem adnak arra, hogy az emberiség elsajátítsa ezeket.³

Egyébiránt az elmúlt évtizedben bekövetkezett fejlődés még korántsem volt annyira látványos, mint az elkövetkező negyedik ipari forradalom hozadékai lesznek: ezek főként a kiberfizikai rendszerek elterjedését hozzák magukkal az emberi tevékenységek széles területén, így például a beszerzési láncokban vagy a termelésben, gyártásban; de többek között lehetőség nyílik arra is, hogy biológiai, digitális és fizikai rendszerek összeolvadjanak.⁴ A negyedik ipari forradalom már nem az eszközökről, hanem az adatokról és az azokhoz való hozzáférésről szól.

Ezek a változások az élet minden területén kifejtik hatásukat, így természetesen a hadtudományt és – főként – a katonai műszaki tudományt is jelentős mértékben érinti a technikai fejlődés. Már a harmadik ipari forradalom is nagymértékben rányomta bélyegét a haditechnikai eszközök fejlesztésére, de az igazán nagy és hatásos átalakulásokat, fejlesztéseket a negyedik ipari forradalom vívmányai jelentették/ jelentik napjaink katonai eszközparkja tekintetében, illetve ezáltal az egész hadügyben. A hadviselés műveleti szegmensében olyan új technológiákat, illetve technikákat állítottak rendszerbe a modern haderőkben, amelyek a hidegháború időszakában még elképzelhetetlenek voltak. A 21. századi technológiai és technikai újdonságok új hadviselési eljárások és módszerek kidolgozását tették szükségessé.

A negyedik ipari forradalom vívmányai között a legfontosabb és legmeghatározóbb jelentősége az informatikának van. Gondoljunk csak a kontaktus nélküli háború,⁵ vagy ahogy mi nevezzük, a joystickos hadviselés elméletére, lényegére: az élőerő tűzvonalban való alkalmazása nélkül, a számítógépes, azaz virtuális stratégiai (hadműveleti és harcászati) elgondolásokat a valós terepen valósítják meg a robotika, az elektronika és a legújabb elképzelések szerint a mesterséges intelligencia (MI, angolul *artificial intelligence*, AI) felhasználásával. Azt gondolhatnánk, hogy ez csak a nagyon távoli jövőben manifesztálódhat, de számos – már

³ WIEDERMANN 2019.

⁴ WIEDERMANN 2019.

⁵ SZLIPCSENKO 2002; DEÁK 2005.

rendszerben lévő – robot (például aknamentesítő, felderítő, egészségügyi), valamint pilóta nélküli harci repülő jelent meg a harctéren, és még több van a tervezőasztalon.

Már a harmadik, illetve a negyedik ipari forradalom jelentős mértékben hozzájárult, hozzájárul a hadviselés, tágabb értelemben a hadügy harmadik – hivatalos elnevezés szerinti – forradalmához (a hadügy forradalma = *revolution in military affairs*, RMA). (Hamarosan kifejtjük azt, hogy mit értünk hivatalos elnevezés alatt.) Az elsőt a puskapor, a másodikat az atomfegyver feltalálása és harci alkalmazása jelentette. Ez a forradalom, de inkább fejlődés a hadügy terén valóban minőségi előrelépést eredményezett/eredményez, amely főként az informatika, a vezetés- és irányítástechnológia, a hálózatépítés, valamint a kiberműveletek terén jelenik meg. Mielőtt tovább vizsgálnánk a technikai, technológiai alkalmazások tárházát, pár gondolat erejéig meg kell állnunk az RMA-jelenségnél, valamint tartalmánál. A hadügy forradalmának az a központi hipotézise, hogy a hadviselés történetének bizonyos korszakaiban létrejöttek olyan hadelméleti és technológiai követelmények, illetve eredmények, amelyek szükségszerűen megkövetelték a fegyveres konfliktusok megvívásának visszafordíthatatlan változását.⁶ Az RMA valójában nem más, mint az egykori Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok katonai vezetői által megfogalmazott hipotetikus koncepció, amely definiálja azokat a szervezeti, eljárásbéli, működési változásokat, további haditechnikai fejlesztéseket, amelyek biztosítják az adott állam számára a katonai erőfölény és hatalom megszerzését, valamint megtartását az ellenséggel szemben.⁷ Az RMA-elmélet kidolgozása az 1970-es és az 1980-as években kezdődött meg. Ebben a korszakban „még” csak a technikai, technológiai fejlesztésekre fókuszáltak a szovjetek, éppen ezért az elméletet hadügyi (katonai) technológiai forradalomnak tekintették (*military technological revolution*, MTR). Az akkori szovjet elképzelések főként olyan – ma már realitásnak számító – technológiákra irányultak, mint az energiafegyverek, a robotika, továbbá az űrhadviselés. Napjainkra a hadtudomány és a technológia (technika) – fogalmazhatunk úgy is, az elmélet, illetve a gyakorlat fejlődése – kibővítette az MTR-elméletet. Ez a tartalmi szélesedés oly mértékűvé vált, hogy több fókuszterület alakult ki, és ezeknek a képviselői éles vitát folytatnak arról, hogy mely részrendszer képezi a legfontosabb és leglényegesebb működtető elemét az RMA-nak.

Az első fókuszcsoport véleménye szerint a fő hangsúlyt – magát – a *technológia* jelenti, amely a 21. századi változás mozgatórugója. A következő részterület meghatározó jellegét azon teoretikusok képviselik, akik a *katonai szervezetek* forradalmi

⁶ JI 1999.

⁷ BEŞCHEA 2010.

átalakítását tekintik a legfontosabb feladatnak. Véleményük szerint csak a megreformált strukturális elemek képesek az új technológiákat sikeresen alkalmazni. Végül, de nem utolsósorban a katonai gondolkodók és a szakemberek harmadik fókuszcsoportha szerint, illetve az ő megközelítésükben az RMA jóval szorosabban illeszkedik a hidegháborút követő *globalizáció* speciális politikai, valamint gazdasági kontextusába.

Idekíváncozik Laurent Morawiecki 1998-ban publikált tanulmányából egy idézet:

„A hadügyi forradalmakat értelemben és viszonylatban is mind a haditechnikában, mind a szervezet építésében és végül a működési doktrínák kidolgozásában olyan ugrásoknak foghatjuk fel, amelyek megváltoztatják a hadviselési módokat, továbbá hatalmas szakadékok teremtenek az újító államok, valamint a szemben álló felek között.”⁸ [Természetesen a hadügyi „forradalmárok” javára – G. I.]

Mint ahogy azt már korábban is kifejtettük, itt is ki kell hangsúlyoznunk, hogy e hadügyi forradalom komplex rendszer, nincs értelme, sőt – határozott véleményünk szerint – hibás az a nézet, hogy valamely terület funkcionálisan fontosabb a másikinál. Ez ok-okozati, egymástól függő, de mindezek előtt egymásra ható folyamat. A technológiai, technikai vívmányok hatással vannak a működési, műveleti elvekre, eljárásokra, ezek viszont adekvát szervezeti elemek létrehozását teszik szükségessé. A szervezetek (egyes irányítók, katonák, alegységek, egységek stb.) tevékenységük és működésük során tapasztalatokat gyűjtenek a haditechnikai technológiák és technikák üzemeltetéséről, azok hiányosságairól; ennek révén lehetséges és szükséges a technikai terület fejlesztése. Természetesen a fenti kérdés és probléma elméleti alapját képező vitát tovább lehetne boncolgatni és kutatni, de a terjedelmi korlátok itt és most ezt nem teszik lehetővé, ezt egy másik dolgozatunkban fejtjük ki.

Napjaink modern haditechnikai eszközei és rendszerei gyökeresen alakítják tehát a hadtudomány kutatási tárgyát képező tevékenységeket (műveleteket, eljárásokat, alkalmazásokat, felkészítést), jelenségeket és objektumokat.

A már viszonylag huzamosabb ideje végbemenő – számítástechnika-alapú – technológiai fejlődés eredményeként napjaink szuperinformációs korszakában meghatározó erőforrássá vált az információ, amely olyan összetett globális információs környezetet jelent, amely jelentős mértékben meghatározza a katonai műveletek eredményességét vagy sikertelenségét. Azonban az a véleményünk, hogy ez a technológiai és technikai változás *nem jelenti a hadügy forradalmi változását*, és ebben

⁸ BEŞCHEA 2010.

az állításban a *forradalmi* jelzőn van a hangsúly. Ezt a következő alapvető érveléssel támasztjuk alá.

Az új generációs technológiai változásokkal kapcsolatban már a 21. század elején, konkrétan 2004 novemberében (november 29. – december 2.) az USA-ban megtartott 24. hadtudományi konferencián vizsgálták a jövő haderejét átalakító (transzformáló) tudományos és technológiai kérdéseket.⁹ A szimpóziumon a tudományos és technológiai kutatók, a haderő, illetve más kormányzati szervezetek képviselői, továbbá az ipar szakemberei osztották meg véleményüket, valamint vitatták meg a legújabb fejlesztéseket, az új generációs technológiákat és azok hatását a jövő haderejére, valamint hadműveleteikre. A tudományos konferencia „csupán” két aspektusból fontos eszmefuttatásunk szempontjából. *Egyrészt mert bizonyítja, hogy már hosszabb ideje folyó tudományos kutatás eredményeinek adaptálásáról van szó napjainkban, kvázi ez megkérdőjelezi a hadügy forradalmi jellegű változását.* Érdekes és vitaindító polémia (lehet), hogy a robotizálás, a mesterséges intelligencia revolúció-e, vagy „csak” evolúció a hadtudomány, a katonai műszaki tudomány, szűkebb értelemben a hadviselés tekintetében. Amennyiben képzeletbeli televízión visszanézzük a haditechnika fejlődését, fejlődéstörténetét az atombomba feltalálásáról, illetve bevetésétől, akkor – véleményünk szerint, valamint a robotizálást helyezve a fókuszba – megállapíthatjuk, hogy ez az új technológia, illetve az ennek eredményeként megalkotott technikák, valamint a már rendszeresített eszközök inkább folyamatos fejlődésként, mintsem forradalmi robbanászként értelmezhetők.

Sajnos az atombomba feltalálása és ledobása a szó szoros értelmében robbanást hozott a hadviselésben. Thomas Kuhn – akiről és elméletéről még a későbbiek során is szó lesz, pontosabban kifejtjük álláspontunkat – a paradigmaelméletének, valamint tudományos forradalma elméletének¹⁰ megfelelően a robotika katonai alkalmazása – határozott véleményünk szerint – nem jelent paradigmaváltást a vizsgált diszciplínákban, azok továbbra is normál tudományként működnek, kvázi nincs szó a két tudományág tudományos forradalmáról.¹¹ A robotok alkalmazása, sőt – megítélésünk szerint – a mesterséges intelligencia beépülése katonai rendszerekbe sem jelenti egyértelműen a hadtudomány jelenkori paradigmájának megkérdőjelezését. A katonai műszaki tudomány esetében sem realizálódik a paradigmaváltás, ugyanis a robotizálás nem napjainkban robbant be a hadviselés, valamint a haditechnika kutatásába és fejlesztésbe, hiszen már a II. világháború idején is működtek a katonai robotok „ősapái”: gondoljunk csak a német Góliát

⁹ PARMENTOLA–WIEHAGE 2005.

¹⁰ KUHN 2000.

¹¹ DOARÉ et al. 2014.

láncfalpas akná¹² vagy a szovjet „teletankok” alkalmazására.¹³ Azt természetesen nem vitatjuk, hogy az új generációs fejlesztések, amelyekről korábban már szoltunk, a Kuhn-féle paradigmakör avagy -ciklus értelmében egyszer előidézhetik a modell elfordulását a normál tudománytól (modell egyenlő paradigma), azonban ezt – csak a későbbiek folyamán – a mesterséges intelligencia teljes körű elterjedése hozhatja magával, illetve idézheti elő. Visszatérve a 2004 novemberében (november 29. – december 2.) az USA-ban megtartott 24. hadtudományi konferenciához Ray Kurzweil, a Kurzweil Technologies Inc. alapítója és vezérigazgatója előadásában többek között arról beszélt, hogy a 2050-ig terjedő időszakot a genetikai, nanotechnológiai, valamint a robotikával kapcsolatos fejlődések fogják meghatározni. Véleménye szerint 2029-ig a mesterséges intelligencia utoléri az emberi intelligencia szintjét. Az MI gyorsaságából, gépi tanulásából, hatalmas információ-tároló és -feldolgozó képességéből fakadóan jóval hatékonyabb lesz, mint az ember. Mindezt Kurzweil 2004-ben mondta, kvázi ez is bizonyítja a folyamatos – de nem robbanásszerű, kataklizmaként megélt forradalmi – változást, fejlődést.¹⁴ Azt tehát kijelenthetjük, hogy a mesterséges intelligencia katonai alkalmazása és elterjedése abba az irányba tereli a nagyhatalmakat, hogy felkészüljenek az új generációs technológiák kezelésére, valamint azok ellenőrzésére.

Napjaink kutatásainak egyik fő kérdése, hogy a technológiai fejlődés milyen hatással van/lesz a hadtudományra, és ebből fakadóan a haditechnika változása miként befolyásolja a különböző műveleti eljárásokat, tevékenységeket, de – stílszerűen – úgy is fogalmazhatnánk, hogy a hardver milyen hatást fejt ki a szoftverre. Ennek tükrében vizsgáljuk meg magát a hadtudomány elméletét.

Mindenekelőtt azonban azt hangsúlyoznunk kell, hogy mint általában minden tudományra, úgy a hadtudomány teoretikusaira is minden korban hatottak az adott időszak társadalmi, politikai, technikai és végül, de nem utolsósorban filozófiai irányzatai, valamint eredményei. E rövid tanulmány keretében – példaként – csak Antoine-Henri de Jominit emeljük ki, akit Newton tudományos elmélete nagyban befolyásolt, amikor kidolgozta hadtudományi, hadművészeti elveit. Ezek alapján azt állapította meg, hogy a háború – úgy, mint a természet, a társadalom, továbbá más emberi tevékenységek is – elméleti úton szisztematikusan, valamint teljeskörűen vizsgálható és elemezhető, ezért az elvek meghatározók, változatlanok, továbbá állandók.¹⁵ A teoretikus meggyőződéssel vallotta, hogy a fegyveres küzdelem általános

¹² Wikipedia [a]; ALTHAUS 2020.

¹³ Wikipedia [b]; Hun Bütyök [é. n.].

¹⁴ PARMENTOLA–WIEHAGE 2005.

¹⁵ WALLACH 1986: 4.

érvényű szabályokkal és elvekkel rendelkezik, matematikai úton leírható, hasonlóan a newtoni, azaz klasszikus mechanikához.¹⁶ Azonban az is Jomini munkásságát jellemzi, hogy *A hadművészet*, illetve *A hadművészet kézikönyve* című művében azt is felismerte, hogy a korábbi „statikus” és változatlan elvek csak a katonai cselekvések iránymutatói lehetnek, és már nemcsak matematikai számítások, valamint egyenletek befolyásolják a hadi cselekmények kimenetelét, hanem a háború is folyamatosan változik, előre nem látott, illetve kiszámíthatatlan „erők és történések” hatnak a katonai fegyveres tevékenységekre. Ezért fontos a parancsnok gyors reaklási képessége és kreativitása.¹⁷ De ha nem lennének terjedelmi korlátozók, akkor részletesen elemezhetnénk Carl von Clausewitz munkásságát, akit, vagy inkább amelyet leginkább a német romantikus mozgalom kanti eszméi befolyásoltak.¹⁸ Természetesen ez a sor folytatható lenne a 20–21. századi teoretikusok esetében is, de ettől most az említett korlátozók miatt eltekintünk.

A paradigmaváltás kérdése a hadtudományban

E rövid – a (had)tudományok interdependenciájára rávilágító – kitérő után vizsgáljuk meg a „kortárs” hadtudomány mozgását. Amennyiben visszatekintünk a bipoláris világrend megszűnésétől napjainkig terjedő időszakra, határozottan állítjuk, hogy a hadtudományra a technikai változásokon túl – tekintve társadalomtudományi jellegét is – számos más kihívás is jelentős hatást gyakorolt. A két világrend szembenállásának megszűnése már önmagában is fundamentális átalakulásokat indukált – mind nemzetközi, mind nemzeti szinten. Azonban azt is láttuk, hogy a hidegháború után nem jött el a „boldog békeidő” korszaka. Sőt olyan új problémák jelentkeztek, amelyekre még a katonai nagyhatalmak sem voltak felkészülve. Gondoljunk csak a tömegpusztító fegyverek proliferációjára, a terrorizmus világméretű térnyerésére, a vallási és etnikai „viták” fegyveres erőszak útján való rendezésére, az instabil államok megjelenésére, az aszimmetrikus hadviselésre, a hibrid, illetve a proxyháborúkra (ámbátor ezek nem új keletűek, csak az alkalmazók leporolták a történelem porát ezekről a hadviselési formákról), a felkelők ellen vívott – hosszú ideig tartó – expedíciós műveletekre, majd a különböző szervezetek által indított béketámogató tevékenységekre. Ezek többé-kevésbé új feladatokat és célokat tűztek ki a nemzetközi és a hazai hadtudományi kutatók elé. Röviden

¹⁶ JOMINI 1985; PERJÉS 1974.

¹⁷ JOMINI 1971 [1838].

¹⁸ Bővebben lásd PERJÉS 1988.

ekkor a politikai, a katonai vezetők, illetve a teoretikusok és a gyakorlati szakemberek úgy vélték, hogy a konvencionális háborúk – azaz az állami tényezők (reguláris haderők) által vívott fegyveres konfliktusok – már nem törnek ki, de legalábbis szinte elképzelhetetlennek tartották ezeket. Már a 2000-es évek elején is az volt a szilárd meggyőződésünk, hogy az ilyen típusú – konvencionális – összeütközések sajnos sosem fognak eltűnni a fegyveres küzdelmek palettájáról. Sajnálatos módon ez a véleményünk több alkalommal is beigazolódt, ¹⁹ és a 2022. február 24-én Ukrajna ellen végrehajtott orosz agresszió maximálisan bebizonyította, hogy Európában sem kizárt egy konvencionális, azaz a Cooper-féle ²⁰ államok közötti modern háború, ahol a high-tech fegyverek és a „hagyományos” állami erők vívják meg klasszikus formájú fegyveres küzdelmüket, amelyet a korszaknak megfelelő magas technológiai színvonalon álló reguláris haderő szárazföldi, légi, tengeri összecsapásai jellemeznek. Mindezek mellett ennek az orosz–ukrán háborúnak is felismertük az újdonságait, amelyeket a későbbiek során részletesen is megvizsgálunk.

Visszatérve a hadtudomány kutatási kérdéseire megállapítjuk, hogy nemcsak a korábban felvillantott kihívások jelentek meg a 20. és a 21. századokban, de egyre újabb és újabb problémák megoldására kell felkészülnie a modern kor, illetve a jövő haderejének. Elég, ha csak a migrációra, a klímaváltozásból fakadó jelentős problémákra, mint például az édesvízhiányra, ²¹ az élelmiszerhiányra, a felmelegedés okozta további gondokra, vagy a népesség változó alakulásából (öregedő társadalmak kontra túlnépesedés) fakadó konfliktusok kezelésére gondolunk. Mindezek tükrében vizsgáljuk meg, hogy a hadtudomány alapvetései, pontosabban fő- vagy rendszerparadigmája (a továbbiakban: paradigma) megváltozott-e, egészen pontosan bekövetkezett-e a diszciplína tudományos forradalma. Ehhez azonban több apró kérdést is tisztáznunk kell.

Mielőtt konkrétan megvizsgálánk – ebből az aspektusból – a hadtudományt, essen néhány szó arról, hogy mit tekintünk általában egy diszciplína paradigmájának, továbbá – véleményünk szerint – mi ez a hadtudomány esetében. Először is a paradigma meghatározásakor Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezete* című, 1962-ben kiadott, majd 2000-ben magyarul is megjelent tudományelméleti, filozófiai művét vettük alapul. Érdekessége a könyvnek – tartalmi újdonságain túl vagy éppen abból adódóan –, hogy a világ egyik legtöbbször idézett, de az egyik legvitatottabb művévé is vált. A könyvről nagyon sok értékelés született mind pró,

¹⁹ Bővebben lásd GYARMATI 2012. Vagy például: orosz–grúz ötnapos háború, 2008; szíriai polgárháború, 2011 (orosz beavatkozás, 2015); orosz–ukrán háború, 2014.

²⁰ Robert COOPER 2000.

²¹ Bővebben lásd PADÁNYI 2015; 2022.

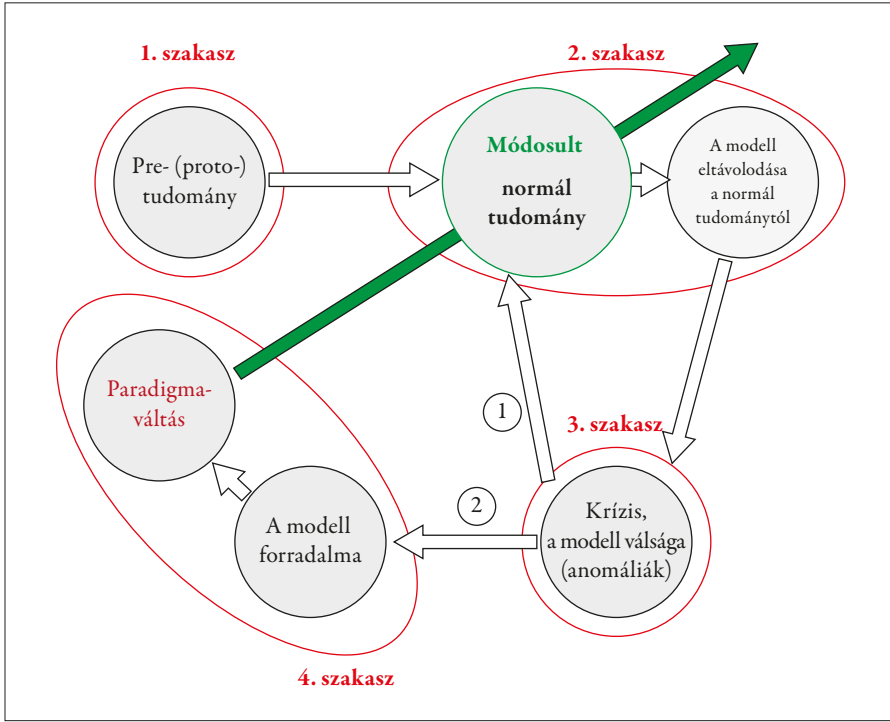
mind kontra, ez utóbbi főleg Karl Popper nevéhez fűződik; azonban ez némiképp érthető is, mivel Kuhn egészen másképp értelmezte/értelmezi a tudomány fejlődését. Pusztán mondanivalónk megértéséhez nagyon röviden összefoglaljuk Thomas Kuhn tudományfejlődési forradalmi elméletét. A korabeli – 1960-as évek –, sőt mai elméletek szerint is a tudományfejlődést úgy kell felfognunk, hogy az egyetemes tudományfejlődés lineáris, azaz egyenes úton haladva, saját hibáit, gyengeségeit, tévedéseit folyamatosan javítva, progresszív és önkritikus módon fejlődik, amelynek eredményeként precízebb, átfogóbb ismeretekre tesz szert, azaz a tudományos elméletek egyre pontosabban és szélesebben, globálisabban „tükrözik” vissza az objektív valóságot. Ezt – a gyakorlatban – úgy kell elképzelni, hogy amikor egy kutatás más eredményre jut, mint az akkor elfogadott tudományos ismeretrendszer, akkor a kutató ismét értékeli az elfogadott elméletet, korrigálja, továbbfejleszti azt, és folytatja kutatásait. Így a tudomány lépésről lépésre halad, de ezt úgy is szimbolizálhatjuk, hogy újabb téglát kerül a korábbi ismereteket jelentő falra, amely egyre pontosabb, átfogóbb képet alkot a valóságról. Mindezt Kuhn elméletével megkérdőjelezte, és más, egészen új megvilágításba helyezte a diszciplínafejlődés folyamatát.²²

Kuhn véleménye szerint a tudományfejlődés nem lineáris, saját téves eszméit, elméleteit, hibáit korrigáló új ismeretek felhalmozását jelentő folyamat, hanem a különböző időszakokként felgyülemelő a meglévő elméleteket bomlasztó rendellenességekből fakadó forradalmak következménye.²³ A szerző alapvetése, hogy – mint azt már a korábbiakban röviden felvetettük – egy diszciplína négy alapvető és nagy, valamint ezeken belül két egymástól elkülöníthető szakaszon keresztül haladva változik. Ezt mi a Kuhn-féle ciklusnak neveztük el. Vannak olyan felfogások és értelmezések, amelyek *három* fő szakaszból értekeznek. Ezek a következők: (1) a *normál tudományhoz vezető út* → értelmezésünk szerint ez a pretudományszakasz; (2) a *normál tudomány időszaka* → értelmezésünk szerint ez is a pretudományszakasz; (3) a *paradigmaváltás* időszaka, forradalmi szakasz → mi ezt két nagy részre (folyamatra) bontottuk (3. krízis; 4. forradalmi változás, azaz a modell paradigmaváltsága, paradigmaváltás), hiszen a 2. szakaszból még nem következik egyenesen és óhatatlanul a forradalom, illetve a paradigmaváltás. Megállapításunk szerint a fő stációk a következők:

1. pretudomány, azaz a paradigma előtti szakasz;
2. a normál, azaz szokásos tudomány;
3. krízis, azaz a modell válsága;
4. a forradalmi változás, paradigmaváltás.

²² Spectrum Stratégiák 2019.

²³ KUHN 2000: 17.

1. ábra. A Kuhn-féle ciklus
Forrás: a szerző szerkesztése

A pretudományi, azaz a paradigma előtti szakaszt főleg az jellemzi, hogy – mint az a nevében is benne foglaltatik – ekkor még az ismeretek (pontosabban a diszciplína-kezdemények) nem fogalmazódtak meg kristálytiszta, nem alakult ki az egységes metodológia, a feltétel- és feltételezésrendszer, valamint az eszközrendszer sem. Ebből fakadóan még hiányzik a központi paradigma, amely olyan általánosan elismert tudományos eredmények összessége, amelyek bizonyos időszakban a tudományos kutatók egy közössége számára problémáik és problémamegoldásaik modelljeként szolgálnak. Tehát a modell, de inkább használjuk a paradigma kifejezést, azt mutatja be és meg, hogy egy diszciplína esetében a kutatók mit fogadnak el egységesen a felmerülő kérdésekben, továbbá hogy mi a tudomány (kutatási) tárgya, milyen kutatási módszerei vannak, milyen feladatokat kell megoldani a siker érdekében, továbbá milyen kritériumok alapján jelentik ki, hogy az adott ismeret/eredmény tudományos, avagy sem.²⁴ (Kuhn művében kifejti, hogy a leendő tudósok olyan összefoglaló [tan]könyvekből

²⁴ KUHN 2000: 10.

tanulnak, amelyek a kiforrott paradigmát közlik, erre alapozva és építve azonnal tovább lehet kutatni. Ez szilárd fundamentum, és ellentétben a filozófusokkal, illetve a művészekkel, akik a régi mestereket tanulmányozzák, a sokféle irányzat közül kedvükre választhatnak követendő irányzatot, eszmét, elméletet, valamint képviselőket, addig a tudomány ezt az – előzőekben említett – művet alapnak tekintik addig, amíg be nem következik az abban megfogalmazottak válsága, majd a tudományos forradalom.)²⁵

A pretudományos korszak nem produktív szakasz, ugyanis ekkor a kutatók nem központi irányelv, kvázi modell mentén tevékenykednek, sőt inkább egymás ellenfelei. Azonban a kutatások folyamán valamely elmélet dominanciát vív ki a többi versengő ideával szemben, kvázi ez az elmélet konszolidálódik, és ezzel tulajdonképpen elkezdődik a második szakasz, azaz a *normál tudomány működése*. Kuhn a normál tudományról így ír:

„»Normál tudományon« olyan kutatást értünk, mely határozottan egy vagy több múltbéli tudományos eredményre épül, nevezetesen olyan eredményekre, amelyeket egy bizonyos tudományos közösség valameddig saját további tevékenysége alapjának tekint. Manapság az ilyen eredményeket alapfokú és magasabb szintű tudományos kézikönyvek foglalják össze. [...] Ezek a könyvek ismertetik az elfogadott elmélet lényegét.” [Kiemelés – G. I.]²⁶

Ezek a korábbi alpművek „határozták meg a gyakorló tudósok egymást követő nemzedékei számára, hogy melyek egy kutatási terület jogos problémái és módszerei”.²⁷

Kuhn a továbbiakban rávilágít arra, hogy két sajátossága van ezeknek a műveknek, amelyek alapján iránymutató közös tudományképpé váltak: egyrészt feldolgozásmódjuk újszerű, és ez biztosítja azt a dominanciát, amely révén tartósan követőkre találhatnak; másrészt eléggé nyitottak ahhoz, hogy több megoldandó problémát hagyjanak hátra az új tudósnemzedékeknek. Ezt a két együttes tulajdonságot nevezte el a szerző a paradigma fő ismérveinek.²⁸ Mindezek alapján megállapítjuk, hogy a központi paradigma elfogadásával egy tudományos közösség által kutatott és művelt diszciplína már rendelkezik tudományos művekben manifestálódott alaptézisekkel, alapelvekkel, terminológiával és kutatási módszerekkel, azaz paradigmával; amely egyértelmű tevékenységi, valamint gondolati modellt nyújt a további tudományos tevékenységhez. De ez nemcsak keretet és lehetőséget

²⁵ KUHN 2000: 24.

²⁶ KUHN 2000: 24.

²⁷ KUHN 2000: 24.

²⁸ KUHN 2000: 24.

ad a kutatóknak, hanem szükséges, kötelező fundamentum is, amely tulajdonképpen a normál tudomány működését és eredményességét garantálja. E szakaszban a kutatók folytatják kutatásaikat, kísérleteiket a paradigmák mentén, azonban, mint ahogy Kuhn rávilágít:

„A normál tudomány újra meg újra utat téveszt így vagy másképp. Amikor pedig ez bekövetkezik – azaz amikor a szakmabeliek már nem hagyhatják figyelmen kívül a tudományos gyakorlat meglévő hagyományát felbomlasztó anomáliákat –, akkor rendkívüli kutatások kezdődnek [...]”²⁹

Tulajdonképpen ezzel az idézettel át is tértünk arra a folyamatra, amikor a paradigma és a modell kezd eltávolodni a normál tudománytól, megjelennek azok a rendellenes és szabálytalan kutatási eredmények – azaz anomáliák –, amelyeket már a tudóstársadalom nem hagyhat figyelmen kívül. Ezek az anomáliák idézik elő a harmadik szakaszt, amely nem más, mint a *krízisállapot*, pontosabban a *paradigma* (vagy a modell) *válsága*. Ekkor két „megoldási” lehetőség nyílik a normál tudomány képviselői részére: (1) a diszciplína a paradigmán belül megoldja a felmerülő problémákat, anomáliákat, és visszatér a második szakaszba; (2) amennyiben ez nem lehetséges,

„[a]kkor rendkívüli kutatások kezdődnek, amelyek végül új elkötelezettségek vállalására, a tudományos kutatás új alapjának kidolgozására készítetik a szakmabeliket. A szakmai elkötelezettségek ilyen változásai rendkívüli események; ezeket nevezzük [...] tudományos forradalmaknak. A tudományos forradalmak a normál tudomány hagyományhű működésének hagyománytörő kiegészítései.”³⁰

Röviden összegezve, ebben az esetben a tudományos közösség elfordul az addigi paradigmától, bekövetkezik a negyedik szakasz és a paradigma (modell) *tudományos forradalma*, valamint a *paradigmaváltás*, amely voltaképp a tudomány kuhni tudományfejlődésének természetrajzát jelenti. Ebből fakadóan tehát a tudomány fejlődése tudományos forradalmak sorozata. Ez pedig az egymást váltó paradigmák folyamatát jelenti.³¹

Kuhn művében azt is kiemeli, hogy a paradigmaváltás nemcsak egy egyén új „felfedezéseinek” eredményeképpen következik be, hanem a diszciplínákban felgyülemlett belső anomáliák, ellentmondások feszítő szükségességének

²⁹ KUHN 2000: 20.

³⁰ KUHN 2000: 20.

³¹ HIDEG 2005.

és elkerülhetetlenségének revolúciós eredménye. A paradigmaváltást követően – annak újbóli megalapozása után – az adott tudomány visszatér a második szakaszba, vagyis a normál tudomány műveléséhez.³²

Ezek után az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk – Kuhn forradalmi gondolatai tükrében –, mi a hadtudomány fő paradigmája, illetve milyen fő tézisek támasztják ezt alá. Először is határozottan deklaráljuk, hogy elfogadjuk Kuhn tudományfejlődésre vonatkozó elméletét, és ez az elvrendszer alkalmazható a hadtudomány esetében is.

A fenti vizsgálat sikeres abszolválása érdekében elemeztük és értékeltük a rendelkezésre álló adekvát szakirodalmat. A főleg hazai hadtudományi tudományos publikációk analíziséből megállapítható, a tanulmányok jelentős része az alkalmazott problémák megoldására keresi a választ. Tehát alapvetően a különböző – főleg külföldi – műveleti³³ eljárások, illetve a szoros értelemben nem műveleti³⁴ módszerek értékelésével foglalkoznak a szerzők, azokból vonják le következtetéseiket. Ez egyrésztől természetes velejárója annak, hogy a „kis országok” főként a nagyobb haderővel, továbbá a fejlettebb haditechnikával rendelkező nemzetek eljárásait, eredményeit adaptálják. Másrészről viszont e „kis országok” kutatóinak is feladata a hadtudomány elméleti alapkérdéseinek vizsgálata. Ez utóbbi kérdéskör tekintetében már nem annyira „megnyugtató” a helyzet. Természetesen e téren is születtek publikációk, de korántsem oly számban, mint az alkalmazott kutatási eredményeket közlő dolgozatok. Az utóbbi 15 évben a hazai szakirodalomban megjelent – a hadtudomány elméleti kérdéseit vizsgáló – tanulmányok számát jól szemlélteti az az adat, amely a tudományág folyóiratainak, pontosabban az azokban lévő rovatoknak a számát, illetve azok arányát jeleníti meg, valamint jellemzi. Ezek alapján a hadtudományi folyóiratok esetében a konkrét „katonai”³⁵ rovatok száma 89, ebből a hadtudomány elméletével foglalkozók száma hat, azaz csupán 6,7%.³⁶ Ez az adat azért érdekes és némiképp elgondolkodtató, mert – ugyan – a 20. század végétől napjainkig több közlemény foglalkozott

³² KUHN 2000: 24.

³³ A csoportosítás „önkéntes”, ugyanis szélesebben értelmezem ezt a kategóriát. Jelen esetben idesoroltam a fegyveres küzdelem, a műveleti támogató és a műveleti kiszolgáló támogató kérdéskörökkel foglalkozó írásokat.

³⁴ A műveletekkel nem szoros kapcsolatot és „együttműködést” mutató, de természetesen fontos szerepet betöltő, ún. „alapozó”, nem műveleti tanulmányok.

³⁵ Ezek a rovatok a konkrét katonai (szűkebb értelmezésű hadtudományi) tevékenységek, erők, eszközök területével foglalkoznak. Ezen belül három csoportot különítettem el. Az első meghatározóan elméleti kérdésekkel foglalkozik: ez a hadtudomány (általános) elmélete. A további kettő alapvetően alkalmazott kutatási eredményeket tesz közzé: műveleti, illetve a műveletekkel nem szoros kapcsolatot és együttműködést mutató, de fontos szerepet betöltő, ún. alapozó, nem műveleti rovatok. GÖCZE 2015.

³⁶ GÖCZE 2015.

a 21. századi hadviselés átalakulásával, a fegyveres küzdelem jellegének változásával,³⁷ azonban a hadtudomány elmélete *direkt* módon sajnos nagyon kevés tanulmánynak és publikációnak képezte tárgyát, így a hazai, de még a nemzetközi hadtudományi teoretikusok és kutatók véleménye sem szignifikáns e kérdésben. Mindez nem azt jelenti, hogy a téma érdektelen lenne, csak arról tesz tanúbizonyságot, hogy a diszciplína alapvetően az alkalmazott tudományok körébe tartozik. Ennek ellenére az a határozott véleményünk, hogy egy tudomány elmélete kutatásának elhanyagolása a diszciplína fejlődésének stagnálását is jelenti.

A fentiekben közzétett egzakt adatok többé-kevésbé azonban arra is rávilágítanak, hogy az adott kor kihívásainak megfelelően módosultak/módosulnak a hadtudomány kutatási kérdései, objektumai. Azonban találkozunk olyan állításokkal is, amelyek szerint teljes mértékben *megváltozott a hadtudomány alapvető, meghatározó kutatási tárgya*. Egy ilyen tézis folyamánként azt lehet (kell) prognosztizálni, illetve feltételezni, hogy ez az adott diszciplína rendszerparadigma-változását eredményezi!³⁸ Azonban a fő kérdés az, hogy biztos állíthatjuk-e, hogy a hadtudományban paradigmaváltás ment végbe, és ennek tulajdonképpeni alfáját és ómegáját a tudományág alapvető kutatási tárgyának a változása jelenti.

Az, hogy adott szisztematizált ismeretek és gyakorlati tapasztalatok rendszere folyamatosan fejlődik – a tudományos kutatásnak köszönhetően –, természetes, normális, illetve szükségszerű jelenség; ugyanis ez a célja, lényege az új problémák tudományos igényű megoldásának, de – *előzetes véleményünk szerint* – ez még nem jelenti az adott tudomány forradalmi változását, azaz a paradigmaváltás bekövetkeztét.

Mindezek után és a fenti (hipo)tézisek értékelése, elfogadása vagy elutasítása érdekében vizsgáljuk meg, hogy a hadtudományban bekövetkezett-e a 21. századi politikai, társadalmi, etikai, vallási, továbbá technológiai és technikai kihívásokból fakadó paradigmaváltás.

Maga a kifejezés (paradigmaváltás) több alkalommal is megjelenik a hadtudományi tanulmányokban, de megítélésünk szerint a szerzők nem a kuhni értelmezésben/értelemben alkalmazzák ezt, hanem inkább valamiféle változást jelölnek ezzel; holott a kuhni paradigmaváltás forradalmi átalakulás, modellváltás, és „nem egy egyszerű reform, hanem inkább egy fennálló rend megdöntését, továbbá annak valami alapvetően eltérően való felváltását jelenti”.³⁹ Ezt támasztja alá Hideg Éva könyvében, amelyben kifejti, hogy a tudománnyal, a tudományelmélettel

³⁷ Bővebben lásd HORVÁTH 2009.

³⁸ KISS 2011.

³⁹ BENBOW 2004: 14.

foglalkozó szakemberek több fórumon is éles vitát folytattak, folytatnak a paradigma fogalmáról, jelentéséről, tartalmáról és jelentőségéről.⁴⁰

A különböző publikációk, tanulmányok és cikkek kapcsán nem tűnik alaptalan kijelentésnek, hogy a 20. század második felében (főleg a rendszerváltás utáni magyar társadalomtudományi kutatásokban, valamint írásokban) jelentősen teret nyert a paradigma, továbbá a paradigmaváltás mint fogalom használata. Ennek ellenére, vagy éppen ebből kiindulva határozott meggyőződésünk, hogy ez a jelenség inkább „tudományelméleti divatként” aposztrofálható, mintsem a különböző tudományelméleti vizsgálatok eredményeként használt – valóban a jelenség tartalmi követelményeit alátámasztó – paradigmafogalomként, illetve a hozzá szorosan és „szervesen” társult paradigmaváltás folyamataként.

A hadtudomány értékelése eredményeként határozottan állítjuk, hogy maximálisan eleget tesz a kuhni normál tudománnyal szemben támasztott követelményeknek. A hadtudomány oly bőséges történeti múlttal rendelkezik, hogy fel sem tételezhetjük, hogy nem lenne múltbéli központi tudományos eredménye, amelyre a modern diszciplína épülne. Ezeket az eredményeket mind a nemzetközi, mind a hazai tudósközösség alapvetésként ismeri el. Itt és most kell nevesíteni azt a művet, amelyet fundamentumnak tekintünk: ez Carl von Clausewitz *Vom Kriege* (*A háborúról*) című könyve. A szerző művében megfogalmazza a hadtudomány (illetve egyik alapvető kutatási tárgyának) (rendszer)paradigmáját, amely így szól:

„A háború tág körben dúló párviadal. S ha ennél fogva háborút alkotó párharcok nagy számát egységnek tekintjük: csupán két küzdő fél [sic!] áll előttünk, akiknek mindegyike arra törekszik, hogy a másikat saját akaratának teljesítésére kényszerítse, ellenfelét leverje s ezáltal további ellenállásra képtelenné tegye. A háború tehát az erőszak ténye, mellyel az ellenséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk.”⁴¹

Álláspontunk szerint ennél egyszerűbben, mindazonáltal időt állóbban és igen-csak nehezen cáfolhatóan nem is lehet a fegyveres küzdelem lényegét, ezáltal a hadtudomány paradigmáját megfogalmazni. *Nagyon egyértelmű, hogy az erőszak az akaratérvényesítés eszköze, maga az akaratérvényesítés pedig a cél.* Bizonyára vannak és lesznek olyan olvasók, akik konzervatívnak, sőt egyenesen ortodoxnak tartják azt a teóriánkat, amely szerint a hadtudomány egyik fő kutatási tárgyának, paradigmájának az akaratérvényesítés – egyik utolsó, de meghatározó

⁴⁰ HIDEG 2005.

⁴¹ CLAUSEWITZ 1917: 13.

(lásd orosz–ukrán háború) – eszközként a fegyveres küzdelmet, kvázi a háborút tekintjük, és ebből fakadóan azt a tételt, hogy ennek a lényege nem más, mint az akaratérvényesítés, valamint az akaratkényszerítés. Azonban ha megvizsgáljuk a katonai nagyhatalmak álláspontját és értelmezését, láthatjuk, hogy mind az amerikai, mind a kínai, mind az orosz hadtudomány fő kutatási tárgya a fegyveres küzdelem, az arra való felkészülés, felkészítés, annak a megvívása, vezetése, majd a békeállapot visszaállítása.⁴² Természetesen, mint minden tudomány, a hadtudomány normál szakaszában is állandóan változik, Kuhn szavaival élve „[f]olyik a rejtvényfejtés”.⁴³ Ennek megfelelően mind a konfliktushelyzet, mind a kihívások tükrében és függvényében változik a fegyveres küzdelem állapota, szintje és technikai színvonala. Gondoljunk csak a 20. és a 21. század fegyveres küzdelmeire, a terrorizmus elleni harcra, az aszimmetrikus „műfajra”, valamint a hibrid hadviselésre. *Mindig is az akaratérvényesítés (volt) a cél, csak az eszközrendszer változott.* De elmondhatjuk ezt a hadviselés történetének valamennyi korszakáról: a nyíllal és íjjal vívott csatáktól az atombombán (habár ez már csak részben és részlegesen volt akaratérvényesítés) át az autonóm rendszerekkel vívott háborúig. Más az eszköz-, kvázi fegyverrendszer, de maradt a cél: az *akaratérvényesítés*. Amennyiben napjaink legmeghökkenőbb és legijesztőbb fegyveres küzdelmét vizsgáljuk – az orosz agresszióval indított – orosz–ukrán háborút, láthatjuk, hogy a biztonság Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap De Wilde által megfogalmazott szektorelmélete⁴⁴ a gyakorlatban is beigazolódik. Először a diplomáciai, majd a gazdasági lehetőségekkel próbálták az agresszor akaratát megtörni, de végül is a fegyveres küzdelem, a fegyverek folytatták a „politikai párbeszédet”.

Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a clausewitzi tétel, azaz a hadtudomány paradigmája – függetlenül a fegyverek fejlettségi szintjétől – marad egyelőre, tehát nem beszélhetünk a paradigma, a modell válságáról; a 21. századi kihívások nem jelentenek olyan anomáliákat, amelyekből fakadóan a paradigma, azaz a modell forradalma és a paradigmaváltás küszöbön állna.

Clausewitz még egy alaptézisét tartjuk a hadtudomány fő tárgyának, avagy (rendszer)paradigmájának, amely így hangzik: „A háború a politika folytatása csupán, csakhogy más eszközökkel.”⁴⁵ Látjuk tehát, hogy a háború nem csupán politikai ténykedés, hanem valójában politikai eszköz, a politikai érintkezés folyamata: „A politikai

⁴² Bővebben lásd GRAY 2014; LIDER 1980; BOSIO 2018; Orosz Védelmi Minisztérium 2007); BStudy [é. n.]; *Encyclopedia of China Military* 2007; Wikipedia [c].

⁴³ KUHN 2000: 6. fejezet

⁴⁴ BUZAN – WÆVER – DE WILDE 1998.

⁴⁵ CLAUSEWITZ 1917: 31.

érintkezés végrehajtása sajátlagos eszközökkel.”⁴⁶ Határozott véleményünk, hogy rövid időn belül, azaz az elkövetkezendő 3-4 évtizedben ez a tézis sem változik meg forradalmi módon, kvázi nem következik be a paradigmaváltás. Ekkor megjelenhetnek anomáliák, amelyek végső esetben előidézhetik a krízishelyzetet, de ez a hipotézis ma még inkább fantasztikus, mintsem tudományos. Első feltételezésünk az, hogy a mesterségesintelligencia-alapú autonóm rendszerek esetében a katonai vezetők (parancsnokok) kikerülnek (kizáródnak) a vezetési ciklusból, és közvetlenül a legfelsőbb politikai vezetés veszi át a teljes irányítást, amelyet már Szun-ce is teljes mértékben károsnak és beláthatatlan következményekkel járó folyamatnak tekintett.⁴⁷

A második – de ez már szinte teljes mértékben *science fiction* filmeket idéző, azonban nem kizárható – eshetőség, hogy az MI-alapú fegyverrendszerek teljes mértékben kizárják az embert a döntési és vezetési ciklusból. Ez a stáció viszont azt jelenti, hogy *már nem a politika folytatása a háború, azaz ekkor következhet be a paradigmaváltás a hadtudományban.*

Összegzés

Összegzésként ismét Clausewitz tételéhez fordulunk, ugyanis létezik olyan elmélet, amely szerint a clausewitzi szentháromság – azaz a nép, a hadvezér, a kormány – a jövő (autonóm rendszerek által vívott) háborúiban meg sem jelenik, illetve szerepe teljesen megváltozik. A háború a népet alig érinti, a hadseregnek még fizikailag sem kell jelen lennie, a kormány pedig nem lesz ezért számon kérhető.⁴⁸ Mitchell Billing, a fenti tanulmány szerzője azt a véleményt fogalmazta meg, hogy ha ez bekövetkezik, azaz ez a clausewitzi „csudálatos háromság” minden tényezője alapvető változáson megy keresztül, akkor észszerű az a következtetés, hogy „[a]z autonóm rendszerek alapvetően megváltoztatják a háború jellegét”.⁴⁹ Ha és amennyiben még el is fogadjuk ezt a véleményt – ámbátor részben kételkedünk ebben –, akkor is csak az akaratérvényesítés végrehajtásának eszközrendszere változik meg, de maga a cél nem, mindaddig amíg korábban felvázolt sci-fi-hipotézisünk be nem igazolódik. Azonban biztosak vagyunk benne, hogy addig még nagyon sokat kell tennie az emberiségnek, hogy egyáltalán fizikai fennmaradásának feltételei megmaradjanak.

⁴⁶ CLAUSEWITZ 1917: 31.

⁴⁷ SZUN-CE [é. n.].

⁴⁸ BINDING 2018.

⁴⁹ BINDING 2018.

Felhasznált irodalom

- ALTHAUS, Jonathan (2020): Warum der Minipanzer Goliath ein großer Irrweg war. *Welt*, 2020. október 7. Online: www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article217279764/Geheimwaffen-Der-Minipanzer-Goliath-war-ein-grosser-Irrweg.html
- BENBOW, Tim (2004): *The Magic Bullet? Understanding the Revolution in Military Affairs*. London: Brassey's.
- BEȘCHEA, Răzvan (2010): Revoluția în domeniul militar în context internațional. O abordare teoretică. [The Revolution in Military Affairs with the international context.] *Monitor Strategic*, 2010/1–2. 27–44. Online: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=754497>
- BINDING, Mitchell (2018): Have Autonomous and Unmanned Systems Changed War Fundamentally? *Canadian Military Journal*, 19(1), 40–45. Online: www.journal.forces.gc.ca/Vol19/No1/eng/PDF/CMJ191E.pdf
- BOSIO, Nick (2018): Understanding War's Theory. What Military Theory Is, Where It Fits and Who Influences It? *Army. Australian Army Occasional Paper*, 2018. április. Online: https://research-centre.army.gov.au/sites/default/files/understanding_wars_theory.pdf
- BStudy [é. n.]: *Структура российской военной науки*. Online: <http://ludovika.lnki.in/Bstudy>
- BUKNICZ Ferenc [é. n.]: *Antoine Henri Jomini a hadművészetről*. Online: <https://adoc.pub/antoine-henri-jomini-a-hadmveszetr.html>
- BUZAN, Barry – Ole WÆVER – Jaap DE WILDE (1998): *Security – A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- CLAUSEWITZ Károly (1917): *A háborúról*. Ford. Hazai Samu. Budapest: Atheneum.
- COOPER, Robert (2000): *The Post-Modern State and the World Order*. London: Demos. Online: www.demos.co.uk/files/postmodernstate.pdf?1240939425
- DEÁK János (2005): Napjaink és a jövő háborúja. *Hadtudomány*, 15(1). Online: www.mhtt.eu/hadtudomany/2005/1/2005_1_3.html
- DOARÉ, Ronan – Didier DANET – Jean-Paul HANON – Gérard DE BOISBOISSEL szerk. (2014): *Robots on the Battlefield. Contemporary Perspectives and Implications for the Future*. Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute Press, US Army Combined Arms Center.
- Encyclopedia of China Military* (2007). Peking: Encyclopedia of China Publishing House.
- GŐCZE István (2015): A hadtudomány részterületeinek empirikus vizsgálata – 2. rész: A mértékadó hadtudományi folyóiratok elemzése és értékelése. *Hadtudomány*, 25(3–4), 21–35. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2015.25.3-4.21>
- GRAY, Colin S. (2014): Politics, Strategy, and the Stream of Time. *Military Strategy Magazine*, 3(4). Online: www.militarystrategymagazine.com/article/politics-strategy-and-the-stream-of-time
- GYARMATI Ádám (2012): *Globális kihívásokat terrorizmuson túl. A modern háború esélye, lehetősége a 21. században*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem.
- HIDEG Éva (2005): *Paradigma a tudományelméletben és a társadalomtudományi kutatásokban*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. Online: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/400/1/jovelm14.pdf>
- HORVÁTH István szerk. (2009): Az MHTT konferenciája a 21. századi hadtudomány irányvonalairól. *Hadtudomány*, 19(1–2), 3–24. Online: www.mhtt.eu/hadtudomany/2009/1_2/003-024.pdf
- Hun Büttyök [é. n.]: *Rádió távvezérlésű harcokcsik a Szovjetunióban, avagy a „Teletankok”*. Online: www.masodikvh.hu/haditechnika/pancelosok/harckocsik/szovjet-harckocsik/1600-radio-tavvezleres-harckocsik-a-szovjetunioban-avagy-a-qteletankokq
- Ji, You (1999): The Revolution in Military Affairs and the Evolution of China's Strategic Thinking. *Contemporary Southeast Asia*, 21(3), 344–364. Online: www.jstor.org/stable/25798464

- JOMINI, Antoine-Henri de (1971) [1838]: *The Art of War*. Westport, CT: Greenwood.
- JOMINI, Antoine-Henri de (1985): A hadművészet kézikönyve. In KOC SIS Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest: Zrínyi, 271–324.
- KISS Álmos Péter (2011): *A negyedik generációs konfliktusok jellemzői és tapasztalatai*. PhD-disszertáció. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Online: http://ludovika.lnkiy.in/Kiss_2011
- KUHN, Thomas S. (2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Osiris.
- LIDER, Julian (1980): Introduction to Military Theory. *Cooperation and Conflict*, 15(3), 151–168. Online: <https://doi.org/10.1177/001083678001500303>
- Orosz Védelmi Minisztérium [Министерство обороны Российской Федерации] (2007): *Военный энциклопедический словарь*, s. v. Военная наука. Online: <https://энциклопедия.минобороны.рф/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=4339@morfDictionary>
- PADÁNYI József (2015): Vízkonfliktusok. *Hadtudomány*, 25(E-szám). Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2015.25.E.272>
- PADÁNYI József (2022): *Kihívások, kockázatok válaszok. Az éghajlatváltozás okozta kihívások és azok hatása a katonai erőre*. Budapest: Ludovika.
- PARMENTOLA, John A. – Gene B. WIENHAGE (2005): 24th Army Science Conference Features Transformational S&T for the Current and Future Force. *Army AL&T*, 2005. március–április, 51–56. Online: https://asc.army.mil/docs/pubs/alt/2005/2_MarAprt/articles/51_24th_Army_Science_Conf_Features_Transformational_S&T_200502.pdf
- PERJÉS Géza (1974): Antoine Henri Jomini (1779–1869). In RÁZSÓ Gyula szerk.: *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 566–622.
- PERJÉS Géza (1988): *Clausewitz és a háború praxeológiája*. Budapest: Zrínyi.
- Spectrum Stratégiák [@spectrumstrategiak] (2019): Thomas Kuhn, A tudományos forradalmak szerkezete. *You Tube*, 2019. július 12. Online: <http://y2u.be/qBZPTABWm6l>
- SZABÓ Miklós (2004): A hadtudomány tárgyának változásai a 60-as évektől napjainkig, a tudomány főbb eredményei. *Hadtudományi Tájékoztató*, 2004/4, 41–46.
- SZLIPCSENKO, Vlagyimir Ivanovics [Владимир Иванович СЛИПЧЕНКО] (2002): К какой войне должны готовиться вооруженные силы. *Отечественные записки*, 8(9). Online: <https://strana-oz.ru/2002/8/k-kakoy-voynye-dolzheny-gotovitsya-vooruzhennye-sily>
- SZUN-CE [é. n.]: *A hadviselés törvényei* (ford. Tőkei Ferenc). Online: <https://mek.oszk.hu/01300/01345/01345.htm>
- WALLACH, Jehuda L. (1986): *The Dogma of the Battle of Annihilation. The Theories of Clausewitz and Schlieffen and Their Impact on the German Conduct of Two World Wars*. (Contributions in Military Studies.) Westport, CT: Greenwood.
- WIEDERMANN Tamás (2019): A negyedik ipari forradalom nem az ipart, hanem minket változtat meg. *G7*, 2019. november 29. Online: <https://g7.hu/fizetett-hirdetes/20191129/a-negyedik-ipari-forradalom-nem-azt-ipart-hanem-minket-valtoztat-meg>
- Wikipedia [a]: *Goliath Tracked Mine*. Online: <https://w.wiki/6EQs>
- Wikipedia [b]: *Teletank*. Online: <https://w.wiki/6ER7>
- Wikipedia [c]: 军事思想 [Katonai gondolkodás]. Online: <https://w.wiki/6ER8>

Halmi Péter¹

Háborús sokk és az ukrán gazdaság²

E rövid tanulmány M. Szabó Miklós professzorra, az MTA rendes tagjára, honvéd altábornagyra emlékezve született. M. Szabó Miklós tudós katona volt. Egész élete a szolgálatról szólt. Nagy odaadással és alázattal szolgálta a honvédelem és a tudomány ügyét egyaránt. Rendkívül alapos, szerény és igényes kolléga volt, nagyszerű emberi tulajdonságokkal. Kiemelt figyelmet fordított a fiatalok támogatására, a tehetségek felkutatására és segítésére. E sorok írója 2004-től került kapcsolatba az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályán M. Szabó Miklós akadémikussal. Támogató, közvetlen személyisége gyakran katalizátorként hatott a különböző viták során. Magam is közel kerültem Miklóshoz. Nagyra értékelttem tudását és személyiségét. Nagyszerű élmény volt vele beszélgetni. Derűs bölcsessége gyakran erőt adott környezetének.

2018-ban, félkerek születésnapom alkalmából kötet készült a Nemzeti Közszerológiai Egyetemen (a továbbiakban: Egyetem), amelybe Miklós is írt egy tanulmányt, az egykori rétsági páncéloszred 1968-as csehszlovákiai bevonulásban játszott szerepéről. A szellemesen induló³ tanulmány befejező mondata a következő: „A folytatást 80. születésnapodra tervezem!”⁴ Legnagyobb fájdalomra Miklós ezt az ígéretét már nem teljesítheti. Az alábbiakban magam is rövid tanulmánnyal szeretnék tisztelni M. Szabó Miklós akadémikus emléke előtt.

2022-ben Európában közel 80 éve nem tapasztalt intenzitású háborús konfliktus alakult ki. Annak lényeges, széles körű gazdasági hatásai fontos kutatási feladatot képeznek a közgazdaság-tudomány művelői számára. A háborús sokk a Covid-19-megrázkódást követő kilábalási folyamatban alapvető törést okozott, s fennmaradása esetén a jövőben további zavarokat is okozhat.

¹ Egyetemi tanár, NKE ÁNTK Közpénzügyi Tanszék; az MTA rendes tagja.

² A tanulmány a poszt-Covid-jelenségek kutatására irányuló MTA-program keretében készült.

³ A tanulmány elejét idézve: „Péter! Egyrészt, mivel Te [...] már 15 évesen is nagy figyelemmel követtél lényeges eseményeket, másrészt a szerkesztők nagyon rám parancsoltak a terjedelem tekintetében, egy katona csak abban bízhat, hogy a »prágai tavasznak« Te vagy az egyik legjobb magyar ismerője, így semmi bevezetés, indítom a rohamot.” M. SZABÓ 2018: 69.

⁴ M. SZABÓ 2018: 78.

Az Ukrajna elleni agressziót követően az egyik nagy olvasottságú internetes portál újságírója keresett meg. Eredetileg négy fő kérdésre kért választ. (Ezeket utóbb három kérdéssé vontuk össze.) A kérdésekre adott válaszok átfogó képet adnak a háború kezdeti gazdasági hatásairól és kilátásairól. A tanulmány első részében lényegében e kérdéseket tekintjük át. Mint már jeleztem: e rész 2022 márciusában íródott. Majd a tanulmány második fele már a 2022. őszi helyzet alapján tartalmaz immár beható, ám e keretek között nem részletezett kutatásokra épülő megállapításokat. A jelzett szövegrészek önmagukban is tanulságosak. Különösen érdekesnek tűnhet azok szembesítése.

Márciusi helyzetkép és gondolatok

Mennyire működőképes az ukrán gazdaság?

Az ukrán gazdaságra drasztikus hatást gyakorol a háborús sokk. Alapvető jelentőségű a háború ma még előre nem látható dinamikája. Ezért mindenféle értékelés, illetve prognózis rendkívüli mértékű bizonytalanságot tartalmaz.

Ukrán gazdaságról addig beszélhetünk, ameddig az ukrán állam létezik és működik. Az agresszió éppen ennek kiiktatása céljából indult. A villámháborús terv kudarcot vallott. Az ukrán állam továbbra is működik, s az ország legnagyobb részét ellenőrzi. Ugyanakkor elhúzódó harcra lehet számítani. A támadó eddig az eszkaláció útját választotta. Immár nem kizárt az aleppói forgatókönyv alkalmazása, amely a nagyvárosok rommá lövését, a polgári lakosság II. világháború óta Európában példátlan veszteségeit és újabb menekültek millióit jelentené. A tárgyalásokról érkező bizakodóbb hangokat a jelenlegi harci cselekmények intenzitása nem támasztja alá. A gazdaság tekintetében is döntő kérdés: *a háború eszkalációja vagy deeszkalációja lesz-e a fő irányzat* a következő időszakban? Már itt aláhúzendő: minden szereplő érdeke a deeszkaláció lenne, amely elvezethetne a szankciók enyhítéséhez. Eszkaláció esetén azonban aligha elkerülhetők a további szankciók.

Az ukrán gazdaság működőképességének elemi feltétele, hogy az ukrán állam legalább az ország területének egy részén továbbra is fennmaradjon. Ehhez az érintett terület katonai ellenőrzése, illetve az elemi infrastruktúra működőképességének fenntartása szükséges. A jelenlegi helyzetben az oroszok által már megszállt, illetve a harcok által közvetlenül érintett területek kivételével e feltételek az ország nagy részén többé-kevésbé teljesülnek. A közlekedési infrastruktúrában a légi- és a tengeri kikötők (két kisebb tengeri kikötő kivételével) már nem működnek. (Olekszandr Kubrakov ukrán

infrastrukturális miniszter szerint már a háború első hete után csak a közlekedési infrastruktúrában – utak, hidak, vasutak, berendezések, repülőterek esetében – okozott kár nagysága meghaladta a 10 milliárd amerikai dollárt. [A továbbiakban minden esetben amerikai dollár értendő.] Továbbra is működik a vasút, a nyugat-kelet irányú összeköttetéseket tekintve is, illetve a közutak is nagyrészt használhatók. (Kivéve a háború által közvetlenül érintett térségeket.) A gázvezetékek (beleértve a tranzitvezetéseket), valamint a villamosenergia-hálózat – ismét a fenti megszorítás-sal – továbbra is működik. (Ám egyes gáztranzitállomásokon megjelentek az orosz csapatok, továbbá elfoglalták Európa legnagyobb atomerőművét is.) Ugyanakkor egyre több településen már nem érhető el az elektromos áram. Az ostromlott Mariupolban a támadók minden közművet elérhetetlenné tettek.

A rendelkezésre álló információk szerint az ukrán kormány által ellenőrzött területeken a gazdasági egységek többnyire továbbra is működnek. Ugyanakkor üzemeltetésük nyilvánvalóan egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. A belső ellátási láncok egyre kevésbé működnek. A gazdasági tevékenységben egyre inkább a háborús logika kerülhet előtérbe. Nyilvánvalóan elsőbbséget kap a lakosság elemi igényeinek és a honvédelem szükségleteinek kielégítése. Az orosz invázió mély recesszióba taszíthatja az ukrán gazdaságot, miközben a finanszírozási szükséglet jelentős és sürgős, illetve tovább emelkedhet, ha folytatódik a háború.

Noha Ukrajna változatlanul exportál, kivitele lényegesen elmarad a korábbtól. Ugyanakkor a hazai műtrágyapiac támogatása céljából gyakorlatilag betiltották az ukrán nitrogén, foszfor, kálium és komplex műtrágyák exportját. Ukrajna az orosz invázió hatására számos mezőgazdasági termék (például a búza, a kukorica, a napraforgóolaj) kivitelében súlyos korlátozásokat vezetett be. Zelenszkij ukrán elnök hangsúlyozta: a háború ellenére az országban a lehető legtöbb növényt el kell vetni idén tavasszal is. Minthogy a legintenzívebb mezőgazdasági tevékenység az ország keleti, feketeföldi övezeteiben folyik, a tavaszi munkák elvégzése nem kis nehézségekbe ütközhet.

Elemi feltétel a nemzeti valuta működőképességének megőrzése. Az ukrán jegybank február elején 450 millió dollárt költött a hrivnya védelmére. Azaz már a harcok kezdete előtt nagy összegekbe került a hazai valuta stabilizálása. Az orosz támadást követően, február 24-én a hrivnya árfolyamát a jegybank rögzítette. (Azóta egy dollár nagyjából 30 hrivnyát ér.) A rögzítés szigorú devizakorlátozással jár. Ukrajnában jelenleg nem lehet devizát vásárolni. (Kivételek: védelmi célokra, a hadsereg számára, illetve kritikus fontosságú importtermékek beszerzésére érhető el a deviza.) Korlátozták a készpénzfelvételt is. A hadiállapot kihirdetését követően a tőzsdei kereskedés nem indult el, sok bank zárva maradt. Az emberek megrohmozták az ATM-eket. A korlátozások a háborús helyzet javulásáig fennmaradhatnak.

A külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg növekvő hiányát a tartalékokból és nemzetközi segélyekből kell finanszírozni. Az Európai Unió (EU) sürgősségi támogatása, a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, IMF) gyorsított hiteleszköze, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD), illetve a Világbank (World Bank) támogatásai és hitelei mellett az Egyesült Államok és a nyugati szövetségi rendszer számos tagállama nyújt jelentős pénzügyi segítséget. Az IMF szerint az ukrán gazdaság 4,8 milliárd dolláros külső finanszírozásra szorulhat. További programok lesznek szükségesek, hogy ezt fedezni tudják. Az államadósság 2022-ben a GDP 50%-áról 60%-ára emelkedhet. Ukrajna devizatartaléka március elején 27,5 milliárd dollár volt, amely 3,8 havi importot fedez.

Részen a háború következtében az infláció a 2021. évi 10%-ról 2022-ben 20%-ra emelkedhet. Az ország a nehéz helyzet ellenére továbbra is teljesíti nemzetközi törlesztési kötelezettségeit. A háború kitörése óta 1,4 milliárd dollárt fizettek ki. Ugyanakkor a háború következtében jelenleg nagy kihívás megfelelő monetáris politikát alkalmazni Ukrajnában.

A létrejött helyzetben hatalmas költségvetési hiány alakul ki. Ráadásul a kormány adókedvezményre vonatkozó bejelentése is a költségvetési bevételek csökkenéséhez vezet. Ugyanakkor a kormány igyekszik megőrizni az alapvető szociális kifizetéseket, a hadsereg pedig jelentős pótlólagos költségvetési forrásokat igényel. A nemzetközi közösség hathatós támogatása nélkül esély sem lehet a talpra állásra, az újjáépítésre.

Az ukrán kormány háborús kötvényeket bocsátott ki, hogy finanszírozni tudja a fegyveres erőket. A kormányzati tisztviselők azt ígérik, hogy az ország az orosz invázió ellenére teljesíteni tudja kötelezettségeit. Az ukrán kötvényhozamok egyébként meredeken megugrottak. A befektetők szerint ugyanis a háborúval sújtott ország nem lesz képes teljesíteni kötelezettségeit. Ukrán illetékesek hangsúlyozzák: nem terveznek átütemezést és pontosan teljesítik kötelezettségeiket. Emlékeztetni szükséges: Ukrajna 18 milliárd dolláros adósságátütemezése 2015-ben hosszú időre elzárta az országot a nemzetközi pénzügyi piacoktól.

Ugyanakkor a háborús sokk súlyos makrogazdasági következményekkel jár. 2022-ben a Nemzetközi Valutaalap tavaszi becslése szerint 10%-kal zuhanhat az ukrán GDP. Ám a háború gyorsan ronthat is még ezen a helyzeten. A tömeges kivándorlás tovább nehezítheti az ukrán gazdasági helyzetet, hosszabb távon is súlyos visszaesést okozhat. (Már a háború előtt, 2022 elején a becslések szerint 6–8 millió fő [jelentős részben férfiak] külföldön, jellemzően az EU tagállamaiban dolgozott, Ukrajnánál fejlettebb országokban. A háború kitörése óta további mintegy hárommillió ember menekült el az országból.) A teljes háborús hatás miatt – a korábbi hasonló tapasztalatokból kiindulva – Ukrajna GDP-je 25–35%-kal eshet vissza.

Az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme, UNDP) szerint 10 ukránból 9 szegénységbe süllyedhet, és extrém gazdasági sérülékenységnek lesz kitéve, ha a háború 12–18 hónapig vagy azon túl is elhúzódik. Mindez két évtizednyi gazdasági fejlődést törölhet ki.

A legrosszabb forgatókönyv a gazdasági összeomlás. A lakosság tömeges menekülése elkerülésének a tűzszünet megteremtésén túl gazdasági feltételei is vannak. Az ukrán családoknak élelmiszerre, illetve az élelmiszerek megvásárlásához nélkülözhetetlen pénzre van szükségük. Továbbá az alapvető szolgáltatások eléréséhez, ezzel elejét véve a családok elmenekülésének. A konfliktus elhúzódása a szegénységi ráták jelentős növekedéséhez vezethet. A gazdaság teljes összeomlása esetében az ukránok 90%-a a szegénységi küszöb alá kerülhet, vagy legalábbis magas kockázata lehet szegénységbe sodródásuknak. A szegénységi küszöb jelenleg a napi vásárlóerő 5,3–13 dollár közötti szintje. A február 24-i orosz támadás előtt az ukránok mintegy 2%-a élt az 5,5 dolláros küszöb alatt. Ha csak 2,6 millió ember számára biztosítanak valamely külső segélyprogramból a napi 5,5 dollár vásárlóerőt, annak havi költsége 430 millió, évi költsége 5,2 milliárd dollár lenne.

Mély, elhúzódó recesszió és óriási újjáépítési költségek várhatóak. Az elhúzódó háború emberi és gazdasági veszteségei is nagyon súlyosak lehetnek Ukrajnában. Egyidejűleg szerteágazó hatást gyakorolnak az egész világgazdaságra. Az elhúzódó háború az egész globális gazdaságra kedvezőtlenül hat. Az élelmiszer-biztonság csökkenése, az energia- és nyersanyagárak emelkedése, a növekvő inflációs nyomás, a globális szállítási láncok megszakadása lehet az elhúzódó háború következménye. Továbbá növekvő szociális kiadások a sok menekült miatt és a szegénység fokozódása az egész világon. A háborúnak romboló hatása lehet az egész világgazdaságra.

Tudnak-e termelni és termékeket kivinni az országból?

Az import be tud lépni az országba?

E kérdésre is a korábbiak érvényesek. Az invázió utáni első hét – szükségképpen bizonytalan – adatai szerint az ukrán vállalatok mintegy 52%-a működött tovább, s mintegy 25%-a tervezte működésének közeli újraindítását.

Az ukrán állami vasúttársaság (Ukrzaliznica) igyekszik pótolni a tengeri útvesztését. A CNN szerint megduplázzák az uniós országokkal közös nyugati vasúti határátkelőhelyek kapacitását (Ugyanakkor gondot okoz az eltérő vasúti nyomtáv. Ezért a rakományokat a határon át kell rakodni).

Az elvesztett, illetve zárlat alá vont ukrán kikötők bonyolították le eddig a mezőgazdasági export nagy részét. Ukrajna évente mintegy 60 millió tonna gabonát

exportált. A mezőgazdasági termelés csaknem 95%-a a fekete-tengeri kikötőkön keresztül jutott el a célországokba. Jelenleg csak két kis kikötő – Izmajil és Reni – képes exportra szánt rakományt fogadni és szállítani, de ezek is csak korlátozott mennyiségben. Március első 11 napjában 100 ezer tonna gabonát rakodtak be, 87%-kal kevesebbet, mint az előző év azonos időszakában.

Az ukrán logisztikai hálózatban kivételes a vasút szerepe. Egyes szakértők szerint a hadsereg (pontosabban az Ukrajna Fegyveres Erői [azaz a Zbrojni Szili Ukrajini, ZSzu]) mellett az ukrán vasútállalat (az Ukrzaliznica, UZ), a háború másik fő szereplője ukrán oldalon.

Hogyan hat az uniós országokra és főképp a magyar gazdaságra az ukrajnai háború?

A hatások rendkívül sokrétűek lehetnek, s teljes körben még nem is átláthatók. A legfőbb kihívás az eddig általánosan elfogadott nemzetközi szabályok lábbal tiprása, s az abból származó nagyfokú bizonytalanság. Nyomatékos aláhúzást igényel: a háború további eszkalációjának beláthatatlan következményei lennének. Természetesen gazdasági téren is. Az egész eddigi nemzetközi rendszer a kihívás tárgya. Noha jónéhány nemzetközi szereplő szívesen sütogetné saját pecsenyéjét a tragikus háború árnyékában, illetve egyesek szívesen viselkednének potyautasként, a fenyegető következmények az egész világ gazdaságra ránehezednek. Nyilvánvalóan pl. Kínának is alapvető érdeke a világ gazdaság, azon belül a világkereskedelem további zavartalan működése, az azokat megzavaró sokkok (különösképpen háborús sokkok) mielőbbi kiiktatása.

Kiemelést igényelnek a növekvő zavarok a nemzetközi kínálati láncokban. A Covid-19-krízis hatására már súlyos gondok alakultak ki az inputpiacokon és a kínálati láncok területén, különösképpen a *nyersanyagok*, elsősorban az energiahordozók és a fémek, illetve a mezőgazdasági termékek; az *alkatrészek*, elsősorban a mikrochipek, illetve egyéb ipari intermedierek; továbbá a *nemzetközi logisztika*, elsősorban a tengeri konténeres szállítás tekintetében. E zavarokat a háború, illetve az azzal összefüggésben alkalmazott szankciók tovább fokozták. Ukrajna (és Oroszország) a fémek és a mezőgazdasági (elsősorban a szántóföldi) termékek jelentős exportőre. Az ukrán ipar erőteljesen beépült a nemzetközi kínálati láncokba. Az ukrán előállítású gépkocsialkatrészek kiesése miatt például egyes német és cseh autógyárak termelésük további korlátozására kényszerültek. Ukrajna a chipgyártáshoz nélkülözhetetlen neon legnagyobb előállítója. A két nagy ukrán neongyár leállása várhatóan tovább fokozza a nemzetközi chiphiányt.

A fekete-tengeri kikötők zárata, illetve az orosz szankciók tovább növelik a nemzetközi logisztikai problémákat.

A szankciók az olajtól a fémeken át a búzáig súlyos mértékben alááshatják Oroszország nyugati exportját. Ráadásul több orosz bankot is kizártak a SWIFT nemzetközi fizetési rendszerből, ami csapást mérhet az orosz gazdaságra.

Több termékcsoport, így az energia ugyan mentességet kapott a szankciók alól, de a fennakadás ennek ellenére valószínű. Súlyos zavarok léphetnek fel az európai energiaszállításokban, akár napokra-hetekre is leállhatnak a szállítások a tranzakciók pénzügyi rendezése körüli bizonytalanságok miatt.

Oroszország a globális alapanyag-termelés hatodát képviseli. A globalizált világban még nem volt példa a nemzetközi kereskedelem ekkora része ellen hozott szankciókra. E korlátozások hatásai rendkívüli mértékűek lehetnek. Oroszország a világ olajtermelésének a tizedét és az európai gázfelhasználás 40%-át adja. Egyúttal a világ legnagyobb gabona- és műtrágyaexportőre. Jelentős a palládium- és a nikkelkivitele, szénből és acélból a világ harmadik legnagyobb exportőre, míg a faárú kivitel tekintetében az ötödik legjelentősebb a világon. A Nyugat felé irányuló orosz áru kivitel napokra vagy hetekre is elakadhat, vagy teljesen leállhat, amíg a szankciók alóli mentességek esetében új megoldásokat találnak.

Az orosz GDP négyszer akkora, mint az eddig legnagyobb totális szankciós célpont Iráné. A bankok között a VTB Bank az eddig valaha szankcionált legnagyobb entitás.

Ukrajna megtámadására válaszul a nyugati hatalmak megsemmisítő hatású szankciókat róttak ki Oroszországra. Az agressziót követő három hétben a szankciós listát tovább bővítette Washington és az Európai Unió, valamint olyan szövetségeik, mint Japán vagy Dél-Korea. A széles körű nyugati szankciók Oroszországot lényegében kizárják a globális piacokról. Befagyasztották az orosz állam, a vezető politikusok és a szövetséges oligarchák vagyontárgyait. Oroszország pénzügyi rendszere és valutája összeomlóban van. A tőzsdét bezárták. A rubel árfolyamát mesterségesen támogatják.

A szankciók életbelépésével új fejezet kezdődött Oroszország gazdaságtörténetében. Lényegében lehetetlenné vált a nemzetközi munkamegosztásból elérhető előnyök realizálása. Valójában a gazdaság nyitottsága és a piacgazdaság rendszere egyaránt a háború áldozatává vált. A szankciók hatását tovább fokozzák a kivonulás mellett döntő nemzetközi nagyvállalatok lépései. Oroszország mindezek hatására szegényebb és technológiai tekintetben is elmaradottabb lesz. Az orosz válaszlépések pedig még tovább gyorsíthatják az ország gazdaságának megrendülését, teljes elszigeteltségbe taszítva Moszkvát.

Az orosz gazdaság úgyszólván kinasztottá vált a világgazdaságban. Ugyan Európa továbbra is vásárol orosz földgázt és kőolajat, ám más területeken befagytak

a kapcsolatok. Ez az EU gazdaságát is megterheli, ám az ukrajnai háború miatt nem várható meghátrálás a Nyugattól.

Mindezek miatt megszűnik az orosz piac nyitottsága és a fejlett piacokba történt részleges integráltsága. Az Egyesült Államok, az Európai Unió, illetve további fejlett országok lényegében leállítják az Oroszországgal folytatott kereskedelmet és turizmust. A nemzetközi nagyvállalatok kilépnek az orosz gazdaságból. Két szankció különösen jelentős pusztítást okozott. Egyrészt a legnagyobb orosz bankokat kizárták a SWIFT globális fizetési hálózathoz, amely nagyon megnehezíti számukra a külföldi tranzakciók lebonyolítását. Másrészt befagyasztották az orosz központi bank külföldön tartott tartalékait, több százmilliárd euró nagyságrendben. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia is leállítja az orosz olaj és gáz importját. Exportellenőrzési rendszert vezetnek be a csúcstechnológiai berendezésekre és a luxuscikkekre. Egyre több ország tiltotta ki az orosz hajókat a kikötőiből, illetve az orosz repülőket a légtéréből. Felmerült továbbá Oroszország kizárása a Kereskedelmi Világszervezetből (World Trade Organization, WTO) és a normalizált kereskedelmi kapcsolatok megszüntetése. Ez utóbbiak magasabb vámoknak és további kereskedelmi korlátoknak tennék ki az orosz exportot.

Oroszországban mindezek az intézkedések tovább növelik a háború súlyos negatív gazdasági hatásait. Elkerülhetetlennek tűnik a recesszió. Az orosz GDP 2022-ben a tavaszi becslések szerint 6–15% közötti sávban eshet vissza. Az orosz átlagpolgárok életszínvonala jelentős mértékben romlani fog.

A rubel átváltását kemény valutákra korlátozták. Szigorú banki és exportkorlátozások révén a külföldiek rovására kívánják a zuhanó rubelt támogatni. Moszkva azt is ígérte, hogy lefoglalja az Oroszországot elhagyó vállalkozások vagyonát, és lehetővé teszi, hogy vállalatok nyugati szabadalmakat használjanak fel. Ilyen lépések csak tovább növelnék Oroszország növekvő elszigeteltségét. A jogállami követelmények semmibevételét jelentenék.

Az ehhez hasonló döntések gyakorlatilag elvágnák az oroszokat a világ többi részétől. Ugyanakkor fenyegető veszélynek tűnik az orosz államcsőd. Mindezek miatt megszűnhet az ország hitelessége a befektetők számára.

A következmények az ukrajnai háború befejezése után is sokáig fennmaradhatnak. Oroszország évekig, évtizedekig elzárva maradhat a nyugati pénzügyi világtól, kereskedelemtől és beruházásoktól. Oroszország szegényebb és technológiailag elmaradottabb lesz. Az orosz polgárok választási lehetőségei hosszú ideig radikálisan lecsökkennek. Hosszú távon – még a szankciók esetleges enyhítése után is – kétségessé válhat Oroszország megbízhatósága.

Az orosz gazdaság a háború és a nyugati szankciók miatt hatalmas recesszióba kerülhet. Oroszország fizetésképtelenné válhat. Az ország tartós kizárása

a nemzetközi kereskedelem és a tőke mozgás rendszeréből beláthatatlan következményekkel, tartós és növekvő szegénységgel járna. Végso soron a nagyhatalmi státusz megrendüléséhez vezetne.

Jelenleg még nem átlátható, hogy a háború és az azzal összefüggésben elrendelt szankciók sokkja hogyan hat a világ gazdaságra. Alapvető jelentőségű a háború ma előre nem látható dinamikája. Ezért mindenféle értékelés, illetve prognózis rendkívüli mértékű bizonytalanságot tartalmaz.

Valószínűleg csökkenhetnek a részvényárfolyamok. Az olajár tartósan túllépheti a hordónkénti 100 dollárt. Éppen így emelkedhetnek a nyersanyag- és élelmiszerárak, hiszen mind Oroszország, mind Ukrajna jelentős exportőrnek számít a világ piacon. A bizonytalanság miatt drágább lehet az arany, és nőhet a menedékpénzek (például a svájci frank) árfolyama. A jegybankok dilemmája: ha szigorítanak, akkor stagnálást idéznek elő, ha pedig nem, akkor elkezd galopposzni az infláció. Az ellátási lánc, a kínálati oldal problémái, továbbá az inflációs nyomás miatt a költségvetési élenkítés lehetőségei korlátozottak. E körülmények között egyáltalán nem zárható ki a széles körű és tartós geopolitikai depresszió lehetősége.

A *magyar gazdaságra* gyakorolt következmények megállapítása is hasonló nehézségekbe ütközik. A hazai exportőrvállalatok számára a fő kockázat: mennyire lesznek képesek biztosítani az áruellátást az érintett országokban, az áruk ellenértékét hogyan kapják meg, illetve mennyit érhet, ha összeomlik a rubel vagy a hrivnya.

A hazai nyersanyagimport jelentős mértékben megdrágulhat. A külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg révén a külső egyensúlyi helyzet tovább romolhat. További fontos lehetséges makrogazdasági hatások: az inflációs nyomás emelkedése, az abból származó még magasabb kamatkörnyezet, illetve a bizonytalansággal együtt járó gyengébb forint. Mindezek az aligha halasztható fiskális konszolidációval egyidejűleg hatalmas kihívást képeznek a hazai gazdaságpolitika számára.

Befejezésül ismét Ukrajnáról. Az ország teljes lerombolásának drámai s nem csak Ukrajnát terhelő következményei lennének. Először természetesen a háborúnak kell véget érnie. Nagy kérdés: mi lesz a háború utáni helyzet? Ukrajna megcsonkítását és/vagy bábkormány hatalomra juttatását a nemzetközi közösség nem fogadhatná el. Ezek esetén tartós konfliktus maradna fenn, annak minden következményével együtt. Azok között, húzzuk alá: az ukrán nép korábban elképzelhetetlen s Európában példa nélküli várható nyomorával. Ha pedig elfogadható rendezés lenne elérhető, következhet a lerombolt ország újjáépítése. Az újjáépítés nagy terhet fog jelenteni az ukránokon túl egész Európának, sőt az egész világnak.

A világ gazdaság számára is alapvető követelmény a nemzetközi biztonság szabályalapú rendszerének helyreállítása.

Hol tartunk? 2022 ősz

A titkon remélt deeszkalációval szemben az év során a háborús események egyre súlyosabbá váltak. Az orosz villámháborús remények meghiúsultak. Az agresszor számos térségben visszavonulásra kényszerült. Ugyanakkor az idő előrehaladásával egyre inkább kibontakoztak a háború gazdaságot érintő sokkhatásai. A háború előtti poszt-Covid-helyreállítás folyamata megtört.

A háborús sokk fő tényezői az Európai Unió és tagállamai gazdaságára összpontosítva a következők:

- *kereskedelmi sokk*: leválás Oroszországról, külkereskedelmi reorientáció, kereskedelem új partnerekkel;
- *háborús stressz a globális logisztikában és értékláncokban*: növekvő szállítási idő és költség, növekvő tranzakciós költségek a nemzetközi kereskedelemben;
- *új zavarok, szűk keresztmetszetek a globális kínálatban*;
- *növekvő árnyomás*: energia-, nyersanyag-, élelmiszerárak;
- *az euró értékvesztése* az amerikai dollárral szemben erősíti e folyamatot, kiegészíti és terjeszti a kezdeti sokkot;
- *erőteljes külkereskedelmi cserearány-vesztés*, jövedelemtranszfer a világ többi részébe;
- *szigorodó pénzügyi feltételek*: növekvő kockázat, növekvő hozamelvárás, fragmentáltabb fizetési infrastruktúra, növekvő tranzakciós költségek;
- *növekvő bizonytalanság* a fogyasztók és a vállalatok között;
- *csökkenő reáljövedelmek*: növekvő árak, amelyek különösen megterhelik az alacsony jövedelmű háztartásokat; vagyoni erózió, csökkenő megtakarítások a módosabb háztartásoknál is;
- *versenyképességi sokk*: csökkenő reálárrés a vállalatoknál; a bérnövekedés nem kompenzálhatja az áremelkedést, ezért is tartják féken az energia fogyasztói árait, gyakran költségvetési támogatásokkal;
- a növekvő termelési költségek szűkülő profitréshez, egyidejűleg a szűkülő, szigorodó finanszírozási feltételekkel, negatív bizalmi hatásokkal *csökkenő beruházási döntésekhez* vezetnek;
- *ukrajnai menekültek*: egyidejűleg költségvetési teher, illetve lehetőség a munkakínálat növelésére;
- a háborúval összefüggő, a kormányok által nyújtott külső és belső támogatás ránehezedik a közpénzügyekre;
- eltérő érintettség az egyes országokban, országcsoportokban;
- egészében precedens nélküli sokk a gazdaságban is.

A háborús sokk fő sajátosságai lényeges mértékben eltérnek az azt megelőző Covid–19-sokkétól. A fő eltérések a következők:

- a járvány *alapvetően ideiglenes sokk volt*; a politikai akciók hatékonyan korlátozhatták a hosszan tartó hatásokat (például munkahelymegőrzési programok), bár a pandémia tartós hegeket is hagyott a gazdaságon;
- a háborús kereskedelmi sokk egyrésztől kínálati sokkot okoz, másrészt hullámmzó hatást gyakorol a keresletre (az alacsonyabb bizalom és globális kereslet révén), és ezek *permanens hatások a háború időszakában*;
- a Covid–19 esetében defláció alakult ki, míg a háborús sokk – ráépülve a poszt-Covid-kilábalás időszakában a kínálat keresletnél lassabb dinamikája miatt kialakult árrobbanásra – az euró bevezetése óta példátlan *inflációhoz vezetett*;
- *e körülmények között a monetáris politika* számára keskeny ösvény maradt az infláció ellenőrzés alatt tartása és a kereslet várt csökkenéséhez történő alkalmazkodás között;
- különösen releváns az „*ikerátalakulás*”: a „*zöld*” *beruházások* előrehozása (amely az orosz fosszilis fűtőanyag importjától függést is csökkentti és a dekarbonizációt is felgyorsítja), egyidejűleg a termelékenységet a *digitalizáció* révén növelő strukturális reformok megvalósítása;
- az új kihívások kezelése során különösen fontos *elosztási szempontok*: egyfelől az emelkedő energiaárak hatásának enyhítése a sebezhető háztartások és az energaintenzív ágazatok tekintetében; másfelől előbbivel párhuzamosan ösztönzés az energiafogyasztás csökkentéséhez; egyidejűleg a közpénzügyek fenntarthatóságának megőrzése és erősítése.

Az ukrán gazdaság helyzete a háború kilencedik hónapjában drámainak nevezhető. Európában közel nyolc évtizede példa nélküli háborús helyzet alakult ki. A gazdaság elemi működését veszélyeztetik a hadi események. Az ország 20%-a idegen megszállás alatt van, a tengeri kikötők blokád alatt állnak. E körülmények között a gazdasági teljesítmény (GDP, export) extrém mértékben csökkent. 2022-ben az ukrán GDP csökkenése meghaladhatja a 35%-ot. Súlyos energiahiány alakult ki a terrortámadások miatt, amely nemcsak a lakosság, hanem a vállalatok és a közintézmények számára is nehezen kezelhető helyzetek kialakulásához vezetett.

A jelzett körülmények között az élet-halál harcot vívó országban központi szerepet tölt be a honvédelem igényeinek kielégítése. Lényegében hadigazdálkodás folyik. Ideiglenes államosításokra is sor kerül egyes kulcsfontosságú ágazatokban.

Az állam bevételei lecsökkentek, ugyanakkor az ország működtetése mellett a háborús kiadásokat is fedezni szükséges. Elkerülhetetlen a külső finanszírozás iránti igény.

2023-ban legalább 38 milliárd dollár pótlólagos finanszírozás szükséges a költségvetéshez, 17 milliárd dollár pedig az infrastruktúra elemi helyreállításához. Mindezek forrása a nyugati országok, elsősorban az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, illetve további angolszász országok, az Európai Unió és tagállamai, továbbá egyes nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank) segítsége. A költségvetés finanszírozását szolgáló külső támogatás mintegy 55%-a hosszú lejáratú, kedvezményes hitel. Ugyanakkor a nyugati országok döntően térítésmentes formában nyújtanak katonai támogatást Ukrajna Fegyveres Erőinek, amely hiányában az nehezen tudna talpon maradni az agresszióval szemben. (E támogatás összege az előbbieik között nem szerepel.)

A bemutatott okok miatt Ukrajna államadóssága 2022 októberében 103 milliárd dollárra emelkedett. Az államadósság a jelzett időpontban a GDP 79,7%-a volt. 2022 végén várhatóan a GDP 90%-a, 2023-ban pedig már a bruttó hazai termék 100%-a lehet.

Ukrajna s az ukrán gazdaság súlyos kihívása a háború miatt kialakult belső és külső migráció. Az EU tagállamaiba több mint négymillió ukrán menekült. Elhúzódó háború és a gazdaság összeomlása esetén akár a lakosság 90%-a a szegénységi küszöb alá kerülhet. Ugyanakkor az ukrán gazdaság nagy nehézségek mellett a jelzett külső támogatással továbbra is működik,⁵ beleértve a háborús időszakban különösen fontos védelmi ipart is. A háterszág kitartása a háború kilencedik hónapja után sem csökkent.

Az orosz gazdaság a példa nélküli kereskedelmi, technológiai és pénzügyi szankciók ellenére eddig nem omlott össze. Az orosz GDP azonban csökken. E visszaesés 2022-ben várhatóan nem éri el az 5%-ot, de 2023-ban is tovább folytatódik. A szankciók „lassan ható méregként” működnek. Egyre súlyosabb hatást gyakorolhat a kiesés a nemzetközi tőkepiacról és bankrendszerből, illetve a külföldi cégek kivonulása. Mindezek lassú, de tartós recesszióhoz, az orosz gazdaság eróziójához vezetnek.

Az energia eddig kétélű fegyvernek bizonyult. A háborús sokk kezdetén Oroszország átmeneti árnyereséget ért el, ám 2022 nyaratól drasztikusan csökkent szénhidrogénexportjának volumene. 2022 őszén 95 ezer hordó a napi olajexport Európába, míg a háború kitörése előtt 1,2 millió hordó volt. Az európai földgázimport 40%-áról 2022 őszére 9%-ra csökkent Oroszország aránya, eddig szankciók nélkül. Az euróban eladott 160 milliárd köbméter földgáznak egyelőre csak töredéke

⁵ Érdekes s egyben atipikus helyzet: korlátozott gazdasági kapcsolatok az ellenféllel – folyamatosan változó formában – fennállnak. A korábbinál jóval alacsonyabb szinten, de továbbra is történik gáztranszit, amelyért tranzitdíjat fizetnek; fennakadásokkal, de továbbra is az ukrán villamosenergia-rendszerhez kapcsolódik Európa legnagyobb atomerőműve Enerhodarban. Ukrajna a nyár óta – Törökország segítségével létrehozott konstrukció keretében – ismét tud mezőgazdasági terményeket exportálni, „közös” ellenőrzési mechanizmus mellett stb.

értékesíthető más piacokon. A geopolitikai céloktól vezérelt zsarolás a földgáz-szállításokban Nyugat-Európa gyorsabb leválásához, az orosz gazdaság 50 éve működő prémium exportpiacának elvesztéséhez vezetett. A fő bevételek csökkenése, illetve a növekvő háborús kiadások (köztük az elesett katonák után járó, egyre növekvő kifizetések) miatt romlik az orosz költségvetés egyensúlya. Az elhúzódó háború az orosz gazdaság halmozódó problémáit, mélyülő erózióját okozhatja.

A háborús sokk tekintetében *az EU-gazdaság a reziliencia fontos elemeit mutatja*. Az energiaárak kezdeti sokkjának nagy részét áthárította a világ többi részére. Az európai helyreállítási terv (Next Generation EU, NGEU), illetve annak meghatározó eszköze, a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz (Recovery and Resilience Facility, RRF) maximális szintje éppen 2023-ban teljesülhet. E beruházások transzformációs dimenziója is jelentős: azok nemcsak anticiklikus hatást gyakorolnak, hanem előrehozhatják az alkalmazkodóképesség növekedését.

Noha 2022 őszén a zsugorító erők dominálnak, az EU mély recessziója valószínűtlennek tűnik. A működő strukturális erők és alkalmazkodási kapacitás egyértelműen jelzi: az EU-gazdaság képes az átalakulásra. A technikai recesszió lehetséges, ám a mély recesszió elkerülhető.

E sorok megírásakor rendelkezésre álló információk szerint az EU-gazdaság nagy energia-összeomlás nélkül menedzselheti a teljes következő időszakot. 2023-tól fokozatos energia-árscsökkenés indulhat el. Ám az energiaárak tartósan felülmúlhatják a Covid-krízis előtti árszintet.

Befejezésül néhány átfogó további következtetés. A gazdasági hatások tekintetében is alapvető jelentőségű a háború dinamikája. Változatlanul nem csekélyek a bizonytalanságok a háború további útja és elágazásai tekintetében. Alapvető kérdés: az eskaláció vagy a deeskaláció lesz-e a meghatározó irányzat? Ugyanakkor e sorok írása idején úgy tűnik: ha a háború nem lépi túl Ukrajna térségét és a hagyományos eszközök körét, annak globális gazdasági következményei a kezdeti sokk után korlátozottak lehetnek. A háborús sokk zavaaraival és szenvedéseivel egyidejűleg új alkalmazkodási folyamatok indulhatnak be a zöld és digitális átmenet területén. Új piaci szereplők jelenhetnek meg az energiahordozók piacain.

Az elhúzódó háború továbbra is próbára teszi az ukrán gazdaságot, de az széles körű külső segítség mellett működőképes maradhat. Az orosz gazdaságban súlyos eróziós folyamatok mehetnek végbe, komparatív előnyei romló kihasználtsága mellett.

A deglobalizáció és a fragmentált világgazdaság kialakulásának veszélye valóban felmerül, ám jóval erősebbnek tűnnek az ellenük hatást gyakorló tényezők. Az elhúzódó háború azonban változatlanul nagy és előre pontosan nem átlátható veszélyeket jelent a közvetlenül és közvetve érintett országok, Európa és a világgazdaság számára.

Felhasznált irodalom

M. SZABÓ Miklós (2018): A 31. harcokcsiezred tevékenysége a „Duna” hadműveletben. In HALM Tamás – HURTA Hilda – KOLLER Boglárka szerk.: *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században. Ünnepi kötet a 65 éves Halmai Péter tiszteletére*. Budapest: Dialóg Campus, 69–80.

Ajánlott irodalom

- BEHRENS, Kristian (2022): Casualties of Border Changes. Evidence from Nighttime Lights and Plant Exit. *CEPR*, 2022. október 21. Forrás: <https://cepr.org/voxeu/columns/casualties-border-changes-evidence-nighttime-lights-and-plant-exit>
- BLINOV, Oleksiy – Simeon DJANKOV (2022): Measuring Ukraine’s Private Consumption During the War. *CEPR*, 2022. július 24. Forrás: <https://cepr.org/voxeu/columns/measuring-ukraines-private-consumption-during-war>
- BORIN, Alessandro – Francesco Paolo CONTEDECA – Enrica DI STEFANO – Vanessa GUNNELLA – Michele MANCINI – Ludovic PANON (2022): *Quantitative Assessment of the Economic Impact of the Trade Disruptions Following the Russian Invasion of Ukraine*. Rome: Bank of Italy, Economic Research and International Relations Area. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4223361>
- BORIN, Alessandro – Francesco Paolo CONTEDECA – Michele MANCINI (2022): The Impact of the War on Russian Imports. A Synthetic Control Method Approach. *CEPR*, 2022. november 9. Online: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-russian-imports-counterfactual-analysis>
- DE GROOT, Oliver – Yevhenii SKOK (2022): War in Ukraine. The Financial Defence. *CEPR*, 2022. március 17. Online: <https://cepr.org/voxeu/columns/war-ukraine-financial-defence>
- GARICANO, Luis – Dominic ROHNER – Beatrice WEDER DI MAURO szerk. (2022): *Global Economic Consequences of the War in Ukraine: Sanctions, Supply Chains and Sustainability*. London–Paris: CEPR Press. Online: <https://cepr.org/publications/books-and-reports/global-economic-consequences-war-ukraine-sanctions-supply-chains-and>
- SHAPOVAL, Nataliia – Jacob NELL – Tymofiy MYLOVANOV – Yuriy GORODNICHENKO – Olena BILAN – Torbjörn BECKER (2022): Financing Ukraine’s Victory. Why and How. *CEPR*, 2022. szeptember 29. Online: <https://cepr.org/voxeu/columns/financing-ukraines-victory-why-and-how>
- SIMOLA, Heli (2022): *Russian Foreign Trade After Four Months of War in Ukraine*. Helsinki: Bank of Finland, Institute for Emerging Economies. Online: <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/18518/bpb2205.pdf?sequence=1>
- SKOK, Yevhenii (2022): Will Ukraine’s Economy Survive the War? *VoxTalks Economics*, 2022. március 25. Online: <https://cepr.org/multimedia/will-ukraines-economy-survive-war>

Harai Dénes¹

A személyiség fontossága – Gondolatok egy visszaemlékezés kapcsán

Dr. Szabó Miklós (1942–2021) altábornagy, akadémikus, rektor

A szokványos életrajzi megközelítésen túl, természetesen ennek egy része ebből a visszaemlékezésből sem maradhat ki – a hozzá illő katonás tömörség mellett –, kellő *árnyaltsággal* gondolkozhatunk, amikor egyetemünk jogelődje, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektorára: *dr. Szabó Miklós* altábornagyra, akadémikusra, hadtörténészre emlékezünk.

Nemcsak az emlékezés miatt fordulunk felé, hanem személyisége, munkássága összetett emberi, szociális és politikai feltételeinek, értékeinek, feszültségeinek, valamint a kor s egész életműve megértésének igényével is. Ez utóbbi igen fontos, mert az élet megélt – de rejtett – rétegei visszahatnak a folyamatokra.

Az ember életében annak a korszaknak intézményi, kormányzati, politikai, valamint személyiségi lenyomatát viszi tovább, amelyből kiemelkedett, ez képezi nemcsak önreferenciájának, de öntudatának alapját is – az Ő esetében sincs ez másként. Jellemének mélyebb rétegeit nem tudjuk felmutatni e rövid visszaemlékezésben, de főbb mozzanatait talán jobban megérthetjük.

Szabó Miklós számára – mint annyi más esetben is – meghatározó volt a kezdet: a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola; nemkülönben az időpont, hiszen ekkor a naptár 1956-ot mutatott. (Az iskola parancsnoka: Oláh István [1926–1985] későbbi honvédelmi miniszter volt.)

Tanulmányainak folytatásában is visszaköszön szisztematikussága, célratörése, továbbá magára a tanulásra való igénye és az annak tulajdonított fontosság, amely egész életében jellemző volt rá.

¹ Ny. ezredes; professor emeritus, NKE HHK Katonai Vezetéstudományi és Közismereti Tanszék; PhD.

Az Egyesített Tisztisiskolát (ETI) gépkocsizó-lövész szakon, kitüntetéses oklevéllel végezte 1964-ben; ugyanebben az évben a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán – jeles minősítéssel – földrajztanári oklevelet kapott. 1973-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiegészítő szakán történelmet hallgatott, ahol 1976-ban diplomázott.

A katonákról azt tartják, hogy harcra, küzdelemre születtek, de az elmúlt évtizedekben életükben meghatározóbb volt a hivatás, a munka, a család, és csak a mindennapi átvitt értelemben volt jelen a küzdés. A haderő még a mechanikus hadviselés jellemzőit mutatta, de már elindult a specializáció irányába az új alapú, modern kommunikációs technológiák fejlődése is. Nem véletlen, hogy a katona mentális és morális összképessége a 20. századtól fokozott kapcsolatban van a technikával, az oktatással, a felkészítéssel, s nem utolsósorban a társadalmi-technológiai haladással. Mindezek a kognitív mező (a gondolkodás) bővülését is jelzik.

Szabó Miklós esetében is medíthalnánk az egyszerű családok gyermekei „katonának szegődése” nyilvánvaló okairól, személyiségfejlődésük és koruk „osztályszellemű” motívumairól vagy a harcra, küzdelemre születettek kollektív tudatáról, s nemcsak a kemény feltételekhez való idomulásról, hanem e feltételek bővítéséről, mentalitásuk valóságos tartalmairól is – ezzel is jelezve az elmúlt évszázadban a hadtudomány és a katonai felsőoktatás közvetlen kapcsolatát.

Azonban figyelemre méltó tény, hogy a katonai felsőoktatás igen sok fiataalt megmentett a társadalmi rostán való kihullástól, tartást, céltudatosságot, biztonságos megélhetést, dinamizmust adva nekik, amelynek hatásairól gyakran megfélekezünk, mi több, esetenként alábecsüljük. A tapasztalatok azt mutatják, hogy – az előzőekben felsoroltakon kívül – a szülőkről való leválás folyamatában is nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a katonai felsőoktatásba való bekerülésnek. Szélesebb értelemben, a jellemek, érzelmek, szokások s további értékes karakterjellemzők mellett utalhatunk a közös mintájú, de mégsem egységes katonatudatra, amelynek eltérő alakzataival találkozhattunk a közelmúlt hadtörténetében is.

A katonai felsőoktatást említve azt mondhatjuk, hogy Szabó Miklós nevével – az adott időszakban – az egész magyar katonai felsőoktatást jelezhetjük: működése hosszú éveken, sőt évtizedeken keresztül meghatározta a katonai felsőoktatás irányát, bizonyos értelemben a minőségét, de a szintjét mindenképpen, ezeken túlmenően kutatási és oktatási területén – a hadtörténelemben – a konkrét kutatási-oktatási tartalmakat is.

E valóságnak sokféle árnyalata van, s alig lehet röviden meghatározni, megörökíteni és megmutatni valamit abból a korábbi kemény függőségre épülő világból s abból az államból, amelyben szolgált. A fiatal olvasók szempontjából

megjegyezzük, hogy a képzést – a „szocializmusként” jelzett évtizedekben – nemcsak áthatotta, de a kultúra más rendszereihez hasonlóan részévé is alakította a politika, amely egyben törekvés is volt. A tanárok közül sokan kényszeredetten képviselték az akkori nézeteket, de voltak, akiknek azok ténylegesen befolyásolták gondolkodását. Európában a modern hadseregek tradicionális jellemzője volt, hogy a tiszti-altiszti kar egzisztenciálisan függő helyzetbe került politikai nézeteitől.

Szabó Miklós személyiségének egésze – intellektualitása, gondolkodása, cselekvő kapacitásai – az adott korszak minőségi jellemzőihez kötődött.

Egy személyiség életének mindig vannak rejtett rétegei is, és szüntelenül keresve új motívumokat, gondolattechnikákat időszakonként nemcsak a viszonyok, de különösen a személyek, személyiségek mibenlétének újrafogalmazására is szükség lehet.

A személyes tulajdonságok közül elsőként a céltudatosság, a határozottság, a kemény belső tartás, a következetesség és az önazonosság értéke jelenik meg vele kapcsolatban, de nyitottsága, gyakorlati beállítottsága ugyancsak jellemezte természetét.

Szakmai, vezetői és emberi tekintélyének súlya, amelyet hivatástudata, munkássága, valamint nem utolsósorban támogató személyi környezete – amelynek jómagam is tagja voltam – határozott meg, az akadémiai (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia) időkben is ugyanúgy végig érezhető volt, mint az egyetemi (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) időszakban; legyen szó bármilyen kapcsolati viszonyrendszerről, hallgatókról, tanárokról vagy vezetőkről. Meg kell említenünk, hogy ugyanilyen tekintély vette körül közvetlen vezetőtársainak körében is, mint Piószegi János dandártábornok, Sándor Vilmos határőr dandártábornok vagy Csűrös János ezredes stb., akiknek – a rektorhoz hasonlóan – volt tartásuk, tudományos munkásságuk, és nemcsak befolyásolták, de irányították is a véleményeket, illetve szakmai területükön a kapcsolatokat, bátran kijelentjük, hogy egyfajta vonatkozási pontok voltak. Legyen az előző mondat megemlékezés a megemlékezésben, ugyanis a nevezettek sajnos már nincsenek közöttünk.

Szabó Miklós fontosnak tartotta – szóhasználatával élve – a „régiekkel”, azaz a korábbi tanárkollégákkal való kapcsolattartást, akik mindig nagy létszámban jöttek az éves találkozókra, amelyek önmagukban is jelezték az egymással való találkozások örömteli emlékein túl az ő elfogadottságát is.

Személyisége és munkája kitöltötte, kimerítette mindazt, ami számunkra a katonatanárt, később a katonarektort jelentette: szakmai tudás, az egyetem menedzselése, a tanári kar összefogása, jó előadói készség, határozottság, bátor, határozott kiállás s nem utolsósorban a mindig katonás megjelenés. Mindaz a különösség, amelyet általában önmagában nem elemzünk, de amelyben hangsúlyos a gyakorlatra hangoltság. Egyaránt foglalkoztatták a Honvédségben s az egyetemen kialakult

helyzetek; megoldásukon sokszor őrlődött, különösen, ha a felsőbb döntések révén, nem elvárásainak megfelelően alakultak a dolgok.

Akik ismertük, még magunk előtt látjuk alakját, amikor jegyzeteit asztaláról felkapva, gyors léptekkel órára siet, és akkor már csak a hallgatókra s a soron lévő óra tartalmára gondol. Itt kell megjegyeznünk, hogy igen tapasztalt és jó előadó volt. Tevékeny emberként és vezetőként sem szerette az üres szócsépléseket, személyiségén átütött a katonás stílus: az összeszedettség, a rendezettség, a pontosság – s bízott a kimondott szó erejében. Fontos volt számára, hogy a tiszt felkészülten illeszkedjen – a NATO-csatlakozás utáni – nyitottabb szemléletű Magyar Honvédségbe. Mivel kortársaiként mindannyian e rendszer részesei voltunk, engedtessek meg egy személyes vélemény: nem használt önbizalmunknak, hogy az elmúlt évtizedekben sokfelé kellett illeszkednünk.

A folyamatos tanulásban, képzésben való részvétel nemcsak maga felé volt elvárás, de a közvetlen környezetében dolgozó vezetői állomány irányában is. Így a vezetők saját beosztottaik felé is továbbították ezt a követelményt. Ezáltal mondhatni a társadalomtudományi területen rendszerszerűvé vált, hogy az oktatói állomány, a tanárok és a vezetők is kettős végzettségűek voltak, azaz nemcsak katonai iskolákat, hanem civil egyetemet is végeztek.

Fogékony volt a változásokra, nyitott volt az újra, támogatta új tárgyak bevezetését; a tudományos kutatást s az akkor kiteljesedő – intézeti szintre emelt – nyelvi képzést; fiatal oktatók elindítását; valamint a könyvtár fejlesztését is. Tevékenységének jelentős része a Honvédség viszonylag stabil időszakára esett, de vezetőként jó néhány fontos és meghatározó változást is át kellett élnie és le kellett vezényelnie, hiszen olyan jelentős feladatok is jutottak erre az időszakra, mint a haderőreformok, a NATO-csatlakozás, az új felsőoktatási törvény, azaz meghatározó tartalmi változások jellemezték a szolgálatot.

Valamennyi szolgálati helyén munkavégzésében kitartó és fáradhatatlan volt, személyisége és kommunikációja – az első számú vezető szükséges távolságtartásán túlmenően – nem hordozott semmi zavarót.

Szabó Miklós ismerte az embereket, kritikusan szemlélte és mérlegelte őket. Több évtizedes tapasztalatának köszönhetően az emberek megítélésében ritkán tévedett, akiket elfogadott, azokban nagyon megbízott. A Nobel-díjas francia író, Romain Rolland hősiességre vonatkozó gondolatához hasonlóan fogalmazhatjuk meg a látszólagos ellentmondás mélyebb tartalmát: ismerni az embereket, és mégis szeretni őket...

Szabó Miklós irányításával teljesedett, illetve alakult ki a katonai felsőoktatás egyetemi szintje, teremtdtek meg szabályai, oktatói kara, s nem utolsósorban a sajátos egyetemi tudat. Tapasztalatból tudom, hogy felkészült és tekintélyes akadémiaparancsnok-elődje, dr. Simon Sándor altábornagy – volt hadosztályparancsnok – időszakában is hasonló törekvéseket tapasztalhattunk.

Szabó Miklós munkásságának egyik legfontosabb, ha talán nem a legfontosabb „projektje” a katonai akadémia egyetemmé történő átalakítása, ezáltal a magyar felsőoktatási rendszerbe történő integrálása volt. Ennek eredményes és sikeres megvalósítására joggal lehetett büszke. E hosszú és bonyolult, szerteágazó folyamatban szükség volt a parancsnok menedzseri képességeinek kibontakoztatására.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem létrehozása önmagában is kiemelkedő teljesítmény, de ha ezt továbbgondoljuk, akkor kap ez igazán különös jelentőséget. Értjük ezalatt azt, hogy jelenlegi egyetemünk (Nemzeti Közszerződési Egyetem) a nemzetvédelmi egyetem alapjain nyugszik, létrejöttekor az integrálódott intézmények közül csak a mi Hadtudományi és Honvédtisztképző Karunk volt egyetemi szintű, a másik két szervezet nem rendelkezett ilyen akkreditációval, hiszen azok főiskolák voltak.

Már korábban – a katonai főiskolai képzésben – megtörtént a harcos-támadó szellem fejlesztése, a harciasság ösztönének erősítése; a katonai szervezet természetéhez tartozott azonban még a szigorú rend és a fegyelem, amelyet mindig „erősíteni kellett”. A modern civilizációban – és az általa vezetett intézményekben is – a jelzett tartalmak fontos szerepet tölthettek be.

Szabó Miklós személyiségének kiemelése természetesen nem jelenti azt, hogy további neves tanárokról, vezetőkről megfeledkeznénk. Volt szerencsém még olyanokkal is közvetlenül dolgozni – akik felkészülésük során – Szabó Miklóssal együtt vagy vele egy időben végeztek katonai iskoláikat, s akikkel többször véleményt is cserélt, magánbeszélgetéseket folytatott az egyetemről. Közéjük tartozott dr. Malomsoki József ezredes, aki nemcsak tapasztalta, de mélyen értelmezte, illetve értette is a társadalmi, valamint a hadseregbeli folyamatokat, s akinek óráit élvezettel látogatták a hallgatók.

Szabó Miklós nagy lendületű életében fáradhatatlannak látszott, nyilvánosan soha nem mutatott más érzéseket – pedig a helyzetek sokszor alkalmat adtak volna erre –, különösen a még csak alakulófélben lévő egyetem időszakában.

Az MTA Hadtudományi Bizottsága 1986-ban alakult meg, amelynek Szabó Miklós első tagjai között volt, és munkájában élete végéig aktívan vett részt. Ekkor, a 80-as évek közepén változott talán a legnagyobbat a szolgálat tartama, és megítélésünk szerint vezetésével jól tudtunk élni a változások adta lehetőséggel.

A hadtörténelmi témákhoz személyesen is kötődött, kutatási területe volt: *A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1930–1945 között*, valamint *A katonai felsőoktatás a II. világháború után*. Publikációinak, könyveinek sokasága bizonyítja e téren felmutatott aktivitását.

Hadtudósként sem a közepszerűség jellemezte, az e területen felvázolható karrierjében is a legmagasabbra jutott. Katonaként egyedülként 2007-től az MTA rendes tagjává választották, akadémiai székfoglalója a *Katonai felsővezetők a diktatúrában* címet viselte.

Hadtudósi pályájának előrehaladtával – elsősorban a tudományos életben azonos névvel működőktől való megkülönböztetésül – felvette vezetékeve elé az „M” betűt. Tapasztalatból tudjuk, hogy e differenciált hatalmi-kommunikációs világban s az eszmék, értékek körforgásában gyakrabban keresünk új technikákat, hogy pontosabban kimondhassuk, megfogalmazhassuk magunkat. (Megjegyzem, mi ezt a módosított változatot közvetlen munkatársaiként nem alkalmaztuk. Számunkra, ugyanúgy a „Főnök” maradt, ahogy magunk között szólítottuk.)

Nem állt távol tőle a korszerű oktatás sem, az oktatás mikéntje – beleértve szerkezetét, stílusát, a vezetés attitűdjeit –, mint tapasztalhatjuk, ez jelentős hatással van a képviselt értékekre, gondolkodási tartalmakra.

Bizton állíthatjuk, hogy ambiciózussága, kitartása és folyamatos lendületének üteme idősebb korában sem változott, mozgásban tartották az újabb és újabb feladatok, amelyek motorként működtek számára.

Szabó Miklós egész élete – parancsnokként és rektorként is – a tevékeny, cselekvést kereső, egyenruhás értelmiségiek felkészítésére irányult, s hozzájárult a korszerűbb katonai értékrend kialakulásához, amelynek része volt a produktív kapacitás fejlesztése is. Kérdezhetnénk, hogy kellett-e meggyőződése ellen cselekednie? Minden bizonnyal *igen*. Ismerte a Honvédség viszonyait, valamint akkori legfelsőbb vezetőit. Négyezernél többször hallható volt dohogása is, időnként sokat őrlődött, érzékeltük lelkiismeretességéből fakadó bizonytalanságérzetét is.

Látásmódunkban és megítéléseinkben sok minden változhatott az elmúlt időszakban, de a tartalmi vonatkozásokat és azok lényegét ezek nem írják felül.

Egyébként a lényeg mindössze az, hogy amit az ember csinál, azt *jól kell csinálnia*. Szabó Miklósról emlékezve elmondhatjuk, hogy sokrétű vezetői, parancsnoki feladatait, tanári-oktatói tevékenységét, továbbá hadtudományi kutatói munkásságát is *különösen jól csinálta*; egyaránt rezonált a személyi és intézményi változásokra, erős belső ellenállása volt az akaratától eltérő törekvésekkel szemben, ugyanakkor nem kerülték el figyelmét az új jelenségek és azok hasznosíthatósága sem.

Egykori közvetlen beosztottjaként hangsúlyozom, hogy személyiségét és szolgálatát nagyra értékeltem, támogattam s kitartottam mellette. Mindenki számára jó volt, hogy a katonai felsőoktatásban voltak ilyen kvalitású, illetve tartású felelős vezetők, mint ő.

Az emlékezés és a szolgálat segít megtartani, megerősíteni a múlt személyiségeiben rejlő értékeket, és az utókor kötelessége ezt az örökséget életben tartani és továbbvinni.

Dr. Szabó Miklós altábornagy, rector emeritus sokoldalú személyisége nélkül – amelyet reményeink szerint sikerült plasztikusan érzékeltetnünk – e sajátos időszak egész természete, de maga a nemzetvédelmi egyetem mint a magyar katonai felsőoktatás akkori új alakzata önmagában is elképzelhetetlen lenne.

Hermann Róbert ¹

Ki mindenki (nem) volt Görgei?

A magyar történelem szereplői közül számos személyiségről születtek szélsőséges megközelítésű s vitatható szakmai színvonalú művek, de Görgei Artúr tábornok, az 1848–1849. évi szabadságharc hadseregének (egyik) fővezére és (egyik) hadügy-minisztere e tekintetben kétségtől a dobogósok közé tartozik. A Görgei/Görgey kérdés első 145 évének történetét Kosáry Domokos két vaskos kötetben dolgozta fel,² s ha végigtekintjük a kötet gazdag bibliográfiáját, szomorúan tapasztalhatjuk, hogy a benne szereplő munkák igen jelentős része kétségtől nem érdemelte meg a papírt és a nyomdafestéket, mert a tények feltárása helyett üres pszichologizálással és többé-kevésbé hamis párhuzamok keresésével próbálta megfejtetni a tábornok rejtélyes személyiségét és tetteit.

Komolyabbra fordítva a szót, ha egy személyiséget valamilyen oknál fogva rejtélyesnek tartanak, akkor a kortársak hajlamosak arra, hogy analógiák alapján kíséreljék meg megérteni az illetőt. Ez hol sikeres, hol sikertelen, hiszen a legjobb párhuzam sem alkalmas arra, hogy annak révén teljesen megértsük a vizsgálat tárgyát – de esetleg mégiscsak közelebb juthatunk a misztikus személyiséghez általa.

Görgei esetében a publicisztikai és a történeti irodalom egy része három jellemzőjét kezelte evidenciaként:

1. elárulta a szabadságharcot;
2. hajlamot mutatott a katonai diktatúrára;
3. katonai és politikai cselekedeteinek egy része nehezen volt értelmezhető.

E három jellemző kijelöli azok csoportját, akik az összehasonlítás/analógiagyártás során szóba jöhetnek: a professzionális és potenciális hazaárulók, a katonai diktátorok és a mindenkorai politikai vezetéstől függetlenül, vagy éppen annak ellenében ténykedő katonák. A magyar és az egyetemes történelem egyikben sem szűkölködik – érdemes

¹ Kutatócsoport-vezető, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár; egyetemi tanár, vezető, KRE BTK Történettudományi Intézet, Történettudományi Doktori iskola; az MTA doktora.

² KOSÁRY 1994.

tehát röpke szemlét tartani afölött, hogy 1848 novembere és 1849 augusztusa között mikor melyikük személye került elő Görgeivel kapcsolatban.

1848. november–december – 1849. március – Napóleon

Görgei 1848. november 1-jétől volt az ország legfontosabb hadseregének, a nyugati határszélen állomásozó feldunai hadseregnek a parancsnoka. Az állandóan változó létszám következtében 25–30 ezer ember állt a parancsnoksága alatt egy több száz kilométer hosszú és legalább 70 kilométer mélységű arcvonalon. Háborús tapasztalata két hadjáratból állt: (1) 1848. szeptember–október fordulóján a Kelet-Dunántúlon a horvát hadsereg egyik hadosztálya ellen vezetett egy körülbelül dandárnyi reguláris sereget; és (2) az október közepe és vége közötti Lajta menti hadjáratban szintén dandárparancsnok volt. Azaz az új parancsnoksághoz sem elegendő tapasztalattal, sem elegendő tudással nem rendelkezett. December közepéig, a cs. kir. főerők támadásának megindulásáig alapvetően szervezési feladatokat végzett, ugyanakkor ebben az időszakban is folytak kisebb védelmi harcok a nyugati határszélen, amelyek során a Görgei alá rendelt egységek harci tapasztalatokat szerezhettek.

A fiatal, ambiciózus, de jelentős harci tapasztalatokkal nem rendelkező tábornok esetében adódott a párhuzam Napoléon Bonaparte tábornokkal, aki úgy vette át 1796-ban az itáliai hadsereg vezérségét, hogy addigi harci tapasztalatai Toulon visszavételére (1793) és a párizsi royalista felkelés leverésére (1795) korlátozódtak.

Az országot vezető Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos nem is mulasztotta el Napóleon példáját állítani a fiatal tábornok elé. 1848. november 29-i levelében úgy vélte, „csak úgy verhetjük meg az ellenséget, ha külön-külön támadjuk meg detachirozott corpusait [kikülönített hadtesteit – *H. R.*].” Véleménye szerint a cs. kir. fővezér, Windisch-Grätz herceg „most is hibázik, követvén a régi ausztriai hadszisztémát »nem egy helyen koncentrált erővel, hanem sok helyen egyszerre támadni« – ezzel vesztette minden csatáit, mert Napoleon ennek ellenében nem azt tette, hogy mindenik ellen menjen, hanem koncentráltá erejét, s külön verte meg egyiket a másik után; sőt egyet megvervén, a másik ennek hírére is szaladt”.³ Konkrét javaslatokkal is élt; más kérdés, hogy Görgei serege ilyen jellegű műveletekre ekkor még nemigen volt alkalmas.

³ Kossuth Lajos az OHB élén I. 1952.

December 17-én, már az ellenséges támadás kezdetét követően, de annak méreteit még nem érzékelve ismét Napóleon példáját idézte Görgeinek:

„Napoleont kerítették minden, oldalról. Mit tett? koncentrált óvatos titokban egy tekintélyes erőt, s vetette magát jobbra vagy balra, ott egy irtózatosságot csinált, és ennek hírére a többi oldalon mind retiráltak. – És aztán még mit tett? nem igen kalkulálta körülszárnyalatása lehetőségét, hanem kinézte a főponton, oda vetett 100 ágyút egy masszába, s ágyúztatott, hogy ég-föld rengett belé, s megtörte a fő pontot, s azok, akik túl akarták szárnyalni, futottak. Én nem mondom, hogy e vagy ama ponton ütközzék Kegyed – válassza azt, hol legbiztosabb a győzelem, de csak egy győzelmet kérek a haza szent nevében – most többet fogna érni, mint tavasszal kettő három, hanem oda aztán erős kavalleria [lovassági – *H. R.*] fedezettel 40–54 álgú és ezekből irtózatosságot csinált, hogy a föld rengjen belé, higgye el, nem állják ki a svábok s ha hátrálnak, egy erős Cavallerie attaque [lovasroham – *H. R.*].”⁴

Sajnos, 1848 decemberében a közel kétszeres számbeli és minőségi fölényben lévő ellenség ellen Görgei nem próbálkozhatott meg ilyen merész megoldásokkal, hiszen félő volt, hogy – amiként többször is megtörtént – a lovassági fedezet cserbenhagyja a tüzéséget. Kossuth a továbbiakban nem is említette a császárt ebben az összefüggésben.

1849 tavaszán Napóleon tevékenységének egy másik aspektusára is felhívta a figyelmet. Amikor 1849. március 25-i parlamenti beszédében a képviselőházat felszólította, hogy ragaszkodjon eddigi politikájához, hozzátette:

„Ha erre el van a ház határozva, akkor nem kell senkinek hatalmat adni. De ha ez nem történik, sajnosan mondom előre, vegyék önök jóslatul, akkor nem én, mert bennem hajlandóság nincs rá, fogom a hatalmat megragadni, hanem az történik meg, mit a 18-ik brumaire-i nap után az akkori provisorius consulatumnak egyik tagja mondott a francia nemzetnek, mikor kérdezték tőle: minő ember az a Napoleon? Azt felelte rá »Vous avez un maître«. [Önöknek uruk van – *H. R.*] Tehát az következne, hogy majd akadna valaki, aki ura lenne a nemzetnek.”⁵

Kovács Lajos képviselő későbbi haditörvényszéki védőirata szerint állítólag ugyanígy érvelt a függetlenség és a trónfosztás kimondása mellett 1849. április 13-án,

⁴ Kossuth Lajos az OHB élén I. 1952: 780.

⁵ Kossuth Lajos az OHB élén II. 1953: 725.

mondván, ha ezt nem a parlament teszi, majd a hadsereg fogja tenni: „A következő reggel láthatnánk, hogy urunk van, miként Napóleon.”⁶ De lényegében Bonaparte államcsínyével állította párhuzamba Görgei 1849. augusztus 11-i hatalomátvételét is az augusztus 12-én a tábornokhoz intézett utolsó levelében is:

„Ön maga lépett fel azt követelni, az egyetlen hadsereg élén, mely a dolgok gyűlpontján akkor jelen volt. Önt pedig férfiúnak ismerem, ki ha valaminek szükségéről meggyőződve, magában feltesz valamit, azt nem hiában tette fel. Én pedig a 18-ik brumaireket nem igen kedvező eseményeknek tartom a szabadság érdekében.”⁷

1849. július eleje – Dumouriez

A magyar hadsereg 1849. május 21-én visszafoglalta Buda várát, de már az ostrom közben egymás után érkeztek a hírek a rövidesen bekövetkező orosz beavatkozásról, amely aztán június közepén meg is valósult. A Görgei vezette főszereg júniusi Vág menti ellentámadási kísérlete kudarcba fulladt, a hónap végén pedig a Rába mentén már a Julius Haynau vezette, túlerőben lévő cs. kir. főszereg lendült támadásba, s vette át a kezdeményezést. A kormány ezek után elvetette a – Görgei javaslatára június 26-án elfogadott – főerők Komárom körüli koncentrációját célzó határozatot, s helyette június 29-én a magyar csapatok Szeged környéki összevonásáról döntött.

Görgei, még mielőtt e tervet közzétették volna vele, június 30-án levélben tudatta Kossuthal, hogy továbbra is a komáromi összpontosítás szellemében kíván működni, tehát a győri vereség miatt nem változtatta meg elhatározását. Amikor azonban megérkezett az új haditervet hozó küldöttség, szóban megígérte, hogy engedelmeskedni fog a távollétében hozott határozatnak. A küldöttség érkezése előtt írott levél azonban a küldöttség visszaérkezése után került Kossuth kezébe, aki azt a küldöttségnek adott szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről.

A határozatot július 1-jén levélben közölte Görgeivel, s reményét fejezte ki, hogy a tábornok „ezen rendelet teljesítésére segédkezet nyújtand s nem támasztand egyenetlenséget, visszavonást s pártoskodást, – mely nemcsak a hazát, hanem Európa szabadságát is megölné”. Majd így folytatta: „E pillanat nagyszerű, Tábornok Úr! Egy világ sorsa függ tőle. – Emlékezzék Ön Dumouriezre. Isten, a világ s a história ítélend Ön felett.” Végül így fejezte be: „Az embertől s hazafítól lojalitást várok.

⁶ Lásd erre Kovács Lajos 1849. december 22-i haditörvénytészi vallomását. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. Landes General Commando. 2919. doboz. 2. Abteilung 1863–7–14.

⁷ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1955: 849–850.

A tábornoktól, akit én tettem azzá s tettem hadügyminiszterré, én az ország kormányzója, engedelmességet követelek.”⁸

Charles François Dumouriez (1739–1823) a francia forradalmi hadsereg tábornoka volt, nevéhez fűződik az 1792. szeptember 20-i valmyi és november 6-i jemappes-i győzelem. Miután nem értett egyet a francia politika radikalizálódásával, így a XVI. Lajos elleni perrel, s bírálta a Konventet a csapatok nem megfelelő ellátása miatt, a jakobinusok gyanúba fogták, s 1793. március 18-i neerwindeni vereségét követően négy konventbiztost küldtek a táborába, hogy letartóztassák. Dumouriez azonban elfogatta, s kiszolgáltatatta őket az osztrákoknak. Miután azonban hiába próbálta meg seregét átvinni az ellenség táborába, április 4-én kénytelen volt maga is a cs. kir. csapatokhoz menekülni.

Kossuth már 1849. március 24-én Dumouriez példáját idézte Görgei előtt, mondván, amikor a tábornok 1849. január 5-én Vácot kiadott, a tisztikar összetartását célzó nyilatkozatában

„[a]zt mondá: hogy senki másnak nem engedelmeskedik, mint csak a király által (!) nevezett miniszternek (Mészárosnak) vagy helyettesének (Vetternek), akkor Magyarország, mely még kezünkön volt, felzúdult Ön ellen – pártütőnek kiálták, ki Dumouriez vagy éppen Monk szerepét akarja játszani, vagy katonai revolúcióra néz – és jövének hozzám emberek, tétettek az országgyűlésen interpellációk, és az emberek hosszú tirádákban adák elé, miként kell hogy fájjon énnékem ezen tapasztalás”.⁹

Dumouriez – akárhog is nézzük – hazaáruló (pontosabban a Francia Köztársaság árulója) volt, aki nem értvén egyet a Konvent politikájával, akár az országot megtámadó hadsereggel együttműködve is kész lett volna belpolitikai fordulatot végrehajtani. A kettejük közötti párhuzam nemigen áll meg, hiszen Görgei nemhogy nem fogatta el a táborába küldött kormányköveteket, hanem ígéretet tett nekik az utasítás teljesítésére, s még ha valóban vissza is vonta volna az ígéretét (ahogy Kossuth vélte), nem állt szándékában átállni az ellenséghez, csupán más hadművelleti elképzelései voltak Komáromban, mint a kormánynak Pesten. A párhuzam alaptalanságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a tábornok tudomásul vette leváltását a fővezéri posztról, sőt, néhány nap múlva a hadügyminiszterségről is lemondott.

⁸ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1955: 634.

⁹ Német fordításban közli: Kossuth Lajos az OHB élén II. 1953: 708–711. Magyarra visszafordítva, illetve a fennmaradt magyar töredéket beillesztve közli: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése...* 2001: 274–277, 273.

1849. július vége – Alkibiadész

Egy hónap múlva az immáron Szegeden ülésező képviselőház zárt ülésén (amelyen nem lehetett határozatot hozni) többen is indítványozták, hogy a Ház hozzon határozatot Görgei fővezéri kinevezéséről. A jelen lévő kormánytagok közül Batthyány Kázmér külügyminiszter, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter, illetve Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter ellenezte a javaslatot, míg Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter pártolta azt. Vukovics szerint:

„Görgei valóságos magyar Alkibiadész; jeles, de félelmes is. Amíg vele van az ember, lehetetlen bizodalommal nem lenni iránta: de mihelyt elment és levélben nyilatkozik, azonnal másként mutatkozik. Görgei kétségkívül a legvitézebb magyar vezér, alatta április havában a magyar sereg olyan győzelmeket vívott ki, melyek nevét nevezetessé teszik, de a budai ostrom után mintha elfordult volna tőle a győzelem istenasszonya, miszerint még vezéri tehetségében is Görgeinek méltán kellett kételkedni; különben is, nem Görgei, hanem Bayer [József, a tábornok főnöke – *H. R.*] csinálja neki a hadműveleti terveket.”¹⁰

Szemere hosszan elemezte Görgei engedetlenségeit, majd váratlanul kijelentette, „csak egy tulajdonsága van, mi a fővezérségre való alkalmatosságát bizonyítja”. „Halljuk” – kiáltották a képviselők. „Ezen tulajdonsága az, hogy engedelmeskedni nem akar – parancsolni szeret” – válaszolta a miniszterelnök.¹¹

Alkibiadész, a peloponnészoszi háború második szakaszának híres athéni politikusa és hadvezére valóban kivételes képességű személyiség volt. Plutarkhosz *Párbuzamos életrajzok* című műve hosszú jellemzést közöl róla, s az antik írókon szocializálódott képviselőknek akár Görgeit is eszükbe juttathatták a következő sorok:

„A természet sok erős szenvedélyt oltott belé, de semmi sem volt erősebb annál a vágnál, hogy legyőzzön másokat, és vetélytársai között első legyen. [...] Merészségének és éles elméjének olyan híre támadt, hogy ha valami nem sikerült neki, azonnal gyanúsak találták. Mindenki meg volt győződve róla, hogy mindent el tud érni, amit csak akar, és ha mégsem így történt, azt hitték, hogy szándékosan követett el hibát.”¹²

¹⁰ HUNFALVY 1986: 311.

¹¹ Hankovics György őrnagy levele Görgei Artúrhoz... 1965.

¹² PLUTARKHOSZ 2005: *Alkibiadész*, 2, 35

De Alkibiadész többször is elárulta Athént és Spártát, önértékén és önnön dicsőségén kívül más nem foglalkoztatta. Plutarkhosz jellemzéséből a mindenkori körülményekhez alkalmazkodó kaméleon, a valóságos *moral insanity* képe bontakozik ki, aki bármikor elárulja tegnapi szövetségesét, hogy újat keressen, s akit nem kötnek erkölcsi aggályok és gátak. Görgeire mindez aligha illik – a tábornoknak voltak ugyan időnként vitái Kossuthal vagy általában a politikai vezetéssel, de végső soron mindig meghajolt akarata előtt. Katonai döntései mögött lehet egyéni ambíciókat keresni, de végső soron mindegyik az önvédelmi, majd a függetlenségi harc céljait szolgálta – tekintet nélkül arra, hogy sikeresnek vagy sikertelennek bizonyultak-e.

1849 augusztusa – Wallenstein vagy Monk

A fővezéri kérdésben nem született döntés, egy másik ügyben viszont igen. A Komáromból július közepén elvonuló Görgei Vácnál beleütközött az orosz főseregbe, majd egy háromnapos csatát követően kitért előre, s a Felvidékre vonult, maga után húzva az oroszokat is. Az orosz csapatok parancsnokai „tárgyalásokat” kezdeményeztek Görgeivel, hogy megadásra bírják a legeredményesebb magyar hadsereget. Görgei azért vette fel a tárgyalások fonalát, mert abban reménykedett, hogy éket verhet a szövetségesek közé, s tájékoztatta a történetekről a kormányt is. A kormány július 29–30-án úgy döntött, hogy a tárgyalások folytatására a táborba küldi Szemerét és Batthyány Kázmért.

Görgei nem túl barátságosan fogadta a két minisztert, miután ekkor már tudott arról, hogy Szemere – aki július 25-én magánlevélben még a diktatúra átvételét ajánlotta Görgeinek¹³ – a fővezéri vitában ellene foglalt állást. A két miniszter két államiratot is küldött az orosz fővezérnek, de az oroszok az egyikre lényegében semmilyen, a másikra augusztus 9-én elutasító választ küldtek. Közben Szemere egyre bizalmatlanabbá vált Görgei iránt, s augusztus 5-én negatív tapasztalatairól Kossuthot is tájékoztatta. A levelet Görgei néhány nappal korábban szolgálati kötelességének elhanyagolása miatt leváltott tábornoki főnökével, Bayer József ezredessel küldte el. Szemere szerint a hadseregben „az arisztokratikus irány túlnyomó lett, s inkább Monk, mint Wallenstein táborának jellemét látszik magára öltetni. Bízom G.-ben szilárdul, hitem csaknem ingadozik. Tettei által nem rontja meg a hazát; mulasztásai, engedetlensége, szelleme, nyelve által.”¹⁴

¹³ SZEMERE 1990: 175–178.

¹⁴ SZEMERE 1990: 185. A Wallenstein–Görgei párhuzamot említette utóbb igen regényes emlékiratában az ekkor állítólag Görgei főhadiszállásán megforduló Kászonyi Dániel is. Elmondása

Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein (1583–1634), a harmincéves háború híres és hírhedt császári hadvezérének neve főleg Friedrich Schiller róla írott drámai trilógiája (1799), illetve a szintén Schiller által írott, a harmincéves háború történetét bemutató összefoglaló (1790) révén volt ismert a művelt magyar közvélemény előtt. Az utókor az uralkodói kegy és saját tehetsége révén felemelkedő, gátlástalan, akár magával az uralkodóval is szembeszálló, az ellenséggel kokettáló tehetséges zsoldos hadvezért látta benne, akit kétértelmű magatartása miatt joggal ért utol a végzete, amikor az uralkodó utasításainak mellőzése miatt 1634. február 24-én a csehországi Egerben (Cheb) a leváltására kiküldött zsoldosvezérek meggyilkolták.

George Monk/Monck (1608–1670) az angol polgárháború időszakának egyik legismertebb katonája volt, aki királpártiként kezdte, majd a parlament oldalára állt, végül 1659-ben, a Cromwell halálát követő belpolitikai zűrzavarok közepette a skóciai hadsereggel Londonba vonult, s csupán a fegyveres erő felvonultatása révén, de különösebb erőszak alkalmazása nélkül elérte a csonka parlament feloszlatását, az új parlamenti választások kiírását, s megszervezte a Stuart-ház visszatérését, a restaurációt. A restaurációban játszott szerepéért II. Károly király számos ranggal és címmel jutalmazta. Az ő történetét a kortársak főképp Thomas Babington Macaulay 1848-ban napvilágot látott nagy művéből (*The History of England from the Accession of James II*) ismerhették.

Mint fentebb láttuk, Kossuth már 1849. március 24-i levelében utalt arra, hogy a váci nyilatkozat kibocsátását követően egyesek Monck példájának követésével gyanúsították Görgeit. Szemere nyilván azt akarta sugallni, hogy a Komáromból levonuló Görgei nemcsak földrajzilag távolodott el a kormányzattól, hanem politikailag is. Nem a saját útját járó, az ellenséggel tárgyaló, a kormánytól függetlenedő hadvezér, mint Wallenstein (akivel ideje leszámolni), hanem immáron a másik oldal embere, akinek szándékairól ugyanúgy nem lehet semmi biztosat tudni, mint ahogy Monck is bizonytalanságban tartotta felőlük a hatalom birtokosait mindaddig, amíg Londonba nem ért.¹⁵

szerint Bayer József, a leváltott tábornoki főnök felajánlotta neki, hogy a Wallensteint meggyilkoltató Walter Butler ezredes módjára végez Görgeivel és az őt támogató tisztekkel, ha Kossuth kinevezi őt a VII. hadtest parancsnokává. Kászonyi közvetítette az ajánlatot Kossuthnak, aki azonban nemet mondott rá. KÁSZONYI 1977: 255–258.

¹⁵ „Mert óvatos és lassú természetű volt; éppen nem hajlandó, biztos és mérsékelt javadalmakat, bár a legfényesb siker reményében, kockáztatni. Úgy látszik, a közállomány új urainak megtámadására nem annyira azon remény indította, hogy ha legyőzi őket, nagyra megy, mint inkább azon félelem, hogy ha magát alájok veti, még biztosságban sem lesz. Bármik voltak indokai, magát az elnyomott polgári hatalom védőjének nyilvánította, az ideiglenes kormánytól megtagadta bitorlott hatalma elismerését, s hétézer veterán élén indult Angliába.” „A hidegvérű, hallgatag, egy alkotmányért vagy hitvallásért sem buzgó tábornok megtartotta áthatlan zárkózottságát.

Néhány nap múlva Aradon kiderült, hogy Görgei se nem Wallenstein, se nem Monck¹⁶ – ahogy a helyzet sem hasonlított sem 1634 csehországi, sem 1659–1660 angol telére. A cél ekkor már csak egy utolsó csapás lehetett Ausztria ellen, mielőtt a túlnyomó orosz erő véget vet a szabadságharcnak – a déli hadsereg temesvári veresége után pedig már az sem, csupán a küzdelem méltóságteljes és fölösleges veszteségeket elkerülő befejezése.

Görgei 1849. augusztus 11-én megkapta a katonai és polgári teljhatalmat, s Kossuth diktátorrá nevezte ki. E teljhatalom azonban ekkor már csak arra szolgált, hogy Görgei ennek birtokában tárgyalhasson az oroszokkal a békés megoldásról. Valójában e teljhatalom ekkor már csak annyit ért, amennyit az oroszok elismernek belőle. Az oroszok pedig kijelentették: csak a feltétel nélküli fegyverletételről hajlandók tárgyalni. A magyar Alkibiadész/Wallenstein/Monck/Dumouriez/Napóleon diktátori hatalmát ekkor alig 100 négyzetkilométer és 30 ezer ember felett gyakorolhatta. A parlament és a kormány feloszlott, s Görgeire várt a befejezés feladata. Az igazi Napóleon és saját sorsa közötti különbséget érzékeltette az, amit augusztus 13-án, a szőlősi fegyverletétel napján, csapatai élén egy orosz tisztnak mondott: „Számomra ez nem Austerlitz napja.”¹⁷

Méltán lehet kételkedni, mik voltak tervei ez idő szerint, s ha vajon volt-e valami terve. Fő célja volt, valószínűleg, fentartani, ameddig lehet, a szabad választást többféle cselekvési út közt. Rendesen olyan emberek politikája, akiket, miként ők inkább óvatosság, mint messzeliátás különböztet meg. Hihető, hogy csak akkor határozta el magát, miután néhány napot a fővárosban töltött.” MACAULAY 1876: 152, 153.

¹⁶ Maga Szemere utóbb a Görgeiről írott jellemrajzában már így fogalmazott: „Nem Monck ő, ki a monarchiát visszaállítani politikai szükségnek tartja; egy hadnagyka ő, kit a forradalom fővezérségre kapott hirtelen, és mintha egy játéknak volna vezére – játszott egy nép sorsával.” SZEMERE 1990: 199.

¹⁷ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtisztjének visszaemlékezése... 1988: 540.

Felhasznált irodalom

- Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtisztjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra (1988). In KATONA Tamás szerk.: *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Ford. Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Budapest: Európa, 511–557.
- Hankovics György őrnagy levele Görgei Artúrhoz, Nagyvárad, 1849. augusztus 1. (1965). In V. WALDAPFEL Eszter szerk.: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. IV. kötet. Budapest: Gondolat, 270–271
- HUNFALVY Pál (1986): *Napló 1848–1849*. Budapest: Szépirodalmi.
- KÁSZONYI Dániel (1977): *Magyarhon négy korszaka*. Ford. Kosáry Domokos. Budapest: Szépirodalmi.
- KOSÁRY Domokos (1994): *A Görgey-kérdés története*. I–II. kötet. Budapest: Osiris.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (1952). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (1953). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XIV. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849* (2001). Sajtó alá rendezte HERMANN Róbert. Budapest: Osiris.
- Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (1955). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- MACAULAY, Thomas Babington (1876): *Anglia története II. Jakab trónralépte óta*. I–II. kötet. Ford. Csengery Antal. Budapest: MTA Kiadóvállalata.
- PLUTARKHOSZ (2005): *Párhuzamos életrajzok*. I–II. kötet. Ford. Máthé Elek. Budapest: Osiris. Online: <https://mek.oszk.hu/03800/03892/html>
- SZEMERE Bertalan (1990): *Politikai jellemrajzok – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest: Szépirodalmi.

Horváth Miklós¹

M. Szabó Miklós, a hadtörténész²

A tragikus hirtelenséggel elhunyt M. Szabó Miklós az MTA levelező tagjaként 2002-ben megfogalmazott bemutatkozó írásában³ nagyapai-apai „örökségének” tartotta a történelem és a földrajz iránti szeretetét. Gyermekkorában a történelemmel való ismerkedését segítette, tette lehetővé a család több száz kötetes könyvtára. 1976-ban elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar történelem szakát, ahol 1977-ben bölcsészdoktori címet szerzett.

Hivatásos katonai pályája legelején bekapcsolódott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkájába, majd öt éven keresztül a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (a továbbiakban: Akadémia) Hadművészet-történet Tanszékének az oktatója, 1981-től tanszékvezető-helyettese, 1984-ig tanszékvezetője volt. 1981-ben védte meg a hadtudomány kandidátusa, 1987-ben a hadtudomány doktora címet. 1988-ban nevezték ki egyetemi tanárrá. A ZMKA parancsnokává történt kinevezését 1991-ben támogató javaslatban olvasható értékelés szerint M. Szabó Miklós „[m]egalapozott történelmi ismeretek birtokában korszerű módszerekkel és eszközökkel – beosztása mellett – magas színvonalon oktatta a hadtörténelmet és a hadművészet történetét. [...] Folyamatosan figyelemmel kíséri a tudományterület nemzetközi eredményeit.”⁴

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – a kutatói, hadtörténeti munkásságának két legfontosabb területén elért tudományos eredményeket próbálom számba venni.

M. Szabó Miklós az oktatói teendők ellátásával párhuzamosan kezdte meg a légierő-elmélettel, majd a magyar királyi Légierők történetével kapcsolatos

¹ Egyetemi tanár, PPKE BTK; az MTA doktora.

² M. Szabó Miklós hadtörténészre emlékező tanulmányom nagyobb terjedelmű változatát lásd HORVÁTH 2021.

³ M. SZABÓ 2002.

⁴ *Szolgálati jellemzés – kinevezési javaslat – 1991* (1991). Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár, Tiszti okmánygyűjtő.

kutatásait. Kezdetben elsősorban a II. világháború magyarországi hadműveleteit, a magyar légierő technikai és szervezeti fejlődését vizsgálta, de ezzel összefüggésben foglalkoznia kellett gazdasági, hadiipari, külkereskedelmi, szervezési kérdésekkel is.⁵

A hazai repülést és a légierő történetét feldolgozó kandidátusi értekezése 1982-ben jelent meg, amelyben, mint írja, arra vállalkozott, hogy „a rendelkezésre álló rendkívül hiányos anyagú, s a szakemberek által is meglehetősen mellőzött honvéd légierő technikai és szervezeti fejlődését felvázolva”⁶ hozzájáruljon a teljes értékű monografikus feldolgozáshoz. 1986-ban a Nagyvárad Sándorral és Winkler Lászlóval közösen jegyzett tanulmánykötetben a titkos, majd a nyílt légierő megteremtésére, szervezésére és fejlesztésére irányuló törekvéseket, a magyar királyi honvéd Légierők szervezeti fejlődését, a repülőkötelékek harci alkalmazását tárta fel.⁷

A következő évben e témakörben kiadott *A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban* című könyve⁸ bevezetőjében M. Szabó Miklós megállapítja:

„Nehéz munkára vállalkozik az, aki a históriának közeli időszakához nyúl vissza. A sebek még frissek, sok személyes emlék kapcsolódik hozzájuk. Különösen így van ez, ha a téma háborút is magában foglal. Válaszolni kell a mind gyakrabban megfogalmazott kérdésekre, mert azóta új nemzedék nőtt fel, amely nem élte át ezeket az eseményeket, de érdeklődik utánuk, tisztán akarja látni apái tetteit, sorsát, és reális nemzeti önismereten alapuló öntudat nélkül nem építhető a jövő.”⁹

A témakörben tovább folytatott kutatásainak eredményeit M. Szabó Miklós az 1999-ben és 2008-ban megjelent könyvekben foglalta össze. A magyar légierő megszületésének 60. évfordulója alkalmából megjelent *A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti-technikai- szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945* című kötet előszavában olvasható:

⁵ M. SZABÓ 2002.

⁶ M. SZABÓ 1982.

⁷ NAGYVÁRADI – M. SZABÓ – WINKLER 1986.

⁸ M. SZABÓ 1987.

⁹ M. SZABÓ 1987. A kötet alapját képező – kandidátusi értekezésésként megvédett – kéziratot a szerző 1980–1981-ben zárta. A könyv kiadásáig eltelt időszakban kutatásai eredményeit a *Had-történelmi Közlemények*ben több tanulmányban publikálta. Mint az a Kanadában rendszeresen megjelenő *Magyar Szárnyak* című folyóirat 1986-os számában olvasható, ezek közül *Az 1. repülő-csoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében* című „tárgyilagosságra törekvő” cikkét a „hozzászólások lényegében örömmel és elismeréssel fogadták”. *Magyar Szárnyak*, 1986/48.

„Legyen főhajtás ez a könyv a légierő mindazon tagjainak emléke előtt, akik a Haza vélt vagy valós védelmében szakértelmükkel, hazaszeretetükkel megsokszorozták a Magyar Királyi Honvéd Légierő teljesítőképességét. [...] Ugyanakkor ajánlom könyvemet azok figyelmébe is, akik napjainkban foglalkoznak, »küzdenek-kínlódnak« a Magyar Honvédség anyagi-technikai-szervezeti fejlesztésével: ne kövessenek el hasonló hibákat! Az itt vázolt múlt sok tekintetben kísért!”¹⁰

A 2008-ban megjelent *Politika, gazdaság és légi fegyverkezés Európában az 1920–30-as években* című munkájában a légi háború – elsősorban Douhet – elmélete kialakulásának gazdasági-politikai indítékait vizsgálta.¹¹ A Szabó Józseffel, a téma kiváló szakértőjével együtt ugyancsak 2008-ban napvilágot látott *A magyar katonai repülés története 1938–2008* című kötetben a magyar katonai repülés nyolc évtizede eseményeinek feldolgozása során elsősorban a szervezeti fejlesztésre, a harcászultság magas szinten tartására, a repülőképzés bemutatására helyezték a hangsúlyt.

„Történeti áttekintésünkben kötelességünknek éreztük, hogy emléket állítsunk mindazoknak a hajózó és más beosztású repülőkatonáknak, akik a háborúban, majd az 1945-től napjainkig eltelt időszakban repülési feladataik végrehajtása közben – akár saját hibájukból, akár szolgálattal együtt járó, rajtuk kívülálló kedvezőtlen körülmények folytán – a legdrágábbat, az életüket áldozták a haza légterének megvédelméért. Tisztelettel és nagy részvétellel hajtunk fejet emlékük előtt” – olvasható a mű előszavában.¹²

Vizsgálódásunk második területén M. Szabó Miklós rektorként, illetve a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem létrejöttének egyik irányítójaként, az új intézmény megszilárdításának-továbbfejlesztésének első számú felelőseként a múltból merítve erőt vázolta fel a magyar nemzetvédelmi felsőoktatás közeljövőjét.

„A második világháború utáni magyar katonai felsőoktatás történetét kutatva, tudományos alapossággal feldolgozva törekszem bemutatni az elmúlt, közel ötven évben megtett hatalmas utat, miközben igyekszem levonni a ma is hasznosítható, alapvető következtetéseket [majd] a jelen, illetve a belátható közeljövő egyre növekvő igényei alapján megkísérlem meghatározni a Nemzetvédelmi

¹⁰ M. SZABÓ 1999: 5.

¹¹ SZABÓ 2008.

¹² SZABÓ – M. SZABÓ 2008: 5.

Egyetem továbbfejlesztésének fő irányait, azok tartalmát kb. 2010-ig” – olvasható „bemutató írásában”.¹³

A katonai felsőoktatás története témakörben írt első – az 1947–1956 közötti időszakot vizsgáló – kötetéről¹⁴ a szakmai kritika megállapította: „A könyv jelentős érdeme, hogy kétségtelenné teszi – bemutatja –, hogy a korabeli Magyarországon a Zrínyi Akadémia és jogelődj szervezetei a katonai felsőoktatás tekintéllyel és egyedülálló autentikussággal rendelkező intézménye volt és maradt.”¹⁵ M. Szabó Miklós ezt a kötetet és több későbbi munkáját is a katonai felsőoktatás mindenkorai robotosainak ajánlotta.¹⁶

A 2007-ben megjelent folytatásról¹⁷ is elismerő véleményt megfogalmazó Kolozsvári Sándor „a résztvevő, az érintett hitelességével” állapítja meg:

„Igen jó könyv, tartalmilag korrekt [...] összefoglaló, sallangmentes mű, amely évtizedek múltán is reális képet fest azokról az évekről és személyiségekről, akiket anno »helyzetbe hozott« a kiszámíthatatlan katonasors. Az eddig megjelent két kötet logikájából következhet annak feltételezése, hogy a »történet« folytatódik, hasznos szolgálatot téve ezzel a múlt – a múltunk – objektív és reális bemutatásának.”¹⁸

A történet már 2008-ban folytatódott. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1961 és 1969 közötti időszakával foglalkozó újabb kötetéről¹⁹ Ács Tibor így fogalmazott:

„Az érdeklődő olvasó plasztikus és újszerű életképeket ismer meg a múlt század 60-as évtizedének katonai akadémiaja zárt, sok vonatkozásban »Titkos!« minősítésű mindennapjairól. A szerző a [...] katonai tanintézet kérdéseinek felvetésekor nem mulasztja el a nemzetközi és hazai társadalmi, gazdasági és politikai, kulturális és tudományos, biztonsági és katonai állapotokba, viszonyokba, változásokba ágyazott alapos történeti elemzést. A kútfők kritikus kezelésével, objektív szemléletű feldolgozásával érzékelteti a hazai

¹³ M. SZABÓ 2002: 212–213.

¹⁴ M. SZABÓ 2004.

¹⁵ KOLOZSVÁRI 2005.

¹⁶ M. SZABÓ 2004.

¹⁷ M. SZABÓ 2007.

¹⁸ KOLOZSVÁRI 2007.

¹⁹ M. SZABÓ 2008: 453–454.

katonai felsőoktatás sokszínű folyamatait és erőfeszítéseit, a hiányosságokat, a félmegoldásokat és a szakmai alulteljesítéseket.”²⁰

M. Szabó Miklós – mint a sorozat következő, az 1970 és 1979 közötti korszak tudományos kutatásainak eredményeit összegző részében is – gyakran megfogalmaz kritikai észrevételeket.

„Bár tovább folytatódott a Varsói Szerződés működésének korszerűsítési folyamata, de ez inkább az egységesítést szolgáló parancsok és szabályzatok tömeges kiadásában, a Magyar Néphadseregben történő hatályba léptetésében fejeződött ki, s nem – az előző évtizedre jellemző – szervezeti tökéletesítéséért folytatott permanens küzdelemben. [Ebben az időszakban – *H. M.*] valódi felsőoktatási reformfolyamat zajlott a tanintézetben. [...] Mint e könyvből is kitűnik mind a tanári kar, mind a hallgatók minőségi mutatói lényeges fejlődést mutatnak a korábbi évekhez viszonyítva.”²¹

Talán ezért is ajánlotta a 2011-ben megjelent következő részt M. Szabó Miklós „mindazoknak, akik megalapozták a Nemzetvédelmi Egyetemet”! Az 1989-ig terjedő időszak történéseit elemezve végső következtetésként fogalmazta meg, hogy a

„két akadémiaparancsnok [dr. Lantódi József vezérőrnagy, dr. Simon Sándor altábornagy – *H. M.*] és a teljes személyi állomány maximális odaadásának köszönhetően – a folyamatos korszerűsítések eredményeként – a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia minden megrázkódtatást elkerülve teremtetette meg a rendszerváltást követő viszonyok közötti töretlen továbbműködés, a NATO-akadémiák közösségének egyenrangú tagjává válás, illetve a Nemzetvédelmi Egyetemmé váló átalakulás feltételeit”.²²

Az egyetemmé válás 1990–1996 közötti időszakának történetét tárgyaló „hatodik kötetet” M. Szabó Miklós Oroszi Antal nyá. ezredessel közösen készítette. Mivel a korszak nagyobbik részében Szabó Miklós az Akadémia parancsnokaként funkcionált, és ezeket az éveket nehezen tudta volna objektíven, mintegy a „kívülálló szemével” vizsgálni, ezért az első három fejezetet ő, a többi öt fejezetet Oroszi Antal jegyzi. 2012 júniusában a szerzők munkájukat az alábbi sorokkal zárták:

²⁰ ÁCS 2009: 1425.

²¹ M. SZABÓ 2010: 273.

²² M. SZABÓ 2011.

„Feltáruztak azok a kezdeményezések, majd eredmények, amelyek az egyre romló anyagi-gazdasági viszonyok, majd az időszak utolsó szakaszában mind jobban érzékelhető emberi-egzisztenciális problémák ellenére 1996 őszére megteremtették a – soha és sehol nem volt! – nemzetvédelmi egyetem létrejöttének feltételeit. [...] Nem [a személyi állományon – H. M.] múltott, hogy e korszerű, mind hazánkban, mind külföldön nagy elismertséget kivívó magyar katonai intézménynek csak negyedszázadot adott a történelem!”²³

Resperger István „hatodik könyv” által ihletett széljegyzeteiből idekiváncozik, hogy:

„A recenzált mű egy nagyon értékes könyv. Értékes abban a tekintetben, hogy két történész végre feldolgozta és papírra vetette a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemmé válásának történetét. Roppant értékes a mű azért is, mert a belső folyamatokat megélő, azokban mélyen érintett személyek láttatják az eseményeket; és kiemelten értékes azért, mert a »Zrínyin« történeteket a biztonságpolitikai és katonadiplomáciai események elemzésével és magyarázatával fűszerezve ábrázolják [...]”²⁴

M. Szabó Miklós a *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007 – Rektor a tűzvonalban* című könyvét 2014-ben ezekkel a gondolatokkal nyújtotta át a tisztelt olvasóknak:

„Bár továbbra is törekszem a történelmi becsület megkövetelte maximális objektivitásra, de kérem – adott esetben – emlékezzenek az alcím második felére is: »... szubjektív emlékek«. [...] Így talán sok egykori odaadó munkatársamnak is emléket tudok állítani, akik hatalmas személyes áldozatokat hozva teremtették meg, fejlesztették tovább a Nemzetvédelmi Egyetemet, míg néhányan tönkre nem tették, majd ismét mások fel nem számolták.”²⁵

A kötetet a szerző mindazoknak is ajánlotta: „akikkel felépítettük ezt a soha, sehol nem volt tanintézetet, s akiket évek múltán méltatlanul eltávolítottak onnan.”²⁶

Nyugállományba kerülését követően – életének ezen új szakaszában – M. Szabó Miklós folytatta a tudományos alapkutatásokat, amelyek eredményeit a katonai

²³ M. SZABÓ – OROSZI 2012: 281.

²⁴ RESPERGER 2013.

²⁵ SZABÓ 2014.

²⁶ SZABÓ 2014: 5–6.

főiskolák történetét bemutató kötetekben Fekete Istvánnal és Fekete Lászlóval tette közkinccsé. A Kossuth Lajos Katonai Főiskola majd 30 éves múltját vizsgálva és értékelve – mintegy a mű lezárásaként – állapította meg:

„A társadalom nem kis anyagi áldozata és az időnként háborús veszély a magyar haderőt története legkorszerűbb hadseregévé fejlesztette. [...] A fiatal tiszt generációk felkészítésében és a kiképzésében a Kossuth Lajos Katonai Főiskola játszotta a döntő szerepet. [...] A szolgálatba lépett tisztek egyre jobban megfeleltek az új követelményeknek, s egy részük – a természetes kiválasztódás következtében – folyamatosan vált a Magyar Néphadsereg, majd a Honvédség mind magasabb szintű vezetőjévé.”²⁷

A Fekete Istvánnal jegyzett újabb könyvvvel – *A katonai repülőszakember képzés Szolnokon. 1967–1996* – a szerzők mindazok előtt tisztelegtek, akik létrehozták és működtették a magyar tisztképzés e fontos intézményét. Harmadikként ebben az évben jelent meg a Fekete Lászlóval közösen írt, *A Katonai Műszaki Főiskola 1967–1999* közötti történetét ismertető kötet.²⁸

2019-ben M. Szabó Miklós a *Karikás Frigyes Katonai Kollégium története 1969–1991* című műve közreadásával annak az intézménynek állított emléket, amely, mint írja:

„A magyar hadtörténelem legkorszerűbb haditechnikájával felszerelt hadereje működtetése előfeltételeinek megteremtésében, biztosításában a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a három katonai főiskola mellett oroszlánrészt vállalt – egy speciális területen. [...] Minden olyat magára kellett vállalnia, ami a fent említett katonai felsőoktatási intézményeknek nem volt a rendeltetése, mint pl. a hazai egyetemeken és főiskolákon megszerezhető speciális képzettség; a külföldi katonai akadémiákon és főiskolákon a legkorszerűbb új eszközök, rakétatechnikák megismerése, üzemeltetésükre való magas szintű felkészülés; a legkorszerűbb katonaeorvosi jártasságok elsajátítása stb. feltételeinek, kereteinek a biztosítása.”²⁹

Napjainkig helytálló Ács Tibor hadtörténész 2009-es, *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969* című könyvet méltató írásában olvasható értékelése:

²⁷ M. SZABÓ 2017.

²⁸ FEKETE – M. SZABÓ 2017.

²⁹ M. SZABÓ 2019: 211–212.

„M. Szabó Miklós közel négy évtizedes kiemelkedő tudományos kutatói tevékenysége mindenekelőtt a második világháború hadügyi változásai, a magyar katonai részvétel, a magyarországi hadműveletek, a Magyar Királyi Honvéd Légierő története és háborús alkalmazása feltárásával, feldolgozásával vált elismertté tudományszakának, a hadtudomány, a hadtörténet mértékadó hazai és nemzetközi körei előtt. Tudósi hírnevéhez azonban jelentősen hozzájárult az a tény is, hogy a magyar katonai felsőoktatás történetének egyik legkiválóbb kutatója.”³⁰

Tudományos pályafutása során szerzőként 26 könyve és 15 könyvrészlete, három egyetemi tankönyve, több mint 93 tudományos folyóiratcikke, 12 konferenciaközlönye, ebből idegen nyelven itthon és külföldön (például angol, német, francia, spanyol, görög, szlovák, cseh nyelven) mindösszesen 17 közleménye jelent meg, továbbá 6 könyvet szerkesztett. Élete végéig tartó tudományos aktivitásának fontos jellemzője, hogy csak az elmúlt 5 évben szerzőként vagy társszerzőként 4 könyvét adták ki. Munkásságára, tudományos közleményeire közel 400 esetben hivatkoztak bel-, valamint 111-szer külföldön.³¹

M. Szabó Miklós akadémikus, tábornok, professzor, hadtörténész tragikus hirtelenséggel megszakadt élete, eredményekben és sikerekben gazdag munkássága néhány fontosabb eseményét, állomását felidéző írásomat egy 2017-ben megjelent munkájából átvett Antoine de Saint-Exupéry-idézetrel zárom: „Embernek lenni pontosan annyit jelent, mint felelősnek lenni, érezni, hogy a kővel, amelyet lehelyez, a világot építi tovább.”³²

³⁰ ÁCS 2009: 1424–1428.

³¹ MTA [é. n.].

³² FEKETE – M. SZABÓ 2017: 352–353.

Felhasznált irodalom

- ÁCS Tibor (2009): Katonai felsőoktatás a múlt század második felében. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969. *Magyar Tudomány*, 55(11), 1424–1428.
- FEKETE László – M. SZABÓ Miklós (2017): *A Katonai Műszaki Főiskola története 1967–1999*. Budapest: Zrínyi.
- HORVÁTH Miklós (2021): „Lehelyezett kö...” M. Szabó Miklós altábornagy, akadémikus életműve. *Hadtudomány*, 31(1), 108–120. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2021.31.1.108>
- KOLOZSVÁRI Sándor (2005): Recenzió helyett – M. Szabó Miklós – A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1956. (Zrínyi Kiadó, 2004.) *Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum*, 2005/4, 42–43.
- KOLOZSVÁRI Sándor (2007): Gondolatok M. Szabó Miklós „A Zrínyi Miklós Katonai története 1955–1960” című könyvéről. *Társadalom és Honvédelem*, 11(3–4), 213–218.
- M. SZABÓ Miklós (1982): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai és szervezeti fejlődése (1938–1944)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- M. SZABÓ Miklós (1986): Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében. *Magyar Szárnyak*, 1986/48.
- M. SZABÓ Miklós (1987): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (1999): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti – technikai – szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2002): Az MTA levelező tagjának bemutatkozó írása. *Magyar Tudomány*, (új folyam) 48(2), 212–213.
- M. SZABÓ Miklós (2004): *A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1956*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2007): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2008): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2010): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1970–1979*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2011): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1980–1989*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2017): *A Kossuth Lajos Katonai Főiskola történet (1967–1996)*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós (2019): *A Karikás Frigyes Katonai Kollégium története 1969–1991*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós – OROSZI Antal (2012): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996*. Budapest: Zrínyi.
- MTA [é. n.]: *Magyar Tudományos Művek Tára: M. Szabó Miklós*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. Online: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10000408>
- NAGYVÁRADAI Sándor – M. SZABÓ Miklós – WINKLER László (1986): *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest: Műszaki.
- RESPERGER István (2013): Szélgjegyzet a hatodik (1990–1996) könyvről. *Honvédségi Szemle*, 141(3), 63–64.
- SZABÓ József – M. SZABÓ Miklós (2008): *A magyar katonai repülés története 1938–2008*. Budapest: Zrínyi.
- SZABÓ Miklós (2008): *Politika, gazdaság és légi fegyverkezés Európában az 1920–30-as években*. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.
- SZABÓ Miklós (2014): *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007 – Rektor a tűzvonalban*. Budapest: Zrínyi.

Kiss György¹

Néhány gondolat az ígéretről – In memoriam M. Szabó Miklós

„A hadvezér: a bölcsesség, a megbízhatóság,
az emberség, a bátorság és a szigorúság.” (Szun-ce)

Az ígéret természetéről

Alapvető erkölcsi követelményeket rendkívül nehéz időtálló jogi formába önteni és azt a jog számára értelmezhető tartalommal megfogalmazni. A bizonytalansági tényezőkre hívja fel a figyelmet Havighurst az egyenlőség jogi meghatározásának elemzésénél.² Hasonló problémák merülnek fel az ígéret (*promise*, *das Versprechen*, *promesse*) tekintetében is. Mind az egyenlőség, mind az ígéret régmúltra visszanyúló erkölcsi kategória, zsinórmérték, vágy és követelmény is egyben. Abban a pillanatban azonban, amikor jogi elvként, sőt akár konkrét normaként akarjuk megformálni, olyan problémákkal szembesülünk, amelyeket az erkölcsiség szintjén játékos homály fed.

Mind az egyenlőség, mind az ígéret valamilyen erkölcsi magatartási norma sajátos kifejezője, amely a közösségtől és az egyéntől bizonyos köteleességek megtartását várja el. Az erkölcsi és a jogi kategóriák közötti különbség azonban éppen e köteleességek tartalmában és betartásuk vagy éppen megsértésük következményeiben rejlik. Ami az egyenlőséget illeti, ez a fogalom a jogban számos érdektől determinált, és így már pusztán megfogalmazása is a relativizálódás irányába sodorja. Havighurst kérdése támasztja alá ezt az állítást a legjobban: kinek az egyenlősége? Álláspontja szerint, ha a jog azt vállalja, hogy mindenkinek egyenlően biztosítja azokat az ellenszolgáltatásokat, jutalmakat (*rewards*), amelyeket az emberek annak a minőségnek, illetve tulajdonságnak az okán kapnak, amelyekkel egyesek rendelkeznek, mások nem: ez is egyfajta egyenlőség.

¹ Egyetemi tanár, vezető, NKE ÁNTK Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola; az MTA rendes tagja.

² HAVIGHURST 1961: 128–129.

nevezetesen az erők egyenlősége (*equality for the strong*). Ezzel szemben, ha a jog nivelláló befolyását érvényesíti, ha azt vállalja, hogy elejét veszi annak, hogy az erők rákényszerítsék akarataikat a gyengékre, ha elismerjük, hogy a tényleges egyenlőtlen-ségből fakadó hatalomnak korlátokat kell szabni, ez is egyfajta egyenlőség, nevezetesen a gyengék egyenlősége (*equality for the weak*).³ Az egyenlőség kategóriáját a jog területén két ellentétes érdek befolyásolja. A közjogi megközelítés elsősorban a nivelláló folyama-tokat erősíti, a magánjog pedig sokkal inkább az „erők egyenlősége” felé hajlik.

Ez utóbbi azért lényeges, mert a magánjog legfontosabb intézménye a szerződés, amelynek az egyik lényeges alkotóeleme az ígéret. Mint ahogyan a későbbiekben vizsgáljuk, a szerződés „a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozata, amelyből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követel-lésére”.⁴ Az ígéret azonban egyoldalú jognyilatkozat, amely az ígértetevő valamilyen elkötelezettségét jelenti a jövőre nézve egy másik személy érdekében.⁵ Ez az elköteleződés azonban csak első látásra tűnik magától értetődőnek. Mivel az ígéret más, illetve mások felé tett nyilatkozat, az ígértetevő elkötelezettségének az ígéret fogadója vagy fogadói számára is egyértelműnek kell lennie. Ennek a feltételnek az egyik része az ígértetevő oldalán jelentkezik. Az ígértetevő nyilatkozata ugyanis nem egyszerű közlés, hanem ki kell fejeznie szándékát az ígéret megtartására, másképpen fogalmazva meg kell győz-nie erről az ígéret fogadóját. Utóbbinak nem kell kételkednie abban, hogy az ígértetevő komolyan gondolja kijelentését.⁶ Ez egyben azt is jelenti, hogy az ígéretet fogadó (*hearer*) immár nem pusztán passzív részese a hallott nyilatkozatnak, hanem mintegy felkészült arra, hogy az ígéret elfogadását vagy elutasítását mérlegelje.⁷

Ezen a ponton indokolt az ígéretet mint erkölcsi kategóriát és mint a jog egyik intézményét differenciáltan kezelni. Ez a differenciálás azonban nem jelent abszolút

³ HAVIGHURST 1961: 129.

⁴ Lásd többek között a 2013. évi V. törvény (Polgári Törvénykönyv) 6:58. § (1) bekezdését vagy az amerikai *Restatement (Second) of Contracts* 1 §-át. (Utóbbi: „A contract is a promise or a set of promises for the breach of which the law gives a remedy, or the performance of which the law in some way recognizes as a duty.” – „A szerződés olyan ígéret vagy ígéretek összessége, amelyeknek a megszegése esetén a jog jogorvoslatot biztosít, vagy amelyeknek teljesítését a jog valamilyen módon kötelességként ismeri el.”)

⁵ HOGG 2011: 6. („A promise is a statement by which one person commits to some future beneficial performance [or the beneficial withholding of a performance] in favour of another person.” – „Az ígéret olyan nyilatkozat, amellyel egy személy egy másik személy javára valamilyen jövőbeli előnyös teljesítésre [vagy a teljesítés előnyös visszatartására] kötelezi magát.”)

⁶ Lásd erről HICKEY 1986.

⁷ HICKEY 1986: 69–70. Hickey érvelése lényeges az egyoldalú ígéret megítélése szempontjából, különös tekintettel például a díjkitűzésre vagy az egyéb, ún. adománytartalmú ígéretre. Lásd erről még METZGER–PHILLIPS 1990.

elhatárolást. Jól mutatja ezt a szerződés mint jogintézmény erkölcsi tartalmának az elemzésére vonatkozó vizsgálatok összessége. Charles Fried több munkájában elemzte a szerződések erkölcsi tartalmát.⁸ Álláspontja szerint az ígéret betartásának elve (*promise principle*) a szerződési jog erkölcsi bázisa, ugyanis csak ennek az elvnek az érvényesülése által alapíthatnak az emberek magukra nézve olyan kötelezettségeket, amelyek korábban nem léteztek. Számára meghatározó elem az ígéretben rejlő morális kötelezettség, illetve kötelezettségvállalás.⁹

Ami az ígéretet mint erkölcsi kategóriát illeti, az ígéret számos szempont szerint osztályozható. Az ígéret kifejezhet elköteleződést valamilyen vallás (isten), világnézet, politikai meggyőződés iránt. Ebben a körben az ígéret (*promise*) sok hasonlóságot mutat a fogadalommal, illetve az esküvel (*vow, oath*). Ez utóbbi kettő sem feltétlenül azonos, ugyanis míg a fogadalom általános ígéretet jelent valamilyen eszme iránt, az eskü ennél több, amennyiben személyes elkötelezettséget jelent, általában a jelenben, konkrét személy, intézmény vagy intézmény felé.¹⁰ Úgy tűnhet, hogy az ígéretnek ebben a közegben nincs vagy csupán gyenge kötőereje van. Ez azonban jelentős tévedés, ugyanis az ígéret, illetve az ígéretek rendszere a társadalmi lét szignifikáns kulturális és magatartásbeli kohéziós eleme.¹¹ Ebből a szempontból is lényeges Hogg megjegyzése, aki szerint abban a társadalomban, amelynek nincs koncepciója a jövőről, a jövőbeli események kiszámíthatóságáról, az emberi elkötelezettség észszerűségéről a jövőbeli cselekedeteket illetően, hiányozhat az ígéret pusztá fogalma is.¹²

Az ígéret társadalomra gyakorolt erkölcsi kötőereje a kezdetektől napjainkig kimutatható. Egyáltalán nem véletlen, hogy az egyes jogi rendszerek igyekeztek az ígéret erkölcsi tartalmát felhasználni, amelynek legfontosabb eleme az ígéretek betartásának érvényesítése volt. Így az ígéret morális kötőereje jogok és köteleességek formájában jelent meg, azzal a megváltozott tartalommal, hogy az ígéretnek jogi kötőereje lett. Az ígéret azonban mint jogi kategória számos új problémát vetett fel. Az ígéret ugyanis fontos intézménye lett mind a közjognak, mind a magánjognak. Ebben a tanulmányban nem foglalkozom az ígéretnek a közjogban betöltött szerepével és súlyával, néhány megjegyzés azonban indokolt. A közjogi jogviszonyokban az ígéret kötőereje jelentősen függ az erőviszonyoktól. Ezt fejti ki Pufendorf, aki szerint az erőviszonyok nagymértékű felborulása (állam/uralkodó *versus* állampolgár/

⁸ FRIED 1981; 2007; lásd még GRANT 1974: 7–10, 17–19, 64–68, 95–98.

⁹ FRIED 1981: 14–21.

¹⁰ HOGG 2011: 39; ATIYAH 1981: 54.

¹¹ HOGG 2011: 52–56.

¹² HOGG 2011: 52.

alattvaló) sokszor azt a benyomást támasztja alá, hogy az abszolút hatalom – alapvetően a mai értelemben vett közjogi hatalom – nincs kényszerítve arra, hogy egyértelmű, mintegy befejezett kötelezettségvállalást tegyen.¹³

Az ígéret a magánjogban – közelebbről a szerződéses viszonyokban – alapvetően az ügyleti biztonságot szolgálja. Az ígéretnek ez az első látásra egyértelmű rendeltetése azonban éppen a szerződéshez mint kétoldalú jogügyletnek való viszonyában okozott értelmezési nehézségeket. A kérdés az, hogy önmagában az ígéretnek mint egyoldalú jognyilatkozatnak vagy a szerződésnek mint kétoldalú jognyilatkozatnak van-e kötőereje. A *common law* rendszerében a szerződés fogalmának meghatározása tekintetében két egymással versengő nézet érvényesült. Az egyik szerint a szerződés olyan ígéret vagy ígéretek összessége, amelyet a jog érvényesíteni fog.¹⁴ A másik álláspont értelmében a szerződés olyan megállapodást jelent, amely kötelezettségeket keletkeztet, amelyeket a jog eszközeivel lehet érvényesíteni.¹⁵ Ez utóbbi azt jelenti, hogy az ígéret főszabályként önmagában nem kötelező, kivéve, ha azt okiratba foglalták, vagy alátámasztja valamilyen ellenszolgáltatás.¹⁶ Az angol szerződési jogban a szerződésnek az ígéret oldaláról történő megközelítése mellett az szól, hogy gyökerei mélyebbre nyúlnak, a megállapodáson alapuló teória elsősorban kontinentális (francia) hatásra került előtérbe, továbbá a nem ingyenes ígéret egyes elemeinek kikényszeríthetősége annak a gyakorlati követelménynek felelt meg, hogy az ígéret fogadója általi valamiféle elfogadás esetén ezt az alkut könnyebben lehessen érvényesíteni, mint egy megállapodást.¹⁷ A *promise versus contract* vita korántsem mellékes a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony esetében, amelyet a felek alá-fölé rendeltsége jellemez. Ebből adódóan – eltérően más kötelektől – a munkáltató egyoldalú jognyilatkozatainak különös jelentősége van. Ebből következően a munkajogviszony stabilitása nagymértékben függ attól, hogy az ígéret morális erején túl jogi eszközökkel kikényszeríthető-e, akár úgy is, hogy a munkaszerződés ún. *implied terms* egyik eleme csupán.

A kontinentális európai megközelítés napjainkra némileg eltér a *common law* megoldásától, azonban gyökerei közel azonosak voltak. Így többek között Grotius szerződésstanának az ígéret központi eleme,¹⁸ így Hogg joggal állapítja meg, hogy ő volt talán az utolsó, aki az ígéretnek ekkora jelentőséget tulajdonított. Később

¹³ PUFENDORF 1931: XII. 6. 84.

¹⁴ BEALE 2012: 1–16.

¹⁵ PEEL 2011: 1.

¹⁶ PEEL 2011: 3–6.

¹⁷ BEALE 2012: 1–17.

¹⁸ GROTIUS 1999: II. könyv, XI–XIII. fejezet.

Pothier a szerződés fogalmát a következőképpen határozta meg: a szerződés olyan megállapodás, amelyben két fél kölcsönösen ígéretet tesz egymásnak, vagy az egyik fél egyoldalúan ígéretet tesz a másiknak, valaminek az adására vagy tevésére vagy valamitől való tartózkodásra.¹⁹ Ebben a rendszerben az ígéret és a kötelezettség kifejezés jelentése az, hogy valaki az ígérettel kifejezi szándékát a kötelezettségvállalásra, és egyúttal jogot ad a másiknak arra, hogy érvényesítse követelését a kötelezettség teljesítésére. Tehát az ígéretet beemeli a szerződés elemei közé, ami szintén jelentős a munkaszerződés minősítése szempontjából. A német jogban az ígéret és a szerződés kapcsolata a polgári törvénykönyv (Bürgerliches Gesetzbuch, a továbbiakban: BGB) megalkotása előtti időszakra tehető. A pandektatudomány ugyan az ígéret intézményét háttérbe szorította, de a BGB előkészítő szakaszában Kübel – aki a törvény-előkészítő bizottság tagja volt – a már uralkodónak tekinthető álláspont-hoz képest merőben új javaslatot fogalmazott meg.²⁰ Javaslatáértelmében az ígéret kötelező erejéhez, amely arra irányul, hogy az ígértetevő valaki más részére teljesít, nem szükséges annak a személynek az elfogadása, akinek a részére a teljesítést ígérték. Kübel javaslatát az ügyleti forgalom és a jogélet szükségletével indokolta. Továbbá sajátos logikával utalt az ígértetevő akaratszabadságára. Érvelése szerint, amennyiben az ígéret tevőjét nem kötné saját nyilatkozata, igen nehéz lenne megindokolni, hogy miért egy másik személy – szintén akaratszabadságán alapuló – döntése tenné ezt kötelezővé. A bizottság hosszas vita után végül nem támogatta javaslatát. Ez hosszú időre meghatározta a német jog hozzáállását az egyoldalú ígéret kötőerejéhez. Összefoglalásképpen elmondható, hogy az ígérethez való kötöttség elve sokkal több bizonytalansággal jár, és egyre több problémát indukál, mint a szerződéses elvre alapozott megoldás. Kétségtelen azonban, hogy az ígéret intézménye nem tűnt el, és a következő pontban ezt éppen a munkaszerződés intézményén keresztül, a munkajogviszony stabilitásának vizsgálatánál mutatom be.

Az ígéret jelenléte és kötőereje a munkaszerződésben

A munkajogviszony tartalma mind összetevőit, mind karakterét tekintve összetett. A tartalmát alakító elemek közül a munkaszerződés csak egy, ezen kívül további elemként számos kógens normát találunk. Így a munkaszerződés és a munkajogviszony tartalma nem azonos. Az előbbi csak a felek megállapodását

¹⁹ POTHIER 1764: 4.

²⁰ SCHUBERT 1980–1986 [1877]: 1171.

tartalmazza, az utóbbi az említett kógens normákat, valamint gyakran egy sajátosan normatív szerződéses elemet, a kollektív szerződést.

A munkaszerződés viszonylag egyszerű megállapodás, általában a munkafeladatokat (munkakör) és a munkabért (rendszerint alapbér) tartalmazza csupán. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkaszerződés tartalma ennél összetettebb, és ez a leírtakon kívül összefüggésben van a jogviszony karakterével. A munkajogviszonyban az egyéni munkavállaló alárendeltsége a munkajog premisszája.²¹ Ez közelebbről azt jelenti, hogy a munkavállaló a munkáltató utasítása szerint köteles munkáját végezni. Nem térünk ki az alárendeltség természetére, az viszont lényeges kérdés, hogy meddig terjed a munkáltató jogköre, az irányítási jog (*Direktionsrecht, managerial prerogative*). Az általánosnak tekinthető vélemény szerint a munkáltató hatalmának maga a szerződés szab korlátot. Valójában a szerződés ebben a tekintetben nem sok eligazítást ad. Lényegesek viszont a szerződésben benne rejlő, illetve benne foglalható feltételek, a már említett *implied terms*. Ezek a feltételek ugyanis (szerződéses) felhatalmazást adnak a munkáltatónak arra, hogy a munkajogviszony tartalmát egyoldalúan alakíthassa a szerződés kifejezett tartalmának módosítása nélkül is. A benne foglalt feltételeknek azonban nemcsak a munkajogviszony konkrét tartalma, hanem annak stabilitása, jelen és jövőbeli kontinuitása tekintetében is jelentősége van.

Mielőtt azonban ezt a tételt tárgyalnánk, választ kell adni arra a kérdésre, hogy valójában mit is jelent az *implied term*. Ennek a komplex problémának ebben a tanulmányban csupán a legfontosabb elemeit tekintjük át. Az *implied terms* az egyes jogrendszerekben különböző módon épül be a jogviszonyokba, értve ezalatt a klasszikus magánjogi köteleket és a munkajogviszonyt is. Az angol szerződési jogban eredetét és elterjedését valószínűleg annak köszönhetette, hogy a jogászoknak volt olyan törekvésük, hogy az adott esetet egy más esetben már elfogadott, illetve megítélt kötelezettségvállalás alá vonják. Ennek a gyakoriságával, elterjedésével kialakultak azok a szerződéses feltételek, amelyeket meghatározott esettípus vonatkozásában alkalmazhatónak tekintettek.²² Ezek a feltételek származhatnak jogszabályok diszpozitív rendelkezéseiből (*default rules*), tényekből, valamint kereskedelmi gyakorlatból, szokásból.²³ Ahhoz, hogy ezeket alkalmazni lehessen, adott szerződéses tényállás kell, amelybe az egyik fél valamilyen feltételt beletartozónak vél, vagy éppen nem, és a bíróság feladata annak eldöntése, hogy a valamely fél által hivatkozott feltétel vagy éppen annak hiánya *implied term*, vagy sem. A részletek

²¹ RICHARDI 1968: 1.

²² AUSTIN-BAKER 2011: 51–52.

²³ AUSTIN-BAKER 2011: 5.

mellőzésével megállapítható, hogy a bíró általában azt vizsgálja, hogy a felek akkor is megkötötték volna-e a szerződést, ha a benne foglalt feltételek *express termsként* jelennek meg. Továbbá a szerződés tartalma bizonytalanságának esetén a lehetséges alkalmazható diszpozitív jogszabályok (*default rules*) értelmezése alapján minősíti a benne foglalt feltételek meglétét vagy hiányát. A francia jog – különösen a munkajog – bizonyos klauzulákat állít fel, és alkalmaz benne foglalt elemként. Ennek célja az, hogy egyértelművé tegye a szerződés kétes elemeit, és adott esetben pótolja azokat a hiányzó elemeket, amelyeket a felek kihagytak a szerződésből, de az ún. észszerűségi teszt alapján benne kellene lenniük.²⁴ A német munkajogban kiemelt jelentősége van a munkajogviszony dogmatikai elemzésének, amelyben örök téma a munkáltató irányítási joga, hatalma és a munkaszerződés közötti ellentmondás, illetve összefüggés vizsgálata.²⁵ A benne foglalt feltételek elsősorban a munkáltató egyoldalú alakítási joga szempontjából érdemelnek figyelmet. Alapvető kérdés, hogy megalapozható-e a munkáltató alakítási joga az íratlan jogi normák által?²⁶ Az irodalomban korábban is, de napjainkban is egyre erősebben jelen volt és van az a nézet, hogy a munkáltató ezt a felhatalmazást a szerződésben kapja meg.²⁷

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a benne foglalt feltételek és a munkaszerződés *incomplete contract* jellege egymást feltételezi. Ehhez jön a munkajogviszonynak – az alá-fölé rendeltség mellett – még egy ismérve: nevezetesen a munkajogviszony ún. tartós kötelmi viszony (*Dauerschuldverhältnis, long-term relationship*). Ez a jellegzetesség a tömegtermelés adott technológiai szintjén jelent meg. A munkajogviszony viszonylagos stabilitásához és folyamatosságához a munkáltatónak gazdasági, üzleti, a munkavállalónak pedig egzisztenciális, szociális érdeke fűződött.

Megjegyzendő azonban, hogy nem csupán a munkajogviszony, hanem más magánjogviszonyok is minősíthetők tartamjogviszonynak. Ilyenek lehetnek például a bérleti, a társasági jogviszonyok stb. Mi a különbség a munkajogviszony és a többi tartós jogviszony között? Ezen a ponton van jelentősége az ígéretnek. Már több mint egy évszázada állapította meg Gierke, hogy az egyes tartós jogviszonyoknak eltérő funkciójuk van a kötelmek rendszerében. Ez a különbség jól kimutatható az áruforgalmi jogügyleteknél, de különös jelentősége van azoknál a kötelmeknél, amelyek az alanyok személyét, személyiségét érintik

²⁴ ANTONMATTEI 2005.

²⁵ GAST 1978: 343.

²⁶ Ez a kérdés még ma is aktuális, annak ellenére, hogy a BGB 611a § ma már rendelkezik a munkáltató irányítási jogáról.

²⁷ BIRK 1973; MENTZEL 2003.

(*personenrechtliches Dauerschuldverhältnis*). Ezek között említi a szolgálati szerződést és a társasági szerződést, illetve jogviszonyt. Kiemeli, hogy a személyes teljesítés, hozzájárulás a kötelelem céljának megvalósításához mindkét esetben személyi-közösségi elemet visz a kötelembé. Ezáltal egyik kötelelem sem jellemezhető csupán az árucserével, hanem „*sie sind Geschäfte der sozialen Organisation*”.²⁸ Gierke kimerítő elemzése sok kérdést vet fel. Különösen a szolgálati szerződés és a társasági szerződés összehasonlításával kapcsolatban ismét felmerül, hogy a szolgálati szerződés esetében milyen folyamatos kötelesség terheli a szolgálatot fogadó felet. Nevezetesen, a munkaszerződés esetében milyen folyamatos kötelessége van a munkáltatónak az ellenérték megfizetésén túl? Másképpen fogalmazva mit tartalmaz a szolgálati szerződésben, illetve a munkaszerződésben kifejezett vagy benne rejlő ígéret mint *implied term*? Sőt: létezik-e egyáltalán ilyen ígéret?

A válasz a munkajogviszony tartalmának szerkezetében rejlik. Ha a teljesítés oldaláról közelítünk a munkajogviszony tartalmához, kimutatható, hogy a munkavállaló teljesítési kötelessége nem átmeneti, illetve nem konkrét időponthoz köthető, hanem visszatérően folyamatos.²⁹ Nikisch ezt a helyzetet teljesítési állapotnak nevezi, amely a munkavállaló számára a munkajogviszony keletkezésétől annak végéig tart. A tartamjelleg a munkajogviszony esetében azért is különös, mert a munkajogviszony zömében határozatlan időtartamra létesül. Hangsúlyozza, hogy a munkavállaló a munkáltató üzeméhez vagy háztartásához tartozik, ami fokozza a jelentőségét ennek a teljesítési állapotnak. Ebben a megközelítésben tartamjogviszonynak minősül a határozott időtartamra létesített munkajogviszony is. Nikisch mintegy 70 évvel ezelőtti megállapításai mai is helytállóak, annak ellenére, hogy az említett ún. beiktatási elmélet (*Eingliederungstheorie*) ma már elsősorban a másik fél üzleti érdekkörébe való beillesztődést jelenti. Lényeges továbbá, hogy a határozott időtartamra megkötött munkaszerződések kötelezettségei alól napjainkban az ún. *spotszerződésekkel* próbálnak kibújni, mondván, azok nem minősülnek munkaszerződésnek.

Az angol munkajog megközelítése látszólag más, de tartalmában hasonlít az előbbihez. Korábban a munkaszerződést alapvetően cseretípusú szerződésként értékelték, amelyben a munkavállalót a szerződésben meghatározott munka végzésének, a munkáltatót pedig a munka ellenértéke megfizetésének kötelessége terhelte. Ez a képlet változott meg a *mutuality of obligations test* bevezetése által.³⁰ Ennek lényege a jogok és kötelességek kölcsönösségének kiemelése, amely minden bilaterális

²⁸ („Ezek a társadalmi szerveződések ügyletei.”) GIERKE 1914: 409.

²⁹ NIKISCH 1955: 144.

³⁰ DEAKIN–MORRIS 2005: 164–168.

kötelemnek a legfontosabb eleme. Az alapvető kérdés abban rejlik, hogy milyen tartalmú a kölcsönösség, mire terjed ki, különösen a munkáltató tekintetében. Másképpen fogalmazva a munkaszerződésben benne rejlik-e a munkajogviszony fenntartásának ígérete?³¹ A kérdés megválaszolásához Freedland elméletére kell hivatkoznom. Állítása értelmében a munkaszerződés nem csupán csereszerződés, több annál, ugyanis a szerződésnek a felek érdekeit nem egyetlen „csere”, hanem cserék sorozata során kell érvényesítenie és védenie.³² Ebből következően a munkaszerződésnek kétrétegű struktúrája van. Az első réteg (szint) a munka és az ellenérték cseréje. A második szint a kölcsönös köteleességek cseréje a jövőbeli teljesítésre. Azaz, „the promises to employ and be employed”.³³ Freedland hangsúlyozza, hogy ez a kölcsönös ígéret vonatkozhat akár rövid tartamra is, de nem a kölcsönös teljesítés tartama a lényeg, hanem az, hogy ez biztosítja a munkajogviszony stabilitását.³⁴ Ez a kölcsönös ígéret a munkajogviszony lényeges, mintegy megkülönböztető ismérve a többi *long-term* kötelemhez képest.

Az ígéret mint stabilitási tényező

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az ígéret mind morális, mind jogi értelmezésében stabilitási, biztonsági tényezőnek számított. Ez a stabilitás technológiájában, kultúrájában és értékeiben gyorsabban változó társadalomban könnyen háttérbe szorulhat. Az alkalmazkodóképesség, a rugalmasság valóban megkövetelheti a korábbtól eltérő magatartást, illetve attitűdöket. Az ígéret fogalma azonban nem változott. Az ígéret nem más, mint olyan nyilatkozat, amellyel egy személy egy másik személy javára valamilyen jövőbeli előnyös teljesítésre (vagy a teljesítés előnyös visszatartására) kötelezi magát.³⁵ Ennek a fogalomnak minden eleme lényeges. A legfontosabb azonban az ígéret teljesíthetősége, amely azt jelenti, hogy ez nem csupán az ígértező szubjektív elhatározásán múlik, hanem az ígéretnek objektíve teljesíthetőnek kell lennie. Ez azért lényeges, mert minden ígéret bizalmat kelt

³¹ DEAKIN–MORRIS 2005: 111. („With reference to the employment contract, »mutuality of obligations« has a specific meaning which refers to the presence of mutual commitments to maintain the employment relationship in being over a period of time.” – „A munkaszerződés tekintetében a »kölcsönös kötelezettségeknek« sajátos jelentése van, amely – bizonyos ideig – a munkaviszony fennmaradására vonatkozó kölcsönös kötelezettségvállalások meglétére utal.”)

³² FREEDLAND 1976: 20.

³³ („[...] ígéret, hogy foglalkoztatnak és foglalkoztatva leszek.”) FREEDLAND 1976: 20.

³⁴ FREEDLAND 1976: 20.

³⁵ HOGG 2011: 6.

az ígélet fogadójában arra vonatkozóan, hogy az ígértetevő teljesíti az ígéletében foglaltakat. Ezt a követelményt fejezi ki a *reliance theory*. A *reliance* – mint bizalom valakiben, illetve valamiben – nem csupán a szerződési jog egyik meghatározó elve, hanem a társadalom kötőereje is lehet. Jól szemlélteti ezt Fuller megállapítása, aki szerint a társadalom tagjai közötti egyre növekvő kölcsönös függőség mellett éppen a bizalomnak mint a felelősség alapjának van rendkívül nagy szerepe.

Ez a bizalom a jövőre, a jövő stabilitására vonatkozik. Kiemelendő továbbá, hogy ennek a bizalomnak kölcsönösnek kell lennie. Az ígélet fogadójának elvárása mellett az ígértetevő is elvárhatja, hogy a másik fél az ígélet által indukált magatartást tanúsítsa. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ígélet felelősség is. A jogban ez különböző módon alakul, függően az ígélet tartalmától, attól, hogy a teljesítés a másik fél elfogadásától függ, vagy sem stb. E munkában a részletek elhagyásával csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az ígélet egy olyan társadalomban, amely évszázadokon keresztül csak nagyon lassan változott, a közösség stabilizációs pontja volt, nevezetesen az ígélet elköteleződésként történő értelmezése eredményeképpen. Ez a tartalom – mint érték – napjainkban is jelen van, még akkor is, ha erről gyakran nem vagyunk hajlandók tudomást venni.

Felhasznált irodalom

- ANTONMATTEI, Paul-Henri (2005): *Les clauses du contrat de travail*. Paris: Éd. Liaisons, Rueil-Malmaison.
- ATIYAH, Patrick Selim (1981): *Promises, Morals and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- AUSTIN-BAKER, Richard (2011): *Implied Terms in English Contract Law*. Cheltenham: Edward Elgar. Online: <https://doi.org/10.4337/9781849808545>
- BEALE, Hugh szerk. (2012): *Chitty on Contracts I. General Principles*. London: Thomas Reuters.
- BIRK, Rolf (1973): *Die arbeitsrechtliche Leitungsmacht*. Köln: Carl Heymanns.
- DEAKIN, Simon – Gillian S. MORRIS (2005): *Labour Law*. Oxford: Hart.
- FREEDLAND, Mark (1976): *The Contract of Employment*. Oxford: Clarendon.
- FRIED, Charles (1981): *Contract as Promise*. Cambridge, MA – London: Harvard University Press.
- FRIED, Charles (2007): The Convergence of Contract and Promise. *Harvard Law Review Forum*, 120(1), 1–9. Online: <https://cdn.harvardlawreview.org/wp-content/uploads/pdfs/cfried.pdf>
- GAST, Wolfgang (1978): *Arbeitsvertrag und Direktion*. Berlin: Duncker & Humblot. Online: <https://doi.org/10.3790/978-3-428-44207-2>
- GIERKE, Otto von (1914): Dauernde Schuldverhältnisse. In Otto VON GIERKE – Otto FISCHER: *Jeheirings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts*. Jena: Gustav Fischer.
- GRANT, Gilmore (1974): *The Death of Contract*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
- GROTIUS, Hugo (1999): *A háború és a béke jogáról*. Ford. Haraszti György, Brósz Róbert, Diódsi György, Muraközi Gyula. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor.

- HAVIGHURST, Harold (1961): *The Nature of Private Contract*. Evanston, IL: Northwestern University School of Law.
- HICKEY, Raymund (1986): Promise is a Promise. On Speech Acts of Commitment in English. *Studia Anglica Posnaniensia*, 18, 69–80. Online: <http://hdl.handle.net/10593/17859>
- HOGG, Martin (2011): *Promises and Contract Law. Comparative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511895050>
- MENTZEL, Thomas (2003): *Die Änderung von Arbeitsbedingungen kraft Direktionsrecht oder im Wege vorab konsentierter Änderungsverträge – Zur Frage der Anerkennung und Kontrolle eines „erweiterten“ Weisungsrechts*. Hamburg: Kovač.
- METZGER, Michael B. – Michael B. PHILLIPS (1990): Promissory Estoppel an Reliance on Illusory Promises. *SMU Law Journal*, 44(2), 841–903. Online: https://scholar.smu.edu/smulr/vol44/iss2/4?utm_source=scholar.smu.edu%2Fsmulr%2Fvol44%2Fiss2%2F4&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
- NIKISCH, Arthur (1955): *Arbeitsrecht*. I. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- PEEL, Edwin (2011): *The Law of Contract*. London: Sweet & Maxwell.
- POTHIER, Robert Joseph (1764): *Traité des obligations*. Paris: Chez Débure l’aîné, Quai des Augustins à l’Image S. Paul.
- PUFENDORF, Samuel von (1931): *Elementorum jurisprudentiae universalis (Element of Universal Jurisprudence)*. Oxford: Clarendon.
- RICHARDI, Reinhard (1968): *Kollektivgewalt und Individualwille bei der Gestaltung des Arbeitsverhältnisses*. München: C. H. Beck.
- SCHUBERT, Werner szerk. (1980–1986) [1877]: *Die Vorlagen der Redaktoren für die erste Kommission zur Ausarbeitung der Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches. Recht der Schuldverhältnisse*. III. kötet. Berlin – New York: W. de Gruyter.

Korinek László¹

A katonai erőszakról

Szabó Miklós altábornagy úrral egyszer arról beszélgettünk, hogy viktimológusként nekem úgy tűnik, a katona nem csupán ellenfeleinek válik áldozatává, de tán gyakrabban saját politikusainak. Most – 2022. február 24-e után –, amikor a konfliktusmegoldásban 200 évet repültünk vissza, ezt még inkább így gondolom. Talán Miklós sem változtatott volna a véleményén... Sőt!

Erőszak, agresszió

E tanulmány megírásának különös – és sajnálatos – aktualitást ad (2022. június) a közvetlen környezetünkben zajló orosz–ukrán háború. A tragikus és jogellenes oroszországi agresszió következtében kialakult összecsapás magával hozta a nemzetközi jog által meghaladni és leküzdeni kívánt borzalmakat. A tudomány nem teheti meg, hogy hallgat róluk, és főleg azt, hogy nem keresi a hasonló helyzetek kialakulásának a megelőzését, megakadályozását szolgáló hatékony eszközöket.

Aligha vitatható, hogy az erőszak és annak kiváltója, az agresszió az emberi természetből fakad úgy, hogy az állatvilágból kiemelkedve hoztuk magunkkal az alkalmazására irányuló hajlamot. Ez a tudományban általánosan elfogadott megállapítás.²

Az sem szorul bővebb kifejtésre, hogy örökölt ösztöneinket, hajlamainkat a civilizált társadalmak kontroll alatt tartják, aminek az interiorizált formája az önkontroll. Az erőszak és az agresszió egyébként nem minden körülmények között tilalmazott. Az ökölvívás például hivatalosan elfogadott sportág, de valójában mások fizikai bántalmazását jelenti, persze kölcsönösen és szigorú szabályok

¹ Professor emeritus, PTE ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; tudományos tanácsadó, Országos Kriminológiai Intézet; tudományos tanácsadó, Legfőbb Ügyészség; az MTA rendes tagja.

² Bővebben lásd például CSÁNYI 2003: 171–172; FROMM 1973.

között. A másokat támadó magatartás itt és másutt (például a háborúban) is elismerést eredményezhet, dicsőséget hozhat annak tanúsítójára.

Már a mondottakból is következik, hogy az erőszakot, annak szerepét, pozitív vagy negatív értékét történeti alakulásában, a különböző társadalmi viszonyok keretében tudjuk megítélni. Nagyon fontos, hogy az emberré válás folyamatában a közösségek túlélése érdekében vissza kellett szorítani a csoporton belüli támadó magatartásokat. Ezzel egyidejűleg megnőtt a másokkal szembeni küzdelem jelentősége.³

Az agresszió és az erőszak értékének relativitásáról mondottak nem akadályozhatják meg, a politikai tervezés pedig egyenesen megköveteli az általános viszonyulás rögzítését. Ez a demokratikus, a törvények uralmára épülő rendszerekben nem lehet más, mint a fizikai kényszer lehető legszűkebb körre szorítására irányuló törekvés. A magyar Alaptörvényben is elsődleges állami kötelességként rögzítette a jogalkotó az emberi jogok tiszteletben tartásának követelményét (*I. cikk [1]* bekezdés), márpedig az erőszak elszenvedése sérti az ember szabadságát, adott esetben még a méltóságát is. Az *O* cikk szerint mindenki felelős önmagáért. Ez is nyilvánvalóan feltételezi az erőszaktól és kényszerszertől mentes döntési és cselekvési lehetőséget. Mindez összhangban áll Norbert Elias tételeivel. Ezek lényege témánk szempontjából, hogy a civilizációs folyamat előrehaladtával az erőszak visszaszorul a társadalmi kapcsolatokon belül. Ennek fontos lépcsőfoka az alkalmazás monopóliumának kialakulása. Ez azt jelenti, hogy a fizikai támadások lehetősége továbbra is fennmarad, azonban az leválk a közvetlen emberi kapcsolatok rendszeréről. A szigorúan szabályozott katonai és más tevékenység kiszámíthatóvá teszi az erő konfliktuskezelő szerepének érvényesülését. Ebben az értelemben a modern, professzionálisan irányított katonai szervezetek megjelenése a civilizációs folyamat fontos részét képezi.⁴

Ezt a felfogást tükrözte a nemzetiszocialista bűnöket tárgyaló nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt tartott vádbeszéd is. Robert H. Jackson amerikai főügyész szerint:

„Az igazi sértett fél ebben a perben a civilizáció. [...] A civilizáció hivatkozik most az agresszió és az általam felsorolt bűncselekmények szörnyű következményeire, a hatalmas fáradtságra, az erőforrások kimerülésére, mindannak a lerombolására, ami szép vagy hasznos volt a földkerekség nagyobb részén, hivatkozik továbbá a pusztító erők jövőbeni még nagyobb [...] lehetőségeire.”⁵

³ CSÁNYI 1999.

⁴ ELIAS 1987.

⁵ Robert H. Jackson nürnbergi vádbeszéde... 1955.

A Jackson által képviselt nézet szerint tehát önmagában a monopolizált erőszak, de még a háború is elfogadható, ha megfelelő keretek közé szorítják. Ellenkező esetben, ha például általánossá válik a militarista szellem, akkor az romboló hatással lehet alkalmazójára is, nem csupán a katonailag kezelhető viszonyok közepette.⁶

Mindezzel szemben a radikális pacifista megközelítések számára elfogadhatatlan a korlátozott, monopolizált erőszak legitimálása. Az érvek egy része gyakorlati, tapasztalati. Kiemelendő a konfliktus szükségszerű kiterjedése a propagandára, a gazdaságra és más szférákra. Amellett a konfliktus két hatalom között tartása sem lehetséges, az szükségképpen kihatással van más államok, sőt: más társadalmak viszonyaira is.

Hangsúlyozni kell, hogy a hadseregek szerepe távolról sem korlátozódik a háborúk megvívására. A társadalmon belül pusztá létezésük, meghatározott esetekben pedig az akár hatalomátvételig is elmenő aktív szerepük nem hagyható figyelmen kívül. Így tehát rájuk is vonatkozik az a – vitatható – megállapítás, amely szerint: „Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét.”⁷ Ezzel az értékeléssel nem lehet egyetérteni. Az együttélés szabályait nem a közhatalom hozza létre. A társadalom rendje az emberek által elfogadott és megszokott együttélés. Még a normák kikényszerítése sem korlátozódik az említett szervezetekre. Az erkölcs, az illem, a közvélemény hatása inkább befolyásolja az emberek magatartását, mint az erőszak vagy annak kilátásba helyezése. Ha ezen utóbbi eszközök túlsúlyossá válnak, akkor a diktatúra, sőt a totális hatalom felé mozdul el az emberek irányítása.⁸ Ugyanez értelemszerűen igaz a nemzetek és államok közötti együttélésre is.

Változások a katonai erőszak szerepében

A hadseregek számára mindig kiemelkedően fontos volt a technikai ellátottság, mindenekelőtt a rendelkezésre álló fegyverek minősége. A kődobálástól a mai tömegpusztító eszközökig hatalmas fejlődésen ment át az arzenál. Ez nem hagyható figyelmen kívül a katonai erőszak társadalmi szerepének vizsgálata során, azonban jelen tanulmány inkább a hatalmi-politikai összefüggésekre fókuszál.

Elmondható, hogy a honvédelem a történelem folyamán hagyományosan közösségi funkció volt. Az emberek a szükséghez és persze a politikai akarathoz

⁶ TOYNBEE 1965: 402.

⁷ FARKAS 2016: 3.

⁸ ARENDT 1992.

képest alakultak át harccossá, majd tértek vissza békeidőben rendes foglalkozásuk gyakorlásához, életvitelük folytatásához. Emellett viszonylag korán megjelentek a professzionális alakulatok, a zsoldoshadseregek is. A polgári forradalmakat követően a modern állam kialakulása és fejlődése hozta magával a védelmet (és/vagy támadást) szolgáló szervezetek markánsabb elkülönülését annak ellenére, hogy az általános hadkötelezettség fennmaradt. Tekintettel arra, hogy a demokratikus működés követelményei katonai viszonyok között nem, vagy legalábbis csökkentett módon érvényesíthetők, logikusan a militáris és a civil tevékenység éles elválasztása vált alkotmányos normává. A haderő célja az ellenség megsemmisítése, de legalábbis harcképtelenné tétele. Ez nyilvánvalóan nem lehet törekvés az állam saját polgárai-val szemben. Így a katonák távoltage a mindennapi élet viszonyaitól meghatározó követelménnyé vált. Az Egyesült Államok alkotmányának 1791-es (III.) kiegészítése például nyilvánvalóan ennek jegyében mondta ki, hogy béke idején csak a ház tulajdonosának a hozzájárulásával, háború esetén pedig a törvényben meghatározott módon lehet katonát magánszemélyekhez beszállásolni. Általánosabban fogalmazta meg a katonának a civil élettől való távoltage iránti elvárást az USA *Posse Comitatus Act* (1878) néven elfogadott törvénye. A *Posse Comitatus* hagyományosan a rendfenntartáshoz és a bűnüldözéshez kapcsolódó civil hozzájárulás volt (például a marhatolvajok üldözése a sebtében összehívott polgári csapatok által), ebből kellett kirekeszteni a hadsereget és annak tagjait.⁹ Hasonló korlátozások érvényesültek a törvények uralmára épülő más hatalmi rendszerekben is. Magyarországon az 1989. évi XXXI. törvény (alkotmánymódosítás) iktatta a legmagasabb szintű jogszabályba, hogy a Magyar Honvédséget szigorúan korlátozott körben, szükségállapot esetén, végső megoldásként lehet bevetni a közbiztonság védelmére.

Ez a szigorú szétválasztás azt is magával hozta, hogy a katonák alapjogai szűkebbre voltak szabva a polgári szabadsághoz képest. Olyannyira, hogy a magyar Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozhatatlanságának rögzítése mellett is kimondta, hogy a fegyvereseknél akár az önfeláldozás lehetőségének törvénybe iktatása is elfogadható.¹⁰

A külső funkciók módosulása

A háborús (védelmi vagy támadó) feladatok mellett az ENSZ megalakulásától kezdve, de különösen a hidegháborús korszak lezárásával a 20. század utolsó

⁹ MATTHEWS 1959.

¹⁰ 8/2004 (III. 25.) AB határozat.

harmadában felerősödött az igény egyes helyzetek, problémák katonai eszközökkel megerősített kezelésére. A béketeremtés, békefenntartás és békeépítés jellemzője, hogy nem az ellenség megsemmisítésére vagy harcképtelenné tételére irányul, ezért az erőszak inkább végső eszközként van jelen a gyakran nem is egyetlen állam által küldött csapatok tevékenységében.¹¹ A hagyományos működés háttérbe szorulása mellett megjelennek olyan igények, amelyek ahhoz kapcsolódnak, hogy a tipikusan kaotikus helyzetekben az emberek érdekében olyan feladatok ellátására van szükség, amelyek normál körülmények között az állam szerveire hárulnak. Ilyen lehet fontos logisztikai szükségletek kielégítése, de fontos közigazgatási feladatok ellátása is.

Általánosságban is meg lehet fogalmazni: a katonaság új feladata a nemzetközi viszonyokban nem egy meghatározott cél erőszakos eszközökkel való elérése, hanem éppen az erőszaknak mint eszköznek a lehető legteljesebb kiküszöbölése. Hogy mégis fegyveresek teljesítik a missziókat, annak az a magyarázata, hogy a gyakran szervezeten megnyilvánuló agresszív tevékenységgel szemben szükség van a hatékony önvédelemre.¹²

Mindez némileg ellentmond annak, hogy a nemzeti kiképzésben még mindig dominál a háborús küzdelemre és a hagyományos hadviselésre történő felkészítés.¹³

A békeműveletek során kifejtett legfontosabb tevékenység határozottan rendszeti jellegű. Ezért alkalmazzák előszeretettel a csendőrségeket a feladat ellátására.¹⁴

A katonai erőszak terjedése, rendőrség és katonaság

A modern állam kiépítését és alkotmányos működését egyebek mellett a közhatalmi funkciók szigorú szétválasztása, az alapjogi garanciáknak az egyes tevékenységekhez és az azokat ellátó szervezetek sajátosságaihoz való igazítása jellemezte. A posztmodernnek is nevezett korszakban megkérdőjeleződnek, részben meg is dőlnek a polgári forradalmak eredményeképpen létrejött alkotmányos rendszerek megdönthetetlennek hitt elvei. A demokratikus értékek védelmét nem kis részben a szigorú elválasztásokban (állam – civil társadalom, törvényhozó – végrehajtó – bírói hatalom stb.) látták. A posztmodern gondolkodás már a 19. században is megjelent, a változás kiinduló tételeit 1926-ban publikálták,¹⁵ a klasszikus polgári

¹¹ SZABÓ 2009.

¹² FRANCART–PERTY 2000.

¹³ STEPHENS 2010.

¹⁴ FRIESENDORF 2017.

¹⁵ BELL 1926.

állam elveinek eróziójaként is felfogható folyamat azonban az utóbbi évtizedekben bontakozott ki. Egyre világosabbá vált, hogy a klasszikus szabályozás merev betartása mellett megrendül a kormányozhatóság, amellet maga a társadalom sem tud megfelelően reagálni az új típusú kihívásokra, veszélyekre. Erősödik az a felismerés, hogy például a biztonság védelme nem darabolható szét külső-belső, gazdasági-katonai és egyéb területek szerint, azt komplex módon kell szemlélni és kezelni.¹⁶

Ilyen háttérrel válik érthetővé, hogy a katonaság és a rendőrség közötti különbségtétel is relativizálódik a múlt század végétől kezdődően. A mondottak szerint a haderő tevékenységi körének bővülése miatt rendőri feladatokat is kénytelen ellátni, ami kihat a szervezet kultúrájára.¹⁷ A másik oldalon a belbiztonság védelme határozottan a militarizálódás irányába mozdul el fontos területeken. Ennek egyik megnyilvánulása a védelmi erők bevonása az egyébként hagyományosan civil rendfenntartásba, a másik a rendőri, illetőleg ilyen jellegű és ilyen tevékenységet ellátó szervezetek struktúrájának és működésének a katonai megoldásokhoz való közelítése. Ez még a külső és belső funkciókat szigorúan szétválasztó Egyesült Államokban is egyértelműen megfigyelhető. A *Posse Comitatus Act* tilalmai a biztonságot fenyegető veszélyek súlya és jellege miatt egyre kevésbé tudtak érvényesülni.¹⁸ A kábítószer-bűnözés, a terrorizmus valóban háborúra emlékeztető megnyilvánulásai és számos más fenyegetés felerősödése miatt ma már nem nevezhető kategorikusan tilalmazottnak a katonaság bevetése a belső rend védelme céljából. Amellett a szervezetenként elkülönülő rendőrség is militarizálódik fellépésének jellegét, felszerelését tekintve. A SWAT-nak (*Special Weapons and Tactics* – különleges fegyverek és taktika) nevezett erők teljesen egyértelműen a katonai meghatározottságot fejezik ki megjelenésükben, fellépésükben és felszerelésükben is.¹⁹ Ez a katonai erőszak térhódítását tükrözi a civil rendfenntartásban.

Magánhadseregek, társadalmi szerveződések

Az erőszaknak, illetőleg azok intézményeinek a Norbert Elias által jelzett monopolizálása nem egyirányú, nem visszafordíthatatlan folyamat. A privát rendőrségek létjogosultsága ma már nem megkérdőjelezhető.²⁰ A magánhadseregek léte is tény

¹⁶ BUZAN – WÆVER – DE WILDE 1998.

¹⁷ DUNLAP 1999.

¹⁸ KRASKA 2007.

¹⁹ WALBY 2022.

²⁰ ROTTLER–KOVÁCS 2022.

annak ellenére, hogy nekik sem a nemzeti, sem a nemzetközi szabályok nem biztosítanak legitimitást. Valójában zsoldosok toborzását és a megbízástól függően a bevetésüket végzik ezek a szervezetek, mint például a Wagner-csoportként ismertté vált orosz alakulat.²¹

A közhatalom részére fenntartott erőszak-alkalmazás kizárólagosságát teszik kétségessé azok az önkéntes szerveződések is, amelyek mind a közbiztonság-védelem, mind a honvédelem területén megmaradtak, illetőleg újonnan létrejöttek. Példaképpen említhető a cseh Nemzeti Gárda vagy a magyar Polgárőrség.

Következtetések

Nem egyértelmű trend az erőszak, különösen a katonai erőszak visszaszorulása, de még csak a következetes monopolizálása sem. A szigorú elválasztáson (külső-belső, katonai-rendőri stb.) alapuló garanciák nem bizonyultak működőképesnek. Ebből nem következik a feladatok és hatáskörök meghatározásának szükségtelensége, de az igen, hogy az illegitim erőszakkal – akár közhatalmi, akár magánalkalmazásról van szó – szembeni védelem eszköztárát a félelemtől való szabadság céljára és a civil aktivitás erősítésének szükségességére rámutató emberi biztonság koncepciójának²² megfelelően, arra építve célszerű fejleszteni.

²¹ MARTEN 2019.

²² WINTER 2014.

Felhasznált irodalom

- ARENDT, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Ford. Braun Róbert, Seres Iván, Erős Ferenc, Berényi Gábor. Budapest: Európa.
- BELL, Bernard Iddings (1926): *Postmodernism and Other Essays*. Harrisburg, PA: Morehouse.
- BUZAN, Berry – Ole WÆVER – Jaap DE WILDE (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- CSÁNYI Vilmos (1999): Biológiai determináció és agresszió. *Educatio*, 8(4), 677–693.
- CSÁNYI Vilmos (2003): *Az emberi természet – humánétológia*. Budapest: Vince.
- DUNLAP, Charles J. (1999): The Police-ization of the Military. *Journal of Political and Military Sociology*, 27(2), 217–232.
- ELIAS, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata – szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Gondolat.
- FARKAS Ádám (2016): A fegyveres erőszak az államról és a jogról alkotott fogalmaink körében. *Államtudományi műhelytanulmányok*, 2016/3, 1–18.
- FRANCART, Jean Loup – Jaques PERTY (2000): Mastering Violence. An Option for Operational Military Strategy. *Naval War College Review*, 53(3), 144–184.
- FRIESENDORF, Cornelius (2017): Gendarmeries in Multinational Operations. *Journal of International Peacekeeping*, 21(1–2), 125–151. Online: <https://doi.org/10.1163/18754112-02101004>
- FROMM, Erich (1973): *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- KRASKA, Peter B. (2007): Militarization and Policing. Its Relevance to 21st Century Police. *Policing*, 1(4), 501–513. Online: <https://doi.org/10.1093/police/pam065>
- MARTEN, Kimberly (2019): Russia's Use of Semi-State Security Forces. The Case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35(3), 181–204. Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2019.1591142>
- MATTHEWS, Matt (1959): *The Posse Comitatus Act and the United States Army. A Historical Perspective*. Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute Press.
- Robert H. Jacksonnak, az Egyesült Államok főügyészének nürnbergi vádbeszéde, 10. rész (1955). In *A nürnbergi per vádbeszédei*. Budapest: Szikra, 23–96.
- ROTTLER Violetta – KOVÁCS Sándor (2022): A magánbiztonság kezdetei és a magyar magánbiztonsági szektor fejlődése az első törvényi szabályozásig. *Belügyi Szemle*, 70(3), 539–558. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.3.6>
- STEPHENS, Dale (2010): Military Involvement in Law Enforcement. *International Review of the Red Cross*, 96(878), 453–468. Online: <https://doi.org/10.1017/S1816383110000329>
- SZABÓ László (2009): A békefenntartás új értelmezése. *Nemzet és Biztonság*, 2(5), 39–54.
- TOYNBEE, Arnold J. (1965): *A Study of History*. New York: Dell.
- WALBY, Kevin (2022): SWAT Everywhere? A Response to Jenkins, Semple, Bennell, and Huey. *Police Journal*, 95(2), 356–362. Online: <https://doi.org/10.1177/0032258X211002596>
- WINTER, Jacob (2014): *Freedom from Fear: A New Paradigm for Human Security*. Online: www.academia.edu/12125596/Freedom_From_Fear_A_New_Paradigm_for_Human_Security

Kovács László¹

A tudomány rögös útján: a múlt és a jövő kutatása

Inspiráció, amely a tudomány rögös útján elindít

Katonai főiskolás hallgatóként, készülve a nagybetűs életre és nem utolsósorban a katonatiszti hivatásra M. Szabó Miklós altábornaggal, aki akkor még vezérőrnagyi rendfokozatot viselt, a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolán (a továbbiakban: Főiskola) találkoztam először. Máig maradandó élményem ebből az időszakból ez egyik fordított nap, nevezetesen az a hallgatók számára különösen fontos nap, amikor az oktatók helyett ők kapják meg, ha csak néhány órára is, azt a megtisztelő lehetőséget, hogy „vezessék” az adott intézményt. Ezen a tavaszi napon M. Szabó Miklós tábornok, a Főiskola parancsnoka vezetőtársaival és kollégáival olyan – mai szóhasználattal élve *standup* – előadást tartott, amely során az intézmény jelen lévő hallgatói gurultak a nevetéstől. Ez nemcsak hogy szokatlan volt, hanem korábban teljesen elképzelhetetlennek tűnt. Évekkel, sőt évtizedekkel később, már én is tábornokként, felidéztem Miklósnak (csak így lehetett szólítani, ugyanis megfenyegetett, ha altábornagy úrnak szólítom, akkor soha többé nem áll velem szóba) ezt az esetet, és Miklós a legapróbb részletekig emlékezett az említett fordított napra, valamint nagy sikerű fellépésükre, sőt még ki is javította az emlékezetemet, amelyben néhány részlet már homályba veszett.

M. Szabó Miklós egyénisége, tábornoki tartása, a szó legjobb értelmében vett tudóshoz méltó precizitása a későbbiek során is meghatározó volt számomra. Miklós akadémikusként, ráadásul a hadtudományok kiemelkedő tudósaként olyan ikont jelenített meg, akit valóban példaképnek tekintett számos fiatal kutató, köztük én is. Miklós közismerten fanyar humora szintén legendás volt. Egyik elhíresült humoros mondása pont a tudomány rögös útjára lépő, ott az első lépéseket még csak megtevő fiatal kutatók irányában hangzott el gyakran.

¹ Dandártábornok; egyetemi tanár, NKE HHK Elektronikai Hadviselés Tanszék; kibervédelmi haderőnemi szemlélő, Magyar Honvédség Parancsnoksága; az MTA doktora.

A PhD- avagy doktori védést épphogy csak túlélte fiatal tudóspalánták, akik úgy érezték, hogy már letettek valamit a tudomány asztalára, a védés után a következő útravalót kapták Miklóstól:

„Szép volt, gratulálok ifjú kolléga, de nehogy azt higgye, hogy ez az út vége. Ez a tudományok és a tudományos kutatások útján csak az első lépés, az első lépcsőfok. A következő állomás az akadémiai doktori cím, majd az akadémiai tagság!”

Bevallom őszintén, ez a mondata engem is elgondolkodtatott kissé, és akkor azt gondoltam, hogy sem érdemes nem vagyok rá, sem képes, és talán soha nem is fogom elérni az akadémiai doktori címet.

A sors kegyeltjeként azonban azt kell mondanom, hogy bár nem kevés munkával és küzdelemmel, de végül is sikerült elérni az MTA doktora címet, ráadásul MTA-doktori értekezésem védése során a bírálóbizottság elnöke M. Szabó Miklós akadémikus úr volt. Megtiszteltetés volt mellette ülni az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának ülésein, amelyek rendszerint az Akadémia Elnöki Tanácstermében voltak. Nagyon jó volt látni és érezni is, hogy a hadtudomány akadémikusa nemcsak népszerű az akadémikusok körében, hanem érezhető tisztelet is övezi.

A következő meghatározó találkozás M. Szabó Miklóssal már egyetemi hallgató koromban volt 1997-ben. Miklós ekkor már a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora volt. Rektorként nemcsak az egyetem ügyeit igazgatta, hanem a hadtörténelem neves kutatójaként oktatott is. Oktatási tevékenysége meghatározó élmény volt számomra. Miklós hadtörténelem-órát tartott nekünk, és természetesen legfőbb kutatási témája volt az aktuális tananyag. Ez nem más volt, mint a II. világháború, illetve az azt megelőző időszak magyar királyi Honvédségének légierije.

Ugyanakkor Miklós nemcsak a történesek és azok összefüggéseinek átadására törekedett, hanem nagyon gyakran kitért azokra a tudományos kutatási módszerekre is, amelyeket ő is alkalmazott kutatásai során.

A tudományos kutatás rögzös, azaz néhol egészen sima, néhol azonban különösen nehezen járható útján nagyon sok segítséget adnak az olyan példaképek, mint amelyet M. Szabó Miklós jelentett.

Ez a fajta inspiráció elengedhetetlenül szükséges nemcsak a tudományos kutatásokkal még csak ismerkedő doktorandusz vagy fiatal kutató, hanem már a tudományos fokozattal rendelkező vagy akár tudományos cím birtokosa számára is. Ebben az inspirációban kiemelkedő szerepet játszanak az olyan intézményesített ösztönzők is, mint amelyet például a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja jelent. M. Szabó Miklós hosszú éveken keresztül a Bolyai-ösztöndíj kuratóriumi

tagjaként, illetve az MTA Doktori Tanácsának társelnökeként nagyon sokat tett az ösztöndíj népszerűsítéséért, illetve azért, hogy a hadtudomány területéről megfelelően magas színvonalú kutatási terveket támogassanak.

Úton a jövő felé, avagy lehet-e a jövőt kutatni a múlt ismerete nélkül?

Tudományos kutatómunkám során a doktori (PhD-) fokozat megszerzése után közvetlenül a kiberbiztonság technikai kihívásait, az infokommunikációs rendszereket és eszközöket fenyegető veszélyeket, valamint az ellenük való védekezés lehetséges módszereit vizsgáltam.

Akkori kutatásaim fő fókuszában a nemzeti biztonság és annak legmagasabb szintre történő növelésének lehetséges módjai álltak, az említett kibertechnikai kérdések vizsgálatával. Ennek során olyan problémákat vizsgáltam, mint a kiberterrorizmus vagy a kiberhadviselés. Elnyerve az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjat kiemelt kutatásokat folytathattam a terrorizmus kibertéri megjelenésével összefüggésben. Ennek során több olyan tudományos probléma merült fel, amely nemcsak itthon, de a nemzetközi kutatások során is kiemelt figyelmet kapott. Az olyan kérdések többek között, mint a terrorizmus és az információtechnológia kapcsolatának vizsgálata vagy azoknak az eszközöknek és megoldásoknak az azonosítása, amelyekkel a terrorizmus a kibertérben hatékonyan tud terrorakciókat tervezni, szervezni és kivitelezni, mindegyike önmagában is hatalmas és szerteágazó téma.²

Ezeknek a tudományos életben akkor még meglehetősen szokatlan területeknek a kutatására több kollégával együttesen vállalkoztunk. A kutató kollégák jelentős része M. Szabó Miklós szellemi örökségét hordozta, hiszen sokan közülünk a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem vagy a korábbi Zrínyi Miklós Katonai Akadémia berkeiben tanulták, látták, érezték és nem utolsósorban tették magukévá a tudomány iránti alázatot és elkötelezettséget.

A kibertér biztonságának hazai kutatása már a 2000-es évek legelején elkezdődött. Bár ez a téma és benne a terrorizmus kutatása a fentieknek megfelelően rendkívül új elem volt a tudományos kutatási területek között, ugyanakkor hatalmas és kíváncsi érdeklődés is övezte. Ez az érdeklődés többek között annak is volt köszönhető, hogy a kibertér és benne a terrorizmus szerepének kutatása során szerzett eredményeket rendszeresen publikáltuk. A kutatások kitértek

² KOVÁCS 2006.

azoknak a tevékenységeknek a vizsgálatára, amelyeket a terrorista szervezetek az interneten vagy az alkalmazott információtechnológia felhasználásával végeztek.

Ugyanakkor, és itt következik a címben megfogalmazott „múlt ismerete nélkül nincs jövő” filozófia esetünkre történő alkalmazása, a több évtizedre vagy akár évszázadra visszatekintő hagyományos terrorizmus vizsgálata, valamint az ezekből a vizsgálatokból levonható következtetések létkérdésként merültek fel már a kibertéri terrorizmus vizsgálata megkezdésének idején is. Az nagyon gyorsan világossá vált számunkra, hogy anélkül, hogy megértenénk a terrorizmus mozgatórugóit, összefüggéseit, szervezeteit, valamint eddigi tevékenységét, a jövőbeni – a kibertérben vagy azon keresztül végzett – ilyen tevékenységek nem vizsgálhatók. Így hát igyekeztünk a régmúlt és a közelmúlt terrorcselekményeit, illetve magát a terrorizmust is történelmi távlatokban vizsgálni.

A múlt kutatása és a jövő vizsgálata tehát összekapcsolódott, és össze is kellett, hogy kapcsolódjon. Ezen még az sem változtatott, hogy olyan forradalmian új területet vizsgáltunk, mint a kibertér, illetve annak biztonsága.

2001. szeptember 11-e, amely nyugodtan kijelenthetjük, világméretű sokkot jelentett az addig ismert, a II. világháborút követő, többnyire békében élő nyugati világ számára, ismét bizonyította a fentiekben megfogalmazott múlt és jövő kapcsolatát leíró kijelentésünket.

Szeptember 11. után a terrorizmus sajnálatos módon újra a mindennapok részévé vált. Így a kutatásaink értelemszerűen még inkább összekapcsolódtak a hagyományos terrorizmus, illetve a nemzetközi terrorszervezetek kutatásával. Igyekeztünk a hagyományos terrorizmus esetleges kibertérre történő kivetüléseit feltárni. Mindezek mellett azt is vizsgáltuk, hogy egy potenciális, a kibertérben vagy azon keresztül elkövetett terrortámadás milyen következményekkel és milyen hatásokkal járna. Ennek érdekében olyan területeket is vizsgálat alá vontunk, mint az információtechnológia és az általa okozott jelentős mértékű függőségünk, amely a kritikus, más szóval létfontosságú infrastruktúráinkban és információs infrastruktúráinkban érhető tetten leginkább.

Mindezen kutatások egyik szekunder eredménye a kiberterrorizmus hazai definíciójának megalkotása volt, építve természetesen a már meglévő meghatározásokra. Közvetlenül az említett 2001-es terrortámadások után már születtek ilyen meghatározások, amelyeket azonban elsősorban az Egyesült Államokból, ottani szemszögből fogalmaztak meg. Az amerikai Szövetségi Nyomozó Iroda (Federal Bureau of Investigation, FBI) kibervédelmi részlegét korábban több éven keresztül vezető Keith Lourdeau a következő megállapítást tette 2004-ben:

„A kiberterrorizmus olyan bűncselekmény, amelyet számítógépekkel és telekommunikációs lehetőségekkel úgy hajtanak végre, hogy rombolják és/vagy megzavarják a szolgáltatások működését, zavart és bizonytalanságot keltve ezzel a lakosságban. Ezen akciók célja a kormányzat vagy a lakosság erőszakos befolyásolása a szervezet egyéni politikai, társadalmi vagy ideológiai céljai érdekében.”³

Korábban, rögtön 2001. szeptember 11-e után hasonló megfogalmazást alkotott Dorothy Denning professzor, aki a következőkben foglalta össze a kiberterrorizmust: „A kiberterrorizmus számítógépalapú támadást vagy fenyegetést jelent, amelynek célja, hogy megfélemlítsék vagy kikényszerítsék a kormányok vagy a társadalmak részéről az adott terrorszervezet politikai, vallási vagy ideológiai céljainak elérését.”⁴

Ugyanakkor ebben az időben a kiberteret érintő hazai kutatások sok esetben nemcsak hogy újnak számítottak a tudományos világban, hanem sokszor egyfajta útkeresést is jelentettek. Nem volt ez másként a kiberterrorizmus területének vizsgálata során sem. Akkoriban hívtuk ezt információs terrorizmusnak vagy félig angol terminológiával élve *cyber* terrorizmusnak is. Az ekkor született kiberterrorizmus megfogalmazásom természetesen magán viseli mindezeket az útkereséssel járó bizonytalanságokat, hiszen ekkor még kissé következtelen módon az alábbi meghatározást adtam a kiberterrorizmusra: „Az információs terrorizmus definíciószerűen megfogalmazva: a cybertámadásokat és a hagyományos terrortámadásokat egyszerre alkalmazó olyan terrortevékenység, amely az információs infrastruktúrát felhasználva, a kritikus információs infrastruktúra elleni támadásokkal próbálja meg célját elérni.”⁵

A témában végzett vizsgálatainkból már akkor is és azt követően is számos következtetést vontunk le. Elsőként a terrorszervezetek és az információtechnológia kapcsolatának feltérképezése és leírása indukálta ezeket a következtetéseket. Megállapítottuk, hogy nagyon jól tipizálhatóak és el is különíthetőek azok a tevékenységek, amelyek során a terrorszervezetek a különböző információtechnológiai eszközöket és rendszereket használják. Olyan tevékenységeket azonosítottunk, mint például a propaganda, a potenciális terrorista tagok radikalizálása, illetve toborzása. Megállapítottuk, hogy a terrorszervezetek mindezek mellett ezeket a rendszereket adatszerzésre, titkosított kommunikációra, az akciók összehangolására és természetesen a hagyományos terrortevékenységek bemutatására és azok

³ FBI 2004.

⁴ DENNING 2001.

⁵ KOVÁCS 2008: 11.

hatásainak fokozására használják. Ugyanakkor ezek az akciók két jól elkülöníthető tevékenységi csoportba oszthatók, amelyek alapján két típusú terrorszervezetet különböztettünk meg. Az egyik csoportba az ún. puha típusú kiberterroristákat soroltuk, akik legfőbb jellemzője, hogy közvetlenül nem az infokommunikációs rendszereket támadják, hanem azokat hagyományos akcióik elkövetése érdekében eszközként használják (például a már említett kommunikációra, adatszerzésre vagy akcióik összehangolására). A másik csoportot azok a terrorszervezetek alkotják, amelyek elsősorban az internetet, a kritikus információk infrastruktúrákat, illetve azok egyes elemeit tekintik pusztítandó célpontnak. Ennek megfelelően ezt a csoportot *hard*, azaz kemény jelzővel illettük.⁶

Kutatások a biztonságosabb jövőért

Ahogy talán a fentiekben bemutatott kiberterrorizmus esetében látható, a 21. század új technológiája, azaz az információtechnológia számos olyan területre hatással volt és jelenleg is van, amely első ránézésre nem evidens. Ez, ahogy a társadalom egészére, úgy a hadtudományra is igaz. A hadtudomány és a katonai műszaki tudomány területén végzett, M. Szabó Miklós által is inspirált kutatásaink kitértek azoknak a kérdéseknek a vizsgálatára is, amelyek az információtechnológia hadtudományra gyakorolt hatásainak elemzéseit jelentették. Ezen kutatásaink során a cél a biztonság, alapvetően a nemzeti biztonság megteremtése, annak növelése és fenntartása volt. Ezen kutatások során az elektronikus hírközlés eszközeitől kezdve a virtuális valóság katonai alkalmazásáig számos területet górcső alá vettünk.⁷

Az elektronika és az elektrotechnika azonban már jóval az információtechnológia 20. század végi megjelenése előtt tiszteletét tette a hadviselésben, hiszen a 19. század második felében a Marconi-féle rádió volt az első olyan vezeték nélküli híradást biztosító eszköz, amely teljes egészében átalakította a harctéri kommunikációt. Ezt követően már az 1905-ös japán–orosz háborúban megjelent a hadviselő felek részéről az igény, hogy a rádióeszközöket használó ellenség kommunikációját lehallgassák, vagy akár annak működését meg is akadályozzák.⁸

Ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk elektronikai hadviselésről. Bár, ahogy láthatjuk, az elektronikai hadviselés nem új eljárás, mégis az elektronika és a legutóbbi időkben az ezzel párhuzamosan ezekben az eszközökben is alkalmazott

⁶ HAIG–KOVÁCS–VÁNYA 2011.

⁷ KOVÁCS–TÓZSA 2014.

⁸ KOVÁCS 2017.

információtechnológia rohamos fejlődése azt igényelte, hogy időről időre ezt a területet is tudományos kutatásoknak vessük alá.⁹

Addig amíg az elektronikai hadviselés többnyire azt az elektromágneses spektrumot használja, amely fizikailag jól körülírható, addig a kibertéri műveletek dimenziója, azaz a kibertér esetében ez nem ilyen egyszerű. A kibertér nem minden esetben fogható meg kézzel, és nem mindig írható körül sem fizikailag, sem földrajzilag, hiszen virtuális, számítógépek és hálózati eszközök által létrehozott térről beszélünk. (Most tekintsünk el attól az egyébként fontos tényről, hogy az említett számítógépek viszont a fizikai térben helyezkednek el.) Ráadásul a két terület, azaz az elektromágneses spektrumban végzett műveletek és a kibertéri műveletek sok esetben jelentős konvergenciát mutatnak. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a hagyományos hadviselés, benne az említett elektronikai hadviseléssel kilép a megszokott fizikai dimenziókból (szárazföld, levegő, tenger, űr), és a kibertéri tevékenységek egész sorát alkalmazza katonai célokra. A kibertér és a hagyományos dimenziókban folyó elektronikai hadviselési és elektronikai felderítési tevékenységek elemzése során már a 2010-es évek elején arra a megállapításra jutottunk, hogy a kibertér lesz a hadviselés következő dimenziója.¹⁰

Ugyanakkor mind az elektronikai hadviselés, mind a kibertéri műveletek esetében arra a megállapításra jutottak a kutatások, hogy ezeknek a technológiáknak az alkalmazása nem csak a hadseregek privilégiuma. Mivel az információtechnológia, így különösen az információ szabad – és tegyük rögtön hozzá, sok esetben kontrollálatlan, sőt esetenként felelőtlen – áramlása lehetővé teszi, hogy bárki hozzáférjen ahhoz a technológiához, amelyet ártó szándékkal a társadalom ellen, illetve annak korábban már említett legfontosabb, kritikus (létfontosságú) rendszerei ellen fel tud használni, így ez súlyos nemzetbiztonsági kockázatokat jelent.

2010-ben *Digitális Mohács* címmel olyan forgatókönyvben összegeztük ebben a témában a kutatásainkat, amely arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy az információtechnológia ártó szándékú felhasználása milyen károkat okozhat egy olyan fejlett információs infrastruktúrájú ország esetében, mint Magyarország. Maga a *Digitális Mohács* szcenárió gondolat kísérlet volt, elképzelt eseményeket és azok egymásra és az országra (lakosság, gazdaság, politika) gyakorolt hatásait vázoltuk fel úgy, hogy abban Magyarország kritikus infrastruktúrái és kritikus információs infrastruktúrái ellen elkövetett különböző támadási módszereket mutattunk be azok következményeinek elemzésével együtt. A tanulmány egyik legfontosabb következtetése, és ha tetszik, figyelmeztetése az volt, hogy a biztonság

⁹ NÉMETH 2014.

¹⁰ HAIG–KOVÁCS–VÁNYA 2011.

érdekében a kormányzatilag felügyelt koordinált védekezés elengedhetetlen a bemutatott rosszindulatú tevékenységekkel szemben.¹¹

Maga a fenti forráskönyvből született tudományos publikáció, illetve az abból levonható következtetések már egyértelműsítették, hogy bár rendkívül fiatal terület a kibertér és annak biztonsága, mégis a tudományos kutatások eredményeit a gyakorlatban is felhasználható olyan nemzeti stratégia vagy stratégiák kidolgozása szükséges, amelyek mentén valóban megvalósítható a már említett célkitűzés: a magasabb szintű nemzeti biztonság elérése.

Ugyanakkor ennek a stratégiának az elkészítése számos más terület vizsgálatát is igényelte. Ennek oka abban keresendő, hogy a fentiekben említett módon a kibertér és a gyakran azzal azonosított internet mindennapjaink részévé vált, és át is alakította a 21. század számos társadalmi és gazdasági folyamatát. Ezek a változások a kommunikációtól kezdődően a politikán, a kultúrán, a gazdaságon át a hadügyig minden területre igazak. Ez az átalakulás azonban paradox módon még mélyebb függőséget okozott az információtechnológiától. Ennek megfelelően ma már elengedhetetlen, hogy az említett társadalmi és gazdasági folyamatokat lehetővé tevő információtechnológiai eszközök és rendszerek zavartalanul és biztonságosan működjenek. Így az ezen rendszerek és eszközök alkotta kibertér biztonsága elsődleges fontosságúvá vált.¹²

Ennek a biztonságnak a megteremtése érdekében tehát nemzeti stratégiát kell alkotni. E munka során azonosítani kell azokat a veszélyforrásokat, amelyek a kibertérben nemzetbiztonsági kockázatként jelentkeznek a digitális ökoszisztémával rendelkező országok, így hazánk esetében is. Természetesen már ma is léteznek a különböző országokban olyan stratégiák vagy stratégiai elképzelések, amelyek az ezekre a kockázatokra adandó válaszokat tartalmazzák. Ezek többsége azonban többnyire statikus dokumentum, amely nem képes válaszokat adni a kibertér dinamizmusa miatti gyorsan bekövetkező változások mindegyikére. Ennek megfelelően olyan stratégiára van szükség, amely dinamikusan és adaptívan alkalmazható megváltozott világunkban, és amely figyelembe veszi az olyan tényezőket is, mint például a kiberhadviselés vagy akár a kiberelrettetés.

Ehhez az olyan nagyhatalmak, mint az Egyesült Államok, Kína vagy Oroszország kibertérhez való viszonyának, illetve az olyan nemzetközi szövetségek, mint az Európai Unió és a NATO, valamint számos európai ország kiberbiztonságról alkotott stratégiai elképzeléseinek kutatása alapján azok szerkezeti és tartalmi elemei elemzése után a javaslatok megszülettek.¹³

¹¹ KOVÁCS–KRASZNAY 2010.

¹² KOVÁCS 2018a.

¹³ KOVÁCS 2018b.

A múlt és a jövő kutatása tehát, építkezve az M. Szabó Miklóstól is kapott inspirációval végzett tudományos kutatásokra, valóban biztonságosabb világ felépítéséhez járulhat hozzá.

Felhasznált irodalom

- DENNING, Dorothy E. (2001): Is Cyber Terror Next? *Items.ssrc.org*, 2001. november 1. Online: <https://items.ssrc.org/after-september-11/is-cyber-terror-next>
- FBI (2004): *Testimony of Keith Lourdeau, Deputy Assistant Director, Cyber Division, FBI Before the Senate Judiciary Subcommittee on Terrorism, Technology, and Homeland Security*. Online: <https://www2.fbi.gov/congress/congress04/lourdeau022404.htm>
- HAIG Zsolt – KOVÁCS László – VÁNYA László (2011): Az elektronikai hadviselés, a SIGINT és a cyberhadviselés kapcsolata. *Felderítő Szemle*, 10(1–2), 183–209.
- KOVÁCS László (2006): Az információs terrorizmus eszköztára. *Hadmérnök*, 2006/különszám (Robothadviselés 6. Tudományos szakmai konferencia, 2006. november 22.). Online: www.hadmernok.hu/kulonszamok/robothadviseles6/kovacs_rw6.html
- KOVÁCS László (2008): Az információs terrorizmus elleni tevékenység kormányzati feladatai. *Hadmérnök*, 3(2), 138–148.
- KOVÁCS László (2017): Az elektronikai hadviselés jelene és lehetséges jövője. *Hadmérnök*, 12(1), 213–232.
- KOVÁCS László (2018a): *A kibertér védelme*. Budapest: Dialóg Campus.
- KOVÁCS László (2018b): *Kiberbiztonság és -stratégia*. Budapest: Dialóg Campus.
- KOVÁCS László – KRASZNAY Csaba (2010): Digitális Mohács: Egy kibertámadási forgatókönyv Magyarország ellen. *Nemzet és Biztonság*, 3(1), 44–56. Online: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kovacs_laszlo_krasznay_csaba-digitalis_mohacs.pdf
- KOVÁCS László – TÓZSA István szerk. (2014): *Az infokommunikációs technológia hatása a hadtudományokra*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- NÉMETH András szerk. (2014): *Elektronikai hadviselés*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.

Mezey Barna¹

A büntetés-végrehajtás őrsemélyzetének polgári kori kezdetei

Szabó Miklós akadémikus emlékének ajánlom ezt az írást.

Az 1843. évi büntető javaslatok börtönügyi plánumának nyolcadik (H) szakasza a „szolgálatbéli személyzetről” a korábbi gyakorlathoz képest jelentős változásokat érzékeltetett a szabadságvesztés-büntetés felfogásában. A tervezet az alkalmazotti állomány legalsó szintjéig definiálta a személyzet feladatait, az igazgatótól a belső örökön keresztül a raktári és írnokházi szolgáláig, a kapusig, a női felügyelőségédekig. Ez a tagolás részben a munkamegosztás újragondolását, részben pedig az újabb feladatok megjelenésének telepítését jelezte.² Az 1843. évi törvényjavaslat világos szakítás volt a múlttal. A személyzetet illetően a tervezet gondozói egyértelmű különbséget tettek belső és külső őrzés között. A belső örök körét a kodifikátorok immáron nyilvánvalóan leválasztották a hadsereg révén biztosított ún. külső őrségről. Ez új lehetőségeket nyitott az őrsemélyzet képzettségét és felvételét illető kritériumok megfogalmazása előtt. Az erős testalkat mellett megkövetelte a tervezet „a feladatok gyors teljesítésére alkalmas életkort”, egyértelmű üzenet volt az obsitosoknak és az invalidusoknak, hogy ez a pozíció már nem elsősorban katonai feladat. A korábbi kormányzati gyakorlat még egyértelműen ezt szorgalmazta, igyekezett a büntetés-végrehajtási szolgálatot kiszolgált hadastyánoknak, kiérdemesült nyugalmazott hadfíknak kínálni.³

Az új felfogás nyomban érzékelhető a tervezet idevágó követelményrendszeréből, amely a magyar nyelv ismerete mellett írni-olvasni tudást várt el (ami a korban korántsem minimálkövetelmény), továbbá jártasságot az intézet fekvése szerint a vidéken

¹ Egyetemi tanár, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; SZE DFK Jogtörténeti Tanszék; az MTA doktora.

² Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése Pest 1843., C/ Harmadik rész. A börtönrendszerről. XIII. fejezet. H) Nyolczadik szakasz (a továbbiakban: *Jelentés* [1843]): C/ XIII. H) 8.) 1–5. (302–323. §)

³ MEZEY 2014.

„leginkább divatozó nyelvek” között. Előírás volt valamely mesterségnek olyan szinten bizonyítható ismerete, hogy az illető annak tanítására is képes legyen. Ezt egészítette ki a szakirodalomból is ismert elvárás: józan magatartás és erkölcsös élet (ez az iszákosok, megrótt erkölcsűek és veszekedő hajlamúak kizárását jelentette volna a felvételi körből).⁴

Az 1843. évi börtönügyi tervezet eredetileg 10, egyenként 500 fő befogadására alkalmas ún. kerületi börtön felállításával számolt, amely a súlyosabb minősítésű (másfél évnél hosszabb időtartamra elítelt) fogvatartottak befogadására szolgált volna. Az országos intézeti hálózat létesítése az akkor világszerte leginkább elfogadott, sikertörténetnek számító magányrendszer szerint történt volna, bár a hallgató rendszernek is számos híve volt a bizottságban csakúgy, mint az országgyűlésben. A büntetés 19. századra kimunkált célorientált rendszere, reszocializációs alapozása megkövetelte volna az őrszemélyzet szakmai felkészítését, alkalmassági vizsgálatát. A fogolykép korra jellemző módosulása a pusztá őrzést a jobbtás-nevelés-foglalkoztatás irányába mozdította el, amely a korábbi bánásmód lényegi megváltoztatását követelte. A civilizált világban a kínzó-fenyítő, az elíteltben törvényáthágó páriát látó, csak biztonságra törekvő fegyveres őrzés helyébe szofisztikált, szakmai alapon kimunkált, professzionális igényű kezelés lépett. Ennek első lépéseit tette (volna) meg az 1843. évi börtönügyi javaslat szerinti elgondolás elfogadásával az országgyűlés.

Mint közismert, az 1843. évi börtönügyi javaslat a büntető anyagi és a perjogi plánummal együtt elbukott, az európai hírnévre szert tett törvénytervezeteken dolgozó kodifikátorok elképzelései papíron maradtak. A magyar börtönügyi tudományosság azonban átörököltette az elképzeléseket, a szakmai gondolkodásból sem koptak ki az alapvetések. A tudomány és a praxis által ápoltt gondolatok a kiegyezést követő börtönügyi szabályozásban valósággá lettek. Addig azonban még évtizedeknek kellett eltelnük.

Az osztrák börtönügy koncepciója

A börtönügyi igazgatás szervezése sokat elárul a hatalom büntetésfelfogásáról és a büntetés-végrehajtás politikai értelmezéséről. Különösen a modern kormányzat kialakulását követően lett üzenetértékű, hogy mely szervek feladataként definiálták a börtönügyi feladatokat, mely minisztérium(ok) hatáskörébe sorolták a büntetés-végrehajtást.

1851. január – 1853. április között, a Bach-rendszer provizórikus szakaszában „[a] büntető- és javítóintézetek, dologházak igazgatását a politikai hatóságok által

⁴ Jelentés (1843): C/ XIII. (H) 8. 4. 308. §.

felállított és az ő ellenőrzésük alatt működő szervek végezték. A politikai hatóságok főfelügyelete alatt álltak azok a dologházak és javítóintézetek is, amelyek nem voltak állami intézményeknek tekinthetők.”⁵ A katonai szervezettől különválasztott, újonnan szervezett politikai hatóságok működését hivatali utasítás szabályozta. Eszerint a politikai közigazgatás elsősorban a Belügyminisztérium irányítása alatt állt. Ennek megfelelően a politikai hatóságok intéztek minden olyan ügyet, amely a Belügyminisztérium hatáskörébe vágott. Ezek legfontosabbjai a rendészeti ügyek voltak, így ezek tették ki a politikai hatóságok működésének jó részét.⁶ A történelmi hagyományoknak megfelelően ebbe a körbe tartozott a börtönök fenntartása is. Az értelemszerű szerkezeti változásokon túl a közvetlen személyzet összetétele és feladatai változatlanok maradtak. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az 1850-es években, a „Bach systema alatt” némi változáson mentek keresztül a hazai börtönök. „Rendszer szerinti beosztás, rend és tisztaság, jó élelmezés és a szigorú fegyelem mindenütt meg lettek honosítva; hanem csak előirt szabályok szerint lévén ezek alkotva, illetőleg az ausztriai kaptafára húzva, semmi legkisebb gyakorlati új eszme nem valósíttatott.”⁷ Arra nem volt központi akarat, hogy a börtönrendszert elvi alapon átalakítsák, s a megyékben a börtönöket közvetlenül kezelő törvényszéki elnököknek sem állt érdekükben a reformok kezdeményezése. Az élelmezés, a tisztaság és a biztonság megőrzését tekintették feladatuknak. A hagyományos magyar tömlőrendszer vonatkozásában még ez is jelentős előrelépésnek számított.

Két tényező azonban döntő változást hozott a magyar börtönügy sorsában. Az egyik a hatalmi ágak elválasztását célzó Bach-koncepció részleges megvalósulása, a másik a birodalmi jogrendezés napirendre kerülése volt. I. Ferenc József még 1849. július 4-én teljhatalmú császári biztossá nevezte ki Karl von Geringer bárót, aki feladatául kapta Magyarország polgári közigazgatási szervezetének kialakítását. (Magyarországra nézve ekkor a Windischgrätz által meghirdetett katonai statárium volt érvényes.) Az új közigazgatási rendszer kidolgozásában oroszlánrésze volt a május 17-én belügyminiszterré tett Alexander Bachnak és (1851. január 23-án történt lemondásáig) Von Schmerling igazságügy-miniszternek. Az államapparátus átszervezése a katonai és polgári kormányzó, Albrecht főherceg megbízásával vette kezdetét, aki mellé az uralkodó 1853. január 20-án általános helyettesként Parrot tábornagyot, a polgári osztály vezetőjének pedig Hauer István bárót nevezte ki. A helytartósági osztályok hivatalosan 1853. május 1-jétől működtek. Az osztályok feladatává tették az új megyei és szolgabírói

⁵ SASHEGYI 1965: 46.

⁶ SASHEGYI 1965: 44–45.

⁷ TÓTH 1874: 12.

hatóságok szervezését. A megyei hatóságok augusztus 1-jével léptek be az új működési rendbe. A legnagyobb problémát a szolgabírói hivatalok átszervezése jelentette, amely egyszerre jelentette a területi beosztás revízióját és a hivatali közegek nagyszámú cseréjét. Az átalakítás lezárásával jöhetett szóba az ostrom-állapot megszüntetése, amelyre 1854. május 1-jével került sor.

Az új berendezkedés keretében a Bach-féle ún. provizórium idején hajtották végre – Bach és Schmerling tervei szerint – a közigazgatás és a jogszolgáltatás szétválasztását.⁸ Az átalakítást a birodalmi alkotmány szellemében képzelték el, amely a politikai hatóságok helyzetét Magyarországon alapvetően változtatta meg. Az ősi nemesi és vármegyei jog, a törvénykezés szervesen összefüggött a korábbi rendi közigazgatással, így aligha véletlen, hogy a helyi hatóságok fölvelték a harcot az ítélkezési jog elvonásával szemben. A vita lényegében érintette a börtönök ügyét, hiszen a büntető joghatóságot kísérő büntetés-végrehajtás hovatartozása többé-kevésbé meghatározta a börtönök jellegét is. Ameddig a fogházak felett a hagyományos értelemben vett megyei hatóságok rendelkeztek, aligha volt várható egységes büntetés-végrehajtás, nem is szólva a konzerválódott tömlőcviszonyok (és épületek) tovább éléséről. Az igazságügyi kormányzat képbe kerülése ugyanakkor jelenthette az országosan egységes végrehajtási rendet, az állami fejlesztéseket, a teoretikus szinten már bevett reformgondolatok meghonosítását, a valódi fogházjavítást. Ez is terítéken volt tehát a Bach-rendszer közigazgatási, valamint igazságügyi reformjainak realizálásakor.

Azzal az intézkedéssel szemben, amellyel a közigazgatást a tradicionálisan birtokolt bírói hatalomtól megfosztották, jelentős ellenállás bontakozott ki. Ahogyan a megyei hatóságok fogalmaztak: tekintélyüket teszik kockára a döntéssel.⁹ Sashegyi Oszkár példaként hozta Hauer István soproni miniszteri biztos 1850. március 4-i felterjesztését, amelyet báró Karl von Geringer helytartóhoz intézett, s amelyben részletezte aggályait. Jelezte, hogy „hatalmas megrázkódtatásnak teszik ki az egész államapparátust”.¹⁰ Szerinte

„a magyarok számára az ősi intézmények erejénél fogva annyira magától értőddővé vált a bírói hatalom és a közigazgatási működés összekapcsolása, hogy a politikai közegek csak ezáltal biztosíthattak érvényt rendeleteiknek. Ha őket a büntetőbírói hatalomtól megfosztják, megszűnik az, ami irántuk eddig tiszteletet vagy legalábbis félelmet ébresztett.”¹¹

⁸ BERZEVICZY 1922: 226.

⁹ SASHEGYI 1965: 54.

¹⁰ SASHEGYI 1965: 54.

¹¹ SASHEGYI 1965: 54.

Úgy tűnik, Magyarországon a megyei hivatalokban még mindig erős pozíciókat bíró nemesi réteg volt a modern kormányzati megfontolások bevezetésének egyik legnagyobb akadálya, amelyeket a szolgálatot vállaló főurak többnyire támogattak. A törvénykezés megtartása érdekében arra hivatkoztak, hogy ha a hivatalnokoknak nincsen ítélkező hatalmuk, és a jogellenes magatartást nem tudják ők maguk szankcionálni, a nép nem fogja őket respektálni. A helytartó megoldása, amelynek indítványozásával a belügyminiszterhez fordult, a bagatell büntetőjog legalább átmeneti megtartására épült. Kezdeményezte, hogy az új bírósági rendszer és törvényszéki eljárás megszilárdításáig, akár átmenetileg, de tartsák fenn az egyszerű rendőri kihágások körében a politikai hatóságok közegeinek törvénykező hatalmát.¹² Röviddel ezután eltörölték a birodalmi alkotmányt, és az új „császári alapelvek” alsó fokon már a judikatúra és az adminisztráció egyesítését célozták.¹³

A börtönügyben a Belügyminisztérium erős jelenlétét igazolta az a tény, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek, javítóintézetek és dologházak (beleértve a nem állami intézményként működő dolog- és javítóintézeteket is) a politikai hatóságok főfelügyelete alatt álltak, az ellenőrzést általuk felállított és az ő ellenőrzésük alatt működő szervek végezték.¹⁴ A megyei hatóságoknak nem szűnt meg tehát teljesen az igazságügyre gyakorolt befolyása, a börtönök állapotának ellenőrzése továbbra is dedikáltan hatáskörükbe esett.¹⁵ Ez a helyzet nem változott meg alapvetően a későbbiekben sem, jóllehet az 1852. április 2-án kelt legfelsőbb elhatározás, amely meghatározta az Igazságügyi Minisztérium hatáskörét, a börtönügyi szabályozás ügyét már az igazságügyek körébe sorolta. Miután feladta a birodalom jogszolgáltatási szervezetének, a törvényszékek, az államügyészség s ezek alkalmazottai felügyelete, ellenőrzése alá kerültek a vizsgálati fogdák, a börtönök rendjének szabályozása. A börtönrendszer bővítésénél, új büntetés-végrehajtási intézetek létesítésénél a későbbiekben megkerülhetetlen lett.¹⁶

Az Igazságügyi Minisztérium (Justizministerium) pozícióját megerősítette az 1853. július 29-én kelt Büntető(eljárási) Törvénykönyv (Strafprozeßordnung) is, amelynek alapján a Justizministerium 1854. június 16-án kibocsátotta rendeletét a büntetőbíróságok működésének rendezéséről, a hivatali eljárás szabályairól és belső rendjéről büntetőjogi esetekben. Aligha véletlen, hogy a harmadik rész a börtönök berendezéséről és a fogvatartottak kezeléséről rendelkezett. A rendelet világosan az igazságügyi ellenőrzés alatt álló

¹² SASHEGYI 1965: 54–55.

¹³ BERZEVICZY 1922: 275, 328.

¹⁴ SASHEGYI 1965: 46.

¹⁵ BERZEVICZY 1922: 328.

¹⁶ SASHEGYI 1965: 157.

bíróságokhoz telepítette a fogházak és börtönök működésének szabályozását és a börtönök főfelügyeletét. Ennek okán az 1860. évi változásokig a magyar büntetés-végrehajtás, akár az osztrák intézetirányítási rendszerben, a belügyi és igazságügyi szervek kettős irányítása alá tartozott. (Ezt követően Magyarországon az újfent életre hívott Helytartótanácsra irányították a börtönök ügyének kezelését.)¹⁷

Az ekkor Magyarországon felállított hat országos fegyház (Central Strafanstalt) központi irányítás alá került. A többi büntetés-végrehajtási intézet mintegy a büntetőeljárás kiegészítő elemeként az igazságügyi igazgatás felügyelete alatt állott.¹⁸ Ennek megfelelően a hatósági fogházak a császári királyi megyei törvényszékek, illetve a városi bíróságok ellenőrzése alatt voltak. Az a tény, hogy a hangsúlyok a belügyminisztertől az Igazságügyi Minisztérium felé tolódtak, és a felügyeletet a törvényszékek látták el, nagy jelentőségű változás a rendszerben: a modernizációt, a polgári jogok biztosításának lehetőségét jelképezte.

Jelentős változást jelentettek a magyar börtönügyben az osztrák berendezkedés véglegesével együtt járó kodifikációs folyamatok is. Több egyéb osztrák jogszabály mellett hatályba léptették Magyarországon is az osztrák büntető törvényt és a büntetőeljárásról szóló rendtartást.

1853-ban az osztrák kormányzat Magyarországon is hatályba léptette az osztrák Büntető Törvénykönyvet.¹⁹ Az 1852-ben kibocsátott osztrák Strafgesetz (büntető törvény) magyarországi alkalmazása a végrehajtást illetően nem várt nehézségekbe ütközött. A magyar tömlöchálózat néhány, a 40-es években még korszerűnek ítélt reformkori építkezéstől eltekintve csupán a rendi korból átöröklött tömlöcökkel rendelkezett. A többnyire néhány tucatnyi férőhelyes intézményekkel rendelkező megyei hatóságok nem tudták fogyanatosítani a Strafgesetz szerint kiszabott szabadságvesztés-büntetésekre szóló ítéleteket. Az osztrák szabályozás az európai tudományos és szakmai trendeknek megfelelően már a szabadságvesztés-büntetés túlnyomó alkalmazására építette büntető

¹⁷ Vö. MEGYERI 1905: 37.

¹⁸ Verordnung des Justizministeriums vom 16. Juni 1854, wirksam für alle Kronländer mit Ausnahme der Militärgrenze womit eine Instruction über die innere Amtswirksamkeit und die Geschäftsordnung der Gerichtsbehörden in strafgerichtlichen Angelegenheiten erlassen wird. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1854. LIX Stück. Ausgegeben und versendet am 8. Juli 1854. 165.

¹⁹ Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizeübertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgrenze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird. Artikel 1 (1852). In *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 494.

rendszerét. (A törvény szerint „a bűncselekmények büntetése a bűnelkövető halála vagy börtönben tartása”. A szabályozást a szabadságvesztés-büntetés [Kerkerstrafe] uralta, halálbüntetést néhány bűncselekményre vonatkozóan rendelt a jogalkotó [felségsértés, a közrend súlyos veszélyeztetése, emberölés]. Az általános büntetési nem tehát a [6 hónaptól 20 évig terjedően, illetve életfogytiglan kiszabható] szabadságvesztés-büntetés lett.)²⁰ Az új törvénnyel előtérbe került a büntetés-végrehajtási infrastruktúra problémája is. A Strafgesetz praxisa ugyanis világossá tette, hogy Magyarország nem rendelkezett olyan büntetőintézetekkel, amelyek képesek lettek volna az új büntetőpolitika realizálására. A bécsi igazságügyi kormányzatnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy nincsen hol végrehajtani a szabadságvesztésre szóló ítéleteket. Kénytelen volt tehát legalább részben pótolni az évtizedek óta elmulasztott fejlesztést. E kényszerhelyzet eredményezte a magyar központi fegyintézeti hálózat életre hívását.

Az igazságügyi tárca tűzoltásba kezdett: három év leforgása alatt megteremtette a magyar országos fegyintézeti hálózat több elemében még napjainkban is meghatározó alapjait. 1854 és 1857 között megnyitották az illavai, a váci, a munkácsi, a lipótvári, a márianosztrai és a nagyenyedi intézetet, a szamosújvári tartományi fogházat pedig az országos intézetek közé emelték. A gyors munkának sajátos következménye lett. Az eredetileg különféle egyéb célú épületekbe telepített büntetés-végrehajtási intézetek építészeti korszerűségét minimalizálták az egykori várfalak, a kastély- és zárdáépületek, a nevelőintézeti funkciók kiszolgáltatására alkalmas építészeti terek. A totális intézmények cserélhetőségéről vallott álláspont utóbb súlyos problémát jelentett a rendszerszerű fejlesztések során, de ez az 50-es évek intézeti szükségének szorításában még érdektelen volt.

Az mindenesetre egyértelmű volt, hogy az új alapítások, a nagy fegyenc létszámok, a kormányzati feladatként jelentkező fegyintézeti hálózat biztosítása megokolta az őrszemélyzet toborzásának, összetételének, szakmai követelményeinek átgondolását. Ezt természetesen a fennálló osztrák börtönügyi gyakorlat befolyásolta. A fogházak a korábbi osztrák gyakorlatnak megfelelően²¹ a bíróságokhoz kötődtek.²² A bírósági fogházakban foganatosítandó végrehajtásról, a belső hivatali rendről, a gazdasági ügyintézésről, a fogházak berendezéséről, a foglyok kezeléséről a Justizministerium rendelkezett a büntetőbíróságok hivatali

²⁰ Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen. Erster Theil. Von den Verbrechen. Zweites Hauptstück. Von Bestrafung der Verbrechen überhaupt. §. 14. Grade der Kerkerstrafe a) nach der Strenge. RGBl 1852. S. 497.

²¹ Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. wodurch die Organisation der Gerichte in dem Kronenlande Oesterreich unter der Enns genehmigt wird. RGBl. 1849. Nr. 286.

²² Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. D/ §. 15.

működéséről és gazdasági rendjéről kiadott rendelet harmadik részében.²³ A rendelet nem tekinthető sem hárszabálynak, sem börtönrendtartásnak, csupán a szervezeti kérdések és a hivatali viszonyok tisztázását segítő rendelkezésnek. A börtönügyet a börtönmester és a felügyelők (börtönőrök) hivatali és szolgálati kötelezettségeinek oldaláról közelítette meg, a rabok kezeléséről alig ejtett szót. Rendelkezett a miniszter (biztonsági megfontolásokból) a börtönök építési viszonyairól.²⁴ A rendeletben a legnagyobb részt a börtönszemélyzet feladatainak pontosítása foglalta el. Egyfelől igazgatási kérdések érdemelték ki a szövegezők figyelmét, mint a börtönőrök alárendeltsége a börtönmesternek, a bírósági elnök legfőbb felügyeleti és ellenőrzési joga.²⁵ Másfelől a személyzet teendőiről rendelkezett hosszan a miniszter. Az 1849. évi június 26-i császári rendelet értelmében egy Landesgericht (tartományi bíróság) szervezetéhez tartozó Criminalgefängnis (bűnügyi büntetőintézet) személyzetét 1 fogházfelügyelő, 1 fogházi írnok, 1 segédőr, 1 gondnok, 1 ellenőr és 1 kancellista tette ki. Továbbá 2 gyakornok, 1 hivatalszolga, első és másod orvos, első és másodkirurgus, 1 bábaasszony, 2 lelkész, 35 börtönőr és 8 háziszolga alkotta.²⁶ Az igazságügyi miniszter rendeletében részletes szabályozás tárgya lett a börtönszemélyzet feladatainak részeként az őrzés, az átvétel, a jegyzőkönyvek készítése minden lehető alkalommal, a motozás, a személyleírások készítése, az orvosi vizsgálat, a börtönök megjelölése, a felügyelő személyzet magatartására vonatkozó előírások (mint titoktartási kötelezettség), a tisztaság fenntartása, a folyamodványok, panaszok, kérvények átvétele, a láncra verésnél követendő eljárás, a börtön átvizsgálása, a foglyok közötti együttműködés megakadályozása, a teendők megkísérelt vagy eredményes szökés esetén, az előkészületek a szabadlábra helyezéshez, a szakmai oktatás, a felügyelők fenntartása.²⁷ A rendeletet olvasva egyértelmű az átgondolt személyzeti struktúrára törekvés, a szükséges szak-képzettség biztosítása, a megfelelő felügyelői, őri állomány kialakítása.

A magyar szakírók szerint azonban az osztrák minta kevésbé érvényesült a magyar börtönügyben. Az új létesítésekről utóbb Bozoky Alajos sommás véleményében így írt: „Az e korszakbéli fogházak és börtönök [...] semmi egyebek, mint minden rendszer nélkül pusztán elrettentés céljából épített és kezelt, a fegyencek javítására igen alkalmatlan, ellenben azok erkölcsi elsatnyulását igen nagy mértékben előmozdító

²³ Verordnung des Justizministeriums vom 16. Juni 1854. womit eine Instruction über die innere Amtswirksamkeit und die Geschäftsordnung der Gerichtsbehörden in Straferichtlichen Angelegenheiten erlassen wird. RGBl. 1854. Nr. 165.

²⁴ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 43–44.

²⁵ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 46., 98.

²⁶ Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. E/

²⁷ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 45., 47–49., 51–82., 88–89.

tömlöcök [...]”²⁸ Szöllősy Oszkár se volt sokkal jobb véleménnyel erről a korszakról. Szerinte bár az így keletkezett intézetek mindegyikében rendet, tisztaságot és fegyelmet teremtett a kormányzat, „azonban a higiénikus viszonyok többnyire kedvezőtlenek voltak az új intézetekben is, az élelmezés silány, a rabmunka kapzsi vállalkozók kezében, a tanítás fogyatékos és a közös elzárás folytán a kontágium veszélye állandó”.²⁹

Az 1860-ban esett alkotmányos változások eredményeképpen, mint említettük, a börtönügy a Helytartótanács hatáskörébe került. Ez a tény egy évtizedre gátat vetett a börtönügy egységesítésének, hiszen a rendi praxisnak megfelelően a tömlöcügy vármegyei funkció maradt, a fegyházak a Helytartótanács hatáskörébe kerültek. (A kiegyezést követően a börtönügy rendezéséig a tömlöcök a Belügy-minisztérium örökségéhez tartoztak, az egységes fegyházügy pedig az Igazságügyi Minisztérium reszortjába soroltatott.)

Változások a provizórium börtönügyében

A börtönügy szakembere keseredetten jelezte, hogy bármilyen diadalittas örömmel deklarálta is az Országbírói Értekezlet visszatérését a régi magyar joghoz, ez a büntetés-végrehajtásban egyértelműen leépülést okozott. Tóth Mór felindultan összegezte, hogy: „Midőn a 60-as években a törvényhatóságok, s később a provisorius tisztviselők átvették a börtönök kezelését: a tett javítások újólá rohamosan indultak hanyatlásnak, s ezen hanyatlás fokozatosan következett be egész a legújabb rendezésig, az 1872-ik évig.”³⁰ Ő úgy látta, hogy az önkényuralom 10 éve alatt behozott változások is nagy haladást jelentettek a megyei tömlöcrendszer rendi modelljéhez képest, amit ismét lerombolni látszott a visszatérés a régi magyar praxishoz.³¹ A megyei börtönök fölötti felügyelet és szabályozás, azok igazgatása a megyei törvényszékektől a főispánokhoz, ezek távollétében az első alispánokhoz került. Az 1864. évi január 14-én kelt 90061. sz. helytartótanácsai intézkedés értelmében a megyei törvényszékek a börtönt érintő kérdésekkel és az esetleg megtapasztalt hiányosságok felszámolását célzó észrevételeikkel a közigazgatási ügyek vezetésével megbízott megyei főtisztviselőhöz fordulhattak.³² Ennek eredményeképpen az ismét a megyei szintre került börtönügyben helyi gyakorlatok, különböző szokások és eljárások uralkodtak,

²⁸ BOZÓKY 1867: 152.

²⁹ SZÖLLŐSY 1935: 41.

³⁰ TÓTH 1874: 12.

³¹ TÓTH 1874: 12.

³² BOZÓKY 1867: 153.

visszatért a börtönügybe a tömlöcrendszerű gondolkodás. Ezt észlelve a Helytartótanács az egységesítés érdekében ugyan rendeleteket bocsátott ki a megyékre,³³ ezek azonban – ahogyan Bozóky fogalmazott – „a Reichsgesetzblatt-ban annak idejében közzé tett »törvények« pusztá fordításán túl nem mentek”.³⁴ Bár, mint írja, tagadhatatlan, hogy „azok lelkiismeretes végrehajtása ideiglen legalább némi haszonnal bírhatandott”.³⁵

A Helytartótanács láthatóan nem kívánt a kérdésben határozott álláspontot képviselni, miután a börtönügy erős szövedékkal kötődött a vármegyei hatáskörökhöz, amelyeket megbolygatni éppen ekkor, az önkormányzatok helyreállítását követően aligha lehetett kívánatos. Egyébként is volt dolga elég a központi fegyintézetek irányításával és felügyeletével, berendezésével, amelyek alig néhány esztendőnyi osztrák börtönügyi igazgatás után átkerültek a Helytartótanács hatáskörébe. (A fegyintézetek 1867. március hó 10-ig közvetlenül a Magyar Királyi Helytartótanács felügyelete alatt maradtak, amikor is az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alá rendeltettek.)³⁶ A magyar börtönügy tehát ismét élesen kettéhasadt. A vármegyei és városi börtönhálózat visszatért tradicionális tömlöcstátuszához a visszaállított hatóságok irányítása alatt; az osztrák kormányzat alatt életre hívott központi fegyintézetek pedig a Helytartótanács központi hatáskörében maradtak. Mindkét zóna esetében a korábbi osztrák szabályozás élt tovább, várva a majdani reformok korát. E kettősség rányomta bélyegét az őrszemélyzet történetére is.

Az 1863-ban készített helytartótanácsi táblázatos összesítés adatai alapján Erdélyt, Horvátországot és Dalmáciát nem számítva országosan (országos intézetekben és törvényhatósági fogházakban) a felügyelői néven összefoglalt belső őrszemélyzet összlétszáma 1643 volt, amelyből az országos fegyintézetek felügyelői állománya 331 fő volt.³⁷ Ugyanez 1865-ben 1557 és 270.³⁸ Önmagában nem tűnik soknak, ekkora létszám szakmai felkészítése nem jelenthetett volna nagy gondot egy jól szervezett, központilag irányított rendszerben. A magyar börtönügyről azonban sok mindent el lehetett mondani, ezt azonban aligha.

A helyi hatóságok visszatértek a régi üzemeltetési rendszerhez, a tömlőcigazgatás bevált modelljéhez, a központi fegyintézetek rendszere pedig az osztrákok által intézményesített megoldásokat vitte tovább.

³³ A Helytartótanács 20.172. sz. alatt 1863. július 10-én kelt rendelete a hatósági fogházak szervezéséről. A börtönök szerkezete és a foglyokkali bánásmód iránt, 14–16. In MEGYERI 1905: 38.

³⁴ BOZÓKY 1867: 153.

³⁵ BOZÓKY 1867: 153.

³⁶ BOZÓKY 1867: 163.

³⁷ Fogházak és vizsgálati tömlöczök az 1863. évben. In MEGYERI 1905: 63.

³⁸ Fogházak és vizsgálati tömlöczök az 1865. évben. In MEGYERI 1905: 68.

A vármegyei rendszerben szabály szerint a börtönök általános felügyelete a megyei, a tiszti ügyészek és főszolgabírók hatáskörébe tartozott, a közvetlen ellenőrzést és irányítást a várnagyok és a tömlőctartók végezték, a rabok őrzése pedig a hajdúkra hárult.³⁹ Tóth Mór összefoglalásában illusztrálja azt az igazgatási struktúrát és személyzetet, amely visszatért a börtönügybe az 1860. évi fordulat után. A törvényhatósági börtönök feletti névleges főfelügyelet a másodalispánok hatáskörébe tartozott, ez azonban többnyire kimerült a negyedévenkénti, a börtönorvos és a várnagy kíséretében szervezett börtönlátogatásban. A tiszti ügyészek figyelme leginkább a vizsgálati rabok elhelyezésére irányult, feladatuk a börtönkezelésre már kevésbé vonatkozott. „[A] hatalom általában mindenütt a megyei várnagy tulajdona volt, s ezek voltak határtalan urak a börtönök és rabok fölött.”⁴⁰ Tóth tanúságtétele szerint azonban a kiérdemesült csendbiztosok és alsóbb rangú megyei tisztviselőkől verbuvált várnagyok kvalifikációja kérdéses volt. Általában szakmai tapasztalatuk sem volt, s még kevésbé rendelkeztek elméleti felkészültséggel. Munkájukat a praxis adta feltételek és a jövedelmi viszonyok szabták meg. Az aprómunkát a porkolábok (tömlőctartók) végezték a várnagy utasításainak megfelelően, akik rendelkezhetek a vármegyei hajdúk börtönőrzésre kijelölt köre fölött, akik nem ritkán közvetítést vállaltak a rokonok, a bűntársak és a rabok között, megfelelő díjazás fejében vállalták a tiltott tárgyak, levelek csempészését, sőt sokszor közreműködtek szökések lebonyolításában is. „Ezen állapotokban voltak kevés kivétellel a magyar-országi törvényhatósági börtönök, és ily állapotok állottak fenn, midőn azokat 1872-ik év elején a kir. ügyészek a törvényhatóságoktól általvevék.”⁴¹

Mint ismeretes – mivel országos büntetőintézetek (a Domus Correctoria rövid és kudarcos kísérleteit nem számítva) korábban nem léteztek –, a hadi létesítményekben őrzött elítélteket katonai szabályok szerint őrizték, nem megváltoztatva az erődítmények alapvetően militáris profilját. Ezen nem sok változás esett. A központi fegyintézeti állapotokat kitűnően jellemzi az első kiegyezési kormány igazságügy-miniszterének, Horváth Boldizsárnak tett jelentés, amelyet Csillag László és Tauffer Emil megbízott készített el a börtönügyi reform előkészítése érdekében. A helyzetjelentés szerint a biztonsági helyzet megfelelő volt, „fegyintézeteink épületei mind azon kellékekkel ellátva, mik a szökés megakadályozására szükségesek”,⁴² s a mindezidáig gyakorlott megoldás, ti. a külső őrszolgálatra kirendelt sorkatonák „biztonság tekintetében teljes megnyugvást nyújtanak”.⁴³ (Mellesleg azt is megjegyezzük,

³⁹ BOZÓKY 1867: 161.

⁴⁰ TÓTH 1874: 14.

⁴¹ TÓTH 1874: 16.

⁴² CSILLAGH-TAUFFER 1868: 133.

⁴³ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 133.

hogy a külső őrséggazdálkodási szempontból is ajánlható, mert költségkímélő, hiszen a finanszírozása kedvezőbb, jó esetben a hadügyi büdzséhez csatolható.)

Az osztrák modellben a Central Strafanstaltokat (központi fegyintézet/fegyház) tekintve elvált egymástól a fegyőri és a biztonsági őrizetet adó személyzet útja. A munkácsi intézetben például az ún. őrségi személyzetet az őrparancsnok, hat főfegyőr és 60 fegyőr képezte, míg a biztonsági őrség katonai szolgálatként teljesítette feladatát: egy káplár, egy szakaszvezető, két kürtös és 40 közlegény. Ők felügyelték és őrizték az 550–580 között mozgó fegyenclétszámot.⁴⁴ A külső biztonsági őrszemélyzet általánosan alkalmazott volt 1866-ig, amikor is a Helytartótanács a császári-királyi Hadügyminisztérium értesítése alapján arról tájékoztatta a fegyházigazgatókat, hogy a „fennálló háborús viszonyok miatt, a birodalom minden részeiben a katonai őrségek, a legszorosabb szükségletre fogván leszoríttatni”, ezért számítsanak arra, hogy a „sorkatonaságból kirendelt külső, mint belső őrizet is vissza fog vonatni”; mindazonáltal felhívja a fegyházigazgatókat az ún. fegyházi polgári őrség megerősítésére, amely át tudja majd venni a biztonsági őrzés feladatait a hadseregtől.⁴⁵ A kiegyezéses tárgyalások eredményeképpen kialakított közös ügyek keretében működő hadsereg értelemszerűen új tárgyalások elé állította az igazságügyminisztert.

A Helytartótanács intenciója szerint a polgári őrséget főleg kiszolgált katonák vagy más alkalmas egyének ideiglenes felvételével kellett biztosítani.⁴⁶ Ez a rendelkezés jelzi a büntetés-végrehajtási őrszemélyzet utánpótlásának legfontosabb forrását: a leszerelt, „kiszolgált” katonák csoportját. Ez az irány kettős jelentőséggel bírt. Egyfelől folytatta azt a történelmi tradíciót, hogy az őrzésre és a közbiztonság biztosítására általában a hadsereget vették igénybe, a büntetés végrehajtását számos alkalommal katonai erősségben eszközölték, miként az új büntetőintézetek jelentős része is funkciót váltó várakba, kastélyokba került. Másfelől utal a korszak büntetés-végrehajtásának erősen militáris jellegére, az egyenruhás-fegyveres szolgálatként értelmezett őrzésre. Ez összefüggésben állt a főntebb már említett, rabokról alkotott korábbi általános véleménnyel is, amely a törvényszegésért elítéltet jogtalan cselekedete okán kegyelmet nem érdemlő, szenvedésre ítélt lénynek definiálta. A fogházjavító mozgalommal, az 1843. évi büntető törvénytervezetekkel, az osztrák Strafgesetzcel és a kiegyezéses igazságüggyel vette csak kezdetét Magyarországon a fogvatartottak emberies megközelítésének gyakorlata, a társadalomba történő visszavezetés gondolatának terjedése. Ennek tanútétele Sztankovics Károly helytartótanácsos és királyi biztos 1863. március 3-án kelt, a lipótvári fegyházi igazgató részére kiadott utasítása, amelyben a fennhatóság világosan meghatározza, hogy a fegyházigazgató a „fegyelmi hatalmat csak

⁴⁴ MEGYERI 1905: 35–36.

⁴⁵ MEGYERI 1905: 82.

⁴⁶ MEGYERI 1905: 82.

azon mérvben gyakorolhatja, a mennyiben azt a netalán előforduló kihágások fékezése, a házi rend fenntartása és a bűnösök javítása szükségessé teszi”, hiszen a számára kitűzött cél a megesett emberek javítása és jó útra vezetése.⁴⁷

A biztonsággal kapcsolatos elégedettségükhöz képest ugyanakkor a belső renddel fölöttébb elégedetlenek voltak a biztosok.

„Az alig korlátolt szabad érintkezése a bennlevőknek egymás közt, nem lehet előnyére a házi rend és szabályok megtartásának; a szabad érintkezésből szövetkezések támadnak; a szövetkezések bűnösök közt tilos cselekvények forrásai, s e forrásokból az intézeten belül a kihágások, kívül a bűnök fertelmei erednek.”⁴⁸

S szerintük ez nagyban a belső őrsemélyzet alkalmatlanságán múlt, minthogy tőlük függött a szabályok betartatása, a belső fegyelem stabilizálása. A becsületes, kemény őrök helyett a „fegyőrök nagy része nem csak kötelmei betöltésében hanyag, de történik, hogy ők szolgáltatják az alkalmat és módot a kihágások elkövetésére”.⁴⁹ Csillag és Tauffer biztos az őrsemélyzettel kapcsolatos legnagyobb problémaként jelezte, hogy a fegyőrök kiválasztására meglehetősen kevés figyelmet fordítanak a büntetés-végrehajtási hatóságok. Ráadásul a rendkívül terhes őri szolgálathoz fel-tűnően csekély fizetés társult.⁵⁰ A börtönőri státusz nem örvendett különösebben nagy népszerűségnek, az azt kísérő veszélyek, a feszes szolgálati beosztás, a szokásosan alacsony bérezés alacsonyra tette a minőségi mércét is. Börtönőrnek többnyire a leg-alacsonyabb társadalmi rétegekből szegődtek el, minek következtében a javításhoz szükséges kompetenciák vizsgálata is általában elesett. Miközben a fogvatartott-őr arány sem mutatott túl jól. Szamosújvárott például, ahol az intézet befogadóképességét 1000 főre szabták, a polgári őrség létszáma a kiegyezés évében 64 főből állott.⁵¹

A börtönökben szolgálatot teljesítő őrök (börtönőri személyzet) kötelezettsége a Helytartótanács által kiadott rendelet szerint a szolgálat pontos teljesítése, a hűség, a józanság és a komoly magaviselet volt. A szabályzat az őröktől komoly magaviseletet, de nem túlzott szigort várt el, szükségesnek tartva kihangsúlyozni, hogy a foglyokkal szemben tartózkodniuk kell a szemrehányásoktól és a szidalmazásoktól. Csak abban az esetben járult hozzá a jogalkotó súlyosabb fenyítő eszközök

⁴⁷ Fegyházi tiszti utasítások a m. kir. helytartótanács 8270-ik sz. alatt, 1863. február 16-án kelt rendeletéhez. In MEGYERI 1905: 74.

⁴⁸ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁴⁹ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁵⁰ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁵¹ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 86.

igénybevételehez, ha a rab megtámadná az őrt, vagy annak szolgálattételét akadályozná, ilyenkor „szabadságában állandó a rakoncátlankodó fegyencet rögtön és tetteleg megfenyíteni”.⁵² Még a testi fenyegetés sem kizárt, amennyiben a felügyelő személyzet „durva megbántására” vagy tetteleges ellenszegülésre kerül sor, és más célravezető büntetési eszköz nem található.⁵³ Az a rendelkezés, amely eltiltotta a felügyelő személyzet üzletelését a foglyokkal, valamint akár tőlük, akár idegenektől ajándékok elfogadását, nyilván a praxist tükrözte, és hihetően védelmezni látta szükségesnek az őrszemélyzet tisztességét, akadályozni az összejárás veszélyét.⁵⁴

Aligha állíthatjuk tehát, hogy a 19. század 50-60-as éveiben nyugvópontra jutott volna a büntetés-végrehajtási igazgatás és a személyzet ügye. Az osztrák börtönügyi kormányzat erőfeszítései némiképpen normalizálták, de semmiképpen sem modernizálták a magyar büntetés-végrehajtás rendszerét. A megyei tömlöcrendszer visszaállítása visszafordította a folyamatokat, a bécsi igazságügy állította országos intézetek pedig kényszerpályára küldték a fegyházügyet. Mindez visszatükröződött az őrszemélyzet általános megítélésében és ennek következtében minőségében is. A megoldás váratott magára, a valódi reformok kezdetét a kiegyenlítés igazságügyére Horváth Boldizsár programja jelentette.

Felhasznált irodalom

- BERZEVICZY Albert (1922): *Az absolutismus kora Magyarországon (1849–1865)*. Budapest: Franklin Társulat.
- BOZÓKY Alajos (1867): *A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra*. Pest: Stolp Károly.
- CSILLAGH László – TAUFFER Emil (1868): *Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben*. Buda: Igazságügyi Minisztérium.
- MEGYERI István (1905): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*. Budapest: Magyar Kir. Igazságügyminisztérium.
- MEZEY Barna (2014): Tömlöcök őrzése. (Adalékok a börtönszemélyzet reformkori történetéhez.) In BORBÍRÓ Andrea – INZELT Éva – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós – PODOLETZ Léta szerk.: *A büntető hatalom korlátjainak megtartása: a büntetés, mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös.
- SASHEGYI Oszkár (1965): *Az abszolútizmus kori levéltár*. Budapest: Akadémiai.
- SZÖLLÖSY Oszkár (1935): *Magyar börtönügy: a büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása*. Budapest: Révai Testvérek.
- TÓTH Mór (1874): *Tanulmányok a börtönügy terén*. Eger: Érseki Lyceum Nyomdája.

⁵² A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 14–16. ih.

⁵³ A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 14–16. ih.

⁵⁴ A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 17. ih.

Munk Sándor¹

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitása megvalósításának akadályai

Bevezetés

Jelen publikáció – tiszteletünk kifejezésének jeléül – Szabó Miklós akadémikus emlékkötetbe készült, aki vezetői támogatásával, kutatói segítségével jelentős szerepet játszott tudományos pályánk alakulásában. Bár kutatott szakterületeink távol álltak egymástól, mindenki által ismert precizitását és tudományos igényességét több alkalommal is igénybe vehettük, többek között a magyar tudományos akadémiai (a továbbiakban: MTA) doktori értekezésünk elkészítése során. Értékes tanácsai, javaslatai is szerepet játszottak munkánk véglegesítésében, doktori eljárásunk eredményességében, valamint a kitüntető cím elnyerésében.

Az emlékkötetbe választott téma már régóta foglalkoztat: a katonai informatikai rendszerek interoperabilitása. Ezek egymással való együttműködési, illetve – ezen belül kiemelten – információcsere-képessége napjaink széles körben elérhető informatikai szolgáltatásokra, valamint bonyolult módon összekapcsolódó hálózatokra épülő világának egyik – senki által nem vitatott – alapvető feltétele. Az interoperabilitási követelmények minden szakterület, köztük a katonai alkalmazás alapvető, égető igényeire épülnek. Az interoperabilitási követelmények megvalósítását magas szinten jóváhagyott jövőképek, stratégiák és hosszú távú képességfejlesztési programok szolgálják.

Az interoperabilitási követelmények megvalósítása tudományos támogatást is igényel. Számos kutató foglalkozik tudományos igényességgel az interoperabilitás és ezen belül az informatikai rendszerek interoperabilitásának kérdéseivel. A szakirodalom áttekintése azt mutatja, hogy a témában megszülető anyagok – érthető

¹ Ny. ezredes; professor emeritus, NKE HHK Informatikai Tanszék; az MTA doktora.

módon – elsősorban az elméleti megalapozásra, különböző megoldások kimunkálására, elemzésére, összevetésére irányulnak. Magunk is legtöbb publikációnkat ebben a témában készítettük, ehhez kapcsolódott MTA-doktori értekezésünk is, és erre irányul szakmai-fejlesztői tevékenységünk is.

Az interoperabilitás gyakorlati megvalósítása azonban rendkívül nehéz feladat, a jövőképekben megfogalmazott célállapotok sok tekintetben nem valósulnak meg, a tervezett fejlesztések rendszerint hosszú időt vesznek igénybe, és megvalósulásukkor már el is maradnak az aktuális igényektől. A szakirodalomban viszont alig találkozunk olyan publikációkkal, amelyek ezen „negatív” jelenségek elemzésére, okaik feltárására irányulnának.

Jelen publikáció célja, hogy röviden bemutassa és indokolja a katonai informatikai rendszerek interoperabilitása megvalósításának problémáit, valamint felvázolja a megvalósítás legfontosabbnak ítélt akadályait, a problémák okait. Azt gondoljuk ugyanis, hogy az interoperabilitás szintjének növeléséhez fel kell tárni megvalósulásának akadályait is. A terjedelmi korlátok részletes elemzést, feldolgozást nem tesznek lehetővé, így a következőkben foglaltak egy kiterjedtebb kutatás bevezetésének tekinthetők, amellyel a jövőben szeretnénk foglalkozni, és amely más kutatók számára is kiindulási vagy vitaalapként szolgálhat.

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitásának alapjai

A téma vizsgálatához röviden meg kell határozni, hogy jelen publikációnkban mit értünk interoperabilitás, a katonai informatikai rendszerek interoperabilitása alatt. Ennek alapját az MTA-doktori értekezésünkben² foglaltak képezik.

Értelmezésünk szerint az interoperabilitás legáltalánosabb értelemben objektumok között fennálló viszony, az együttműködést támogató, az eredményes és hatékony együttes működést biztosító kölcsönös képesség. Az interoperabilitás alanyai lehetnek tudatosan tevékenykedő, szervezett embercsoportok (erők, csoportosítások, szervezetek stb.) vagy célirányosan, meghatározott rendeltetéssel működő technikai rendszerek (berendezések, részegységek, funkcionális egységek). A kettő közül a szereplők közötti interoperabilitásnak van elsődlegessége, az eszközök közötti interoperabilitás ehhez képest alárendelt szerepet játszik.

A szereplők közötti interoperabilitás egyik típusa, feltétele az információs interoperabilitás, különböző szereplők kölcsönös képessége információk közös

² MUNK 2007.

értelmezésen alapuló, a hatékony együttműködéshez szükséges cseréjére. Ennek három, egymásra épülő szintje:

- a technikai szintű interoperabilitás (kölsönös képesség az információkat hordozó anyagi reprezentációk cseréjére);
- a szintaktikai szintű interoperabilitás (kölsönös képesség az információreprezentációk esetleges átalakítások közbeiktatásával történő cseréjére);
- és a szemantikai interoperabilitás (kölsönös képesség az információreprezentációk esetleges átalakítások közbeiktatásával történő jelentésmegőrző cseréjére).

Napjainkban már a szervezetek, személyek nemcsak, sőt egyre kevésbé közvetlenül cserélnek információkat, hanem különböző informatikai³ eszközök, rendszerek segítségével. Így felmerül az informatikai (eszközök, rendszerek közötti) interoperabilitás követelménye, amely kölsönös képesség az általuk kezelt adatok szándékolt jelentésüket, értelmezésüket megőrző – esetleges átalakítások közbeiktatásával történő – cseréjére. Mivel az informatikai rendszerek, eszközök „nem ismerik” a kezelt adatok „jelentését”, ez utóbbit az elsődleges alkalmazói kör egyeztetett szándékai, igényei, értelmezése határozza meg.

Informatikai interoperabilitási problémáról, megoldandó feladról akkor beszélhetünk, ha van eltérés (heterogenitás) egy rendszer és a felhasználó ember vagy két rendszer között a kezelt adatok (szándékolt) értelmezésében. Az interoperabilitás kialakítható és fenntartható a heterogenitás csökkentésével vagy közbeiktatott (jelentésmegőrző) átalakítások segítségével. A heterogenitás az egyes rendszerekkel szemben támasztott alkalmazói követelmények eltérései miatt korlátlan mértékben nem küszöbölhető ki, vagy nem célszerű kiküszöbölni. Az interoperabilitás kialakításához és fenntartásához az érintett szereplők között előzetes egyeztetésre van szükség.

Az informatikai rendszerek közötti interoperabilitás minden szakterületen megjelenő követelmény, amelynek szerepe, jelentősége az információcsere-igények mennyiségével, összetettségével, a nem tökéletes információcsere következményeinek súlyosságával, valamint az együttműködő szereplők közötti heterogenitás mértékével növekszik. Mindezek alapján napjaink katonai alkalmazási körülményeiből, a katonai műveletek jellemzően összhaderőnemi, többnemzeti – szövetségi vagy koalíciós – jellegéből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a katonai informatikai rendszerek közötti interoperabilitás a legjelentősebb szakterületi interoperabilitási problémák egyike, ha nem a legjelentősebb.

³ Jelen publikációban az informatikai jelzőt tág értelemben, az „információs tevékenységek technikai eszközökkel történő támogatása” értelmezésben, a más szakértők által információtechnológiai (IT) vagy infokommunikációs (*information and communication technologies*, ICT) kifejezés szinonimájaként használjuk.

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitásának célkitűzései, megvalósulása

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitási célkitűzéseit és azok megvalósulását két szinten is lehet és kell is vizsgálni. Az *első* a nemzeti haderő informatikai rendszereinek egymás közötti interoperabilitása, a *második* pedig a többnemzeti műveletben részt vevő erők informatikai rendszerei közötti interoperabilitás.

A nemzeti haderő esetében az egységes, teljes körű központi irányítás jóval kedvezőbb feltételeket teremt az interoperabilitás megvalósítására, azonban még ebben az esetben is tapasztalható az interoperabilitás hiánya vagy a követelményektől elmaradó szintje. Ennek bemutatásától, elemzésétől eltekintünk, és a továbbiakban a NATO-szintű interoperabilitási kérdések vizsgálatára összpontosítunk. Szövetségi környezetben már sokkal nehezebb feladat az interoperabilitás biztosítása, mivel az egyes tagállamoknak eltérő érdekei, lehetőségei lehetnek, valamint a NATO központi szerveinek korlátozott a hatásköre a nemzeti haderők irányába.

Interoperabilitási célkitűzések

A NATO-ban az informatikai rendszerek⁴ interoperabilitási követelményeit és azok megvalósításának elveit, feladatait magas szintű szabályozók, támogató szakmai dokumentumok, továbbá a célkitűzések megvalósítását célzó kezdeményezések, programok tartalmazzák. A továbbiakban a terjedelmi korlátokra tekintettel ezek közül csak az általunk legfontosabbnak tartott képesség – a NATO szövetségi műveleti hálózata (Federated Mission Network[ing],⁵ FMN) – kérdéseivel foglalkozunk. Az FMN a NATO afganisztáni szerepvállalásának tapasztalatai alapján kialakított kezdeményezés, amelynek célja az egy műveletben részt vevő NATO-tagállami és nem NATO-összetevők közötti hatékony információmegosztás biztosítása.⁶

Az FMN-célkitűzések megvalósításának, az interoperabilitási képességfejlesztések összehangolásának keretei közé két fontos dokumentum tartozik. Az *első* egy szolgáltatásorientált architektúra, a NATO C₃ Taxonómia,⁷ amely a műveleti környezettől a technikai infrastruktúráig meghatározza az informatikai rendszerek

⁴ NATO-terminológiával C₃- (*Consultation, Command and Control*) vagy CIS- (*Communication and Information*) rendszerek.

⁵ Korábban *Future Mission Network*.

⁶ *MCM-0125-2012, NATO Future Mission Network (FMN) Concept* (2012).

⁷ *NATO C₃ Taxonomy Baseline 5.0* (2021).

és alkalmazási környezetük képességeit, funkcióit, felhasználói alkalmazásait, illetve belső szolgáltatásait. A *második* a NATO-s interoperabilitási szabványokat és profilokat taglalja,⁸ szabványos megoldások, illetve szabványos megoldások szűkített, kiegészített változatainak katalógusa, amelyek alkalmazása elősegíti az informatikai rendszerek közötti interoperabilitást.

Az FMN megvalósítása lépésenkénti megközelítést jelent,⁹ amely egymást átfedő ciklusokra épül. A kétévente induló ciklusok (FMN Spirals) a műveleti és biztonsági követelmények meghatározásával indulnak, ezt egy év múlva a tervezett, majd újabb egy év múlva a végleges specifikációk kidolgozása követi. A specifikációkban foglaltak első megvalósításának éve az ezt követő harmadik év, majd két év a javasolt alkalmazás időszaka.¹⁰ A fejlesztési feladatokra a vonatkozó követelményeket, iránymutatásokat szolgáltatási területenként az eljárási és a szolgáltatási utasítások¹¹ tartalmazzák, amelyek meghatározott szabványok alkalmazására épülnek.

A célkitűzések és megvalósulásuk hiányosságai

Az egyes fejlesztési ciklusok feladatait általános célkitűzések és képességfejlesztési követelmények¹² határozzák meg, azonban ezekhez – a dokumentum jellegéből következően – nem kapcsolódnak objektív módon ellenőrizhető mérőszámok. Teljesülésükre vonatkozóan értékelések, elemzések nyilvános formában nem állnak rendelkezésre.¹³ Ebből kifolyólag a következőkben csak magukban a dokumentumokban fellelhető, témához kapcsolódó információkat elemezzük. Ennek során a feltárt hiányosságokat nem hibák következményeként, hanem tényekként kezeljük, okaik vizsgálatával a következő pontban kívánunk foglalkozni.

Elsőként összevetettük a FMN-specifikációk által lefedett alkalmazási területeket egy részterület, a szárazföldi harcászati szint műveleti követelményeivel.¹⁴

⁸ ADatP-34(N), *NATO Interoperability Standards and Profiles. Edition N Version 1* (2021).

⁹ *FMN Spiral Specification Roadmap* (2021).

¹⁰ Jelenleg a 2018-ban indult, 2020-ban specifikált Spiral 4 megvalósítása folyik, amelynek tervezett alkalmazási időszaka 2023 + 2024–2025.

¹¹ *Procedural Instructions for...* és *Service Instructions for...*

¹² *Spiral Objectives* és *Capability Enhancements*.

¹³ Empirikus elemzést adott műveletre, az abban részt vevő informatikai rendszerekre vonatkozóan lehetne készíteni, képességeiket összevetve az adott időszakra javasolt alkalmazásra tervezett FMN-ciklus specifikációival.

¹⁴ *MC 0640, Minimum Level of Communication and Information Systems (CIS) Capabilities at Land Tactical Level* (2019).

Az utóbbi dokumentum hat funkcionális területen határozza meg az információcsere-követelményeket ([dandár]vezetés, felderítés, tűztámogatás, közvetlen légi támogatás, logisztika, egészségügyi ellátás), és négy további terület bevonását tervezi a következő kiadásban (légvédelem, műszaki támogatás, katonai rendészet, civil-katonai együttműködés).

A minimumkövetelményekben szereplő területek közül az FMN Spiral 3-ban csak a dandárvezetés, a felderítés és az egészségügyi ellátásból a kiürítés szerepelt. A FMN Spiral 4-ben megjelenik a tűztámogatásból a célkezelés, valamint a civil-katonai együttműködés, de csak általános célú szolgáltatásokkal támogatva, vagy azok nélkül. Végül a 2026–2027-ben alkalmazásra tervezett FMN Spiral 5 tartalmazza elsőként a tűztámogatás és a műszaki támogatás egyes részeit az erők megóvása keretében. Megállapítható tehát, hogy még a tervezett interoperabilitási célkitűzések is jelentős, többéves elmaradásban vannak a valós műveleti igényektől.

Az FMN-specifikációk elemzése egy másik tényre is rámutat: a bennük szereplő interoperabilitási követelmények több területen nem a legfrissebb, már 5–15 éve rendelkezésre álló, hanem azoknál 5–8 évvel korábbi szabványokra épülnek. Ez egyes esetekben annak a következménye, hogy egy alkalmazott szabvány épül korábbi szabványokra. Ilyenre példák a következők:

- FMN Spiral 3 (2022–2023): a képmegosztási specifikációban az NVG 2.0.2 (2015) helyett az NVG 1.5 (2010) vektorgrafikai NATO-szabvány;
- FMN Spiral 4 (2024–2025): a térképréteg-megosztási specifikációban a KML 2.3 (2015) helyett a KML 2.2.0 (2008) térképielem-leíró nyelvi szabvány;
- FMN Spiral 4 (2024–2025): a sajátérő-követő rendszer specifikációjában az ADatP-36(A)(2) miatt az APP-6D (2017) helyett az APP-6A (1998) és az APP-6B (2008) szimbólumszabvány;
- FMN Spiral 4 (2024–2025): a metaadat SOAP-üzenethez kapcsolásának specifikációjában a SOAP 1.2 (2007) helyett a SOAP 1.1 (2000) üzenetprotokoll-szabvány;
- FMN Spiral 4 (2024–2025): a térinformatikai specifikációban a GML 3.3.0 (2012) helyett a GML 3.1.1 (2004) térképielem-leíró nyelvi szabvány.

A valós interoperabilitási képességek kialakulását az is befolyásolja, hogy az FMN-specifikációknak, illetve az azokban szereplő célkitűzéseknek csak egy része kötelező képesség, másik részük – bár a specifikáció rögzíti követelményeket – opcionális. Az egyes szolgáltatások vagy azok opcionális képességeinek megvalósításáról az alkalmazó haderők döntenek műveleti (alkalmazási) ambícióik, valamint fejlesztési forrásaik, kapacitásaik függvényében. Mindez még ebben

a korlátozott formában is jelentős fejlesztési feladatot jelent. Emiatt vannak olyan információk, hogy munkacsoportokon belül már felvetődött a kétéves FMN-ciklus növelésének kérdése, mivel a kezdeményezéshez csatlakozó haderők „nehezen tudják követni” az egymást követő ciklusok egyre növekvő követelményeit.

Összességében tehát megállapítható, hogy a NATO legjelentősebb interoperabilitási programja megvalósulásának mérésére nem áll rendelkezésre megfelelő módszertan, mérhető mutatók és célkitűzések; a program tartalma nem fedi le a műveleti igények teljes körét; a specifikációk alapjául felhasznált szabványok egyes esetekben idejétmúltak; és a követelmények opcionális jellegéből következően a valós interoperabilitási fejlesztéseket korlátozzák a rendelkezésre álló erőforrások, kapacitások.

A katonai informatikai rendszerek interoperabilitása lassú megvalósulásának okai

A következőkben azt szeretnénk bemutatni, hogy a katonai informatikai rendszerek interoperabilitása megvalósulásának akadályai között számos objektív tényező is szerepel, amely nem hagyható figyelmen kívül. Ezek azonosítása, következményeik vizsgálata megítélésünk szerint – ahogy a bevezetőben is kiemeltük – a katonai informatikai rendszerek mind nemzeti, mind többnemzeti (szövetségi, koalíciós) interoperabilitása javításának fontos feltétele.

Ezen kérdéskör kutatását már korábban megkezdtük, amelynek eredményeit egy publikációban¹⁵ már közre is adtuk. A következőkben foglaltak alapvetően e publikációban foglaltakra épülnek. Ennek során az interoperabilitás megvalósulása problémáinak okai közül három nagy csoportot emelünk ki, bár nyilvánvalóan vannak további okok is. A három csoport: (1) az alkalmazói igények eltérései; (2) az előzetes egyeztetési eljárás; (3) a fejlesztési sajátosságok.

Az alábbi kérdések vizsgálati kerete az ún. hagyományos interoperabilitási megoldás, amelynek alapja az együttműködő informatikai rendszerek által közösen használt, egyeztetett, szabványosított közvetítő reprezentáció (adat- és üzenetformátum). A megoldás lényege: „mindenki tanulja meg a közös nyelvet”, vagyis az érintett rendszerek feladata saját belső információreprezentációjuk és a közösen használt közvetítő reprezentáció közötti átalakítás jelentésmegőrző módon.

¹⁵ MUNK 2022.

Az alkalmazói igények eltérései

Az informatikai rendszerek közötti adatcsere rendeltetése alapvetően az alkalmazói köreik közötti információcsere támogatása. Ebben meghatározó szerepet az együttműködő szervezetek, szervezeti elemek közötti információcsere-igények játszanak.

Könnyen belátható, hogy az interoperabilitás megvalósítása az egymással szoros és tartós együttműködésben álló, lényegében azonos vagy jelentős mértékben hasonló funkciókkal, és ebből következően az adott funkció vonatkozásában jól körülhatárolt, valamint hasonló információigényekkel rendelkező szereplők esetében a legkönnyebb. Esetükben már korábban kialakult és megszilárdult a cserélt információkhoz kapcsolódó közös fogalomrendszer, továbbá az együttműködéshez szükséges mértékben közös értelmezés, illetve ezeket valósították meg informatikai rendszereikben is.

Kevésbé szoros és tartós együttműködés esetében az érintett felek között több lesz az eltérés információcsere-igényeikben, az abban szereplő információk tartalmában, értelmezésében. Saját szakterületük igényeinek kielégítéséhez eltérő információk szükségesek, sokszor eltérő jellemzőkkel, szakmai előzményekkel. Mindez megnehezíti a mindenki számára megfelelő közös közvetítő reprezentáció kialakítását, illetve a belső és a közvetítő reprezentáció közötti átalakítás megvalósítását. A felek közötti különbségek növekedésével arányosan csökken az egyes felek valós igényeinek történő megfelelés szintje is.

Az interoperabilitási igények egyértelműen tapasztalható jellemzője az is, hogy az érintett szereplők köre folyamatosan bővül. A szűkebb együttműködő szakterületi közösségek után megjelenik egy-egy haderőnem szakterületei, majd a haderőnemek közötti interoperabilitás igénye. Másrészt az interoperabilitási igények a nemzeti katonai informatikai rendszerekről kiterjednek a katonai szövetségi rendszerekre, majd a közös műveletekben részt vevő más nemzeti kötelékek, nem kormányzati vagy civil szervezetek informatikai rendszereire.

Az előzetes egyeztetési eljárás

A közös közvetítő reprezentáció kialakítása az információcserében érintett felek előzetes egyeztetését igényli. Az egyeztetés során olyan reprezentációt kell kialakítani, amely megfelel az információcsere-igényeknek, vagyis alkalmas minden cserélendő információ továbbítására és a lehető legkevesbé tér el az együttműködő felek által korábban alkalmazott reprezentációktól. A közvetítő reprezentáció kialakítása annál nehezebb, minél jobban eltérnek a felek által kezelt információk értelmezésükben, tartalmukban,

formátumukban. Ezek közül az eltérő értelmezésekhez, tartalmakhoz illeszkedő megoldás kialakítása a legnehezebb, különösen a széles körű és ebből kifolyólag eltérőbb célokkal és információigényekkel rendelkező szereplőkből álló együttműködés során.

Az előzetes egyeztetés lényegében szabványosítási folyamat, amely összetett szervezeti és eljárási rendet, kidolgozó munkacsoportokat, véleményező és döntés-előkészítő, illetve döntéshozó testületet, valamint – többszintű vagy több szempontú – véleményezési-megbeszélési-döntési ciklusok sorozatát igényli. Ez a folyamat jelentős időigénnyel rendelkezik, jellemzően éves nagyságrendű, a megfelelő minőséget, folyamatos naprakészséget biztosító módosítási, javítási ciklusokkal.

Példaként említhetők a *Többnemzeti Interoperabilitási Program* egymást követő fő változatai, amelyek többéves időközökkel jelentek meg (2003, 2004, 2009), az új változat fejlesztése 2012 óta folyik, eddig bevezetés nélkül. A sajáterő-követési adatcsereszabvány üzenetformátumainak fejlődése időben hasonló képet mutat (2006, 2016). De hasonló adatokat láthatunk a LINK-16 és a légi vezetési-irányítási rendszer által használt üzenetformátumok (TADIL-J, AWCIES) vagy a VMF K sorozatú üzenetei esetében is.

A fejlesztési sajátosságok

A harmadik és talán legjelentősebb ok, amely az interoperabilitási képességek kialakítását nehezíti, a közvetítő reprezentáció alkalmazásához szükséges fejlesztés alacsony gazdaságossága és nehézségei. A fejlesztés alapvető feladata, hogy feloldja az eltéréseket az egyedi és a közös, az egyes szereplők igényeihez legjobban illeszkedő belső információreprezentációk, valamint az együttműködést támogató információcsere érdekében kialakított közvetítő reprezentáció között.

Már működő rendszerekben a belső reprezentáció módosításának lehetősége korlátozott, így többnyire csak a rendszer kiegészítésére, csatoló felület kialakítására van lehetőség. Ezt leghatékonyabban a rendszer fejlesztője tudja megvalósítani, amennyiben még létezik, és elvállalja a fejlesztési feladatot. Sok esetben azonban ez a feltétel nem teljesül, az érintett rendszer ún. öröklött rendszer, a korábbi időszakból fennmaradt, sokszor már elavult vagy elavulóban lévő, különböző okokból tovább nem fejleszthető, de még alkalmazott rendszer.

A fejlesztés nehézségei, esetleg lehetetlensége mellett jelentős gazdaságossági problémát jelent az, hogy a különböző rendszerek ugyanazon közvetítő reprezentációhoz történő illesztése során ugyanazok az átalakítási funkciók többször is szükségessé válnak. Ennek okát az képezi, hogy több rendszerben lehetnek átfedések a belső reprezentációk között, amelyek így ugyanolyan átalakítást igényelnek.

A többszöri megvalósítás nyilvánvalóan felesleges ráfordítás, de még interoperabilitási problémát jelentő eltéréseket is vonhat maga után.

Összegzés

Jelen publikációban bemutatuk a NATO szövetséges műveleti hálózata interoperabilitási programjának célkitűzései megvalósulásának helyzetét, elmaradásait és egyes hiányosságait. Rávilágítottunk arra, hogy a program megvalósulásának mérésére nem áll rendelkezésre megfelelő módszertan, mérhető mutatók és célkitűzések; tartalma nem fedi le a műveleti igények teljes körét; a specifikációk alapjául felhasznált szabványok egyes esetekben idejétmúltak; továbbá a követelmények opcionális jellegéből következően a valós interoperabilitási fejlesztéseket korlátozzák a rendelkezésre álló erőforrások, kapacitások.

Bemutatuk, hogy az interoperabilitás megvalósulásának okai között a hagyományos, egyeztetett, szabványosított közvetítő reprezentációra épülő interoperabilitási megoldás esetében számos objektív tényező található, amely nem hagyható figyelmen kívül, pontos azonosításuk, következményeik elemzése a nemzeti és többnemzeti interoperabilitás javításának fontos feltétele. Mindebből levonható az a következtetés, hogy az eredményes interoperabilitáshoz újszerű megoldásokra (például interoperabilitási infrastruktúrák és interoperabilitási szolgáltatások) van szükség, amelyek elemei már megjelentek, de egyelőre csak kutatási fázisban vannak, gyakorlati alkalmazásukra még nincs példa.

Felhasznált irodalom

- ADatP-34(N)*, *NATO Interoperability Standards and Profiles. Edition N Version 1* (2021). Online: <https://nhqc3s.hq.nato.int/Apps/Architecture/NISP/volume1/index.html>
- FMN Spiral Specification Roadmap* (2021). [H. n.]: FMN Capability Planning Working Group.
- MC 0640, Minimum Level of Communication and Information Systems (CIS) Capabilities at Land Tactical Level* (2019). [H. n.]: NATO Military Committee.
- MCM-0125-2012, NATO Future Mission Network (FMN) Concept* (2012). [H. n.]: NATO Military Committee.
- MUNK Sándor (2007): *Katonai informatikai rendszerek interoperabilitásának aktuális hadtudományi kérdései*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- MUNK, Sándor (2022): Are Traditional IT System Interoperability Solutions Sufficient and Efficient? Thoughts on Novel Solutions. *Hadmérnök*, 17(1), 171–191. Online: <https://doi.org/10.32567/hm.2022.1.11>
- NATO C3 Taxonomy Baseline 5.0* (2021). [H. n.]: North Atlantic Council.

Négyesi Lajos¹

A Zrínyi Campus hajdanvolt emlékművei

A Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus régi épületei két monarchiás tüzerlaktanya emlékét őrzik. A terület északi részén állt a gróf Pálffy János,² délen pedig a gróf Andrássy Gyula³ tüzérserégi laktanya. Ez utóbbi egészen a Salgótarjáni útig nyúlt, magában foglalva a jelenlegi lakótelepet is. A két objektumot elválasztó kerítés az A épület déli oldalán húzódott kelet–nyugati irányban. Az I. világháború végéig a Pálffy laktanya a 12. ágyúsezrednek, az Andrássy pedig a 4. tarackossezrednek és 4. lovastüzérsztálynak adott otthont. A világháború után a trianoni békediktátum katonai határozványainak teljesítése a tüzérserég jelentős csökkentésével járt, ezért a két laktanya közül csak az Andrássy maradt a tüzérserégé, a Pálffyba a vezérkari képzés költözött.

Az egykori laktanyaépületek közül a IV. épület őrzi az egykori tüzérkeze nyomát, amit könnyen felfedezhetünk a földszinti fal szemmagasságban húzódó és az emeleti ablaknyílások külső tégláin. Katonanemzedékek alkotókédvű tagjai karcolták be a keményre égetett agyagtömbökbe a nevüket és az időszakot, amikor itt töltötték szolgálatukat. Ölveczky József munkája kiemelkedik ezek közül, művészi kivitelezésével.

1929. június 24-én a gróf Pálffy János laktanyában a 10 órakor kezdődött ünnepségen József főherceg avatta a volt 12. ágyúsezred hősi halottainak emlékművét. Erről a sajtó és a 279. *Magyar Híradó* 1929. júniusi⁴ száma is hírt adott. József főherceg mondta az avatóbeszédet, Gosztonyi László tartalékos főhadnagy pedig válaszbeszédet. Az ünnepségen részt vett dr. Ripka Ferenc főpolgármester, aki az ezred tisztje volt korábban, valamint vitéz Hellenbronth Antal tüzérserégi tábornok, Riedl Lajos tábornok, vitéz Kozma Ferenc tábornok és a házigazda Werth

¹ Ezredes; egyetemi docens, NKE HHK Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténeti Tanszék; PhD.

² A laktanya 1895 őszén készült el, és már ekkor Pálffy laktanyaként említik. Lásd *Pesti Hírlap*, 1895. augusztus 3. 3.

³ 1906 szeptemberében a lapos-dűlői laktanya gondnoka javasolta a főváros közgyűlésének, hogy az addig névtelen laktanyát nevezzék el Andrássy laktanyának. Lásd *Az Újság*, 1906. szeptember 22. 11.

⁴ Hősi emlékmű leleplezése a Pálffy-laktanyában 1929.

Henrik tábornok, a Magyar Királyi Budapesti Honvéd Tiszti Szabályzatismertető Tanfolyam parancsnoka.⁵

1. kép. Ölveczky József téglakarcolata
Forrás: a szerző felvétele

Az emlékmű egy 6,5 méter magas terméskőből épített oszlop volt, amelyet Markup Béla szobrászművész⁶ négy bronzreliefe díszített. Felállítási helye a filmhíradó tanúsága szerint a laktanya parkja volt, ahol a háttérben emeletes téglalapú épület látszik. Ez alapján a jelenlegi II-es tantermi épület előtti parkra ismerhetünk, amit megerősít az *Arcanum Mapi* honlapon található 1944-es budapesti légifénykép-sor erről a területről készült felvétele.⁷ Itt még a fás park közepén álló obelisz árnyéka is kivehető. Sajnos mára már megsemmisült az emlékmű, amelynek helyén Zrínyi Miklós mellszobra áll, azonban a posztamens még őrizhet valamit az egykori tüzerobeliszkből. Az 1956. március 15-i avatásról készült fényképen jól látható, hogy a mellszobor posztamense eredetileg sokkal magasabb volt, amelyet valószínűleg a tüzeremlékmű visszabontásával alakítottak ki. A fényképen jól azonosítható az emlékmű fehér mészkőből készült lépcsős alapzata.

⁵ Hősi emlékmű leleplezése a Pálffy-laktanyában 1929: 13.

⁶ Markup Béla (Hámmor, 1873. augusztus 23. – Budapest, 1945. július 3.) szobrász. Az Országos Magyar Mintarajziskolában Stróbl Alajosnál tanult. Nevét az Országház főbejáratát díszítő két nagy orosz-lánszoborral tette ismertté (a II. világháborúban megsemmisültek, jelenleg Somogyi József alkotásai láthatók), és később is elsősorban állatszobraival tűnt ki.

⁷ *Budapest (1944), légifotók* [a].

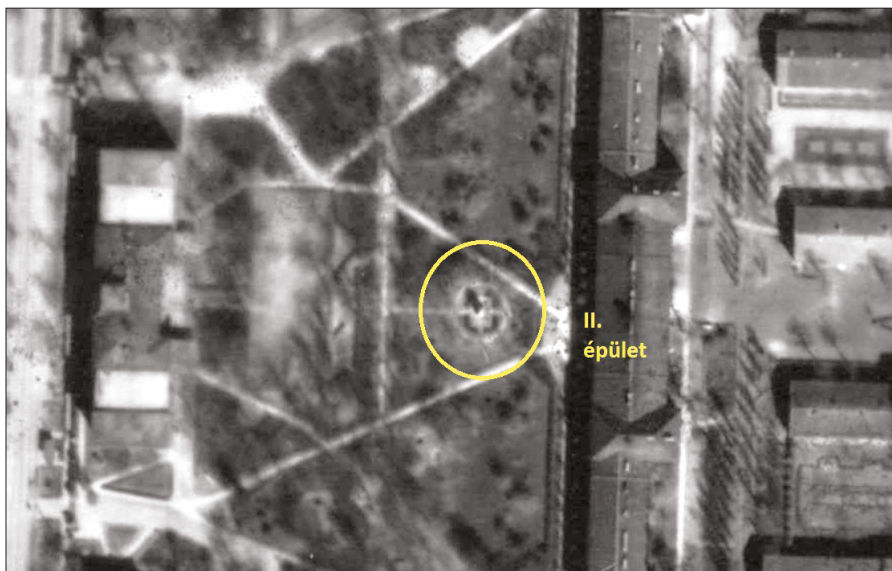
2. kép. A 12. ágyúszred hősi halottainak emlékműve
Forrás: Hősi emlékmű leleplezése a Pálffy-laktanyában 1929.

3. kép. Az emlékmű fehér mészkővel burkolt lépcsős talapzata, amely az 1956-os
átalakítás után is megmaradt. A háttérben felismerhető a II-es épület téglafala
Forrás: Hősi emlékmű leleplezése a Pálffy-laktanyában 1929.

4. kép. A Zrínyi-szobor a hősi tűzémlékmű visszabontásával kialakított posztamensen. Az eredeti emlékmű mészkőburkolatát a talapzatig eltávolították, és a 6 méter magas obeliszkből kb. 4 méter maradt meg
Forrás: M. SZABÓ 2007: 87.

5. kép. Az emlékmű az 1944-es légi fényképen
Forrás: Budapest (1944), légifotók

A gróf Andrássy laktanyában a magyar királyi Bercsényi Miklós 1. tüzérosztály az 1932. május 28-i osztálynap keretében, a szomolányi csata évfordulóján⁸ avatta fel a világháborúban elesett tüzérek emlékművét. Az ünnepségek sora tábori misével kezdődött, majd vitéz Vécsey Aladár alezredes osztályparancsnok beszéde után a *Himnusz* hangjai és ágyúdörgés közepette lehullt a lepel az emlékműről, amelynek építését Vértess László tüzérhadnagy tervei alapján Krompecher Andor karpaszományos irányította.⁹ Az ünnepélyen megjelent vitéz Kárpáthy Kamillo főparancsnok, vitéz Kozma Ferenc tábornok, vitéz Kalászy Imre altábornagy, vitéz Schönnerr Odiló vegyesdandár-parancsnok, Nagyszombati Miksa tábornok, vitéz Hellenbronth Antal tüzérségi tábornok, Mac Nollen őrnagy angol katonai attasé, Oxilia alezredes olasz katonai attasé.¹⁰ Az eseményről a *Magyar Világhíradó* is beszámolt 1932. júniusi 433. számában.¹¹

6. kép. A világháborúban elesett tüzérek emlékműve
Forrás: A világháborúban elesett Bercsényi Miklós
honvédtüzérek emlékművének leleplezése 1932.

⁸ A Bercsényi-tüzérek osztálynapja 1934: 17.

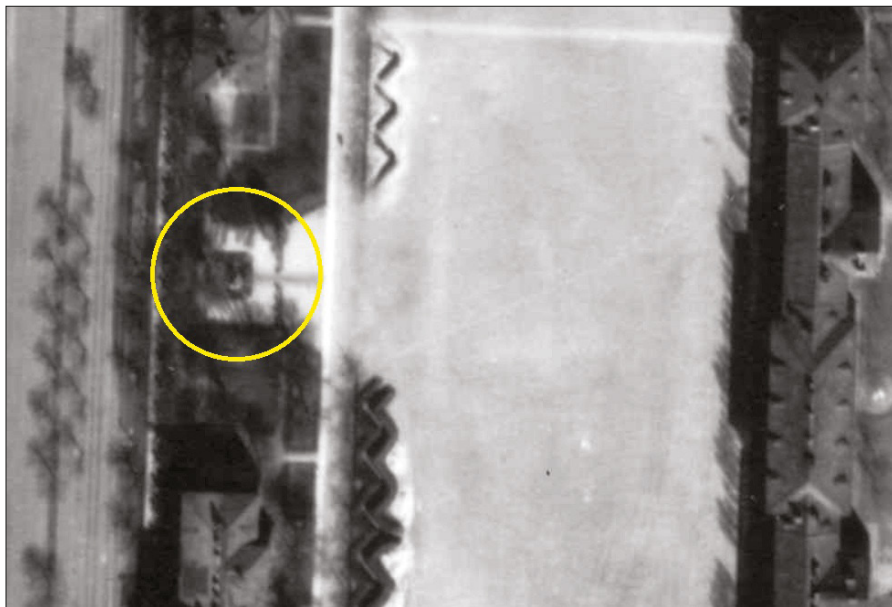
⁹ Leleplezték a hősi halált halt budapesti tüzérek emlékművét 1932: 13.

¹⁰ Leleplezték a világháborúban elesett tüzérek emlékművét 1932: 2.

¹¹ A világháborúban elesett Bercsényi Miklós honvédtüzérek emlékművének leleplezése 1932.

Már abban az évben, június 3-án a volt cs. és kir. 4/32/132. tábori tarackezred tagjai az ezred hősi halottai emlékére ezrednapot rendeztek, amelynek keretében megkoszorúzták a hősök emlékművét is,¹² majd 1935. június 3-án emléktáblát avattak a hősök tiszteletére.¹³ 1939. május 7-én a volt cs. és kir. 31. és 32. nehéz tüzérezred hősi halottaira emlékezve koszorúzták meg az emlékművet.¹⁴

A filmhíradó felvételein az emlékmű körül sűrű növényzet látszik, a háttérben a kerítés sejthető. Egy későbbi fényképen az építmény oldalán emeletes téglapépület tűnik fel. Ezek alapján nem lehet egyértelműen meghatározni az emlékmű helyét, azonban az 1944-es légi fényképen a laktanya déli részén található alakulótér Hungária körút felé eső oldalán látható egy olyan objektum, amely megfelel a fenti paramétereknek.¹⁵ Alaposabban megnézve felsejlik a sziklacsúcsot formázó kőhalom, mellette a löveggel. Ez alapján az emlékmű a Hungária körút 5–7. számú ház helyén állhatott.

7. kép. Az emlékmű helye az 1944-es légi fényképen
Forrás: Budapest (1944), légifotók

¹² Bajtársi ünnepség 1934: 8.

¹³ Hősök emléke 1935: 11.

¹⁴ A volt cs. és kir. 31. és 32. nehéz tüzérezred... 1939.

¹⁵ *Budapest (1944), légifotók* [b].

8. kép. Az 1942-ben felavatott emlékmű

Forrás: Hősök emléke 1942.

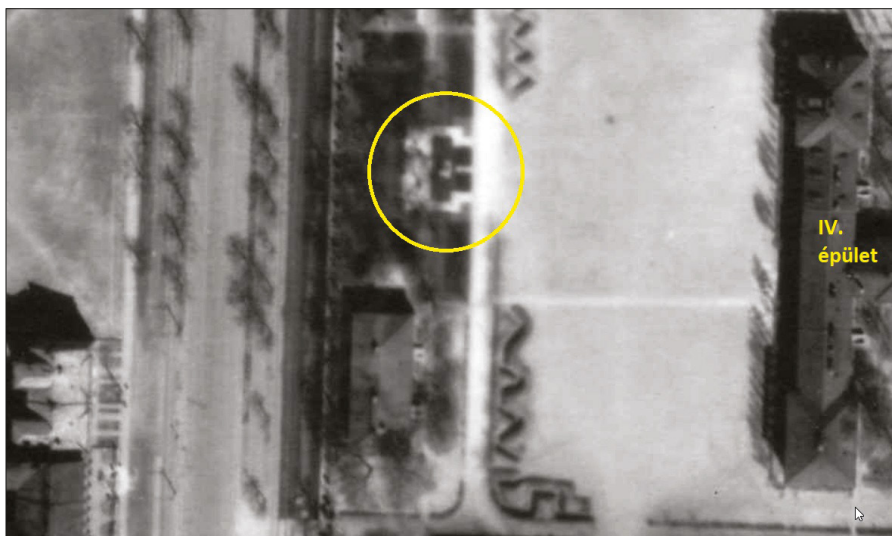
Az Andrassy laktanyában 1942. március 29-én újabb emlékművet avattak. Az 1. honvéd gépvontatású könnyű tüzérosztály 1941-ben részt vett a délvidéki hadjáratban, majd a szovjet fronton a Donyeckig tört előre. A harcok során két tisztet és 26 legénységi állományú katonát veszített. Az osztály parancsnokának kezdeményezésére Szabó-Czibalmos Kálmán tüzérezászlós¹⁶ tervezett emlékművet a hősi halottak tiszteletére, amelyet vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettes avatott fel. Az ünnepségen a vezérkar főnökének képviselőjében megjelent Rusziczay-Rüdiger Imre altábornagy, ott volt Jány Gusztáv vezérezredes, Veres Lajos vezérőrnagy, Ankay Anesini Győző vezérőrnagy, vitéz Kisbarnaky Farkas Ferenc vezérőrnagy, vitéz Hellebronth Antal ny. vezérezredes, a vitézi szék helyettes főkapitánya, vitéz Kozma Ferenc altábornagy, Nemes Bangha Imre altábornagy, Berecz Sándor ezredes és számos magas rangú katona. Jelen volt Homemnay Tivadar, Budapest

¹⁶ Festőművész (Esztergom, 1914 – Esztergom, 2004). Neményi Károly, Hellebrant Béla és Bajor Ágost művész-tanárok indították el a művészi pályára. A Képző- és Iparművészeti Főiskolát 1936-ban végezte el, ahol tanára volt Sándor Béla, Haranghy József és Domanovszky Endre. A II. világháború végén tüzér főhadnagyként francia hadifogságba került, majd Németországban telepedett le. 1949-ben New Yorkba költözött, ahol műtermét 1955-re Művészeti Magániskolává fejlesztette.

székesfőváros főpolgármestere és Bódy László alpolgármester. Az ünnepség végén a kormányzóhelyettes átadta az elesettek családtagjainak a kormányzó által adományozott kitüntetések.¹⁷ Ez volt az új háború első hősi emlékműve. Az avatásról a *Magyar Világhíradó* 1942. márciusi 945. számában adott hírt.¹⁸

Néhány hónappal később, november 1-jén a tűzérosztály kegyelete jelül emléktáblát helyezett el az emlékmű talapzatán a következő felirattal: „Ezt az emlékművet az 1942. augusztus 20-án a Don melletti harcokban hősi halált halt Kormányzóhelyettes Úr avatta fel.”

Az emlékműnek ma már nincs nyoma, azonban az egykori felvételek alapján jól azonosítható a helye. A képeken a háttérben látszik a laktanya kerítése és a Hungária körút 18. és 20. számú épülete, amelyek homlokzata nem változott 1942 óta. Az 1944-es légi fényképen pontosan azonosítható a laktanya északi alakulótérnek körüli oldalán az emlékmű helye.¹⁹ Ez alapján az emlékmű a III-as tantermi épület északi része előtt, a park felőli oldalán, a XII. épület bejáratától 36 méterre állt, a faltól kb. egy méterre. Érdekes lenne emléktáblával vagy emlékkövel megjelölni a helyet, hiszen a filmhíradó felvételén jól olvashatók a hősi halottak nevei.

9. kép. Az emlékmű helye az 1944-es légi fényképen. Az alakulótér sarkán felismerhető a légoltalmi óvóárok cikcakkos vonala
Forrás: Budapest (1944), légifotók

¹⁷ Horthy István kormányzóhelyettes avatta fel az új világháború első hősi emlékművét 1942: 3.

¹⁸ Hősök emléke 1942.

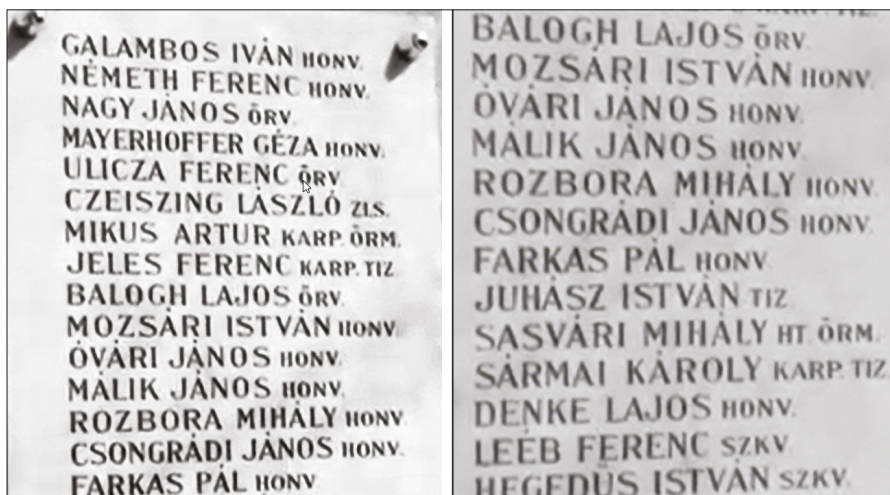
¹⁹ Budapest (1944), légifotók [c].

10. kép. Az emlékmű háttérében álló épületek egykor és ma
Forrás: Hősök emléke 1942

11. kép. Az emlékmű helye napjainkban
Forrás: a szerző felvétele

12. kép. A hősi halált halt tűzérek névsora az emlékművön

Forrás: Hősök emléke 1942

Miként az 1945 utáni időszak eltüntette az előbbieken bemutatott emlékműveket, úgy az egykori Zrínyi Miklós Katonai Akadémia két erős politikai töltettel rendelkező emlékműve sem állta ki az idő próbáját.

A magyar ellenállási mozgalomban az Andrássy laktanyához erősen negatív emlékek társultak, ugyanis 1942-ben a háborúellenes tüntetésekre válaszul közel 2000 antifasisztát tartóztattak le, akik közül 400-at itt tartottak fogva. A kihallgatások során Rózsa Ferenc, a *Szabad Nép* szerkesztője életét vesztette, és itt folyt 1942 júliusában, röviddel kivégzése előtt Schönherz Zoltán vallatása is.²⁰ A IV. számú tantermi épület nyugati falán 1958. november 17-én leplezték le az erről szóló emléktáblát.²¹ 1963. augusztus 17-én azután az épület bejáratának két oldalán felavatták Boldogfai Farkas Sándor²² Rózsa Ferencet ábrázoló és Németh Mihály szobrászművész²³ Schönherz Zoltánról készített mellszobrát.²⁴ Napjainkban még látható a két szobor betontalapzata.

²⁰ Antifasiszta harcosok találkozója az egykori Andrássy-laktanyában 1982: 215.

²¹ *Népszabadság*, 1958. november 12. 8.

²² Szobrász (Törökudvar, 1907 – Budapest, 1970). Az Iparművészeti Iskolán örvösséget tanult, majd a Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Elnyerte a Ferenczy István-díjat (1926). Mint olasz állami ösztöndíjas a római Accademia delle Belle Arti növendéke volt.

²³ Szobrász (Sárvár, 1926 – Sárvár, 2018), 1952-től a Képzőművészeti Főiskola hallgatója, mestere Szabó Iván. 1958-ban diplomázott. 1968-ig a fővárosban alkotott, majd visszaköltözött Sárvárra. 1968-ban Medgyessy-plakettel tüntették ki. Sárvár díszpolgára. Egyéni stílusú köztéri szobrai mellett kisplasztikákat készített.

²⁴ Emlékmű avatás a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián 1963: 2.

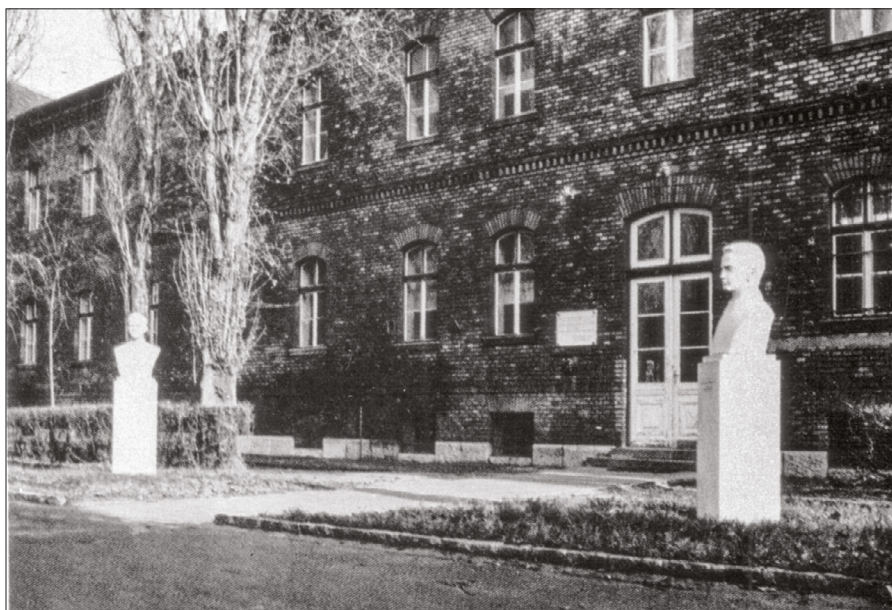
13. kép. Megemlékezés az emléktáblánál az 1980-as években

Forrás: Emlékezés a mártírokra 1985

14. kép. Rózsa Ferenc és Schönherz Zoltán mellszobra

Forrás: Emlékmű avatás a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián 1963

15. kép. A két mellszobor a IV. épület előtt és az emléktábla a bejárat bal oldalán
Forrás: ZÁGONI 1975: 3. képes tábla

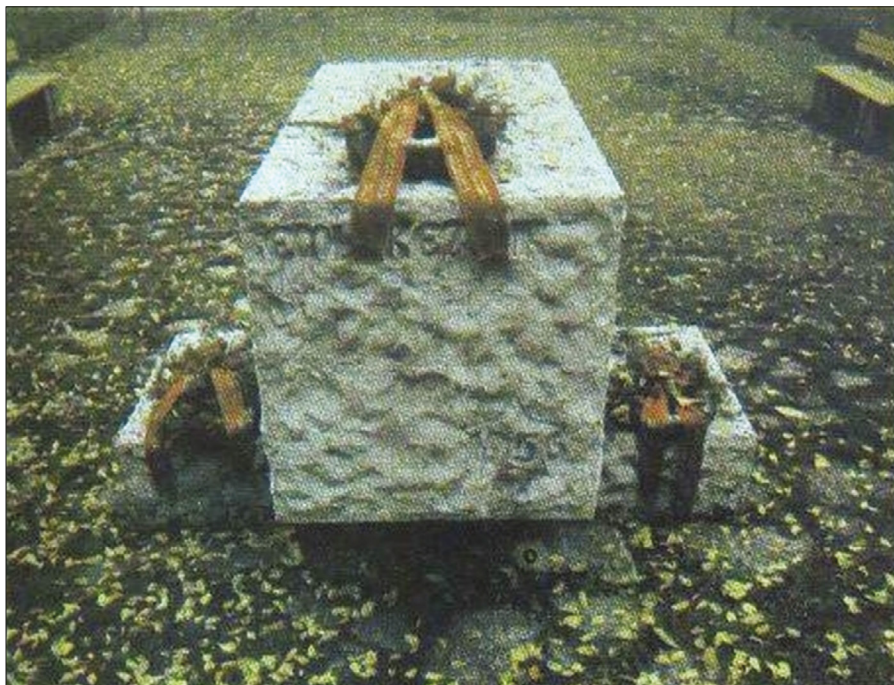
16. kép. Az emléktábla és a mellszobrok helye napjainkban. A füves területen még látható a mellszobrok posztamentusének betonalapja
Forrás: a szerző felvétele

17. kép. Az 1956-os emlékmű. A bal oldali képen felismerhető a háttérben a II-es épület, a jobb oldalin pedig az I-es épület bejárata
Forrás: ZÁGONI 1975: 19. képes tábla

1966-ban, az 1956-os forradalom 10. évfordulóján a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia pártbizottsága és parancsnoksága a harcok során és a karhatalmi szolgálat során életüket vesztett kollégák tiszteletére emlékművet állíttatott. Az avatáson részt vett Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök, miniszterhelyettes. Az emlékmű egy fehér mészkőhasáb volt, amelyet az I. sz. épület előtti kőburkolatú, kétoldalt zászlórudakkal határolt térségen, a Zrínyi-mellszobor vonalában állítottak fel, és egészen a rendszerváltásig őrizte az elesett katonák emlékét. Eltávolítása indokolt volt, azonban azóta sem készült emléktábla az 1956-os harcokban életüket vesztett zrínyis katonák tiszteletére, pedig M. Szabó Miklós akadémikus kutatásainak köszönhetően ismerjük a neveket.²⁵

²⁵ „A harcok során életét vesztette Lukács László ezredes; Kiss Gyula, Kovács László és Vass Ernő alezredes; Fickó Győző, Jambrik József, Kiss Gyula, Klimits Tibor, Rácz József és Steiner Gusztáv őrnagy; Földes Zoltán és Lantos Pál százados; Bódi Lajos, Lajos György és Varga István főhadnagy, valamint Szép Lajos alhadnagy. (A rendfokozatok a hősi halált követő előléptetéseket tükrözik – Sz. M.) E 16 főből heten a Magyar Rádiónál, hatan járőrszolgálatban, ketten a szolgálati helyre történő bevonulás közben, 1 fő pedig a Kilián laktanyánál veszítette életét. Ami a megtorlást illeti, Márton András ezredest 10, Dienes Ödön ezredest 15, Nagy Kálmán alezredest 15, Görgényi László őrnagyot 5, Zalavári Pál őrnagyot 4 évre, Pércsi Lajos őrnagyot halálra ítélték.” SZABÓ 2006: 816.

18. kép. Az emlékmű az 1980-as években

Forrás: NAGY 1985

19. kép. Az 1956-os emlékmű helye napjainkban

Forrás: a szerző felvétele

Felhasznált irodalom

- A Bercsényi-tüzérek osztálynapja (1934). *Nemzeti Újság*, 1934. május 20.
- A Pálffy laktanya hősi emlékművének felavatása (1929). *Nemzeti Újság*, 1929. június 25.
- A világháborúban elesett Bercsényi Miklós honvédtüzérek emlékművének leleplezése (1932). *Magyar Világhíradó*, 1932. június. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=224>
- A volt cs. és kir. 31. és 32. nehéz tüzérezred hősi halált halt bajtársai emlékművének megkoszorúzása (1939). *Az Újság*, 1939. május 6. 9.
- Antifasiszta harcosok találkozója az egykori Andrassy-laktanyában (1982). *Párttörténeti Közlemények*, 1982/4. 215.
- Bajtársi ünnepség (1934). *Budapesti Hírlap*, 1934. május 30.
- Budapest (1944), légifotók* [a]. Budapest: Arcanum. Online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/bp1944/?layers=30&bbox=2127162.756400914%2C6023312.-731061222%2C2127539.567063789%2C6023449.183099996>
- Budapest (1944), légifotók* [b]. Budapest: Arcanum. Online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/bp1944/?layers=30&bbox=2127078.6648313976%2C6022817.-990517451%2C2127455.4754942725%2C6022954.442556226>
- Budapest (1944), légifotók* [c]. Budapest: Arcanum. Online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/bp1944/?layers=30&bbox=2127094.807115882%2C6023078.-943066258%2C2127471.617778757%2C6023215.395105032>
- Emlékezés a mártírokra (1985). *Néphadsereg*, 1985. október 19. 2.
- Emlékmű avatás a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián (1963). *Néphadsereg*, 1963. augusztus 24. 2.
- Horthy István kormányzóhelyettes avatta fel az új világháború első hősi emlékművét (1942). *Függetlenség*, 1942. március 31. 3.
- Hősi emlékmű leleplezése a Pálffy-laktanyában (1929). *Magyar Híradó*, 1929. június. Online: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9171>
- Hősök emléke (1935). *Pesti Hírlap*, 1935. június 4.
- Hősök emléke (1942). *Magyar Világhíradó*, 1942. március. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4580>
- Leleplezték a hősi halált halt budapesti tüzérek emlékművét (1932). *Pesti Hírlap*, 1932. május 29.
- Leleplezték a világháborúban elesett tüzérek emlékművét (1932). *8 Órai Újság*, 1932. május 29.
- M. SZABÓ Miklós (2007): *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960*. Budapest: Zrínyi.
- NAGY Lajos szerk. (1985): *ZMKA története (minikönyv) – Plakettel*. Budapest: ZMKA.
- SZABÓ Miklós (2006): A Magyar Néphadsereg és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119(3), 767–818.
- ZÁGONI Ernő szerk. (1975): *Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1950–1975*. Budapest: ZMKA.

Siposné Kecskeméthy Klára¹

Honvédtisztképzés a Ludovika Akadémián

A Ludovika Akadémia az alapítástól a képzés indulásáig

A honvédtisztképzés nagy hagyományokkal rendelkezik. Az elmúlt évtizedekben számos könyv, tanulmány, doktori disszertáció foglalkozott a nemzeti tisztképzéssel, az egyes oktatási intézmények történetével, sok visszaemlékezés és napló áll rendelkezésre. A Ludovika Akadémia (a továbbiakban: Ludovika) évtizedeken keresztül egyet jelentett a nemzeti tisztképzéssel, az oktatási intézmény alapítása összekapcsolódott az önálló magyar haderő felállításának igényével. A Ludovika mellett számos oktatási intézmény járult hozzá meghatározó módon a nemzeti tisztképzéshez, meg kell említenünk a jogelőd oktatási intézményeket, a Hadiakadémiát, a fegyvernemi iskolákat, a katonai főiskolákat, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemet is.

A Ludovika történetét és a tisztképzést feldolgozó könyvek sorát Dezséri Bachó László 1930-ban, az alapkövetését 100. évfordulójára megjelent monográfiája nyitja meg.² A rendszerváltoztatás után értékes, az akadémiai képzés, kiképzés mindennapjait szemléltető, eredeti fényképeket tartalmazó albumot jelentetett meg a ludovikás örökséggel és felmenővel rendelkező B. Kalavszky Györgyi, aki az 1808. évi törvény és az utolsó hadnagyavatás közötti időszakot dolgozta fel, megható emléket állítva az akadémiának.³ Meghatározó fontosságú az egykori ludovikás Rada Tibor szerkesztésében készült kétkötetes monográfia, amely nemcsak a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglaló történetét tárja az olvasó elé, hanem a szellemiségét is. Az első kötet az akadémia történetét részletezi, a második kötetben pedig ludovikás bajtársak visszaemlékezései, írásai olvashatók.⁴ Fontos

¹ Ezredes; egyetemi tanár, NKE HHK Művelési Támogató Tanszék; PhD.

² DEZSÉRI BACHÓ 1930.

³ KALAVSZKY 1992.

⁴ RADA 1998: 810; 2001: 1199.

mérőföldkő volt a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelent, a magyar honvédtisztképzés otthonának, a Ludovika Akadémiának a történetét (1808–1945), a ludovikás hagyományok feléledését/felélesztését, a rendszerváltozás utáni évtizedek legfontosabb eseményeit leíró és összegző három kiadást (2011, 2013, 2018) megélt monográfia.⁵ Ezt az utat olyan mérőföldkövek jelzik, mint a Ludovika név felvétele, a Ludovika-mellszobor avatása, a *Száznapos ünnepség* megtartása az Orczy-kertben, a hallgatói ludovikás díszöltözet kialakítása, a tiszti eskü kardrántással történő megerősítése és az önálló Ludovika Zászlóalj megalakulása. A kötetek sorát a Ludovika Egyetemi Kiadónál 2021-ben megjelent Ludovika-kötet zárja.⁶

Az egykori ludovikások is számos könyvet és visszaemlékezést írtak a nagyszerű intézményről, a képzésről, a kiképzésről, a Ludovika eszmeiségéről. Ezek közül kiemelkedik Kádár Gyula kétkötetes visszaemlékezése. Inspirálóan hatottak Martin Kornél *Hadtörténelmi Közlemények*ben megjelent írásai is, valamint Eszenyi László könyve, akik a Ludovika felvételi követelményeit és menetét, a túljelentkezést ismertették, továbbá az intézménybe történő felvétel nehézségeiről írtak műveikben. E témakörben említést érdemel még Vajay Tibornak a magyar királyi honvédség szellemiségének hagyományáról írt könyve és vitéz Szepesvári Béla olvasmányos, különleges körülmények között fennmaradt háborús naplója. Péntes János az *Emlékek útját járva 1942–1944* című könyvében egyedülálló emléket állított a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián, a Magyar Királyi Honvéd Bolyai János Műszaki Akadémián, illetve a Magyar Királyi Honvéd Horthy István Repülő Akadémián 1944. augusztus 20-án, Szent István napján hadnaggyá avatott évfolyamoknak. Könyvében betekintést nyerhetünk az egykori tisztképzés vezérlő elveibe és gyakorlati megvalósításába, amely a mai tiszti generációra is nagy hatást gyakorol.⁷

A tisztképzés kezdeteit többféleképpen értelmezik, többféle évfordulót ünnepelnek. Vannak olyan munkák, amelyek az 1808. évi sarkalatos törvénytől számítják a tisztképzés kezdetét. Ebbe a sorba illeszkedik a tisztképzés 200. évfordulójára megjelent könyv.⁸ Mások a tisztképzés tényleges indulásától, 1872-től írják a tisztképzésről. A Ludovika története során született törvények alakították az akadémiai képzést, kiképzést és nevelést, befolyásolták az intézmény szellemiségét, erkölcsiségét. Ezek a törvények egyúttal az intézmény fejlődésének egyes

⁵ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY – B. KALAVSZKY 2011; 2013; 2018.

⁶ PADÁNYI–KOLTAY 2021.

⁷ KÁDÁR 1984: 828; ESZENYI 1989; MARTIN 2007; 2008; VAJAY 2007: 259; SZEPESVÁRI 2006; PÉNTES 1989.

⁸ ÁCS–CSIKÁNY–BAZSÓ 2009.

állomásait is jelzik. Az 1808. évi országgyűlés törvénybe iktatta a katonai Ludovika Akadémia felállításáról szóló VII. törvénycikket. A leendő katonai akadémia célkitűzése az volt, hogy kvalifikált tisztikar jöjjön létre. A törvény 4. §-a az alábbiak szerint fogalmazott:

„Ez akadémiának főczélja leend, hogy benne a magyar ifjuság azon tudományokra oktattassék és oly nevelést nyerjen, melyek által ugy a rendes hadseregben, mint fölkelés alkalmával is a haza hasznos szolgálatára alkalmassá és képessé legyen. Szabad lesz azonban a benne nevelt ifjaknak állami szolgálatba is lépniök, hol érdemeik szerint kellő tekintet lesz rájok.”⁹

A Ludovika névadója Habsburg–Estei Mária Ludovika osztrák főhercegnő, osztrák császárné, magyar és cseh királyné, I. Ferenc császár harmadik felesége volt. A Ludovika alapításához Mária Ludovika 50 ezer forinttal járult hozzá, gróf Buttler János kezdeményezésére a magyar rendek 800 ezer forintot adományoztak, I. Ferenc pedig a váci Collegium Theresianum épületét ajándékozta a leendő Akadémia épületének. A képzésre azonban a váci épület alkalmatlan volt, ezért az 1827. évi VII. törvénycikk a Theresianum épületének eladásáról és a katonai akadémia Pesten történő felállításáról rendelkezett.¹⁰ A Theresianum eladásából származó pénzből, valamint az Akadémia alapítására összegyűjtött adományokból 1829-ben 60 ezer forintért az Orczy-családtól megvásárolták az Orczy-kertet.¹¹ A leendő Akadémia területének kiegészítése érdekében Pest szabad királyi város az Illéskút környékét ajándékozta, Festetics Antal kamarás pedig átengedte területét és kertjét az akadémiának.¹²

A Ludovika épületének alapkövét József nádor 1830. június 28-án tette le.¹³ Az építkezés Pollack Mihály neoklasszicista építész vezetésével és tervei alapján kezdődött el, és az épület monumentalitását is figyelembe véve rekordidő alatt készült el, 1836-ra befejeződtek a munkálatok. A tisztképzés azonban nem kezdődhetett el, a bécsi udvar folyamatosan akadályokat gördített a Ludoviceum megnyitása elé. Az épület éveken keresztül kihasználatlanul, üresen állt. 1838-ban, a pesti árvíz idején árvízkárosultakat helyeztek el az épületben, és itt helyezték el ideiglenesen a Nemzeti Múzeum gyűjteményét is. Kossuth Lajos 1843-ban a *Pesti Hírlap*ban írta, hogy az önálló katonai akadémiáról szóló törvény elfogadása óta

⁹ 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról.

¹⁰ 1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról.

¹¹ RAPAICS 1936.

¹² DOMBÓVÁRI RÉVY 1923: 420.

¹³ DEZSÉRI BACHÓ 1930: 150.

35 év telt el, de mégsem nyitották meg a Ludoviceumot.¹⁴ A *Polytechnicumot!* című cikkében az épület magyar mérnökképzés céljára történő átmeneti hasznosítására tett javaslatot.¹⁵ Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején végre megkezdődött a magyar tisztképzés a Ludovikán. 1849. január 7-én Petzelt József aligazgató ünnepélyesen megnyitotta a Magyar Hadi Főtanodát. „A magy. hadi főtanodának célja alkalmas egyéneket, minden fegyvernemben elegendően, elméleti- és gyakorlatilag kiképezni.”¹⁶ A Pestre bevonuló osztrák főparancsnok a Ludoviceum épületét lefoglalta, betiltotta a főtanoda működését, és katonai kórházzá alakíttatta. Mindössze pár napon keresztül folyt a katonai képzés, két évtizedet kellett ismét várni az újrakezdésre. A magyar nemzeti tisztképzés elindítását az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés és a honvédség felállításáról szóló 1868. évi XLI. törvénycikk tette lehetővé.¹⁷ A Ludovika az 1872. évi XVI. törvény alapján kezdte meg a működését.¹⁸

Honvédtisztképzés a Ludovika Akadémián

„Ludovika! Te titkos jelszó,
Benned lett teljes életem,
S bár rejtélyedet most sem értem
De míg élek szent vagy nekem.”
(Domonkos Sándor)

A Ludovika képzési rendszerét három időszakra tagoljuk aszerint, hogy milyen rendeltetéssel, oktatási rendszerrel, képzési szinttel működött. Az 1872–1883 közötti időszakot a hallgatók korának nevezik. A törvény szerint alapvetően tanfolyami képzés folyt, az előkészítő, a tisztképző és a tiszti. Az előkészítő tanfolyam – korábban a kerületi parancsnokságok fennhatósága alatt működött – a tartalékos (szabadságolt) állományúak képzését szolgálta, amely sikeres elvégzése után pályázni lehetett a tisztképző tanfolyamra. A tisztképző tanfolyamot önként jelentkező, a hadköteles kort már betöltött, sorkatonai idejüket részben vagy egészben már leszolgált ifjak részére szervezték, akik a honvédség tisztjei kívántak lenni. A tanfolyam végén a három legjobb eredményt elért hallgatót hadnaggyá, a többit pedig

¹⁴ KOSSUTH 1843a.

¹⁵ KOSSUTH 1843b.

¹⁶ DEZSÉRI BACHÓ 1930: 240.

¹⁷ 1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről.

¹⁸ 1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról.

hadapród-tiszthelyettségé nevezték ki. A tiszti tanfolyamot a tényleges állományú tisztek számára szervezték, akik a katonatiszti pályát élethivatásuknak választották, legalább kétéves csapatszolgálatot teljesítettek, kiváló minősítéssel rendelkeztek, és a hadi tudományok terén magasabb képzettségre akartak szert tenni.

Az 1883–1897 közötti időszakot a növendékek korának nevezik. Az 1883. évi XXXIV. törvény alapján a Ludovika oktatási rendszerét átszervezték:

„A magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia fölállításáról szóló 1872. évi XVI. törvénycikk 2. szakasza akként módosíttatik, hogy ezen akadémiában ezenkívül hármastanfolyam rendszeresítették; jelesen: *a)* tényleges állománybeli tisztképző tanfolyam; *b)* szabadságolt állománybeli tisztképző tanfolyam; *c)* felsőbb tiszti tanfolyam.”

A tényleges állománybeli tisztképző tanfolyam négy évfolyamos iskola volt, amelybe évente 60, 14–16 éves növendéket vettek fel. Ezzel az átszervezéssel a Ludovika Akadémia középfokú katonai, teljes ellátású, bentlakásos nevelőintézetté alakult. A tanterv a közös hadseregbeli hadapródiskolákéhoz volt hasonló, általános műveltség, katonai szakmai ismereteket nyújtó elméleti és gyakorlati tárgyakat tanítottak. A növendékek erkölcsi, magatartásbeli és viselkedési normáira nagy hangsúlyt fektettek, számukra a feddhetetlen erkölcsű, jó modorú, illemtudó, magas szintű szakmai tudással rendelkező férfieszményt állították. Végzés után az ifjakat hadapródokká, a két legjobb tanulót pedig hadnaggyá avatták.

Az 1897–1945 közötti időszakot az akadémikusok korának nevezik. A honvéd nevelő- és képző-intézetekről szóló 1897. évi XXIII. törvény új alapokra helyezte a honvédtisztképzést, a Ludovika a bécsújhelyi Mária Terézia Akadémiával egyenrangú felsőfokú oktatási intézménnyé alakult át. A Ludovika Akadémiát az ország felsőoktatási tanintézményei között tartották számon, ahol korszerű ismereteket oktattak, gyakorlatias képzést nyújtottak, és nevelték a leendő tiszteket. A magyar haderő legkiválóbb, harctéri tapasztalatokkal és hosszú csapatszolgálattal rendelkező tisztjei oktathattak.¹⁹

Az I. világháború után a Ludovika újraindítását a honvédelmi miniszter 1919. szeptember 18-án rendelte el. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum tiltásai vonatkoztak a katonai iskolákra és tanintézetekre is: „A katonai iskolák tanfolyamainak látogatására bocsátott növendékek száma szigorúan arányban

¹⁹ A honvéd nevelő- és képző-intézetekről szóló 1897. évi XXIII. törvénytől válik teljes jogú katonai felsőoktatási intézménnyé a Ludovika Akadémia, ekkor éri el a főiskolák színvonalát Magyarországon.

álljon a tisztikarban beállott üresedésekkel.”²⁰ Az 1922. évi XI. törvénycikk 6. § 2. c. alpontja értelmében:

„Tanintézetek, a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia kivételével, társaságok, egyesületek, bármiféle szervezetek vagy intézetek katonai kérdésekkel nem foglalkozhatnak, ily kérdésekről vitákat nem rendezhetnek és közleményeket nem adhatnak ki, semmiféle katonai ügybe nem avatkozhatnak be, növendékeikkel vagy tagjaikkal katonai gyakorlatokat nem végeztethetnek, azokat katonai célból nem egyesíthetik vagy őket katonai alakulatokba nem szervezhetik.”²¹

A háborúban vesztes ország számára katonai korlátozásokat írtak elő, csak egyetlen tisztí utánpótlást biztosító intézmény maradhatott a honvédség keretein belül, a Ludovika Akadémia.

A magyar királyi honvéd tisztképzésről szóló 1922. évi X. törvénycikk szerint: „A hivatásos tisztisarjadékának kiképzése négy évfolyammal bíró és teljes ellátást nyújtó katonai főiskolában, a m. kir. Ludovika Akadémián történik.”²² A Ludovika hallgatói a Magyar Királyi Honvédség katonai erejének megállapított létszámában benne foglaltattak, tényleges tagjaivá azonban csak felavatásukkor váltak. 1931/1932-es tanévben a honvédelmi miniszter elrendelte a Ludovika Akadémia I. és II. tanulmányi főcsoportjának felállítását. Az I. tanulmányi főcsoporton belül a gyalogsági, a lovassági és a tüzérhallgatók képzése folyt, a II. főcsoportnál a műszaki, a folyamőr-, a repülő-, a híradó- és a vonatcsapathoz kerülő leendő tiszteket képezték. A két főcsoport hivatalosan 1939 októberében vált szét. A II. főcsoport Magyar Királyi Honvéd Bolyai János Műszaki Akadémiaként folytatta működését a Hűvösvölgyben. A belőle egyidejűleg kivált repülőtisztképzést Kassára, a Magyar Királyi Honvéd Horthy Miklós (1942-től Horthy István) Repülő Akadémiára helyezték. A Ludovikán a növendékeket (1903-tól kezdve akadémikusok)²³ gyalogsági és lovassági szolgálatra képezték ki. Az 1912/1913-as tanévben elindult a tüzérségi

²⁰ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

²¹ 1922. évi XI. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról.

²² 1922. évi X. törvénycikk a magyar királyi honvéd tisztképzésről.

²³ I. Ferenc József 1902. december 14-én megengedte, hogy a bécsújhelyi akadémia és a Ludovika Akadémia növendékeit akadémikusoknak, illetve honvéd akadémikusoknak, aksoknak nevezzék.

kiképzés, az 1919/1920-as tanévben a műszaki tisztképzés, 1922. október 1-jétől kezdődött a híradókiképzés, ezután további képzések indultak: kerékpáros, fogatolt vonatos, folyami erő, légierő és határvasúti.²⁴

A Ludovika Akadémián a tisztképzés oktató, nevelő és szocializációs funkciót töltött be. Az intézmény nevelési értékrendjében kiemelkedő szerepet töltött be az önvédelem, majd Trianon után a reváns szükségessége. Meghatározó volt a „katonai Szentháromság”, a dualizmus korában az Isten–király–haza, a két világháború között pedig a vallás – legfőbb hadúr – nemzet. Fontos volt a hagyományos katonai értékrend, az engedelmisség, a becsület- és kötelességérzet, a közösségi szellem, a bajtársiasság, a bátorság, a kitartás és az önfeláldozás. Az erkölcsi jellem a Monarchia idején a hatékony tisztképzést szolgálta, a trianoni trauma után pedig a felemelkedés záloga lett.²⁵

A Ludovika népszerűsége változott a politikai és társadalmi eseményeknek megfelelően. Az 1900-ban megjelent, az intézményt népszerűsítő kiadvány szerint a katonai pálya nem vonzotta a fiatalokat, csak minden ötvenedik jelentkezett ide. A kiadvány részletesen leírta a felvételi eljárást és vizsgákat. Felvételi vizsga volt magyar és német nyelvből, földrajzból, történelemből, természettanból, mennyiségtanból és mértanból. A felvételi vizsgáknak (írásbeli és szóbeli) az volt a célja, hogy meggyőződjenek a pályázók középiskolában szerzett általános műveltségéről, neveltetéséről és a kiképzésre való alkalmasságáról. A felvételi vizsgák az akadémia parancsnokából és a szaktanárokból álló bizottság előtt zajlottak. A kiadvány megfogalmazta a Ludovika rendeltetését: a növendékek tisztí hivatáshoz szükséges ismeretekben részesítése, olyan tudományos alap nyújtása, amely a hadiiskola későbbi eredményes hallgatására képesíti őket, annak érdekében, hogy elméleti és a gyakorlatban is hasznosítható tudással rendelkező gyalogsági és lovassági tiszteket neveljen. A legfőbb célkitűzés az volt, hogy erkölcsös, jellemes férfiakká nevelődjenek, és lovagias tisztekké váljanak. A legfőbb erény a vallásosság, a király és a haza iránti szeretet, a lelkesedés a pálya iránt, a becsület, a hűség és a kötelességérzet, a bátorság és az engedelmisség, a bajtársiasság volt. A leendő tisztet felkészítették a parancsnoklással járó feladatokra is.²⁶ A legfontosabb erényekről, az engedelmisségről és a bajtársiasságról az alábbiakat írták:

„A parancsolás első és elengedhetetlen feltételét megszerzendő, mindenek előtt meg kell tanulnia engedelmeskedni. A kötelességekhez való hűség, azok

²⁴ DEZSÉRI BACHÓ 1930: 773; MIKLÓS 2004.

²⁵ MIKLÓS 2007; SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2016.

²⁶ M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia 1900.

teljesítésében való állhatatosság és önmegtagadás már az intézetben gyakorlandók [...] A kicsinyes irigységtől, gögtől, rosszakarattól mentes bajtársiasság egészséges folyománya a közszellem és egyetértésnek; egymásnak kölcsönös támogatása pedig alapfeltétele a bajtársiasságnak.”²⁷

A Ludovika növendékeit összekötötte a bajtársiasság, amely már a tanulóévek alatt megnyilvánult, a tehetségesebb a gyengébbet támogatta, a vagyonosabb nem hivalkodott anyagi viszonyaival, sőt bizonyos esetekben megvonta magától azokat az élvezeteket is. Alaptalan panaszoknak és árulkodásnak az akadémián helye nem volt. Fontos volt, hogy „miután az akadémia növendékeit derék csapatisszakké kell kiképezni, ennél fogva a növendékeknek a harcias iskolázásban, mint a katonás szellemben, példaképül ragyogniok, minden katonai gyakorlat és kivonulásnál ki kell tűnniök”.²⁸

A társadalmat sokkolta a vesztes háború, a Trianon okozta trauma, és kiábrándult a katonatiszti hivatásból. A honvédelmi miniszter által évente meghatározott létszámot az 1920-as évek elején nem tudták feltölteni. Trianon megrázta az országot, a társadalom döntő többsége társadalmi állástól, gazdasági helyzettől és felekezeti hovatartozástól függetlenül egyetértett elítélésében és elutasításában. Az ország lakossága nem fogadta el a trianoni békediktátum igazságtalanságát, elutasítása a mindennapi élet részét képezte. Az 1930-as évekre a tisztí pálya vonzóvá vált, hittek abban, hogy az elcsatolt területeket a katonák szerezhetik vissza. A világgazdasági válság 1930-ban elérte Magyarországot, ennek is szerepe volt abban, hogy felértékelődött a társadalom számára a tisztképzés, a tisztí hivatás rendkívül vonzóvá vált az érettségizett fiatalok számára, mert anyagi biztonságot, biztos állást és hivatást jelentett.

Az 1930-as években az akadémiai nevelés legfontosabb célkitűzése az volt, hogy az akadémikusokból a Magyar Királyi Honvédségnek és a hazának önfeláldozó, kötelességtudó, a jövőd hivatásáért rajongó tisztet neveljenek. A *Ludovikás Leventében* Némethy Jenő akadémikus ezt a nevelési értékrendet fogalmazta meg az akadémikusi tízparancsolatban.

„[M]eggyőződéssel tégy eleget a parancsoknak, mert az átérzett engedelmeség a nemzet egységének pillére! Ne feledd, hogy az önzetlen bajtársi szeretet a legerősebb nevelőeszköz! Fiatalabb bajtársaddal szemben gondoskodó vezető és tanácsadó légy! Kötelességteljesítő, komoly tisztnek készülj, mert minden

²⁷ M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia 1900: 10.

²⁸ M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia 1900: 12.

okosan felhasznált óra építőkocka a nemzet boldogulásához! [...] Ne holt betűket, teljesíthetetlen kívánságokat olvass ki ezekből a parancsokból, hanem fontosságukat átérzve, igyekezzél azokat a magad részéről is a gyakorlatba átültetni!”²⁹

Az akadémiai kiképzés célkitűzését és az akadémikusokkal szemben támasztott komplex követelményeket értékelte a *Ludovikás Leventé*ben megjelent írás is, amely szerint az akadémiai kiképzés célkitűzése az, hogy a Ludovikára felvett ifjúból jó tiszt és választott fegyvernemének jó tisztje váljék. Az akadémikusokkal szemben támasztott követelményeket két csoportra osztották: általános tiszti követelményekre és az egyes bizonyos fegyvernemek igényeit kielégítőkre. Az általános tiszti katonai követelmények között a megbízhatóság, az önfeláldozás, a leleményesség, a bátorság, a rendszeret, az erő, az ügyesség, a felelősségérzet és az önbizalom szerepelt. A tiszttel mint vezetővel szemben megfogalmazott követelmények hangsúlyosan szerepeltek: erély, áttekintőképesség, elhatározóképeség, képzelőerő és logikus gondolkodás. A sokoldalú műveltség és az úri gondolkodás is elvárás volt. A gyakorlati kiképzés célja az volt, hogy az avatás után a kibocsátottak átmenet nélkül használható alosztálytisztkek legyenek, és elsajátítsák mindazokat a gyakorlati ismereteket és szolgálati teendőket, amelyek ehhez szükségesek.³⁰

A *Minden tisztnek ismerni kell*³¹ kiadványban a Ludovika parancsoksága is megjelentette az általános irányelveket. A képzés és a kiképzés célja az volt, hogy a növendékek magasabb fokú elméleti oktatásban részesüljenek, és megszerezzék mindazon szakmai ismereteket, amelyek leendő beosztásuk ellátásához szükségesek, elsősorban a harcszabályzat és az egyes fegyvernemek gyakorlati szabályzata volt mérvadó. A tanári karnak egyszerűen, érthetően és gyakorlatiasan kellett tanítania, annak érdekében, hogy az akadémikusok biztos elméleti és gyakorlati tudást szerezzenek. „Olyan csapattisztkeket kell nevelnünk, akik a csapatéletben otthonosak, az ottani körülményekben, feladatokban örömeiket lelik, azaz a csapatéletet szeretik.”³²

A Ludovika Akadémia a tisztképzés *alma matere*, a magyar katonai kultúra igazi fellegvára volt. Szellemisége, értékrendje, a haza védelméért érzett felelőssége egy életen át meghatározta a tiszti hivatást választó ifjak erkölcsi és magatartási normáit, hazaszeretetre nevelt és megteremtette a modern magyar tisztképzést. A II. világháború után a Ludovika épületeit különböző célokra használták, a fedett lovardában az Alfa filmszínház üzemelt, a főépületben évtizedeken át az ELTE

²⁹ NÉMETHY 1937.

³⁰ VARGA 1933.

³¹ *Minden tisztnek ismerni kell* 1940: 20.

³² *Minden tisztnek ismerni kell* 1940: 7.

Természettudományi Karának egyes tanszékei működtek, a Természettudományi Múzeum is odaköltözött. Az épület állaga folyamatosan romlott, az egykori monumentális épületkomplexum siralmas állapotba került.

Zárszó

A Ludovika hagyománya és szellemisége tovább él, az alapítók szándéka szerint hosszú évtizedek után ismét oktatás költözött az ódon falak közé. A Nemzeti Köznevelési Egyetem létesítéséről szóló 2011. évi XXXVI. törvénnyel új korszak kezdődött a Ludovika történetében. Az egyetem elhelyezése érdekében³³ felújították a Ludovika épületét, a Dísztermet, a Hősök Csarnokát, Szent László ökumenikus kápolnát alakítottak ki, megújult az Orczy-kert és környéke, felújították a belső udvart, a szárnyépületet, újból felállították a fegyvernemi szobrokat (Szent Borbála, Szent László). A Ludovika Akadémia felújított épületét – elismerve az akadémia modern tisztképzés megteremtésében betöltött elvülhetetlen szerepét, és tisztelegve előtte – 2014-ben történelmi emlékhellyé nyilvánították.

³³ 1158/2012. (V. 18.) Korm. határozat a Nemzeti Köznevelési Egyetem egységes elhelyezése az Orczy-kertben az egykori Ludovika Akadémia épületegyüttesében a „Nemzeti Köznevelési Egyetem elhelyezése a Ludovika Campusban” elnevezésű állami beruházás egyes kérdéseiről.

Felhasznált irodalom

- ÁCS Tibor – CSIKÁNY Tamás – BAZSÓ Márton szerk. (2009): *1808–2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- DEZSÉRI BACHÓ László (1930): *A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat.
- DOMBÓVÁRI RÉVY Kálmán (1923): A Ludovika-akadémia története. *Magyar Katonai Közöny*, 11(11), 420.
- ESZENYI László (1989): *Trianoni nemzedék*. Budapest: Magyar Világ.
- KÁDÁR Gyula (1984): *A Ludovikától Sopronköhidéig*. I–II. kötet. Pécs: Magvető.
- KALAVSZKY Györgyi (1992): *Ludovika-album – A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története (1808–1944)*. Budapest: Libra.
- KOSSUTH Lajos (1843a): A polgárosodó nemzet érdekeinek megfelelő tisztképzést. *Pesti Hírlap*, 1843. augusztus 3. 176–177.
- KOSSUTH Lajos (1843b): Polytechnicumot! *Pesti Hírlap*, 1843. augusztus 3. 182–183.
- M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia (1900). Budapest: Pesti Könyvnyomda. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/17100/17188/17188.pdf>
- MARTIN Kornél (2007): A gimnáziumtól a Ludovikáig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120(1), 329–362.
- MARTIN Kornél (2008): Finálé, a fogságba eséstől a leszereléséig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121(3–4), 767–795.
- MIKLÓS Zoltán (2004): A Ludovika Akadémia tananyaga. *Iskolakultúra*, 14(6–7), 47–69.
- MIKLÓS Zoltán (2007): Tanítás-tanulás a Ludovika Akadémián. *Neveléstörténet*, 4(1–2), 57–92.
- Minden tisztnek ismerni kell, Általános irányelvek* (1940). Budapest: Ludovika Akadémiaparancsnokság.
- NÉMETHY Jenő (1937): Akadémikusi tizparancsolat. *Ludovikás Levente*, 15(57).
- PADÁNYI József – KOLTAY András szerk. (2021): *Ludovika*. Budapest: Ludovika.
- PÉNZES János (1989): *Emlékek útját járva (1942–1944)*. Melbourne: magánkiadás.
- RADA Tibor (1998): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I. kötet. Calgary–Budapest: Gálos.
- RADA Tibor (2001): *A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. II. kötet. Calgary–Budapest: Gálos.
- RAPAICS Raymund (1936): Az Orczy-kert. *Budapesti Szemle*, 242(705), 179–194.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2016): Honvédtisztképzés a Ludovika Akadémián. In MARTINOVICH Endre szerk.: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 123–133.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2011): *A Ludovika*. Budapest: HM Zrínyi Média.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2013): *A Ludovika*. Budapest: HM Zrínyi.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2018): *A Ludovika egykor és most*. Budapest: Zrínyi.
- SZEPESVÁRI Béla (2006): *A hazáért mindhalálig. Háborús napló*. Budapest: Nemzetek Európája.
- VAJAY Tibor (2007): *A Magyar Királyi Honvédség szellemiségének hagyományából*. Kaposvár: magánkiadás.
- VARGA László (1933): Milyen legyen az igazán jó akadémikus? *Ludovikás Levente*, 12(20–22).

Solymosi József¹

**Tudományos rektorhelyettesi tevékenység
az egyetem létrehozásában és megtartásában
M. Szabó Miklós akadémikus rektor csapatában**

Objektív tények – Szubjektív emlékek

Közzeltem címként tudatosan választottam mintaként M. Szabó Miklós *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007 – Rektor a tűzvonalban. Objektív tények – Szubjektív emlékek*² című, 2014-ben kiadott könyve alcímének második felét: „Objektív tények – Szubjektív emlékek”.

Horváth Miklós „*Lehelyezett kő...*” M. Szabó Miklós altábornagy, akadémikus életműve³ című cikkéből idézve: M. Szabó Miklós a *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007 – Rektor a tűzvonalban* című könyvét 2014-ben ezekkel a gondolatokkal nyújtotta át a tisztelt olvasóknak:

„Ilyen lehetőségem az életben nem volt: hitvesi kezdeményezésre morzsolgathatom – remélem hasznosan – a nyugdíjas napjaimat! Ugyanakkor, bár továbbra is törekszem a történeti becsület megkövetelte maximális objektivitásra, de kérem – adott esetben –, emlékezzenek az alcím második felére is: *szubjektív emlékek* [kiemelés tőlem – S.J.]. Így, talán sok egykori odaadó munkatársamnak is emléket tudok állítani, akik hatalmas személyes áldozatokat hozva teremtték meg, fejlesztették tovább a Nemzetvédelmi Egyetemet, míg néhányan tönkre nem tették, majd ismét mások fel nem számolták.”⁴

¹ Ny. ezredes; professor emeritus, helyettes vezető, NKE HHK Katonai Műszaki Doktori Iskola; az MTA doktora.

² M. SZABÓ 2014.

³ HORVÁTH 2021.

⁴ HORVÁTH 2021: 117.

Nagy megtiszteltetés és felemelő érzés számomra, hogy 2003. augusztus 1-jétől 70 éves koromig, tudományos rektorhelyettesként jómagam is részese lehettem a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (a továbbiakban: ZMNE) megteremtésének és továbbfejlesztésének. Esszémben a tisztelt olvasók előtt eddig nem ismert objektív tényeket és a velük kapcsolatos szubjektív emlékeimet teszem közzé.

Egy későbbi konkrét eseménnyel, valamint annak szubjektív emlékével kezdem írásomat. Történt, hogy amikor 2013. január 25-én a 70. születésnapomat ünnepeltem Szendehelyen, Rektor úr az elsők között érkezett oda. Ajándékként a Zrínyi Kiadónál 2007. évben megjelent könyvét hozta (M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960*), amelyet ezekkel a – meghatóan kedves – sorokkal dedikálva adott át nekem: „Kollegiális barátsággal a 70 éves Dr. Solymosi József nyugállományú ezredes, Professor Emeritusnak, (Dr. Szabó) Miklós (ny. altbgy.) Szendehely, 2013. 01. 25.”

Mindez nagyon szomorú helyzetben történt, amikor Rektor úrnak a legközelebbi munkatársa és barátja, dr. Piószeghy János vezérőrnagy úr, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem korábbi katonai parancsnokhelyettese és főtitkára a Honvédkórház Intenzív Osztályán volt stroke-kezelésen. Rektor úr egyébként 2012. december 27-én tőlem tudta meg, hogy vezérőrnagy urat váratlanul és hirtelen érte a stroke. Jánosnak évek óta sms-ben kívántam boldog névnapot, amire ő most kivételesen nem reagált. Pedig korábban minden ilyen alkalommal néhány perc elteltével visszahívott, és megköszönte a névnap-i jókívánságokat, egyben boldog új évet kívánt nekem, és én is őnek. De most nem hívott. Nem értettem a hallgatását, ezért felhívtam őt a mobilján. De nem ő, hanem a felesége vette fel a telefonját, és fájdalomtól elcsukló hangon közölte velem a szomorú hírt, hogy a férjét rohammentővel vitték a Honvédkórház Intenzív Osztályára, mert hirtelen rosszul lett. Én azonnal hívtam Rektor urat, és kérdeztem tőle, tud-e róla, hogy Piószeghy vezérőrnagy úr stroke-kezelésen van a Honvédkórházban. Nem tudott róla. Megköszönte, hogy szóltam neki, és azonnal rohant a kórházba, hogy személyesen tájékozódjon a kezelőorvosnál az állapotáról. Ezt követően rendszeresen látogatta őt, és kérte a kezelőorvost, hogy telefonon azonnal értesítsék, amennyiben változás állna be a vezérőrnagy úr állapotában. Szerencsére a vezérőrnagy úr hamarosan teljesen felépült.

De 2013. január 25-én még kórházban volt, és Rektor úr ebben a helyzetben is leutazott hozzám Szendehelyre, korábbi tudományos rektorhelyettese születésnapjára. Hozzáteszem, hogy azon a napon hatalmas hóvihar tombolt, Rektor úr pedig megfázással betegeskedett. Gondolom, a tisztelt olvasók egyetértenek velem abban, hogy Rektor urat akkor és ott is – korábbi katonai parancsnokhelyetteséről és főtitkáráról, és rólam is, korábbi tudományos rektorhelyetteséről mint

beosztott munkatársairól való messzemenő gondoskodása vezérelte, ahogyan egész életében.

Rektor úr egyébként is keményen megküzdött a betegségeivel. Jól emlékszem, hogy 2008-ban egyik hétfőn reggel ezekkel a szavakkal kezdte a rektori értekezletet: „Mivel már az al-Dzsazíra televízió⁵ is bementa, ezért jobb, ha tölem tudjátok, hogy nyirokmirigyrákom van.” Rektor úrra jellemző volt, hogy munkáját betegsége ellenére is teljesen ellátta. Kemoterápiás kezelését pénteken délutánra időzítette, és hétfőn reggel már az egyetemen volt. Szerencsére Rektor úr akkor a rákból kigyógyult, de sajnos a gyilkos Covid-kórt már nem volt képes túlélni.

Szenes Zoltán búcsúbeszédében így emlékezett meg Rektor úrnak a betegséggel szemben tanúsított ellenállásáról:

„Halála előtt egy nappal, hétfőn reggel, még a kórház intenzív osztályáról is PhD-órát akart tartani. A doktoranduszok látták nehéz helyzetét, és próbálták lebeszélni szándékáról: akkor is azt hajtogatta, hogy egy katona nem teszi le a fegyvert egy láthatatlan ellenség előtt.”⁶

Rektor úr 2014-ben a *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007 – Rektor a tűzvonalban. Objektív tények – Szubjektív emlékek* című könyvét ezzel dedikálta nekem: dr. Szabó Miklós ny. altábornagy, „a hajcsár” – félig tréfásan utalva ezzel arra, hogy mind önmagát, mind csapatát úgymond hajcsár módjára meghajtotta, különösen az 1996 és 2007 közötti években. A magam részéről állítom és meggyőződéssel vallom, hogy Rektor úr nem hajcsár volt, hanem *valódi feltaláló*.

Gábor Dénes *A jövőnk feltalálása* című könyvéből idézem annak alapgondolatát:

„A jövőt nem lehet előre megjósolni, de a jövőnket fel lehet találni. [...] Az emberi társadalmat azzá, ami ma, az embernek az a képessége tette, hogy tud feltalálni. A feltaláló [...] a meglévő és az (általa) elképzelt között a párhuzamot keresi mindaddig, míg megoldást nem talál.”⁷

⁵ Wikipedia [é. n.].

⁶ SZENES 2021.

⁷ Gábor Dénes 1900. június 5-én Budapesten született. Természettudós, villamosmérnök, Nobel-díjas feltaláló volt, továbbá a Royal Society rendes tagja (1956), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1964), a Brit Birodalmi Rend lovagja (1970), a National Academy of Sciences (USA) külső tagja (1970), a southamptoni (1970), a delfti (1971), a surrey-i (1972), a cityi (1972), a londoni (1973) és a columbiai (1975) egyetem díszdoktora. (Forrás: Gábor Dénes-díjasok Klubja [é. n.]

M. Szabó Miklós feltalálóként sok mindenre talált újszerű és nagyszerű megoldást. Folytonosan a jobbítás szándéka vezérelte, és a hadsereg fejlesztéséért mindent megtett. Előre sejtette a jövő változásait. Írásaiban megmutatta számunkra azt az utat, amerre haladnunk kell, hogy sikeresen alkalmazkodhassunk.

Rektor úr bölcs előrelátásáról tanúskodott, hogy 1997-ben, amikor én az egyetemre kerültem, a ZMNE létszámának jelentős csökkentése ellenére is megtartotta az egyetem Vegyi- és Környezetbiztonsági Tanszékét, bár csak hatfős létszámmal. A környezetbiztonság és a környezetvédelem ma is kiemelt jelentőséggel bír az egész emberiség számára.

Rektor úr a biztonságpolitika és hazánk biztonsági stratégiájának a kutatását is kiemelten fontosnak tartotta. Németh József Lajos *Interjú M. Szabó Miklós akadémikussal* című cikkében alapvetően a biztonságpolitikáról faggatta Rektor urat, de érintett más fontos kérdéseket is. Ezek közül idézek most:⁸

„N. J. L.: Rektor úr, önök, mint katonák, hogy élték meg a rendszerváltoztatást? Hiszen a haderő és a pártállam között elég komoly összefonódás volt, ami hirtelen megváltozott.

Sz. M.: Ez a '90-es évek elejének, közepének a nagy permanens kérdése. Az 1990. évi őszi amerikai utamról a videó megőrizte, amikor az amerikai légierő egyetemén a tolmácsnő nagy nyilvánosság előtt feltette a kérdést, »hogyan tudatok egyik pillanatban még kommunisták lenni, a másik pillanatban demokraták?«⁹

Én akkor is elmondtam, hogy Varsói Szerződés ide vagy oda, de *mi a Varsói Szerződésen belül is magyar tiszték voltunk*. A haza védelmére készültünk fel, és erre tények vannak.

Rektor úr szerint talán egyedül Szenes tábornok vezérkari főnök úr volt az, aki megértette a biztonságpolitikai képzés fontosságát az egyetemen, és két-három embernek adott státuszt a vezérkaron, egy-két ember talán „becsúszott” a minisztériumba. Úgyhogy ez olyan dolog, amelyet én nagyon úttörőnek, nagyon korszerűnek, nagyon fontosnak tartok, csak ehhez kellett volna sokkal nagyobb támogatás az igény szempontjából, a megtervezettség szempontjából, hogy ezek a végzett hallgatók valóban a Magyar Honvédség, Magyarország számára tudják kamatoztatni tudásukat.

Rektor úrhoz hasonlóan dr. Pungor Ernő akadémikus, az MTA Analitikai Kémiai Tudományos Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) elnöke is nehezen viselte

⁸ Németh József Lajos – N. J. L.; Szabó Miklós – Sz. M.

⁹ NÉMETH 2021: 100.

a feleslegesen hosszú beszámolókat. Az egyes munkabizottságok beszámolójára 15 percet tervezett. A bizottsági tagokat azzal is „motiválta”, hogy nagypénteken 14 órai kezdettel rendezte a Bizottság ülését. Dr. Nagy Lajos György professzor úr, tanszékvezetőm 1982-ben előre figyelmeztetett engem, hogy elnöki beszámoló (Radioanalitikai Munkabizottság) ne legyen több 13 percnél. Amint befejeztem, Pungor elnök úr megkérdezte, hogy kinek van kérdése vagy észrevétele. Senki nem szólt hozzá. Ekkor az elnök úr így fordult hozzám: „Jóska, gratulálok a Radioanalitikai Munkabizottság kiváló eredményeihez, és további sikereket kívánok.” Ennyi. Aztán sokan mondták nekem, mekkora dicsőség az, hogy engemet, az új fiút az elnök úr „lejóskázott”.

De az élet még a 15 percre is rátett egy lapáttal. Kirívó példa erre MTA-doktori értekezésem nyilvános védése, amely 1992. június 24-én délelőtt 10 órakor volt, ahol Pungor akadémikus úr vállalta a bírálóbizottság elnöki tisztségét. Kutatási-fejlesztési tárca nélküli miniszterként a Budapesti Műszaki Egyetemre (a továbbiakban: BME) indult, mert Solymosi Jóska védésének valahol ott kellett lennie. A BME bejáratánál megnézte a meghívót, hogy pontosan hová is kell menni. Akkor látta, hogy a védés a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián (a továbbiakban: ZMKA) lesz a Hungária körút 9–11. szám alatt. Mobilon hívott engem, hogy késni fog. A kapunál vártam őt, hogy átkísérem a díszterembe. „Jóska! Most hét és fél perc alatt kell a téziseidet ismertetned, mert 11 órára vissza kell érnem a minisztériumba.” A zárt ülésen 100%-ot kaptam, majd kihirdette az eredményt, gratulált, és a részletes indoklásra a bírálóbizottság titkárát kérte fel, ő pedig elrohant, és 11 órára vissza is ért a minisztériumba.

Most, életem vége felé mondhatom, hogy szerencsés csillagzat alatt születtem, mert alkotói életpályámat mindvégig a magyar katonai, tudományos és felsőoktatási közélet kiemelkedő egyéniségei támogatták.

1943. január 26-án fizikailag gyenge gyerekként jöttem világra Demjén községben. De az élet kárpótolt azzal, hogy az átlagos szintet valamelyest meghaladó szellemi képességgel áldott meg, amelyet én egész életemben nagyon-nagyon szorgalmas tanulással igyekeztem kiegészíteni.

1998-ban dr. Halász László mérnök ezredessel együtt megszerveztük az MSc hadmérnöki képzés újraindítását a BME Vegyészmérnöki Karán a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola vegyivédelmi szakon végzett hallgatói számára. Dr. Halász László ezredes úr a Haditechnikai ismeretek tantárgy tematikáját dolgozta ki, és vezette annak oktatását. Jómagam a Nukleáris biztonsági ismeretek tantárgy tematikáját dolgoztam ki, és vezettem annak oktatását.

Dr. Michelberger Pál akadémikus, a BME rektora, a Magyar Honvédség nyugállományú ezredese 1998-ban így köszönt el tőlem: „Jóska, a ZMNE egyetemi

akkreditációjához minél több MTA-doktor kell, ezért terád ott most nagyobb szüksége van a Magyar Honvédségnek, mint itt a BME-nek. Most ott kell helyállnod!” Helyt is álltam, és a ZMNE akkreditációja alkalmával a nyolc fő nagydoktor egyike jómagam voltam.

1998. március 9-én Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke kinevezett egyetemi tanárrá.

2003-ban pályáztam a ZMNE rektori helyére. A rektori pályázati anyag bemutatásában Rektor úr többször is mondta, hogy az ő laptopjában minden fontos adat pontosan benne van. Persze, hogy benne volt, mert a ZMNE teljes vezetői állománya Rektor úrnak mindig minden adatot szolgáltatott. Én meg a vita végén mintegy zárszóként azt mondtam, hogy szeretnék én is olyan laptopot magamnak, mint Rektor úré. No, erre aztán nagy hahota tört ki, mert mindenki értette „gyengéd” célzásomat, hogy akkor nekem is meglennének a ZMNE teljes történetének konkrét és számszerű adatai. De nem én nyertem, hanem M. Szabó Miklós akadémikus lett a rektor. Szerencsére, mert azt, amit ő a ZMNE rektoraként véghez vitt, én biztosan nem bírtam volna végigcsinálni. Gratuláltam Rektor úrnak, és kértem minden jelenlévőt, hogy a jövőben mindannyian támogassuk őt a ZMNE fennmaradása és továbbfejlesztése érdekében. Ami pedig személy szerint engem illet, úgy fogom fel – mondtam a nagy nyilvánosság előtt –, mint Hemingway, amikor rádöbbsent, hogy impotens: egy gonddal kevesebb! Vegyi és környezetbiztonsági tanszékvezetőként kevesebb lesz a gondom, mint lett volna rektorként.

Aztán az élet ezt is felülírta, ugyanis megkeresett engem dr. Szilágyi Tivadar ezredes, tudományos rektorhelyettes azzal, hogy nem fog újra pályázni erre a beosztásra, mert ő nem nagydoktor. Javasolta, hogy pályázzam, mert én rendelkezem az MTA doktora címmel, és ő engem fog támogatni. Bejelentkeztem Rektor úrhoz, és megkérdeztem, hogy bukott rektori pályázatom után tudna-e velem együtt dolgozni, ha megpályáznám a tudományosrektor-helyettesi beosztást. „Igen, de tudjad, hogy én nem a te pályázatot fogom támogatni.” A ZMNE Szenátusa Rektor úr nemleges támogatása ellenére is engem választott meg tudományos rektorhelyettesnek. És nagyon jól tudtunk együttműködni, mert Rektor úr tudta, hogy bennem és a csapatomban mindig megbízhat – szigorú kontroll mellett természetesen.

Elődöm, dr. Szilágyi Tivadar ezredes kiváló csapatot hagyott rám: Stratégiai Védelmi Kutató Központ: Tálas Péter; Tudomány és Kutatásszervező Koordinációs Központ: Gőcze István; Doktori és Habilitációs Központ: Padányi József; Informatikai Igazgatóság: Oszti Judit; Egyetemi Központi Könyvtár: Bakos Klára.¹⁰

¹⁰ M. SZABÓ 2014: 316.

Rektor úr a ZMNE-re érkező összes levelet mindig elolvasta, mielőtt kiszignálta azt végrehajtásra a szakmailag illetékes vezetőnek. Egyik reggel el kellett mennie valahová, de előtte még ő maga jött át hozzám, és sietve mondta, hogy jelentkezett hozzád PhD-képzésre a kínai katonai attasé. „Jól gondold meg, hogy fogadod-e, mert ő az, aki a közelmúltban a Hősök terén a tibeti láma kezéből kitépte a tibeti zászlót.” Megköszöntem a fontos információt, majd amikor Zhu Ruichen ezredes PhD pályázati anyagát megkaptam, azonnal írtam neki, hogy szíveskedjen befáradni hozzám, mint leendő témavezetőjéhez előzetes egyeztetésre.

„Ezredes úr, engedje meg, hogy feltegyek Önnek egy nem hivatalos kérdést, amelyre nem kötelező válaszolnia: igaz-e, hogy a közelmúltban a Hősök terén Ön tépte ki a tibeti láma kezéből a tibeti zászlót? Óhajt válaszolni?” „Igen, én voltam az. Nálunk, a Kínai Népköztársaságban ez hőstettnek számít, és ezt a tettet a nagykövet úr is így értékelte.”

Aztán átadtam neki a konkrét menetrendet arról, hogy milyen határidőre mit kell teljesítenie ahhoz, hogy egyéni képzési formában az általa kért egy év alatt védhessen. Ő pedig percre pontosan teljesített minden feladatot, és *summa cum laude* minősítéssel védte meg PhD-értekezését. Az ünnepélyes doktori avatásra eljött a Kínai Népköztársaság nagykövete is, akit Rektor úr mint VIP-vendéget a doktori oklevelek átadása és a fogadalomtétel előtt nyilvánosan nagy tisztelettel köszöntött.

Bizonyos vagyok abban, hogy a tisztelt olvasók az M. Szabó Miklós rektor úr könyvének¹¹ anyagához ebben a cikkemben közreadott kiegészítő objektív tények és személyes szubjektív emlékeim alapján velem együtt az eddiginél is nagyobb tisztelettel adóznak majd Rektor úr emberi méltóságának, kiemelkedő tudományos és oktatási tevékenységének, felülmúlhatatlan érdemeinek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem létrehozásában és fenntartásában.

Rektor úr előtt, mellett legnagyobb tudományos tanító mesterem, Pungor Ernő akadémikus mondta egyszer nekem: „Tudod, Jóska, az, hogy ki mennyire nagy tudós, csak a halála után derül majd ki.” Azaz, hogy lesznek-e követői, vagy a munkássága feledésbe merül.

Rektor úr munkássága nem fog feledésbe merülni, mert sokan vagyunk és leszünk is a követői!

Köszönöm a sorsnak, hogy nekem is lehetőségem volt játszani M. Szabó Miklós akadémikus rektor altábornagy úr, az *ember* csapatában.

¹¹ M. SZABÓ 2014.

Felhasznált irodalom

- Gábor Dénes-díjasok Klubja [é. n.]: *Gábor Dénes élete és munkássága*. Online: http://gabordenesklub.hu/doku.php/gabor_denes_elete
- HORVÁTH Miklós (2021): „Lehelyezett kö...” M. Szabó Miklós altábornagy, akadémikus életműve. *Hadtudomány*, 31(1), 108–120. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2021.31.1.108>
- M. SZABÓ Miklós (2014): *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007. Rektor a tűzvonalban. Objektív tények – Szubjektív emlékek*. Budapest: Zrínyi.
- NÉMETH József Lajos (2021): Interjú M. Szabó Miklós akadémikussal. *Hadtudomány*, 31(1), 98–107. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2021.31.1.987>
- SZENES Zoltán (2021): In memoriam M. Szabó Miklós (1942–2021). (Búcsúbeszéd Szabó Miklós sírjánál, Fiumei úti Sírkert, 2021. április 1.). *Hadtudomány*, 31(1), 123–124. Online: [www.mhht.eu/hadtudomany/2021/Szab%c3%b3%20Mikl%c3%b3s%20temet%c3%a9se%20\(MHTT%20honlap\)%20.pdf](http://www.mhht.eu/hadtudomany/2021/Szab%c3%b3%20Mikl%c3%b3s%20temet%c3%a9se%20(MHTT%20honlap)%20.pdf)
- Turul.info [é. n.]: *Gábor Dénes*. Forrás: <https://turul.info/napok/gabordenes>
- Wikipedia [é. n.]: *Al-Dzsazíra*. Online: <https://w.wiki/6ErU>

Svéd László¹

Távolról – egy közelebbi barátság

A nehezen megfejthető cím azt próbálja kifejezni, hogy miként is alakulhat ki barátság két, azonos időszakban látszólag egyforma körülmények és feltételek között dolgozó, de jobb szóval szolgáló ember között, sorsukat egy életre eldöntő katonai karrierjük során. Saját magamat már megróttam azért, hogy egyáltalán miként merészeltem bátorságot venni arra, hogy olyan léptékű emberrel hasonlítsam össze magam, mint a kiemelkedő tudós és a hadtudomány jövőjére is ható életművet megalkotó M. Szabó Miklós altábornagy, akadémikus.

Most a feladatom nem lehet más, mint ezt a megrovást feloldozni, és megadni a választ a bátorságomat indokló kérdésekre. A köztünk lévő nyolc év ebben a korban jelentősnek tűnik, de pályánk elején a különböző tanulmányok és a Magyar Néphadsereg karriermodellje a későbbiekben gyakorlatilag az akkori beosztásokhoz szükséges iskolai végzettségek szerint két évre csökkentette ezt a távolságot. Ezt a bonyolult okfejtést egyszerűbben megfogalmazva Miklós 1972-ben, én pedig 1974-ben szereztem meg az egyetemi végzettséget. Ez persze egyáltalán nem jelentett azonosságot, sőt inkább még nagyobb távolságot, ami a katonai szolgálattal, étellel összefüggő tapasztalatokat illeti. Ő már 1956-tól katonai közegben élt mint katonai kollégista, majd két főiskolának a hallgatója és három évig szakaszparancsnok. Ezek együttesen a korunk közötti nyolc évet a tapasztaltságot illetően megduplázták, és 16 évre növelték. Ez jelentős különbség volt, tekintettel a bárhonnan is nézett „körülmények” miatt.

Nem árulok el nagy titkot azzal, hogy a katonai szolgálat első évei meghatározóak, hisz mind a hivatástudat, mind a szakma szeretete, a specializálódás, a megszerzett tudás és tapasztalat képességgé kovácsolása ekkor történik meg. A hadtudományi pályát ennyi év tapasztalatával kezdte, annak minden lépcsőfokát végigtapasva, hol könnyebben, hol nehezebben előrejutva azon. Minden bizonynyal neki az általam már közelebbiről megélt és látott „lépcső” vége volt a nehezebb,

¹ Ny. orvos altábornagy; tudományos tanácsadó, Semmelweis Egyetem Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Klinika Honvéd-, Katasztrófa- és Rendvédelem Orvostan Tanszéki Csoport; PhD.

miután rengeteg akadály bonyolította az utolsó fokok megmászását. No de erről majd később.

Én mindezen tapasztalatok nélkül kezdtem meg ugyanekkor 17 évig tartó csapatszolgálatom annak minden bizonytalanságával és a hivatásom katonai részében az ismeretlen feladatok megoldására való törekvéssel. Összesen egy év, az – 1971 nyarán – Izbég-pusztán az egyetemi nyári szünetben megkapott katonai alapkiképzés állt ekkor mögöttem mint katonai múlt. A sors érdekes fintora, hogy a Karikás Frigyes Katonai Kollégium (a továbbiakban: Kollégium) történetéről megírt könyvében az ekkor készült képek szerepet kaptak, az Ő fanyar és senkivel össze nem téveszthető humorával fűszerezett aláírásokkal. A „szárazföldi akadémia” elvégzése után 1991-ben már jóval közelebb kerültünk egymáshoz, miután tudtuk, hogy ki milyen beosztásban van, de személyesen még ekkor sem találkoztunk. Érdekesség – és talán egy kis kulisszatitok is –, hogy az 1987-től 1991-ig először Zalka Máté, majd ezt követően Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola parancsnoki beosztásában történt váltáskor utódja, dr. Farkas Tivadar ezredes velem együtt vett részt a Magyar Honvédség (a továbbiakban: MH) parancsnokánál a kinevezését megelőző személyi beszélgetésen. Azt nem tudom, hogy mennyire ismert ez a történet, hogy ekkor erre a beosztásra dr. Fehérvári Tamás ezredes volt a jelölt, aki így is ment be a beszélgetésre, de kiderült, hogy ő az MH haditechnikai főnöke lett, mert – valamilyen általam nem ismert ok miatt – megcserélték a személyeket, és a tényleges utód a már említett Farkas Tivadar lett. 1991-től egészen nyugdíjazásunkig – szándékosan használom ezt a szót – ugyanazon szintű beosztásban szolgáltunk, azzal az apró kis különbséggel, hogy a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (a továbbiakban: Akadémia) 1996-ban Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemmé (a továbbiakban: Egyetem) vált, és így nem meglepő módon ekkor rektorrá választották, amely funkciót 11 évig látta el. Megígérem, hogy innentől kezdve nem untatom az olvasót életrajzi adatokkal, de az eddigieket történetünk szempontjából fontosnak ítélttem.

A csapatoknál ellátott beosztásokból nekem, miután orvosi diplomával rendelkeztem, gyakorlatilag semmi közöm és kapcsolatom nem volt az Akadémiával. Az intézményben – meghívottként – legelőször 1982-ben jártam, dr. Simon Pál ezredes, az egészségügyi szolgálati főnökség akkori gyógyító osztályvezetője kandidátusi értekezésének védésekor. Megjegyzem, ennek az értekezésnek az egyik tudományos eredménye alapján – „a katonaegészségügyi szolgálat békében folytatott gyógyító-megelőző alapellátása információs rendszerének (a morbiditási és betegforgalmi statisztika feldolgozásának) olyan korszerűsítése, amely alkalmasnak bizonyul az M-ben [háborúban – S. L.] való bevezetésre, esetleges adaptálásra

az állami egészségügyi szolgálatban”² – vezették be – a csapatoknál – az alapellátásban az új kódolt adatszolgáltatást, amelyet azután központilag dolgoztak fel. Ebben az időben a parancsnokot, dr. Simon Sándor vezérőrnagyot még előző – a 7. gépesített lövészadosztály parancsnoki – beosztásából ismertem, de az Akadémián sohasem sikerült vele találkoznom. Kapcsolataim, amelyeknek a későbbiekben sok mindent köszönhettem, a különböző szintű gyakorlatokra az Akadémia állományából keretátadással vezényelt oktatókkal és a gyakorlat címén odavezényelt hallgatókkal alakultak ki.

A kalandozások után visszatérve az eredeti történethez 1992-től a különböző szintű vezetői fórumokon (a Honvédelmi Minisztérium [a továbbiakban: HM] kollégiumi ülése, a MH parancsnoki értekezlete) már sokszor találkoztunk, ahol rajta kívül mindenki ismerős volt. Bármit is mondanak, az első benyomások meghatározók két ember későbbi kapcsolatának alakulásában. Nos, bennem mély nyomokat hagyott. Sohasem szólt csak azért, hogy valamit mondjon. Hozzászólásainak súlya és lényegre törő tartalma volt. Semmilyen álláspontot nem védett érdemtelenül. Úgy véltem, hogy hallgatása mögött sokszor egyet nem értés húzódott, tehát még ennek is volt mondanivalója. Az idő teltével később már csak akkor jelent meg a különböző felső szintű vezetői értekezleteken, amikor az Akadémia, illetve az Egyetem érdeke azt elengedhetetlenné tette. A kialakult vitákat elegánsan és sértés nélkül kezelte, igazát meggyőző és magabiztos tárgyi tudásával bizonyította. Rektorrá történő megválasztása után aztán elmaradt ezekről az ülésekről. Találkozásaink ettől kezdődően már vidámabb körülmények között történtek, a különböző ünnepi rendezvényekre és a diplomáciai testületek fogadásaira korlátozódtak. Lehet, hogy nagy szegénységi bizonyítvány: ekkor már tisztában voltam vele, hogy hadtörténész, de hogy ott milyen területen kutat, illetve milyen könyvei, publikációi jelentek meg, fogalmam sem volt. Ezt a hiányosságom aztán, úgy gondolom, a későbbiekben sikerült pótolnom. Beosztásommal hagyományként örököltem a *Honvéddorvos* folyóirat szerkesztőbizottsága elnöki feladatait. Megtisztelésként az akkori *Új Honvédségi Szemle* szerkesztőbizottságába is felkértek. Ez a beosztás megkövetelte a tudományos életben való tájékozottságot, az újdonságok ismeretét. Egyre többször kértek fel előadások tartására és biztattak különböző publikációkra, de szolgálati elfoglaltságaim nagy akadályt jelentettek. Bevallom, hogy addig összesen nyolc, a harcászati és hadműveleti feladatok egészségügyi biztosításával kapcsolatos írásom jelent meg, zömében a *Hadtápbiztosítás* folyóiratban. A fentiek miatt 1993-tól igyekeztem eleget tenni a különböző kiemelt feladatokkal kapcsolatos tapasztalatok

² SIMON 1982.

közreadásának. Az 1999-es év a sors nehézségeivel és a tudományos élettel való barátságomban kiemelkedő jelentőségű esztendő volt. A Honvédkórház rekonstrukciójával, az egészségügyi szolgálat struktúrájával, feladataival és fenntartásával kapcsolatos véleménykülönbségem, vitáim a Minisztérium vezetésével kritikus pontot értek el. Úgy éreztem, hogy valami mással, hasznossal és a jövőbe mutató cselekedettel kell megvédenem pozícióimat.

Ekkor elkezdtem zárni az ollót köztem és a tudomány között. Jelentkeztem az akkor már a bolognai folyamat részeként megindult PhD-képzésre. Ekkor szembesültem a tudományos kutatás szabályaival, nehézségeivel, következményeivel és szépségeivel. Elképzelhetetlennek tűnt, hogy valamikor be tudom fejezni az értekezés megírását, de valahogy 2003 elejére egy műhelyvitára alkalmas anyaggal elkészültem. Nem akarom az olvasót a vita részleteivel untatni, de két esemény mindenképpen megemlítendő, amely történetünk szempontjából fontos. Először is a műhelyvita résztvevői – köztük Rektor úrral – a vita kitűzött időpontjára már megjelentek, de én nem, ugyanis a Honvédelmi Bizottság soron kívül napirendre tűzte a Magyar Honvédség afganisztáni szerepvállalásának megtárgyalását – amely ismételten, mint minden kritikus helyzetben, a mindenkori kormányzat részéről az egészségügyi szolgálat részvételét jelentette, amit általában hajlamosak elfeledni. Természetesen minden napirendi pontot ezen kívül a fontos emberek miatt előre vettek, így éppen a témavezetőm műhelyvita-befejezésének javaslatára érkeztem oda, így kicsit késve, de elkezdődött a „rendezvény”. A másik fontos dolog Rektor úr jelenléte volt. Abban az időben még nem volt előopponencia, de meglepetésemre széles körű vita alakult ki. Rengeteg általam nem gondolt megjegyzés és javaslat hangzott el. Amikor az írott véleményeket és a helyszínen elhangzottakat nyugodt körülmények között átnéztem, teljesen összezavarodtam, hisz annyi jó, de sokszor egymásnak ellentmondó, a témához nehezen illeszthető, de mégis fontosnak tűnő ismerethez jutottam, hogy azt sem tudtam, miként kezdjek hozzá a végleges formába öntéshez. Még a vita végén odajött Rektor úr, és felajánlotta, ha elkészültem a javított változattal, akkor átnézni még a beadás előtt. Gondolom, mindenki sejt, hogy egy ilyen támogatást több okból sem lehetett visszautasítani. Először, mégiscsak az egyetem rektora volt. Másodszor, a dolgozat elég sok történeti elemet tartalmazott. Harmadszor, egy nagy tapasztalatú hadtudós biztos, hogy jobban belelát a részletekbe, jobb a fontos és nem fontos részek kiemelésében vagy törlésében.

Ezek tudatában máris nyugodtabban vágtam bele a feladatba, és sok nehézség után sikerült az első javított változat megírása. Ahogyan ez megtörtént, jelentkeztem nála az ígéret beváltása érdekében. Az elkészült anyagot személyesen vittem el, amelyet a titkársága vett át. Nem telt el sok idő, talán egy hét sem, amikor

személyesen hívott, és sűrű elfoglaltságai miatt kora reggeli időpontot egyeztetünk a rektori irodában. A kanapéra ültünk egymás mellé, és elkezdtük együtt átnézni a javításokat. Az egész dolgozatot láthatóan és érthetően, logikusan és hajszálpontos szövegekkel, piros színnel javította. Észrevételei, javaslatai mindenütt ültek. Úgy tűnt, mintha kutatási témám számára ismerős terület lett volna, nem beszélve azokról a tapasztalatokról, amelyeket nagyszerű és széles palettát átfogó munkássága jelentett. Ahogy befejeztük, rögtön tudtam, hogy ez a hiteles és végleges változat. Ez valamikor 2003 tavaszán történt. A kórház rekonstrukciójának újbóli felelevenítése és a megvalósulás lehetősége rengeteg elfoglaltságot adott, ami miatt sok nehézséggel, de az utolsó pillanatban sikerült az értekezést a védésre, még a nyári vizsgaidőszak elejére beadni. A védésre őszig kellett várni. Meg is lepődtem, meg nem is, amikor kiderült, hogy a bírálóbizottság elnöke Ő lett. Ekkor éreztem először azt a könnyedséget, magabiztosságot, továbbá a mindenki számára megnyugtató jelenlétet, mint majd a későbbiekben, amikor már az általa vezetett bírálóbizottság tagjaként vagy opponenseként vehettem részt.

2005-től a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Hadtudományi Bizottsága tagjai közé választottak. Innentől kezdve szorosabb kapcsolat alakult ki, ugyanis most már a különböző protokolláris rendezvényeken kívül, tudományos fórumokon és üléseken gyakrabban találkoztunk. Itt még jobban megismertem azokat a tulajdonságait, amelyek különlegessé tették Őt az én szememben. Roppant élveztem sajátos fanyar humorát, meggyőző érvelését, akaratának érvényesítését. Ezen utóbbira nagyon kényes volt, főleg Rektor korában, nehogy valamilyen elfoglaltsági vád érje. Ilyenre én nem emlékszem, hogy bekövetkezett volna. Egyre többször beszéltünk, főleg különböző betegellátási segítségkérések kapcsán. Kevés olyan előjáróval találkoztam, aki ennyire szíven viselte volna volt és meglévő munkatársai sorsát. Talán csak egy nevet tudnék rajta kívül említeni, Lindner Miklós altábornagyét, a volt MN Híradó főnökéét. Ezekben a kérésekben sohasem volt követelődző, érződött mindenkor, hogy „csak” segíteni akart. Sajnos ilyen ügyekben az idő múlásával egyre többet kellett beszélgetnünk. Egyértelmű bizonyíték arra, hogy mindig csak másoknak akart segíteni, hogy bármilyen hihetetlen, de sajnálatosan bekövetkezett haláláig nem is tudtam róla, hogy milyen hosszú idő óta szenvedett egy súlyos, senyvesztő betegségben. 2006-ban egy mindkettőnk életében jelentős elismerést együtt, egymás mellett állva kaptunk meg. Ez a Francia Becsületrend tisztí fokozata volt. Azt gondolom, hogy az elismerésekben mindkettőnkénél jelentős szerepet játszott a két haderő akkor példás tudományos és képzési együttműködése, amelyben nemcsak „bólogató Jánosként”, hanem aktív közreműködőként vettünk részt. A becsületrend

tagjaiból megalakított társaságnak eleinte aktív résztvevője volt. A későbbiekben a társaság körül kialakuló, a vezetőhöz köthető pénzügyi botrányok már nem fértek bele az értékrendjébe, ezért távol tartotta magát az összejövetelektől. A helyzet konszolidálódását, az érintett vezető leváltását, illetve a bírósági eljárások lezárását követően megújult társaság munkájában már nem akart részt venni – többszöri invitálásom ellenére sem. 2007 jelentős év volt tudományos munkásságában és elismertségében. Az MTA rendes tagjává választották. Nagy örömmre a székfoglaló előadásra meghívást kaptam, és a helyszínen élvezhettem végig mindazt, amit erről az előadásról a történelem megjegyzett. Székfoglaló előadásának címe *Katonai felfővezetők a diktatúrában (a levéltári források nem hazudnak)* volt, amelyben jelentős hangsúlyt kapott a zárójeles alcím. Főleg csapatszolgálatom idején hallottam az előadás alapjait képező 1968-as csehszlovákiai eseményekről olyanoktól, akik részt vettek ebben a rendszerváltás után szégyenteljesnek minősített küldetésben. A megszállásnak minősített eseményekről nekem főleg a végrehajtók – ezredszintű vezetők – meséltek. A felsőbb szintű döntésekről és azok háttérééről ők nem tudtak semmit. Számomra egészen lenyűgöző volt, ahogy akkor és ott saját szavait nem is használva, a dokumentumokból idézett mondatokból rakta össze azt a bizonyítékot, miszerint a megszállás előkészítését és a végrehajtást mennyire elleneztek azok a magyar katonai vezetők, akiket egyértelműen ebben az eseményben negatívan ítélte meg a közvélemény a rendszerváltást követően.

Szabó Miklós történészként jól tudta, hogy ebben a kérdésben nem a hangzatos önvallomások döntenek, hanem a levéltári dokumentumok. Kutatása során az elé kerülő iratokban figyelmes szemmel kereste a hazafiság bizonyítékait. Így ír erről:

„Ugyanakkor, a meggyőződöttségem ellenére, működött bennem a félsz: nem tévedek-e?! Nos, mostanság kutatóm a Magyar Néphadsereg 1960-as évekbeli történetét, jó néhány levéltári forrás – még a legfelsőbb katonai vezetés szintjén is! – megerősíti korábban idézett meggyőződésemet. Ugyanakkor, nyomatékosan szeretném rögzíteni, miszerint a felhozott példák ellenére sem állítom, hogy nem voltak közöttük »kollaboránsok«, hithű internacionalisták, de hogy elenyésző minoritást alkottak, az szilárd meggyőződésem!”³

A későbbiekben, mikor egészségügyi történeti kutatásaim során személyesen is találkoztam ezekkel és hasonló dokumentumokkal, teljes mértékben – feketén-fehéren – igazolódtak az előzőekben idézett szavai. Kapcsolatunk új és sok élményben

³ M. SZABÓ 2021: 121.

bővelkedő szintjét jelentette a már előbb említett Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálat 1980-as évei történetének visszakutatása. Bizonyára meglepődnek sokan ezen a szóhasználaton, de a kutatásra való megkeresés kapcsán a miértre fény derült. A csapatoknál eltöltött évek során minden év végének az egyik kiemelt feladata volt az ún. csapattörténet megírása, amelyet az utókornak kívántak megőrizni. Ezt a feladatot mindig keményen bevasalták. Ezért roppant elcsodálkoztam, amikor is 2016 kora őszén a HM-ből több régi, velem egy időben szolgáló és egykorú nyugdíjas tisztet és tábornokot megkerestek, hogy segítsünk a rendelkezésre álló levéltári anyagokból az adott szolgálat 1980-as éveinek történetét, ha lehet, csak az iratokra támaszkodva rekonstruálni és megírni. Nem is értettem, hogy ezek miért nincsenek meg az előzmények ismeretében. Ezt a kételyemet megerősítette később az is, hogy az irattári anyagok között megtaláltam azt a szolgálatfőnöki parancsot is, amely a történet megírását elrendelte, határidőhöz és személyhez kötve. Sajnos a személy és a felelősök már nem éltek, így rá sem tudtam kérdezni, hogy mi is történt. Hajlok az akkor keletkezett mendemondára, hogy a legnagyobb valószínűséggel ezeket az anyagokat eltüntették valamikor a rendszerváltást megelőző időszakban. Biztos igaz, hogy nincsenek véletlenek. Eszembe jutott a székfoglaló előadás, hogy ezt valahogy úgy kell majd összerakni, ahogyan akkor Miklós tette. Az egyik reggel a levéltárba menet a Széll Kálmán téren, a Várba menő kisbusz végállomásánál összetalálkoztunk. Kiderült, hogy ő akkor *A Magyar Néphadsereg és a Varsói Szerződés csapatainak részvétele Csehszlovákia megszállásában. 1968. augusztus 20–október 31. és A Karikás Frigyes Katonai Kollégium története, 1969–1991* címmel 2019-ben megjelent publicisztikáján, illetve könyvén dolgozott. Innentől kezdve gyakran töltöttünk hol egymás mellett, hol kicsikét távolabb együtt jelentős időt a HM Hadtörténeti Levéltárban. Alkalmam volt megfigyelni azt az elképesztő rutint, amellyel a kikért anyagokat laptopjával feldolgozta és rögzítette, miközben én körmöltem és fénymásolgattam. Mindig tudta, mit akar, és láthattam azt, amit a saját bőrömon tapasztaltam meg akkor, hogy erre a munkára is fel kell készülni. Elképzelés és koncepció nélkül nem lehet hatékonyan csinálni. A Kollégium kapcsán érintettségemnél fogva – 1968 augusztusától 1974. októberig az intézmény állományában voltam – több részletet megosztott velem, továbbá kikérte véleményem. Nagyon megörült, amikor sikerült képeket találnom az ott töltött időszakról, amelyeket aztán illusztrációként felhasznált. Ez még 67 évesen is tanulságos és hasznos időszaka volt életemnek. Akaratlanul is tanított úgy, hogy szerintem már észre sem vette.

Talán nem mondható természetesnek, de az egymás iránt érzett bizalom és tisztelet, no meg a történet legfontosabb szava, barátságunk jeleként jóval megjelenésük előtt megosztotta velem mindkét írását elektronikusan. Néha, ha belenézek, magam előtt látom

születésük körülményeit és nem utolsósorban a történeteket, valamint eseményeket, amelyeket valóban úgy éltem meg, ahogy le vannak írva. A csehszlovákiai eseményekkel, illetve az 1960-as évek katonai felső vezetőivel foglalkozó székfoglalójából már idéztem. Ezt nem mulasztom el a Kollégiummal kapcsolatosan sem, azzal a kis különbséggel, hogy ezt egy, a könyvét bemutató recenzió során dr. Tömösváry Zsigmond ny. dandártábornok írta le. Elfogultságom és érintettségem miatt lehet, hogy túlzónak tűnik ez a megállapítás, de számomra legalább olyan kedves, mint késői barátságom Miklóssal. Azt gondolom, hogy ezek a mondatok sokunk számára, akik ebben az időben szolgáltak, mementóként is aposztrofálhatók. Ezért ezeket szó szerint idézem:

„Talán mindezért, ami a könyvből megismerhető és nagyon sokan tapasztalatból tudják, hogy ennek a kollégiumnak a keretei között tanulók túlnyomó többsége becsülettel szolgálta a mindenkori HAZÁT! S az utolsó tan éveket végig tanuló, végzésük után méltatlanul kezeltek közül is – még napjainkban is – becsülettel szolgálnak. Köszönet érte!”⁴

Ezután többször is sikerült vele tudományos fórumokon, előadásokon és bizottsági üléseken részt venni. Ugyanazzal az elszántsággal és lendülettel dolgozott, figyelt, észrevételezett és mondott véleményt, mint ahogyan először megismertem. A doktori iskolai képzésben több alkalommal egymást követtük az előadások során. A külső szemlélő, ha nem tudta, hogy kivel áll szemben, lelkes, a hallgatók iránt elkötelezett tanárral találkozott. A járványos időszakban többször is beszélgettünk, de egyszer sem említette azt a veszélyt, amelyet alapbetegsége jelentett. A munkába menekült. Most lehet, hogy akik elolvassák ezt a kis történetet, azt gondolják, hogy az egyszerű utat választottam. A halála bekövetkezése körülményei és a róla írt nekrológok befolyásolták gondolataim. Nem. Őt ilyennek láttam, és ez a hiteles története kapcsolatunk és barátságunk kialakulásának, sajnálatos végének.

Felhasznált irodalom

- M. SZABÓ Miklós (2021): *A Magyar Néphadsereg és a Varsói Szerződés csapatainak részvétele Csehszlovákia megszállásában*. Budapest: Dialóg Campus.
- SIMON Pál (1982): *A katonaegészségügyi szolgálat gyógyító-meg-előző tevékenységének korszerűsített, az alapellátásra támaszkodó információs rendszer-modellje*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2019): Recenzió M. Szabó Miklós A Karikás Frigyes Katonai Kollégium története 1969–1991 című könyvéről. *Hadtudomány*, 29(4), 147–149.

⁴ TÖMÖSVÁRY 2019.

Szakály Sándor¹

„Háry tata” –
Vitéz Háry László (1890–1953) címzetes
vezérőrnagy életútjának rövid vázlata

„Háry tata” – alárendeltjei, bajtársai egymás között, de nem egy esetben a jelenlétében is –, így emlegették a magyar katonai repülés két világháború közötti időszakának egyik meghatározó alakját, vitéz Háry Lászlót, aki alig több mint 50 esztendősen, 1941. október 1-jével² került nyugállományba ezredesi rendfokozatban, majd 1943. február 2-ával³ lett címzetes vezérőrnagy. Életútjának rövid, vázlatos áttekintése alátámaszthatja azt a már korábban megfogalmazott véleményt/állítást, hogy a két világháború közötti évek magyar királyi Honvédsége – 1919 júniusa és 1922 januárja között Nemzeti Hadsereg – felső vezetőinek többsége a dualizmus időszakának magyar alsó középosztálybeli családjaiból került ki, akiknek az életében a katonai hivatás választása jelentős társadalmi előrelépést jelentett.⁴

Családi háttér és iskolák

Háry László 1890. augusztus 11-én született a Győr vármegyei Gyömöre községben, Háry László⁵ községi körjegyző és felesége, Hnat Karolina⁶ első gyermekeként, római

¹ Főigazgató, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár; egyetemi tanár, kutatóprofesszor, KRE BTK; az MTA doktora.

² *Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek)* (a továbbiakban: *HK [Szü]*), 37. sz. 1941. augusztus 19. 481.

³ *HK (Szü)*, 10. sz. 1943. február 24. 213.

⁴ A két világháború közötti évek, illetve az 1938 és 1945 közötti időszak katonai felső vezetőinek társadalmi viszonyaira vonatkozóan lásd SZAKÁLY 1984a; 1987: 55–91.

⁵ Háry László (Pápa, 1863. április 25. – Gyömöre, 1928. október ?). Az adat forrása a néhai Háry Kálmán (Gyömöre, 1911. március 19. – Budapest, 1998. február 8.) által számomra Budapesten, 1986. január 11-én kitöltött kérdőív (a továbbiakban: *Kérdőív*) I. 4. pontja.

⁶ Hnat Karolina (Ekecs, 1872. március 5. – ?). *Kérdőív*, I. 6. pont.

katolikus családban. Háy László születését követően a családba még 14 gyermek – 8 fiú és 6 lány – „érkezett”,⁷ akik közül 2 fiú csecsemőkorban, míg 1 fiú főiskolásként 21 évesen, egy lánygyermek tanulóként, 12 évesen hunyt el.⁸ A legidősebb Háy gyermek, László és a legfiatalabb testvér között 22 év korkülönbség volt. A család szerény anyagi körülmények között élt. Mindössze 2500 négyszögöl kertet „birtokolt”, amelyet később, 1925-ben részben hitelre történt vásárlás, részben „adomány” útján 31 holddal gyarapított. Utóbbinak több mint a felét idősebb Háy László 1928-ban bekövetkezett halála után el kellett adni, mert a család nem tudta tovább törleszteni a hitelt.⁹

A gyömörei elemi iskola négy osztályának elvégzését követően Háy László Győrbe került, gimnáziumi tanuló lett. 1904 és 1908 között végezte el az első négy osztályt – az algimnáziumot¹⁰ –, majd a magyar királyi Honvédség egyik tisztképző tanintézetébe, a nagyváradai magyar királyi honvéd hadapródiskolába került, annak a növendéke lett.

Források hiányában nem ismeretes, hogy milyen volt Háy László tanulmányi előmenetele a hadapródiskolában, az viszont dokumentált, hogy 1908. augusztus 18-án avatták hadapródtiszt-helyettesé, 1908. szeptember 1-jei ranggal, 19. rangszámmal a császári és királyi 11. tábori vadászzászlóaljhoz.¹¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében a tábori vadászzászlóaljak a gyalogos fegyvernem elitalkulatának számítottak. Rang volt ott szolgálni. A *II. Ungarisches Feldjägerbataillon* 1813-ban állították fel, amelynek kiegészítő körlete Győr és környéke volt. Ebben az alakulatban lett tisztára Háy László a magyar királyi Honvédségben később altábornagyi rendfokozatig jutó schöndorni Schönnner Odilónak¹² és Kiss Jánosnak.¹³

⁷ *Kérdőív*, I. 8. pont. H. Pál (1892) alkalmazott, H. Margit (1893) háztartásbeli, H. Julianna (1896) tanítónő, H. József (1895) hét hónapos korában elhunyt, H. József (1897) kéthetes korában elhunyt, H. Imre (1898) 1919-ben elhunyt, H. Lajos (1899) géplakatos, majd 1945 után anyagbeszerző, H. Erzsébet háztartásbeli, H. Zoltán hentes- és mészárossegéd, majd szakács, Jolán (1905) háztartásbeli, majd könyvelő, H. Ilona (1906) 1918-ban elhunyt, H. Elek (1909) postaikiadó-gyakornok, H. Kálmán (1911), a magyar királyi Honvédség hivatásos repülőtisztje, majd árelemző, H. Emma (1912) háztartásbeli. Továbbá Győri Vendel gyömörei római katolikus plébános 1985. november 19-i levele.

⁸ Háy Imre, illetve Háy Ilona.

⁹ *Kérdőív*, I. 9. pont.

¹⁰ *Kérdőív*, II. 1. pont.

¹¹ Hadrőrténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Hadapródiskolai névjegyzék 1903–1917. 1908. évfolyam; HL. Nagyváradai hadapródiskola, 1904–1908. évfolyam; Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Kriegsministerium 1908. Bi. 6 A2-3/9.

¹² Vitéz schöndorni Schönnner Odilo (Eger, 1877. május 13. – Eger, 1958. augusztus 22.). A császári és királyi közös hadsereg, majd a Nemzeti Hadsereg, illetve a magyar királyi Honvédség tényleges állományú tisztje volt. Legmagasabb rendfokozata altábornagy (1928. május 1.), nyugállományba helyezése (1935. május 1.) előtt utolsó beosztása a Honvédség főparancsnokának gyalogsági szemlélője (1930. július – 1935. március 1.) volt. Katonai pályafutásának 1919 utáni adatait lásd SZAKÁLY 1984b: 584–585.

¹³ Vitéz Kiss János (Erdőszentgyörgy, 1883. március 24. – Budapest, 1944. december 8.). A császári és királyi közös hadsereg, majd a Nemzeti Hadsereg, illetve a magyar királyi Honvédség

Katonai életút

A tábori vadászászlóaljok – amelyek, amint arra fentebb utaltunk, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében a gyalogos fegyvernem elitjének számítottak – tisztikarába szinte kivétel nélkül csak a közös haderő tisztképző intézményeiből tisztté felavatottak kerültek be. Nem volt jellemző, hogy egy honvéd tisztképző intézményből felavatott tiszt bármelyik tábori vadászászlóaljba kerüljön. A közös haderőben szolgáló tisztekkel szemben a német nyelv tökéletes ismerete elvárás volt – hiszen az volt a szolgálat és a vezénylet nyelve a közös haderő alakulatainál –, amelynek Háry László minden bizonnyal már 18 esztendősen korábban megfelelt.¹⁴

1912. szeptember 26-áig szolgált Háry László a 11. tábori vadászászlóaljnál beosztott tisztként, 1911. május 1-jétől (191. rangszám) már hadnagyi rendfokozatban. 1912. szeptember 26-án az újonnan szervezett császári és királyi kerékpáros század tisztje lett, és annál az alakulatnál szolgált egészen 1915. június 20-áig, miközben 1914. augusztus 1-jén 748. rangszámmal főhadnagyi kinevezést kapott.¹⁵

1915. június 20-ával Háry László főhadnagyt a léghajós csapathoz vezényelték, ahol repülőmegfigyelői kiképzésben vett részt, amelyet követően 1916. április 12-ével átkerült a légjáró pótcsoporthoz repülőgép-vezetői kiképzésre. Már a légjáró csapat állományába tartozott, amikor 1917. augusztus 17-én, 1917. augusztus 1-jei rangnappal és 341. rangszámmal századosi kinevezést nyert.

A világháború harcaiban repülőként – a 42. vadászszázadnál – századparancsnoki beosztásban vett részt. Az olasz hadszíntéren szolgált. Egyik bevetése során 1917 júliusában légi harcban lelőtték, súlyos fejsérüléssel élte túl a zuhanást. Családi környezetben, szüleinél Gyömörén lábadozott, majd visszatért alakulatához. 1918. június 24-én ismét lezuhant, de kisebb sérülésekkel túlélte azt is. Katonai teljesítményét a 3. osztályú Katonai Érdemkereszttel a hadidíszítménnyel és kardokkal (1914. augusztus 1.), a Bronz Katonai Érdeméremmel a kardokkal (1915. december 12.), az Ezüst Katonai Érdeméremmel kardokkal (az adományozás időpontja nem ismert), a Károly-csapatkereszttel (1917. március 19.), valamint a 3. osztályú Osztrák

tényleges állományú tisztje volt. Legmagasabb rendfokozata altábornagy (1938. november 1.), nyugállományba helyezése (1939. május 1.) előtti utolsó beosztása a Honvédség főparancsnokának gyalogsági szemlélője (1938. július – 1939. február 1.) volt. Életútjának rövid vázlatát lásd SZAKÁLY 2016.

¹⁴ Háry László a német nyelv mellett az olasz és a francia nyelvet is használta. HL Tiszti személyügyi anyagok, 1890 előtt születettek. 996., 1099.; *Kérdőív*, II. 3. pont. Itt a német és az olasz nyelv mellett az angol van feltüntetve.

¹⁵ HL FÜV 1875–1945. Háry László Katonai anyakönyvi lapja. A továbbiakban a katonai pályafutására vonatkozó adatok ebből a forrásból származnak, külön jelzés nélkül.

Császári Vaskoronarenddel hadidíszítménnyel, kardokkal (1918. április 24.) ismerték el, és a Sebesültek Érdeme egy középsávval kitüntetést is megkapta. (1908-ban a közös haderő szinte valamennyi tisztjéhez hasonlóan ő is megkapta a Katonai Jubileumi Keresztet.) Ezen kitüntetései és katonai teljesítménye alapján világháborús minősítést a legmagasabbra – 6 (kimagasló) – értékelték a két világháború közötti években.¹⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia háborús összeomlását megelőzően 1918. október 11-étől Hány László a vadászpilóta-iskola parancsnoka volt, majd a háborús vereséget követően a szerveződő új magyar haderő tagja maradt. Szolgált 1919. március 21-e után is, a Magyarországi Vörös Hadsereg repülőalakulatainál is. Az 1. magyar repülőosztály parancsnoka volt a Mátyásföldi repülőtéren, de állomásozott alakulatával Győrszemenre is, ahonnan a Vág völgyében felvonuló cseh csapatokat is támadták.¹⁷

A Magyarországi Tanácsköztársaság összeomlását követően továbbra is szolgálatot vállalt. A Nemzeti Hadseregben 1919. augusztus 1-je és 1921. március 1-je között a „magyar repülőcsapatoknál” volt beosztásban. A trianoni békediktátum előírásai szerint a magyar haderő repülőalakulatokkal, légierővel sem rendelkezhetett, ezért a békeszerződés hatályosulását követően különböző elnevezésekkel „rejtették” a különböző alakulatokat. Hány László 1921. március 1-je és 1921. május 1-je között a Szombathelyi katonai körletparancsnokság állományában szolgált – pontos beosztása nem ismeretes –, majd egy esztendőre várakozási illetékkel – szolgálatképtelenség okán – szabadságolták. 1922. július 9-én a magyar királyi Kereskedelemügyi Minisztérium XI. szakosztályára (légügyek) osztották be szolgálatát, ahol alig néhány hónapot töltött csak el, amikor is 1923. május 6-án külföldre, Törökországba került, a török haderő repülőalakulatainak felállítását, a repülőgép-vezetők kiképzését segíteni.

1924. április 8-án tért vissza Magyarországra, 1924. október 1-je és 1930. június 15-e között a magyar királyi Kereskedelemügyi Minisztérium meteorológiai repülő-kirendeltségének volt a vezetője Szegeden. Ez a szervezet nem volt más, mint

¹⁶ HL FÜV 1875–1945. A későbbiek során Hány László a következő kitüntéseket érdemelte még ki: 4. osztályú Magyar Érdemkereszt (1928. március 1.), Háborús Emlékérem karddal és sisakkal (1930. március 22.), 2. osztályú Magyar Érdemkereszt (1934. december 12.). Külföldi kitüntetései: Olasz Koronarend tisztikeresztje (1934. február 14.), Osztrák Háborús Emlékérem kardokkal (1935. február 22.), Német Sasrend Érdemkereszt I. fokozata (1939. október 15.), Olasz Szent Mór és Lázár Rend parancsnoki keresztje (1940. május 14.), Bolgár Katonai Érdemrend Nagytisztikeresztje (1940. augusztus 22.).

¹⁷ Hány László 1918 és 1919 közötti beosztásai gyorsan változtak, nem egy esetben csak néhány napig volt az adott beosztásban. Pályafutásának ezen időszakára vonatkozóan lásd NAGYVÁRADI – M. SZABÓ – WINKLER 1986: 109–138 (vonatkozó részek). A vág-völgyi bevetésre: *Kérdőív*, III. 7. pont.

repülőgép-vezető kiképzőiskola. A Magyar Királyi Honvédség ilyen módon igyekezett „kijátszani” a trianoni békediktátum repülőkre vonatkozó előírásait. Szegeden töltött szolgálata idején kapta meg őrnagyi kinevezését (1928. május 1.), amelyet megelőzően századosi rangját 1918. szeptember 1-jei rangnapra módosították, 2. rangszámmal.

1930. június 15-én nevezték ki Háry Lászlót a székesfehérvári „repülő kísérleti telep” vezetőjévé, amely elnevezés nem más, mint a rejtett székesfehérvári repülőtér parancsnoki beosztását „fedte”, 1934. december 1-jével „repülő kísérleti csoport vezetőnek” nevezve. Ekkor a rendfokozata már légügyi aligazgató volt, amelyet 1934. május 1-jével (3. rangszám) ért el, és az alezredesi rendfokozatnak felelt meg. Mindeközben egy másik korabeli forrás szerint 1933. október 4-ével felmentették székesfehérvári repülőtér-parancsnoki beosztásából, és kinevezték az 1. repülőezred parancsnokává, ami arra utal, hogy a „belső vonalon” használták a valós megnevezéseket.

Ezt követően – a rejtés okán – 1935. október 1-jétől a Légügyi Hivatal kirendeltségén, majd 1938. június 28-ával a Légügyi Hivatal kirendeltségvezetőjeként jelenik meg a beosztása. 1938. november 1-jével, 39. rangszámmal ezredesi kinevezést nyert az 1930. május 25-én világháborús teljesítménye elismeréseként vitézzé avatott Háry László.

1938. június 28-án írta alá Horthy Miklós államfő azt a Kormányzói Elhatározást, amely szerint: „A m. kir. repülődandár parancsnoki beosztással megbízott vitéz Háry Lászlót azon beosztásából felmenti és megbízza a m. kir. légierők parancsnoki teendőinek ellátásával, mivel az új szervezéssel a repülődandár megszűnt és »hivatását« a Légierők parancsnoksága veszi át.”¹⁸ Ugyancsak Kormányzói Elhatározás – időpontja 1938. december 31. – következtében lett 1939. január 1-jével a Légügyi Hivatal vezetője és egyben a magyar királyi Honvéd Légierők parancsnoka Háry László.¹⁹

A repülők körében nagy tiszteletnek örvendő, mindenki által csak „Tatának” nevezett Háry László első számú feladatának a magyar királyi Honvéd Légierők fejlesztését, a repülőgép-vezetők kiképzését, korszerű repülőgépek beszerzését tekintette. Ez már csak azért is fontos lett volna, mivel a légierők állományában akkoriban 30 sárkány és 25 motortípus volt.²⁰ A magyar királyi Honvéd Légierők háborús alkalmazására – Háry László parancsnoki éve alatt – nem került sor, bár az önállóvá vált Szlovákia repülői és a magyar repülők között 1939. március 9-én kialakult légi harc, jelentős magyar sikerrel.²¹ 1940 szeptemberében az „erdélyi bevonulás” során a magyar repülők biztosító feladatokat láttak el és „láttatták” magukat.²²

¹⁸ HL Kormányzói Elhatározások, 1938. június 26. (148/eln./K.I.-1938.)

¹⁹ HL Honvédelmi Minisztérium Elnökség, A. 1939. II. tétel 2.109. szám.

²⁰ M. SZABÓ 1987.

²¹ M. SZABÓ 2017: 30–31.

²² M. SZABÓ 2017: 44–45.

Vitéz Hány László ezredes, látva a magyar repülőgép-állomány helyzetét, a kis-számú tapasztalt repülőgép-vezető esetében „ellenezte a korszerűtlen gépállománnyal és fegyverzettel bármilyen harci cselekményben való részvételt”.²³ Ezzel a véleményével számos bajtársával került szembe, aki a légierők minél gyorsabb és jelentősebb fejlesztését kívánta, és úgy vélte, hogy Hány László és számos tisztvársa ezt akadályozza. Hány maga is a fejlesztés elkötelezett híve volt, de úgy vélte, a tempót az anyagi lehetőségekhez kell igazítani, és lehetőség szerint a legjobb gépeket és felszerelést beszerezni.

Hogy a beosztásából való lemondásra végül is ezek a viták vagy a Bartha Károly honvédelmi miniszterrel²⁴ való összeütközései „öszönözték-e”,²⁵ nem lehet pontosan tudni, de tény, hogy 1940. október 15-étől egészségügyi szabadságát töltötte egészen 1941. február 15-éig, majd 1941. október 1-jével nyugállományba került.

Az államfő 1943. február 2-án a címzetes vezérőrnagy rendfokozatot adományozta számára.

Magánélete és élete nyugállományba helyezése után

Hány László – az adott korszak tényleges állományú katonatisztszjeihez hasonlóan – a harmincas éveiben házasodott meg. A korabeli szabályozás szerint a főhadnagyi rendfokozatnál alacsonyabb rendfokozatúak nem nőülhettek és a házassághoz kaució „letétele” volt szükséges, illetve az adott alakulat tiszti gyűlésének „támogató állásfoglalása”. A kaució biztosítása alól felmentést csak az államfő adhatott indokolt esetben.²⁶

Nem ismeretes, hogy Hány László feleségének – Telepy (Leder Mayer) Erzsébet (Miskolc, 1902 – ?) – családja „kaucióképes” volt-e, de a házasság 1926. március 16-án Miskolcon megkötött. Még ugyanazon évben megszületett az első gyermek, Hány Béla László (Kecskemét, 1926. december 1. – ?), majd négy évvel később a következő, Hány Ágnes (Székesfehérvár, 1930. december 27. – ?). A család anyagi helyzete

²³ *Kérdőív*, III. Hány Kálmán 15. ponthoz fűzött kiegészítése.

²⁴ Vitéz dálnokfalvi Bartha Károly szolgálaton kívüli tábornaszernagy, majd vezérezredes. Honvédelmi miniszter 1938. november 15. és 1942. szeptember 24. között volt. Rövid életrajza: ÁCS et al. 1994: 105–106 (az életrajzát Szakály Sándor írta).

²⁵ Hány László nyugállományba helyezéséről lásd M. SZABÓ 2017: 46–47. Hány Kálmán bátyjától nyert értesülései szerint egy Bartha Károly honvédelmi miniszternél történt „kérdőre vonás” alkalmával – amikor a miniszter nem tudta/akarta megérteni, hogy éjszakai repülés esetén a földi fények nem elegendőek a tájékozódáshoz, ha megszakad a repülőtérről a rádiókapcsolat – Hány László azt mondta (volna) a honvédelmi miniszternek: „Kegyelmes uram, a nagymamám nem tévedett el, mert nem repült éjszaka.” *Kérdőív*, III. A 15. ponthoz fűzött kiegészítés.

²⁶ A házasságkötéshez szükséges eljárásokra vonatkozóan példaként szolgálhat Kádár Gyula házassági kérelmének ügye. Vö. SZAKÁLY 2010.

rendezett volt. Az édesapa fizetéséből éltek, és 1936-ban saját tulajdonú családi házat építettek – kölcsön segítségével – Budapesten a Bűrök utca 39. szám alatt.²⁷

Nyugállományba helyezését követően itt élt Háry László a családjával. Fia a kőszegi Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézet növendéke, majd a nagyváradi magyar királyi Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola növendéke lett. Lánya gimnáziumi tanuló volt Olaszországba távozásuk előtt.²⁸ A nyugállományba került Háry László természetesen nem szakadt el a repülők világától. A Magyar Aero Szövetség elnöke lett, és mint ilyennek még repülőgép is állt a rendelkezésére, egy Focke Wulf Weihe (FW 58). Ez a repülőgép tette lehetővé számára, hogy 1945 februárjában családjával és Magyar Sándorral Olaszországba repüljön.²⁹

Olaszországból – ahol könyvtárosként dolgozott – 1946 őszén visszatért Magyarországra, és 1947. február 1-jén jelentkezett a Honvédelmi Minisztériumban. A Honvédelmi Minisztérium állandó igazoló bizottsága 1.169/1946. számon – 1946. szeptember 25-i időponttal – „dicsérettel igazolt”-nak nyilvánította.³⁰ Háry László felvetette, hogy az Olaszországban lévő repülőgépet haza lehetne/kellene hozni, mivel az ottani amerikai katonai hatóságoknál elérte, hogy azt mint „magántulajdont” nem kobozták el.

Háry László visszatért 1947-ben Olaszországba, Rómába – családtagjai ott éltek –, majd 1948-ban ismét Magyarországra utazott. A korábban jelzett repülőgépet időközben sikerült „visszaszereznie” Magyarországnak, de azt nem ő repülte haza. Magyarországról szeretett volna ismét visszatérni családjához Olaszországba, de útlevelét már nem kapta meg, és 1949 júliusában a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályának emberei öccsével, Háry Kálmán nyugállományú repülőszázadossal együtt letartóztatták, és határozatlan időre internálták. Öccsét ötévi szabadságvesztésre ítélték „feljelentési kötelezettség elmulasztása” miatt. Az ő rendőrhatalósági őrizetbe vétele – internálása – ugyanazon ügygel függött össze, mivel ő is találkozott rövid időre azzal a személlyel, akit öccse „elfelejtett feljelenteni”.³¹

A magyar katonai repülés egyik kiemelkedő személyisége a kistarcsai internálótáborba került, és ott is hunyt el 1953. február 13-án. Hosszú ideig ismeretlen sírja ma már nem jelöletlen: Budapest, Új Köztemető, 301. parcella, 5. sor, 32. sírhely.³²

²⁷ *Kérdőív*, I. 11. pont, I. 13. pont, I. 14. pont; HL FÜV 1875–1945. Háry László Katonai anyakönyvi lapja.

²⁸ *Kérdőív*, I. 13.; AKAY et al. 2005: 18.

²⁹ *Kérdőív*, IV. 3. pont.

³⁰ HL Tiszti személyügyi anyagok, 1890 előtt születettek. 996., 1099.; *Kérdőív*, IV. 4. pont.

³¹ *Kérdőív*, IV. 3., 4. és 5. pont.

³² Vajna Iván (Budapest XVIII. Építők u. 9/b.) 1991. szeptember 12-i hozzám intézett levele. 1986. január 11-én a Kérdőívet kitöltő Háry Kálmán és Háry László leszármazottjai nem tudták (!), hol nyugszik az egykori kiváló repülő. *Kérdőív*, IV. 5. pont: „Ismeretlen helyen nyugszik!”

Emlékének őrzése

Vitéz Hány László emlékét hosszú évtizedeken keresztül egykori bajtársai, családtagjai őrizték. Neve, személye, katonai működése egy-egy repüléstörténeti szakmunkában került szóba. A rendszerváltoztatást követően a Magyar Honvédség repülői igyekeztek emlékét felidézni, példaként állítani őt a fiatalabb korosztály, a hivatásos tiszti és tiszthelyettesi állomány elé. E törekvésben a Honvédelmi Minisztérium, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a repülés barátai, szerelmesei partnereknek bizonyultak. 1991-től 2011-ig a MH 93. Vitéz Hány László Vegyes Repülő Osztály viselte a nevét. A tököli repülőtéren emlékmű idézte személyét, amelynek avatásán az Amerikai Egyesült Államokból Magyarországra érkezett leszármazottjai is jelen voltak. Az alakulat megszűnte, illetve a tököli repülőtér „elhalását” követően a neve ismét feledésbe merült, és az emlékét idéző emlékmű is „odaveszett”. Voltak és vannak azonban olyan repülés iránt elkötelezettek, akik számára „Hány tata” a magyar katonai repülés egyik meghatározó alakja a 21. században is. Ennek tudható be, hogy ma már ismét látható a személyét idéző emlékmű a szolnoki RepTár Emlékparkban.

A szülőföld sem feledkezett meg ismertté, híressé vált fiáról. Gyömöre település általános iskolája 1998. augusztus 20-án vette fel a Vitéz Hány László nevet. A vitézi cím és jelző az idők folyamán „lekopott” a név elől, de a név megmaradt, és a gyömörei Hány László Általános Iskola – és annak tagiskolái – diákjai minden őket (is) érintő fontos eseményről értesülhetnek a *Hány Hírek*ből.³³

³³ Elérhető a gyömörei Hány László Általános Iskola honlapján keresztül: <https://gyomore.hu/iskola>.

Felhasznált irodalom

- ÁCS Tibor – BALOGH Gyula – BENCZE László – HEGEDŰS Zoltán – LIPTAI Ervin – MÓRICZ Lajos – SZAKÁLY Sándor (1994): *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest: Zrínyi.
- AKAY László – BÉRCZY László – BÖJTŐ Tamás – MÁTRAY Dezső – PINTÉR Tihamér szerk. (2005): *Utak és sorsok. A nagyváradi magyar királyi „Gábor Áron” honvéd tüzérségi hadapródiskola utótörténetéből 1944–2005*. Budapest: Agroinform.
- M. SZABÓ Miklós (1987): *A magyar királyi Honvéd Légierő a második világháborúban*. Budapest: Zrínyi.
- NAGYVÁRADAI Sándor – M. SZABÓ Miklós – WINKLER László (1986): *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest: Műszaki.
- SZAKÁLY Sándor (1984a): Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31(1), 34–71.
- SZAKÁLY Sándor (1984b): Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár II. rész L–Z. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31(3), 584–585.
- SZAKÁLY Sándor (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest: Magvető.
- SZAKÁLY Sándor (2010): Kádár Gyula főhadnagy nősülési engedélye. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123(4), 1031–1034.
- SZAKÁLY Sándor (2016): Nyugállományú altábornagy a magyar katonai ellenállási mozgalom élén. Vitéz Kiss János (1883–1944). In ANKA László – KOVÁCS Kálmán Árpád – LIGETI Dávid – MAKKAJ Béla – SCHWARCZWÖLDER Ádám szerk.: *Natio et semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 496–502.

Szenes Zoltán¹

A NATO új stratégiai koncepciója

2022. június 29-én, a madridi NATO-csúcstalálkozón az állam- és kormányfők jóváhagyták a szövetség új stratégiai koncepcióját. A sorrendben nyolcadik stratégiai koncepció² a szövetség hivatalos hosszú távú programja, amely a második legfontosabb dokumentum az Észak-atlanti Szerződés után. A dokumentum 2030-ig felvázolja a NATO (Szövetség) tartós célját, jellegét, valamint alapvető védelmi feladatait. A NATO a stratégiai koncepció alapján politizál, határozza meg a NATO-erők nagyságát, készenlétét, alkalmazhatóságát, telepítését, folytatja a védelmi és hadműveleti tervezést. A stratégiában megfogalmazott feladatok formálják a doktrínákat, az eljárásokat, a szabványokat, és áthatják a szövetségi működés minden részletét. Mint szövetségi dokumentum hatással van a tagállamok biztonság- és védelempolitikájára, előbb- vagy utóbb minden nemzet adaptálni fogja az új stratégia koncepcióját, elveit és előírásait. Bizonyára ez így lesz Magyarországon is, hiszen a *Nemzeti Biztonsági Stratégia* 2020-ban, a *Nemzeti Katonai Stratégia* pedig 2021-ben született. A stratégia oktatási szempontból is fontos, ugyanis tanítani kell a nemzetközi kapcsolatokban, a biztonság- és védelempolitikai szakon és a katonai felsőoktatásban. A NATO új haderőmodelljének új készenléti normáit például gyorsan alkalmazni kell a Magyar Honvédség doktrinális rendszerében. Nem véletlen, hogy dr. Szabó Miklós altábornagy katonai felsőoktatásról írt könyvsorozatának két utolsó mestermunkája³ nagy teret szentelt a NATO-kompatibilis képzésnek, a szövetségi stratégiák, koncepciók, doktrínák és szervezetek oktatásának.

¹ Ny. vezérezredes; professor emeritus, NKE HHK Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszék; PhD.

² Az elmúlt közel 75 évben a NATO tevékenységét az alábbi stratégiai koncepciók „vezérelték”: 1950–1952: *Az agresszió elhárítása*; 1952–1957: *Előretolt védelem*; 1957–1968: *Tömeges megtorlás*; 1968–1991: *Rugalmas reagálás*; 1991–1999: *Kooperatív biztonság*; 2010–2022: *Aktív szerepvállalás, modern védelem*.

³ M. SZABÓ – OROSZI 2012; M. SZABÓ 2014.

Az új stratégia szükségessége

A NATO-stratégiaalkotásnak kialakult elmélete és gyakorlata van,⁴ de minden konkrét stratégiai koncepció kidolgozásának megvan a maga története, módszertana és eljárásrendje. Ez így van a 2022. évi stratégia esetében is. Az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council, NAC) által javasolt dokumentumtervezetet számos fórumon vitatták meg, „végigment” a NATO belső hierarchiáján, széles körű tárgyalások és viták előzték meg, a szöveg is többször változott. Kidolgozása a teljes nyilvánosság előtt zajlott, olyan politikai dokumentum lett, amelyben a katonai kérdések csak elvi szinten jelentek meg. Az egyhangú elfogadást követően a NATO vezető szervei, illetékes bizottságai, katonai hatóságai azon dolgoznak, hogy a stratégiában kitűzött célok, elvek és feladatok megvalósuljanak, a szövetség az új előírásoknak megfelelően működjön. Az új stratégia előkészítéséről a 2019. decemberi londoni vezetői találkozón született döntés, majd a stratégia készítésének irányelveit a 2021. júniusi brüsszeli csúcs fogadta el.

Nem volt könnyű helyzetben a NATO, amikor új stratégiát kellett alkotnia a 21. század harmadik évtizedére. Ez azonban nem szokatlan a Szövetség számára, hiszen a megélt több mint hét évtized is folyamatos sikerekről és nehézségekről, állandó alkalmazkodásról szólt. A negyedik fejlődési szakasz, a NATO 4.0⁵ a szép korba lépett transzatlanti szervezet életében 2014-ben, az ukrán válság kialakulásával és az Iszlám Állam (Islamic State of Iraq and Syria, ISIS) felemelkedésével kezdődött, a szövetségnek újra a hidegháborús időszakhoz hasonló katonai elretentési és védelmi feladatokkal kellett szembenéznie. Az elmúlt nyolc évben a biztonsági helyzet tovább romlott az európai kontinensen (migrációs válság, elhúzódó háborús krízisek, fegyverzetkorlátozási rezsimek eróziója, globális Covid-19-járvány), összetett, hibrid fenyegetések alakultak ki, amelyek magukkal hozták a hatalmi erőviszonyok átrendeződését, a bizonytalanság és az instabilitás állandósulását a nemzetközi életben. A 2022. február 24-én megindított orosz támadás Ukrajna ellen pedig *egyenesen háborús helyzetet* alakított ki Európában. A NATO folyamatosan reagált a kül- és biztonságpolitikai változásokra, a csúcstalálkozókon (Wales 2014, Varsó 2016, Brüsszel 2018, London 2019, Brüsszel 2021) fontos kérdésekben hozott határozatokat, az intézkedések azonban – mint kiderült – nem voltak elégségesek, nem sikerült Oroszországot eltántorítani a katonai intervenciótól. Bár katonai területen számos döntés született, politikai területen elmaradtak az adaptációhoz szükséges közös elképzelések, hiányzott a bizalomra

⁴ HENKE 2022.

⁵ SZENES – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2019: 16–56.

épülő szövetségi politikai klíma. Az elmúlt években korábban nem tapasztalt nyíltsággal kerültek felszínre a szervezeten belül viták, amelyek egyik „élharcosa” Donald Trump korábbi amerikai elnök volt. A NATO *lépéshátrányba került*, történelmében talán most először nem tudott időben új stratégiát megfogalmazni az új évtizedre. A lemaradás akkor lett nyilvánvaló, amikor a szövetség katonai vezetése 2019-ben előrukkolt az új – titkosnak minősített – katonai stratégiával.⁶ Nem tudott már tovább várni a politikai iránymutatásra, a katonai szembenállás Oroszországgal hosszú távú hadászati koncepciót követelt.

A helyzetet azonban tovább bonyolította az 2022. februári ukrajnai háború, amely azonnali döntéseket követelt. Így ebben az évben a NATO két alkalommal is *rendkívüli csúcstalálkozót* tartott, ahol katonai döntéseket hoztak: a február 25-i online csúcson⁷ készenléte helyezették a NATO Reagáló Erőket, majd a március 24-i jelenléti értekezleten⁸ a közép- és délkelet-európai országokra is kiterjesztették a zászlóaljharccsoport-koncepciót: Szlovákiában cseh, Magyarországon magyar, Romániában francia, Bulgáriában pedig bolgár vezetéssel alakultak új NATO-s készenléti erők. A 2021. évi brüsszeli felhatalmazás után látott hozzá a NATO-törzs a stratégiai koncepció megírásához, és sikerült neki elkerülni azt a csapdát, hogy a rövid távú kényszerek elhomályosítsák a hosszú távú horizontot. Az alkotók ezt a feladatot *soft* nyelvezet használatával és *hard* katonai koncepció felvázolásával oldották meg.

Mennyiben új a 2022. évi stratégia?

Erre a kérdésre a választ akkor tudjuk megadni, ha a dokumentumot összehasonlítjuk a 2010. évi, most „lejáró” NATO-s stratégiai koncepcióval, amelyet a lisszaboni NATO-csúcson fogadtak el. Úgy látszik, hogy az Ibériai-félsziget klímája jó hatással van a stratégiai gondolkodásra, mert a két stratégiai dokumentum (2010, 2022) megszületése, szerkezete és tartalma között számos hasonlóság van.⁹ A 2010. évi stratégia kidolgozásáról a NATO 60. születésnapjára csúcstalálkozóján, Strasbourg-Kehlben döntöttek, míg a 2022. évi jövőbeni koncepció előkészítéséről a NATO 70. születésnapját ünneplő vezetői értekezleten határoztak.

⁶ HALL–SANDEMAN 2021.

⁷ NATO 2022b.

⁸ NATO 2022a.

⁹ SZENES 2022b: 6–8.

1. kép. A NATO 2022-es stratégiai koncepciója

Forrás: NATO 2022d

Mindkét dokumentum esetében hosszú – vitákkal terhelt – út vezetett a felváltó új stratégiai koncepció elfogadásához. A Washingtonban elfogadott 1999. évi stratégiai koncepcióról gyorsan kiderült,¹⁰ hogy nem jól definiálta a 21. század kezdetének legfontosabb biztonsági fenyegetéseit, nem kellő súllyal kezelte a terrorizmus témakörét. Bár 9/11 után a globális terrorizmus elleni harc fontosságában a tagországok egyetértettek (először és azóta is egyetlen alkalommal aktiválták a NATO 5. cikkét), az Amerikai Egyesült Államok afganisztáni (2001) és iraki háborúja (2003) annyira megosztotta a szövetséget, hogy a belső ellentétek lehetetlenné tették az új, konszenzuson alapuló dokumentum kidolgozását. 2006-ban ezt a hiányt a NATO vezetése átfogó politikai iránymutatás¹¹ (Comprehensive Political Guidance, CPG) kiadásával oldotta meg, amely tulajdonképpen miniszterstratégia lett a katonai ambíciók, a képességfejlesztés és a védelmi tervezés követelményeinek meghatározásával.

Az első évtized vége felé, a 2008. évi globális pénzügyi válság árnyékában már látható volt, hogy a terrorizmuson túlmenően *új biztonsági kihívások*

¹⁰ NATO 1999.

¹¹ NATO 2009.

és veszélyek jelentek meg, amelyekkel a szövetségnek foglalkoznia kell. A partnerségi együttműködés terén fontos feladatként jelentkezett a kapcsolatok javítása Oroszországgal (Dmitrij Medvegyev orosz elnök részt vett a 2010-es lisszaboni csúcstalálkozón), új együttműködési formák, illetve újabb bővítési lehetőségek kerültek előtérbe. A portugál fővárosban elfogadott stratégiai koncepció felvázolta a Szövetség jövőjét a 2020-as évekre, amelyek során új biztonsági kihívásokkal, veszélyekkel és fenyegetésekkel kellett szembenéznie. Ez a stratégia a korábbiaknál jóval rövidebb lett, mert a dokumentumból kimaradt a szokásos *IV. fejezet, az Irányelvek a szövetség haderejére* című politikai feladatszabás. A koncepció ezzel teljesen politikai nyilatkozattá vált, jóvá lehetett hagyni, nem kellett várni a NATO intézményi és parancsnoksági struktúrájáról szóló viták végéig, amelyek még további egy évet vettek igénybe.

Ez a megközelítés a 2022. évi stratégiai koncepcióra is érvényes, mert az új dokumentum¹² (NSC 2022) sem tartalmaz konkrét katonai követelményeket.

A NATO-vezetés ugyanis nem kockáztatta meg, hogy a főtitkár által bejelentett 300 ezer fős nagyságú gyors reagálású haderő rövid határidő alatti felállításának vitái veszélyeztessék az új stratégia elfogadását. A két dokumentum között további kapocs, hogy mindkét stratégiai koncepció megalkotását széles körű nyilvánosság bevonásával folyó politikai-szakmai munka előzte meg. 2010-ben Madeleine Albright volt amerikai külügyminiszter vezetésével 12 fős szakértői csoport állította össze a *NATO 2020: Garantált biztonság, aktív szerepvállalás*¹³ című jelentést, amely alapját képezte a lisszaboni stratégiai koncepció megírásának. 2020-ban 10 fős politikai-szakértői csoport végzett előtanulmányokat Thomas de Maiziére volt német védelmi miniszter és Wess Mitchell egykori Európaért és Eurázsiaért felelős amerikai külügyminiszter-helyettes irányításával, amelynek eredményeként készült el a *NATO 2030: Együtt egy új korszakért*¹⁴ című, a 2022. évi stratégiai koncepciót megalapozó tanulmány. A két különböző időszakban készült jelentésnek számos azonos vagy hasonló megállapítása van, szinte még oldalszámra is megegyeznek (57, illetve 67 oldal).

A két stratégiai koncepció szerkezeti felépítése, tartalmi kérdései között számos azonosság fedezhető fel. A 2010-ben megfogalmazott három alafeladat, a kollektív védelem, a válságkezelés és a kooperatív biztonság megerősítést nyert az új stratégiában is. Szinte teljes azonossággal jelennek meg azok az alapelvek, amelyek a szövetség védelmi jellegét, az értékközösséget, a transzatlanti

¹² NATO 2022d.

¹³ NATO 2010.

¹⁴ NATO 2022e.

kapcsolatok fontosságát és a konzultációk fontosságát hangsúlyozzák. A 2010. évi stratégiai koncepció azonban hamar elavult, mert az Oroszországgal megcélzott stratégiai partnerség irreális célkitűzésnek bizonyult. Gyorsan kiderült, hogy a két fél nem tud együttműködni a ballisztikus rakétavédelem területén, a Krím félsziget 2014. évi jogtalan orosz annexiója és Kelet-Ukrajna destabilizálása pedig *egyenesen ellenségessé tette a viszonyt*. A 2010. évi stratégia felváltása azonban nem ment gyorsan, mert nem volt egység a tagországok között. A kettős megközelítés NATO-elve fenntartotta azt a reményt, hogy hátha megváltozik Moszkva politikája. Az orosz fenyegetéstől féltő kelet-európai országok sürgetésére megkezdődött az elrettentés és a védelem katonai feladatainak megvalósítása, de arra – főleg Donald Trump sajátos NATO-politikája és Putyinnal fenntartott barátsága miatt – nem volt politikai akarat, hogy az új helyzethez igazítsák a stratégiai koncepciót.

Az új stratégiai koncepció *szerkezetileg követi elődjét*, az előszó után a célok és az elvek kifejtése következik (gyakorlatilag változás nélkül), amelyet a 2010 előtti biztonsági helyzettől gyökeresen eltérő stratégiai környezet leírása követ. Amíg a NATO *három alapszabványát (core tasks)* a lisszaboni stratégia külön-külön tárgyalja, addig az új dokumentum ezeket a kulcsfeladatokat egy fejezetben belül írja le. Látványosan hiányzik a 2022. évi dokumentumból a reformról és az átalakításról szóló fejezet, amely a 2010. évi stratégiában a katonai képességfejlesztéssel és az erőforrás-gazdálkodással foglalkozott. Talán emiatt a madridi stratégia rövidebb és összefogottabb (16 oldal), mint a lisszaboni dokumentum (38 oldal), bár érdekes módon így is az új koncepció több pontot tartalmaz (49), mint a korábbi (38). Végül mindkét koncepció a szövetség jövőbeni fontosságának hangsúlyozásával zárul.

A stratégiai biztonsági környezet értékelése

A koncepció első része (bevezetés, célok és elvek, stratégiai környezet) azt a kontextust mutatja be, amelyben a NATO-nak várhatóan 2030-ig tevékenykedni kell. A *bevezetés* „kritikus időkről”, „ellentmondásos és kiszámíthatatlan” világról beszél, amelyben a NATO „a szabályalapú nemzetközi jogrend bástyájának” szerepét tölti be. Rögzíti a 360 fokos biztonsági megközelítés elvét (amely ez idáig két stratégiai irányt, keleti [Oroszország] és déli [új típusú aszimmetrikus fenyegetések] nevesített), egymilliárd NATO-tagországi polgár megvédésének fontosságát. A korábbi stratégiához hasonlóan hangsúlyozza, hogy „a NATO mindaddig nukleáris

szövetség marad, amíg nukleáris fegyverek léteznek a világon”.¹⁵ Megfogalmazza *a szövetség vízióját*, amelyben vitathatatlanul az Oroszországgal kapcsolatos konfliktusra utal.

„Olyan világban akarunk élni, ahol tiszteletben tartják a szuverenitás, a területi integritás alapelveit, az emberi jogokat és a nemzetközi jogot, s ahol minden ország megválaszthatja saját útját agressziótól, kényszerítő és felforgató tevékenységtől mentesen. Együttműködünk mindenkivel, akikkel céljaink közösek. Szövetségesekként készen állunk, hogy megvédjük szabadságunkat és hozzájáruljunk egy békésebb világhoz.”¹⁶

A *célok és elvek* fejezet része „megelőlegezi” az új stratégiai célokat, az egyéni és kollektív ellenálló képesség fejlesztését, a technológiai előnyszerzést, a jó kormányzást, a klímaváltozás, a humán biztonság és a genderfeladatok (*NATO 2030* jelentésben is hangsúlyozott) fontosságát.

Az elmúlt évtizedben *gyökeresen megváltozott* a NATO stratégiai biztonsági környezete. A liszaboni stratégia még békés euroatlanti térségről érkezett, ahol a NATO területe ellen irányuló, hagyományos fegyverekkel végrehajtandó támadás valószínűségét csekélyre értékelték. Ma viszont Kelet-Európában háború zajlik (bár furcsa módon a háború kifejezés csak *egyszer* szerepel a dokumentumban), amivel az Oroszországi Föderáció (OF) megsértette a nemzetközi elveket és normákat, törekennye és kiszámíthatatlanná tette az európai biztonságot. Nemcsak fegyveres küzdelem, hanem diplomáciai, információs, gazdasági, energia- és kiberháború is zajlik, amely globális stratégiai versennyel fonódik össze. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a szövetségesek szuverenitása és területi integritása elleni támadás lehetőségét, sőt az orosz vezetés rendszeres verbális nukleáris fenyegetése miatt felértékelődik a nukleáris védelem jelentősége is. Ezért az új stratégiából érthető módon *kimaradt* a korábbi, „*a szövetség egyetlen országot sem tekint ellenségének*” szokásos formula (2010. évi stratégiai koncepció, 16. pont), és lemaradt a korábbi NATO-csúcsok népszerű szóhasználat, az *adversary* (ellenfél) kifejezés is. Számos ponton frissült a terminológia (például rakétavédelem konzekvens használata, a kiber szó használatának előtérbe kerülése), korszerűsödtek a politikai-katonai kifejezésmódok.

¹⁵ NATO 2022d: 1.

¹⁶ NATO 2022d: 2.

1. táblázat. *A stratégiai környezet értékelése*

<i>Megnevezés</i>	<i>2022. évi stratégiai koncepció értékelése</i>	<i>Megjegyzés</i>
<i>Biztonsági kihívások</i>		
Kínai Népköztársaság	A KNK hatalmi ambíciói és kényszerítő politikái biztonsági kihívást jelentenek	Euroatlanti rendszerszintű kihívások, nyitottság az együttműködésre
A NATO határain kívüli instabilitás	Nyugat-Balkán, a Fekete-tenger térsége, Közel-Kelet, Észak-Afrika, Száhel-övezet, indiai- és csendes-óceáni térség – regionális biztonsági kihívások	Kibővült a fekete-tengeri térséggel, a Száhel-övezettel, az indiai- és a csendes-óceáni térséggel
Kritikus infrastruktúra védelme	Nemzeti és regionális biztonsági kihívás	Az együttműködés fontossága
Technológiai verseny	Új korszakalkotó technológiák – globális biztonsági kihívás	NATO Innovációs Alap; DIANA program
Nem katonai biztonsági kihívások	Energiabiztonság, humán biztonság, gender-, egészségügyi vészhelyzetek, élelmiszer-ellátás, befolyásolás és megfélemlítés – transznacionális kihívások	Ellenálló képesség növelése
Műveleti terek védelme (5. cikk)	Globális biztonsági kihívás	Új világűr- és kibertér-szakpolitikák
<i>Biztonsági kockázatok</i>		
Tömegpusztító fegyverek (CBRN) és hordozóeszközök proliferációja	Fegyverzet-ellenőrzés, leszerelés és a non-prolifерáció erősítése – globális kockázat	A rendszer eróziójának visszafordítása
Éghajlatváltozás	Kiemelt jelentőségű – globális biztonsági kockázat	Klímaváltozás és Biztonság Akcióprogram
<i>Biztonsági fenyegetések</i>		
Oroszországi Föderáció	Legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetés	A jogi és intézményi keretek nem változtak

<i>Megnevezés</i>	<i>2022. évi stratégiai koncepció értékelése</i>	<i>Megjegyzés</i>
Terrorizmus	Legközvetlenebb aszimmetrikus fenyegetés	Kihasználják a konfliktusokat és a gyenge kormányzást
Illegális migráció	Globális fenyegetés	Katonai konfliktusok, háborúk
Hagyományos katonai konfliktusok	Regionális és globális fenyegetés	A NATO szomszédos régiói biztonságának javítása
Kibertámadások	Globális fenyegetés	Mindenkor vitatott versengés színtere
Hibrid támadások	Regionális és globális fenyegetés	Összekapcsolódhatnak fegyveres támadással

Forrás: a szerző szerkesztése NATO 2022d alapján¹⁷

A biztonsági környezetet a *NATO 2030* reflexiós jelentés¹⁸ és az új stratégiai koncepció alapján értékeljük, amelyek *hat biztonsági kihívást, két kockázatot és hat fenyegetést* azonosítottak be (1. táblázat). A szakértői tanulmány ezeket háromféle csoportosításban vizsgálta: *geopolitikai értelemben* (Oroszország, Kína, Dél, világűr, kibertér), *szektorálisan* (katonai biztonság, energiabiztonság, klímabiztonság és a Föld védelme, humán biztonság, társadalmi biztonság [a nők szerepe a béke és a biztonság fenntartásában], pandémia és természeti katasztrófák), valamint *tevékenységi fajták szerint* (új korszakalkotó technológiák, terrorizmus, hibrid és kibertámadások, stratégiai kommunikáció, nyilvánosság és dezinformációs tevékenység).

A *NATO 2022 Stratégiai Koncepció*¹⁹ már *fókuszáltabban tárgyalja* a biztonsági mátrixot, fontossági sorrendet követett, és amiben nem tudott konszenzust elérni, azt egyszerűen kihagyta a dokumentumból (például dezinformációs kérdéskör). A biztonsági fenyegetettség területén szinte valamennyi veszélykategóriában szükség van katonai erőre.

A fenyegetések *első helyén Oroszország* szerepel, amit a szakértői csoport is kiemelt helyen kezelt. A dokumentum szerint: az „Oroszországi Föderáció jelenti a legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetést a szövetségesek biztonságára, valamint az euroatlanti térség békéjére és stabilitására”.²⁰ Kinyilvánítja, hogy

¹⁷ SZENES 2022a.

¹⁸ NATO 2022c.

¹⁹ NATO 2022d.

²⁰ NATO 2022d: 8. pont.

Oroszország ellenséges politikája és fellépései következtében *már nem partnere a NATO-nak*. Bár a stratégia kemény bírálókat²¹ fogalmaz meg Moszkvával szemben (befolyási övezetek létesítése, kényszerítés, felforgatás, agresszió, hibrid hadviselés, nukleáris zsarolás, országok destabilizálása), mégis hosszú távon békülékeny hangot üt meg. Megismétli a régóta ismert NATO-álláspontot, amely szerint a transzatlanti szövetség nem törekszik konfrontációra és nem jelent veszélyt Oroszországra. Nyitva hagyja az együttműködés kapuját arra az esetre, ha az orosz vezetés „szakít agresszív magatartásával, és maradéktalanul betartja a nemzetközi jogot”.²² Az ellentmondásos álláspont azt fejezi ki, hogy a tagországok eltérően gondolkodnak az orosz háborúról és az orosz politikáról, amit az Ukrajnát megsegítő fegyverszállítások nemzeti hatáskörbe utalása is kifejez. Viszont ez a kompromisszum stratégiai távon okos döntésnek is bizonyulhat, hiszen megőrzi a kooperáció lehetőségét a jogi és szervezeti keretek meghagyásával a Putyin utáni világban.²³ A biztonság oszthatatlan jellege ugyanis nemcsak az Atlanti-óceán két partjára érvényes, hanem az Atlanti-óceán és az Urál közötti térségre is. Stabilitásra és kiszámíthatóságra van szükség az euroatlanti térségben, valamint Brüsszel és Moszkva között is. Ezért a NATO továbbra is hajlandó fenntartani a kommunikációs csatornákat a kockázatok mérséklése és kezelése, a fegyverzetcsökkentési, leszerelési és non-prolifációs tárgyalások folytatása érdekében.

A stratégiai koncepcióban *elsőként* jelenik meg Kína mint biztonsági kihívás a szövetség részére. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a Kínai Népköztársaság (KNK) hatalmi ambíciói és kényszerítő politikái *kihívást* jelentenek a NATO érdekeire, biztonságára és értékeire.²⁴ A Kínával kapcsolatos viszonyt is egyfajta „kettős beszéd” jellemzi a stratégiában. A NATO egyrészt bírálja Pekinget erőszakos nagyhatalmi politikája (politikai hatalmának kivetítése, gazdasági stratégiai függőségek létrehozása, rosszhiszmetű hibrid és kiberműveletek végrehajtása, a nemzetközi jogrend felforgatása a világűrben, a kibertérben és a tengeren stb.) miatt, de mégis konstruktív együttműködésre törekszik a Kínai Népköztársasággal. Azon munkálkodik, hogy kezelni tudja az euroatlanti biztonságot ért kínai rendszerszintű kihívásokat, és biztosítsa a NATO tartós képességét a szövetségesek védelmének és biztonságának garantálása érdekében.

Érdekes módon másképp rangsorolja ezeket a nagyhatalmi fenyegetéseket a márciusban megjelent amerikai nemzeti védelmi stratégia (*National Defence Strategy*,

²¹ NATO 2022d: 8. pont.

²² NATO 2022d: 9. pont.

²³ PSZCZEL 2021.

²⁴ NATO 2022d: 13. pont.

NDS),²⁵ amely *Kínát nevezi az Egyesült Államok első számú stratégiai kihívójának*, míg Oroszországot bajkeverő, akut fenyegetéseket jelentő stratégiai ellenfélként értékeli. Ez is mutatja, hogy bármennyire is meghatározó tagállam az Egyesült Államok, nem lehet egyenlőségjelet tenni az amerikai és a szövetségi politika közé. Az amerikai védelmi miniszteri stratégiai dokumentum (NDS) szerint a Kínai Népköztársaság az USA számára „a legjelentősebb stratégiai versenytárs, amely állandó kihívást jelent”. Az Egyesült Államok önállóan és a NATO-val együttműködésben arra törekszik, hogy gyengítse a két revizionista nagyhatalom közötti stratégiai partnerséget, egymás kölcsönös támogatását.

A kettes számú fenyegetésnek a stratégia a *terrorizmust* jelöli meg, amivel azt fejezi ki, hogy a déli stratégiai irányt ugyanolyan fontosnak tartja, mint a keletit. A terrorizmus elleni harc előkelő helyezésében nagy szerepe van Törökországnak, amely a júniusi madridi csúcstalálkozó előtti napon²⁶ megállapodott a NATO-val és a két pályázó országgal (Finnország, Svédország) a bővítés támogatásáról. Bár a globális terrorizmus elleni harc jelentősen meggyengítette az erőszakos extrém szervezetek pozícióit, a transznacionalista terrorhálózatoknak és az államok által támogatott terrorista szereplőknek továbbra is megvan a lehetőségük a működésre. Egyre inkább képesek új technológiák és modern fegyverek beszerzésére, ami nehezebbé teszi az ellenük való harcot. A stratégia be is azonosította a déli szomszédság miatt fontos régiókat (Közel-Kelet, Észak-Afrika, Száhel-övezet), ahol a politikai, biztonsági, gazdasági és demográfiai kihívásokat súlyosbítják az éghajlatváltozás hatásai, a törekeny intézmények, az egészségügyi válsághelyzetek és az élelmiszer-ellátás bizonytalansága.

A stratégia további újdonsága, hogy *fenyegetésként* hozta vissza az illegális migrációt, amelyről a *NATO 2030* jelentés nem tett említést. A vitában a déli országok, de Magyarország is szorgalmazta az irreguláris migráció „beemelését” a fenyegetési listába, amit végül a koncepció a regionális instabilitásból, a konfliktusokból, a környezeti károkból vezetett le.

Kiemelten jelenik meg a dokumentumban az *éghajlatváltozás* is (a klímabiztonság²⁷ a Biden-adminisztráció egyik biztonságpolitikai prioritása), amely az új értelmezésben megsokszorozza a válságok és a fenyegetések mennyiségét. A kihívásból biztonsági kockázattá „erősödött” klímaváltozás képes súlyosítani a konfliktusokat, az állami törekenységet és a geopolitikai versenyt. Nem véletlen, hogy a madridi csúcson a NATO első alkalommal tárgyalta legfelsőbb szinten a klímabiztonság kérdéseit. Az éghajlatváltozás hatással van a fegyveres erők működésére, infrastruktúrájára,

²⁵ US DoD 2022.

²⁶ NATO 2022f.

²⁷ White House 2021.

eszközeire. A haderőknek egyre szélsőségesebb éghajlati viszonyok között kell működniük, a katasztrófaelhárításban való részvételük szinte állandó feladattá vált.

A NATO alapvető feladatai

A stratégiai koncepció követi az előző dokumentum *hármass feladatrendszerét* (kollektív védelem, válságkezelés, kooperatív biztonság), még ha az egyes kulcsfeladatok megnevezésében történtek is változások (2. ábra). A kollektív védelmet megfogalmazó feladatrendszerben a korábbi védelem és elrettentés helyett *elrettentés és védelem* sorrend szerepel, amely elméletileg is helyes tartalmi korrekció.

Szakított a dokumentum a korábbi részletező leíró alcímekkel (biztonság válságkezelésén keresztül, nemzetközi biztonság együttműködés révén), a lényeges kérdéseket kiemelve, nem felsorolásszerűen fogalmazza meg. Az alapvető feladatok számozása nem sorrendiséget jelent (még ha most a keleti stratégiai irányon is van a fő hangsúly), a biztonsági helyzet határozza meg fontosságukat, egy időben, egymást támogatva és külön-külön is megvalósíthatók.

A NATO *elrettentésről és védelemről* alkotott felfogása jelentősen megváltozott 2010 óta. Nem érvényes már a régi tétel, miszerint a „a szövetség egyetlen országot sem tekint ellenségének”, viszont ismét fontos lett a nukleáris elrettentés „egyedülálló és megkülönböztetett szerepe”,²⁸ megvan az elszántsága és képessége²⁹ az atomfegyver alkalmazására.

Az elrettentés és védelem feladatai

- 360°-os megközelítés, integrált és arányos védelmi felépítés
- új összetételű NATO-erők (nukleáris, hagyományos, rakétavédelmi, űr- és kibernetikai)
- az erők valós és tartós műveleti jelenléte
- a haderőstruktúra és a -vezetés javítása
- készenlét, reagálóképesség, bevetettség erősítése
- tengeri biztonság megerősítése
- digitális transzformáció, EDT fejlesztése
- 5. cikk alkalmazása (kiber, űr, hibrid)
- nukleáris elrettentés fenntartása
- CBRN-erők fejlesztése

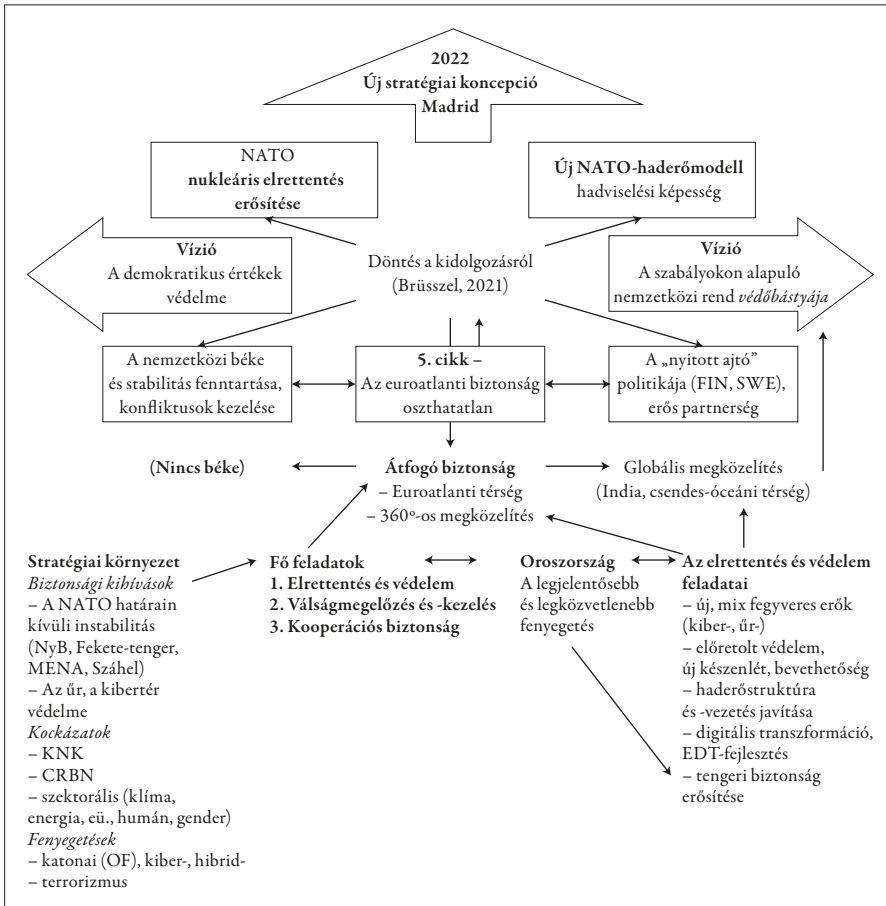
2. ábra. *Az elrettentés és a védelem feladatai*

Forrás: a szerző szerkesztése a NATO 2022d: 20–34. pontjai alapján

²⁸ NATO 2022d: 30. pont.

²⁹ NATO 2022d: 28. pont.

A NATO új stratégiai koncepciója

3. ábra. A stratégiai koncepció belső összefüggései
Forrás: a szerző szerkesztése NATO 2022d alapján

A NATO elrettentése és védelmi szerepvállalása nukleáris, hagyományos és rakéta-védelmi képességek megfelelő elegyén alapul, amelyet űr- és kiberképességek egészítenek ki. A dokumentum nemcsak megerősíti az 5. cikk alkalmazásának lehetőségeit a kibertér és a világűr vonatkozásában, hanem kiterjeszti a hibrid hadviselésre is, ha a hibrid műveletek elérik a fegyveres támadás szintjét.³⁰ Nem nehéz e feladatokban az Oroszország elleni katonai felkészülést felismerni.

A válságmegelőzés és -kezelés továbbra is fontos feladata marad a NATO-nak, mert a szövetségesek közös érdeke a stabilitás fenntartása és a konfliktusok együttes

³⁰ NATO 2022d: 27. pont.

kezelése. A NATO fejleszti válságkezelésben megszerzett képességeit, a jövőben is részt vesz katonai és polgári válságkezelési feladatokban, stabilizációs és terrorizmusellenes műveletekben, stratégiai távolságban.³¹ Bővíteni fogja segélynyújtási képességeit, szorgalmazza a partnerek részvételét missziókban és békétámogató műveletekben, figyelemmel lesz a humán biztonság követelményeire. Tovább erősíti a koordinációt és az együttműködést az Egyesült Nemzetek Szervezetével, az Európai Unióval, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezettel, valamint az Afrikai Unióval.³² Bár a válságkezelés szerepe csökkent az Afganisztánból történt kudarcos kivonulás után (ma a KFOR-misszió [Kosovo Force] a NATO legnagyobb művelete), ez nem azt jelenti, hogy 10 éves távlatban nem lehet változás. A prevenció beillesztése a feladat elnevezésébe viszont azt sugallja, hogy a NATO most tudatosan visszafogott lesz a válságkezelés terén, ami az orosz fenyegetés ellen lekötött erők nagyságával magyarázható.

A *kooperatív biztonság* talán a stratégiai koncepció legoptimistább része. A 40. pont egyenesen „történelmi sikernek” nevezi a bővítési folyamatot. Ma a 12 országgal „kezdő” NATO 30 tagállamot összefogó kollektív védelmi szervezet, de a különböző partnerségi keretek és formák révén 70 ország biztonsági együttműködését megvalósító kötelék.³³ A két skandináv ország meghívása után a stratégia nagy jelentőséget tulajdonít a Bosznia-Hercegovinával, Georgiával és Ukrajnával folytatott partnerségnek. A két utóbbi országgal kapcsolatban megerősítette, hogy fenntartja a 2008. évi bukaresti csúcson és a későbbiek során hozott döntéseket, amelyek szerint Ukrajna és Georgia a jövőben a NATO tagja lehet.

Külön kihangsúlyozza, hogy az erős, független Ukrajna létfontosságú az euroatlanti térség stabilitása érdekében. Újabb vállalásokat is tesz a csatlakozni kívánó országoknak, hogy erősíti velük a politikai kapcsolatokat és a biztonsági együttműködést (a reziliencia erősítése, képességfejlesztés, rosszindulatú beavatkozások elleni segítségnyújtás).³⁴ Ezek a „mini-5. cikk”-szerű fogadalmak azonban ugyanolyan optimistának tűnnek, mint annak deklarálása, hogy a NATO-nak vezető nemzetközi szervezetté kell válnia az éghajlatváltozás elleni küzdelemben.

A stratégia ebben a fejezetrészen mutatja be a NATO *geopolitikai* érdekeltségét, ahol együtt kíván dolgozni partnereivel a közös biztonsági kihívások, kockázatok és fenyegetések kezelése érdekében. A Nyugat-Balkán mellett stratégiai jelentőségűnek nevezi a *fekete-tengeri térséget* is, ami szintén az orosz–ukrán háború egyik

³¹ NATO 2022d: 36. pont.

³² NATO 2022d: 38. pont.

³³ NATO 2022d: 40. pont.

³⁴ NATO 2022d: 41. pont.

következménye. Továbbra is fontos régió marad a Közel-Kelet és Észak-Afrika, valamint a Száhel-övezet.

Új ambícióként jelenik meg *az indiai- és a csendes-óceáni térség*,³⁵ amelynek biztonsági kihívásai közvetlenül érinthetik az euroatlanti biztonságot. „Erősíteni fogjuk a párbeszédet és az együttműködést az új és meglévő partnerekkel az indiai- és a csendes-óceáni térségben, a régiók közötti kihívások és a közös biztonsági érdekek kezelése érdekében.”³⁶ E cél nyitányaként a NATO első alkalommal meghívta a madridi csúcstalálkozóra Ausztráliát, Dél-Koreát, Japánt és Új-Zélandot.³⁷ Nem nehéz ebben a törekvésben az amerikai érdekeket felismerni, de a mostani válsághelyzetben annyi mindent tesz az Egyesült Államok Európa védelme érdekében, hogy a szövetségnek méltányolnia kell az USA kéréseit is. A meghívás mindenestre felerősítette az „ázsiai NATO” (North Atlantic and Asia Treaty Organization, NAATO) létrehozásáról szóló diskurzust, amitől Hszi Csin-ping kínai elnök a júniusi BRICS-csúcson (Brazília, India, Kína, Dél-Afrika, Oroszország) erősen óvta a transzatlanti szövetséget.³⁸

A stratégiai koncepció önálló, erős pontot³⁹ szánt az Európai Unióval való együttműködésnek, amelynek tagországai egy és ugyanazon értékeket vallják. *Az EU egyedülálló és alapvető partnere a NATO-nak.* A dokumentum felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a NATO már euroatlanti területet véd, minden európai országnak részt kell vennie a védelmi erőfeszítésekben. A NATO elismeri az erősebb európai védelem fontosságát, amely pozitívan járul hozzá a transzatlanti és globális biztonsághoz, de szorgalmazza a védelmi kiadások emelését, az egymást erősítő védelmi képességek fejlesztését.

Következtetések

A NATO az új stratégiai koncepció kidolgozásához a 2009–2010-ben alkalmazott módszerhez nyúlt vissza, független, 10 fős „reflexiós” csoportot kért fel a szövetség átvilágítására, a 2030-as jövőkép kialakítására. A dokumentum igazán a mai idők

³⁵ NATO 2022d: 45. pont.

³⁶ NATO 2022d: 45. pont.

³⁷ Az együttműködés fontosságát mutatja, hogy egy hónappal a madridi csúcstól, 2022. július 25–27. között a NATO Katonai Bizottság elnöke, Rob Bauer admirális részt vett az indiai- és a csendes-óceáni térség katonai vezetőinek éves konferenciáján, amelyet 24. alkalommal rendeztek meg Ausztráliában. Vö. NATO 2022c.

³⁸ WION 2022.

³⁹ NATO 2022d: 43. pont.

terméke, a pandémia miatt távmunkában készült el, a Covid-19 – mint ahogyan az elmúlt években a NATO tevékenységére is – rányomta bélyegét az elkészítésére. A további kidolgozást erősen befolyásolta a 2022. február 24-én elindított orosz katonai invázió Ukrajnában, amely számos ponton megváltoztatta a korábbi politikai és szakmai véleményt. A megújított politikai diskurzus hasznára vált a dokumentumnak, mert így minden tagállam (így Magyarország is) megtalálta azt, amit szeretett volna látni a stratégiában, megfelelt nemzeti érdekeinek és politikájának.

A stratégiai koncepció egyszerre tekinthető evolúciós és revolúciós dokumentumnak, mivel megőrizte a korábbi NATO-értékeket, fenntartotta a NATO hármasküldetését, ugyanakkor módosította a működési és fejlesztési alapelveket és erőteljes – már-már hidegháborús időket idéző – válaszokat adott az orosz fenyegetésre. Az elrettentésről és a védelemről szóló fejezet megerősített védelmi szövetség képét rajzolja fel, amely képes és kész magas intenzitású, több műveleti területre kiterjedő, atomfegyverrel rendelkező vetélytársak elleni háború megvívására.

A koncepció megerősíti a korábbi döntéseket, hogy a NATO már öt műveleti térben (szárazföld, tenger, levegő, kiber-, űr) készül fel többnemzeti, integrált összhaderőnemi és többdimenziós műveletekre, valamint készen áll az 5. cikk bevezetésére hibrid hadviselés esetén is. A NATO erős üzenetet küld a tekintetben is, hogy megvédi a Szövetség teljes területét, megőrzi minden szövetséges tagállam szuverenitását és területi integritását, *felülkerekedik bármely agresszoron*. Emellett számos újabb innovatív kezdeményezés (például a csendes-óceáni térség „érdekszférának nyilvánítása”) jelent meg a dokumentumban, amely újszerűvé is teszi a koncepciót. Tartalmilag a stratégia sokkal realistább, mint 2010. évi liszaboni elődje, mentes a túlértékeléstől („a földkerekség legsikeresebb politikai és katonai szövetsége”), bár a kooperatív biztonság területén erősen optimista célok is megjelennek.

Az új stratégiai koncepció ugyanolyan politikai dokumentum, mint az elődje, nem tartalmaz konkrét katonai képességfejlesztéssel kapcsolatos követelményeket, sőt a *Reform, korszerűsítés és átalakítás* fejezet sem szerepel a szövegben. Ez kérdéseket vet fel az ambiciózus célok, elvek és követelmények megvalósítása tekintetében, ugyanis a NATO katonai stratégiáját 2019-ben fogadták el, a védelmi és műveleti tervezés folyamatban van, az új, háromszintű, 800 ezer fős haderőmodell koncepciója megjelent a nyilvánosságban. Csak remélni lehet, hogy fontos részletek a NATO jövőbeli haderejéről a tervek minősítése miatt hiányoznak, nem pedig a belső viták elhúzódása okán. Talán a jövő évi *új védelempolitikai iránymutatás* választ ad a szövetségi haderők katonai transzformációjának koncepcióból hiányzó kérdéseire.

A NATO-nak 12 év után újra van jövőbe mutató „iránytűje”, amely a Szövetség tevékenységét vezérli a 21. század harmadik évtizedében. A stratégiai koncepció médiafogadtatása eddig pozitívnak értékelhető, jól demonstrálja a Szövetség erejét, adaptációs képességét. Ahogy Jens Stoltenberg NATO-főtitkár mondta: „Ahogy a világ változik, a NATO-nak is változnia kell.”⁴⁰

Felhasznált irodalom

- HALL, Jonny – Hugh SANDEMAN (2021): NATO and the Future Character of Warfare. *LSI IDEAS*, 2021. szeptember 23. Online: http://ludovika.lnkiy.in/Hall_Sandeman_2021
- HENKE, Marina (2022): The „Dos and Don’ts” of Strategy Making. *NDC Policy Brief*, 2022/6. Online: www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=39
- M. SZABÓ Miklós (2014): *Volt egyszer egy egyetem, 1996–2007. Rektor a tűzvonalban*. Budapest: Zrínyi.
- M. SZABÓ Miklós – OROSZI Antal (2012): *A Zrínyi Miklós Akadémia története, 1990–1996*. Budapest: Zrínyi.
- NATO (1999): *The Alliance’s Strategic Concept (1999). Approved by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C.* Brussels: NATO. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm
- NATO (2009): *Comprehensive Political Guidance. Endorsed by NATO Heads of State and Government on 29 November 2006*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_56425.htm
- NATO (2010): *NATO 2020. Assured Security, Dynamic Engagement. Analysis and Recommendations of the Group of Experts on a new Strategic Concept for NATO*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2010_05/20100517_100517_expertsreport.pdf
- NATO (2022a): *Extraordinary NATO Summit*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/cps/us/natohq/news_193325.htm
- NATO (2022b): *Extraordinary virtual Summit of NATO Heads of State and Government*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/news_192453.htm
- NATO (2022c): *First Chair of the Military Committee to attend Indo-Pacific Chiefs of Defence Conference*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/news_198110.htm?selectedLocale=en
- NATO (2022d): *NATO 2022 Strategic Concept*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/strategic-concept
- NATO (2022e): *NATO 2030: United for a New Era. Analysis and Recommendations of the Reflexion Group Appointed by the NATO Secretary General*. Brussels: NATO. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf
- NATO (2022f): *Trilateral Memorandum between Türkiye, Finland and Sweden*. Madrid: NATO. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220628-trilat-memo.pdf
- NATO (2022g): *NATO 2030: Making a Strong Alliance even Stronger*. Online: www.nato.int/nato2030

⁴⁰ NATO 2022g.

- PSZCZEL, Robert (2021): Russia–NATO relations: Crisis or Opportunity? *RUSI*, 2021. november 3. Online: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russia-nato-relations-crisis-or-opportunity>
- SZENES Zoltán (2022a): Elrettentés és védelem: a NATO új haderőmodellje. *Hadtudomány*, 32(2), 3–17. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.3>
- SZENES Zoltán (2022b): Felkészülés a háborúra? A NATO új stratégiai koncepciójának értékelése. *KKI Elemzések*, 2022/41, 1–16. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.41>
- SZENES Zoltán – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2019): *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság, 30 év együttműködés*. Budapest: Zrínyi.
- US DoD (2022): *Fact Sheet: 2022 National Defence Strategy*. Online: <https://media.defense.gov/2022/Mar/28/2002964702/-1/-1/1/NDS-FACT-SHEET.PDF>
- White House (2021): *Interim National Security Strategic Guidance*. Online: www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf
- WION [@wion] (2022): BRICS Summit 2022: Xi Jinping Warns About „Expanding Military Alliances”. *YouTube*, 2022. június 23. Online: <http://y2u.be/o-NvNBru23s>

Török Ádám¹

M. Szabó Miklós akadémikus emlékére

Túlélni és belehalni

A háború alatt Hollandiában is nehéz volt a bujkálás a németek elől. Nehéz volt, de könnyebb, mint Németországban.

A 25 éves *Heinrich Bauer* még 1938-ban telepedett le Amszterdam városában, ahová Bécsből menekült. Menekülése idején még osztrák állampolgár volt, majd papíron német lett, de már 1940-ben megkapta a holland állampolgárságot. A postán vállalt állást. Egy keskeny, négyemeletes ház manzárdszobájában lakott és levelezőlapon rendszeresen kapcsolatban állt otthon maradt, három évvel fiatalabb öccsével. Nővére már évek óta Hollandiában élt.

A látszólag kifogástalan osztrák beamtercsaládból származó Heinrich Bauer sejtette, hogy a németek előbb vagy utóbb kiderítik igazi származását. Ezért az előre menekülés útját választotta. Már néhány hónappal az Anschluss után olyan szolgálatra jelentkezett a német haditengerészetbe, amelyet sokan még az orosz frontszolgálatnál is veszélyesebbnek tartottak.

Segédhajógépésznek vették fel. Ez az a poszt, amely aknára futásnál, torpedó-találat esetén vagy bármilyen más hajókatasztrófánál a túlélés legkisebb esélyét kínálja. A fedélzeten vagy a fedélközben tartózkodók esetleg elmenekülhetnek, de a kazántérbe gyorsan betóduló víz miatt felfelé nincs kiút, és talán még az a jobbik eset, ha a kazán hamar felrobban. Heinrich Bauernek azonban ezen a poszton nem kellett szemtől szemben állnia az ellenséggel, fegyvert sem kellett fognia senkire, és egy csapatszállítótá átalakított kereskedelmi hajón beutazhatta Észak-Európát. Az angol partokhoz azonban sohasem jutott 80 mérföldnél közelebb.

Az 1944-es év szeptemberében a hajón beszélni kezdtek arról, hogy a hadvezetés titokban hamarosan megkezdi a felkészülést az oroszok kelet-poroszországi

¹ Egyetemi tanár, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Nemzetközi Gazdaságtan Intézeti Tanszék; az MTA rendes tagja.

előrenyomulására. Ez annyit jelentett, hogy a polgári lakosság evakuálására a legtöbb nagy csapatszállítót a Balti-tengerre vezénylik. Heinrich Bauer tudta, hogy az orosz tengeralattjárók és repülőgépek állandó támadásai miatt ezeknek a hajóknak a személyzetére nagyon nehéz sors vár.

Egy hollandiai szénfelvétel idején könnyen megszökött a hajóról, és kevés kockázattal el is jutott nővéréhez. Ott természetesen nem maradhatott, de Heinrich már korábban megszerezte egy használaton kívüli raktárépület kulcsát Ijmuiden városában. A raktárépület padlasterében kis szoba volt, amelyet régebben a rakományt hozó sofőrök használtak egy-egy éjszakára. Heinrich Bauer ide költözött be. Világítania nem volt szabad, a kis vaskályhát csak nagyobb hidegben és csak éjjel rakhatta meg kicsit, de nővére rendszeresen ellátta élelemmel, s itt biztonságban volt. Volt hajóját egyébként 1945 februárjában a Balti-tengeren elsüllyesztette egy orosz tengeralattjáró, és az egész legénység odaveszett.

Fritz Ramschauer 1933 májusában kitüntetéssel végezte el a lipcsei egyetem jogi karát. Ez a kiemelkedő eredmény akkor még ritkaságszámba ment. Náci évfolyamtársai többször próbálkoztak azzal, hogy ragyogó szakmai képességeire utalva megcsillantsák előtte a fényes karrier lehetőségét, de ő nem engedett a csábításnak. Csak a jogalkalmazói munka érdekelt, és nem tartotta komoly dolognak a politizálást. Először a schwerini munkaügyi bíróságon dolgozott, majd a brandenburgi tartományi bíróság tagja lett. Bevonulása után a Hollandiában állomásozó német haditengerészeti csapatok bíróságára került, és 1944-ben kinevezték az ún. „tábori bíróság” elnökévé. Itt a hollandiai német haditengerészeti erőket irányító tenger-nagy mellett dolgozott.

A német kapituláció napjaiban sajátságos jogi dilemma elé került. Hollandiában a német csapatok főparancsnoka, Johannes Blaskowitz vezérezredes már négy nappal az általános fegyverletétel előtt, azaz május 5-én kapitulált. Ramschauer szerint azonban ez a kapituláció csak azokra a német katonákra vonatkozott, akik Hollandiában szolgáltak, s így Blaskowitz vezérezredes volt az előljárójuk. Más német katonák számára a hadiállapot csak május 9-én szűnt meg a bíró szerint.

Hollandia középso részén a kanadai erők vették át a közigazgatást a németektől május 5-e után. Nem tartottak attól, hogy a szétvert német erők újra megszerveződnek, ezért az alacsonyabb rangú posztokon meghagyták a német előljárókat. A német hadifogolytáborok adminisztrációját is német tisztekre bízta. Sőt a táborokon belüli rendfenntartásban is szinte teljesen szabad kezét adták a németeknek.

Azt azonban kikötötték, hogy a német hadbírók az ő engedélyük nélkül nem szabhatnak ki két év szabadságvesztésnél nagyobb büntetéseket.

A német haditengerészet főparancsnoksága 1945. május 10-én körlevélben utasította hadbírokat, hogy dezertálás miatt a továbbiakban ne szabjanak ki halálbüntetést: csak az az egy eset lehetett kivétel, ha a dezertálás a fegyvert már letett csapatok egységét és a rend fenntartását súlyosan veszélyeztette. Természetes volt azonban, hogy még ilyen kivételes esetben is csak az illetékes szövetséges parancsnokság engedélyével lehetett végrehajtani halálbüntetést a fegyverletétel után.

Jonathan Charlesbois 38 éves kanadai ezredes New Brunswick államból származott. Québectől eltérően itt sok polgárnak angol volt az anyanyelve, de szép számban voltak francia nyelvű községek is. Az ezredes apai ágon francia, anyai ágon angol nyelvű családból származott. Apjának kis hajójavító üzeme volt, és Jonathan Charlesbois kereskedelmi főiskolát végzett. Bevonulásáig egy szállítmányozó cégnél dolgozott, és a partraszállásig sohasem járt az európai kontinensen.

Nem harcoló egységeknél szolgált. Franciatudása miatt szállásmesteri feladatokkal bízták meg, illetve kikötők kijavítását kellett felügyelnie francia és belga területen. Többször gyorsan előléptették, és Hollandiában már fontosabb hatáskört kapott. A német fegyverletétel napján, 1945. május 5-én kinevezték Ijmuiden városparancsnokává.

Alapelve az volt, hogy a legyőzötteket nem szabad megalázní, és meg kell adni nekik a lehetőséget, hogy megkönnyítsék a győztesek dolgát. Természetesen meg kell akadályozni, hogy a hollandokkal bármilyen kapcsolatba kerülhessenek, de azt a lehetőséget nem kell megvonni tőlük, hogy egységeiket egyben tartsák, és ott ők lehessenek felelősek a fegyelemért. Magától értetődőnek tartotta, hogy köz-törvényes bűncselekményekben a német hadbírók ítélkezzenek, s az ítéleteket is a németek hajtsák végre. A halálos ítéleteket korlátozó rendelkezések hozzá nem jutottak el. Vagy ha igen, hát átsiklott rajtuk, hiszen ezekben a köriratokban végső soron a legyőzött németek belügyeiről volt szó.

Május 5-én délután felbolydult a város. Heinrich Bauer már napokkal előbb megkapta nővérétől Hitler halálhírét, és ettől kezdve egyre bátrabb lett. Lámpát még nem mert gyújtani, de naponta többször felhúzódkodott a tetőablakhoz, hogy lenézzen

az utcára. Amikor az utca megtelt emberekkel, és a kiáltozásból hamar kiderült, hogy a németek letették a fegyvert, alig várta nővére szokásos kora esti látogatását. A kosárban valóban lapult egy sohasem látott című négylapos holland újság, amelynek címlapjáról Heinrich Bauer látta, hogy a németek Hollandiában letették a fegyvert.

Még mindig nem mozdult ki, mert nővére megígérte, hogy egy barátjával visszajön. Este fél nyolckor meg is jelentek. A holland fiú 30 éves lehetett, és kezéről ítélve ugyancsak a hajózásban kereshette kenyerét. Németül jól beszélt, de Heinrich Bauer a holland nyelvet is viszonylag jól megértette volna.

A holland fiúról kiderült, hogy a német megszállás kezdete óta kikötői segédmunkásként dolgozott, korábban azonban joghallgató volt. Megfontoltan beszélt, de nem tudta palástolni lelkesedését. Mégis folyton hangsúlyozta az óvatosságot. Jogászai érveket is használt. Azért jött, hogy Heinrich számára is elfogadható érvekkel beszélje rá a német fiút a rejtekhelyen maradásra.

A holland fiú azzal kezdte, hogy nincs sok ideje, mert az új kanadai városparancsnokságot most állítják fel, és neki ott kell lennie. A kijárási tilalom egyébként is nyolc órától érvényes. Semmiképpen sem tartja célszerűnek, hogy Heinrich azonnal kimenjen az utcára. A kanadaiak rossz esetben azonnal le is lőhetik a kijárási tilalom idején. Mivel nincsenek holland papírai, és sem angolul, sem németalföldiül nem tud, német mivolta pillanatok alatt kiderülne. Azt pedig aligha tudná elhiteni a kanadaiakkal, hogy sohasem harcolt a szövetségesek ellen, és hónapokkal korábban meg is szökött egy német csapatszállító hajó legénységéből.

A holland fiú ellentmondást nem tűrően hangoztatta: Bauernek meg kellene várnia, hogy megalakuljanak a helyi holland hatóságok, s akkor majd igazolni fogják. Végül azt a veszélyt sem lehet kizárni, hogy a kanadaiak német hadifoglyok között internálják, ott pedig majd hithű és árulókra vadászó nácik látják el a baját.

A szinte egy szuszra eldarált érveket Heinrich Bauer megértette és elfogadta. Pontosan látta, hogy a régóta vágyott zuhany, a meleg tejeskávé meg a sós szabad levegőn való kiadós séta nagyon súlyos következményekkel járhat. Időt kért, hogy felmérhesse, milyen kockázatokkal jár, ha továbbra is a rejtekhelyén marad. A túl hosszú bujkálás azért jelenthet veszélyt, mert a megszállók berendezkedésük után nyilván razziázni fognak. Ha akkor akad horogra, nehezen tudná megmagyarázni, hogy nem hátrahagyott német ügynök.

Örült viszont annak, hogy a megszállók kanadaiak. Kicsi, messzi nép, amely nem liheg bosszúért a németek ellen, és aligha van szüksége bármilyen sarcra a legyőzöttektől. Nyilván kevésbé merevek, mint az angolok, nem olyan sértettek és pökhendiek, mint a franciák, és talán jobban otthon vannak Európában az amerikaiaknál.

Igent mondott tehát a látogatók érveire, de megkérte őket, hogy másnap reggel jöjjenek vissza újabb hírekkel.

A német hadbíró a tengernagy törzskarával együtt vonult be a kis tengerparti falu iskolájában berendezett internálótáborba. A tisztek az emeleten, a legénységi állományúak a földszinten kaptak helyet. A kanadai őrség parancsnokával és tagjaival szinte szívélyes volt a viszony. A gúlába rakott német fegyvereket jegyzőkönyvvvel vették át, és két házzal arrébb egy garázsban őrizték. Gyorsan sikerült megállapodni a kanadaiakkal arról is, hogy a német tisztek milyen emelt fejadagokat kapnak, s hogy az iskolaudvaron engedélyezett egészségügyi sétájuk délelőtt és délután egy-egy óra lehet.

A németek engedélyt kaptak arra is, hogy megválasszák elöljáróikat. A legmagasabb rangú tiszteket még az iskolába való bevonulás előtt kihallgatásra szállították. Így az iskolában maradt németek parancsnoka egy 60 év fölötti hadtápos ezredes lett, Fritz Ramschauer pedig megalakíthatta az internálótábor hadbíróságát. A kanadaiak egyelőre nem közölték vele, hogy milyen ügyekben ítélezhet, illetve az ítéleteket miként hajtják majd végre. Arra azonban felhívták a figyelmét, hogy az internáltak viselkedéséért, továbbá a tábor rendjéért az általuk választott német vezetők felelnek, a szökési ügyeket ugyancsak nekik kell megelőzniük, illetve megtorolniuk.

A kanadaiak nyilván nem voltak teljesen tisztában az európai, illetve a német jogrenddel. Fritz Ramschauernek ez azért tűnt fel, mert nem pontos fogalmazásban ugyan, de a kanadaiak őt tették meg a táboron belüli jogrend legfőbb őrévé, aki a táborparancsokság fölött is gyakorolhat ellenőrzési jogokat.

Jonathan Charlesbois ezredes elégedett volt a németekkel való együttműködés első tapasztalataival. A foglyok láthatólag nemcsak belenyugodtak sorsukba, hanem örültek is annak, hogy a kanadaiaknak adhatták meg magukat. A német foglyok gyorsan megválasztották elöljáróikat, megszervezték napirendjüket, és mindenben együttműködtek fogvatartóikkal.

A városban gyors egymásutánban nyitottak ki a boltok, valamint teltek meg járókelőkkel az utcák. Ebből is látszott, hogy az élet gyorsan konszolidálódik, és a német megszállás emléke kezd elenyészni.

Így érzékelte a tetőablakból Bauer is. Nővére azonban – a holland fiatalember tanácsát tolmácsolva – még mindig óvta attól, hogy kilépjen az utcára. A veszély napról napra feltétlenül csökken, de Bauer a kanadai hatóságoknak egyelőre nem tudja bizonyítani, hogy a németektől, nem pedig a felszabadítók elől szökött meg. Csak akkor szabad kimozdulnia, ha helyzetét barátai már tisztázták. Addig a kanadaiaktól, a németektől, sőt a hollandoktól is tartania kell.

A kis padlásszobában most már igen lassan telt az idő. Heinrich Bauernek korábban fel sem tűnt, hogy a padló néha megreccsen, és a déli nap melege is egyre kellemetlenebbé vált a tetőablak alatt. Mégis türelmesen várta az esti látogatást. Nővére megint befutott, ismét a holland fiatalember nélkül, és öccse jó magaviselete jutalmául frissen főzött kávéát állított termoszban a kis ikszlábú asztalra. Makacsul ismételtette, hogy a szobafogságnak még tartania kell.

A búcsúzás után Heinrich Bauer a tetőablakból kémlelte, hogy nővére mikor fordul be a sarkon. Mikor megbizonyosodott erről, és perceként át nem látott senkit sem az utcán, óvatosan kinyitotta szobája ajtaját, és a korhadtt falépcsőn lesurrant a kapuhoz. Jobbra-balra kikémlelt az utcára, majd kiszaladt. A sarokig megtett vagy 30 lépést, mélyeket szippantott a friss esti levegőből, és észrevétlenül vissza is szökött a kapu alá. Nem volt kint többet 20 másodpercnél sem, de hónapok óta most érezte először, hogy valóban érdemes volt megszöknie. Hajója sorsáról persze nem tudott.

A hadbíró új életének feltételei egy nap alatt máris csaknem teljesen kialakultak. A fizikaszerterben talált egy nagy íróasztalt, amelyről két markos ember vigyázva is könnyen le tudta emelni az impozáns desztillálókészüléket. A két közlegény a bíró szigorú tekintetétől kísérvé óvatosan a sarokba állította a szerkezetet. Ramschauer bíró pedig letörölte az asztalt, kalamárist, tollat és egy üres mappát tett rá. Az asztal bal sarkába került a poggyászában mindvégig megőrzött katonai törvénytár és a határozatok kissé csonka jegyzéke. Az 1943 utáni rész elveszett, de ezt a bíró nem is bánta, mert jogérzékét számos ítélet sértette az összeomlás időszakából.

Tisztátszai között akadt három jogász. Az egyik Kelet-Poroszországból menekült járásbíró volt, a másik pedig munkajogász a közelből, a Ruhr-vidékről. Csak a harmadik kolléga látszott kevésbé alkalmasnak a bírói munkára. Ő ugyanis polgári peres ügyekben jártas osztrák ügyvéd volt, aki tisztázatlan okokból – az Anschluss után – már nem praktizált, és nem ismerte a birodalmi német jogot. Ramschauer

bíró elhatározta, hogy csak olyan ügyek tárgyalásába vonja be, amelyeknél a tényállás világos és a kiszabható büntetési tételek határai szűkek. A várhatóan nem csekély szolgálati terhet és a felelősséget azonban meg kellett osztaniuk négyük között.

Május 7-én megtartották az alakuló ülést, és egyetértésben megszavazták, hogy mindenben alávetik magukat a kanadai hatóságok előírásainak. Állást foglaltak arról is, hogy ítéleteikben csak akkor tekintenek el a német hadijogtól, ha erre a kanadaiak kifejezetten kényszerítik őket.

Május 9-én, a német fegyverletétel napján Charlesbois ezredes elé egy fiatal német katonát hoztak a járőrök. Polgári ruhában volt. A kijárási tilalom kezdete után néhány perccel találtak rá szorosan egy külvárosi raktárépület fala mellett.

Nemcsak surranó mozgása miatt figyeltek fel rá, hanem azért is, mert nem úgy viselkedett, mint egy helyi lakos, aki hazafelé tartva kissé elszámította magát, és kifutott az időből a kijárási tilalom kezdete előtt. Mikor észrevette, hogy meglátták, egy pillanatra nekilendült, hogy elfusson. Azonnal meggondolta magát, még azelőtt, hogy a járőr bármilyen fenyegető mozdulatot tett volna. Békésen fogadta őket, és tört angol-sággal azonnal elmondta, hogy fél évvel korábban egy német hadihajóról szökött meg. Papírai nem voltak. Nem tett kísérletet arra, hogy a kanadai katonáktól kikönyörögje szabadon engedését, és arra sem, hogy elmenjen papíraiért. Megmondta nevét, és azt kérte, hogy vezessék a kanadai városparancsnokságra. Kérése nélkül is ezt tették volna.

Charlesbois és Bauer beszélgetése fél órával azután már meg is kezdődött, hogy a német katonaszökevényt bekísérték a városparancsnokságra. A váratlan esemény hírére a városparancsnok hamar előkerült, és átvette a fogoly kihallgatását.

Ez valójában inkább beszélgetés volt. Charlesbois rövid idő alatt megértette, milyen csapdahelyzetbe is került.

Ők ugyanis nem a velük szemben állott, majd kapitulált hollandiai német csapatok egyik katonáját ejtették foglyul, hanem egy olyan hajó legénységének tagját, amely talán már meg is semmisült, de mindenképpen más parancsnokság alá tartozott.

Felmerült benne, hogy egyszerűen szabadon engedi Bauert, aki nyíltan és őszintének látszott. Emlékezett viszont egy régebbi olvasmányára, amely a diverzánokról, illetve a vesztes hadseregek által hátrahagyott ügynökökről szólt. A könyv szerint kiképzésük része volt a meggyőző színészi játék veszélytelenségük elhitése érdekében. Ez kétségtelenül jelentős kockázat volt, tetézve azzal, hogy a városba még nem érkeztek meg a kanadai kémelhárítók, akik így vagy úgy tisztázhatták volna a furcsa német fogoly helyzetét.

A másik megoldás az lett volna, hogy a foglyot a németeknek adja át, hogy ők döntsenek a sorsáról. Vagy besorozzák maguk közé, akkor pedig a többi alacsonyabb rangú hadifogollyal együtt talán már hónapokon belül otthon lehet, vagy pedig hatáskörükön kívül állónak tekintik, és visszaadják a kanadaiaknak. Ebben az esetben viszont már indokolt lehet az elsőként tekintetbe vett szolgálati út. S ez a megoldás azért is tetszett Charlesbois-nak, mert ezzel a kanadai városparancsnokság kimutathatta bizalmát a legyőzött németek, a most különösen tisztelt ellenfél iránt, amelynek méltóságát a győztes még kevésbé sértheti meg, mint amikor néhány nappal korábban még mindenre felkészült ellenséggént állott szemben vele.

Nem május 10-én került az első ügy Fritz Ramschauer hadbíró elé a hadifogságban. A német hadbíroság megalakulása utáni napon, május 8-án már tárgyalniuk kellett egy kisebb, ám a fogoly német csapatmaradék egysége és fegyelme szempontjából jelentős ügyet. Az egyik közlegény ellopta fogolytársa napi élelmiszeradagját, amelyet helyben el is fogyasztott. A bíróság az ítéletnél nem vette tekintetbe, de nem is siklott el a tény fölött, hogy a gyanúsított osztrák, míg a károsult szászországi német volt. A büntetés hat órán át tartó kikötés és az élelmiszeradag felének egyheti megvonása volt.

Az elítélt az ítéletet csendben tudomásul vette. Pékségéd volt Mürzzuschlag városából, aki soha életében nem éhezett katonai szolgálata megkezdése előtt. Utána is csak ritkán, de a háború végének közeledtével mindinkább látszott rajta, hogy végre szeretne enni egy jót. Kívánsága teljesült, de ezért meg kellett szegnie a jogi és az erkölcsi törvényeket.

Május 10-én azonban Ramschauer és a hadbíroság valóban nagy horderejű ügygel találkozott. A kanadai városparancsnokság aznap reggel adott át a német foglyok rangidős tisztjének egy német katonát. A katona hónapokkal korábban egy hollandiai kikötőben szökött meg egy német hajóról, ahol gépészeti szolgálatot teljesített. A kanadai városparancsnok levele székszávúan csak annyit közölt, hogy a német szökevényt a hollandiai német fegyverletétel után négy nappal vették őrizetbe, és kéri a fogoly átvételét. Fejadagjáról természetesen gondoskodni fognak.

Fritz Ramschauer hadbíró számára Heinrich Bauer kihallgatása több meglepetést hozott. A fiatalember elismerte szökését, és tudatában volt annak, hogy ezzel alakulata harci erejét gyengítette. Nem tagadta azt sem, hogy a német hadijog szerint

ezzel halálbüntetéssel járó cselekményt követett el. Tisztában volt annak súlyosbító következményeivel is, hogy hollandiai rejtőzködése idején nem csatlakozott a végső harcban álló német alakulatokhoz. Azzal védekezett viszont, hogy a hollandiai részleges, majd az általános német fegyverletétel után cselekménye már nem minősíthető hadi büntetettnek. Azt csak a hadbírótól tudta meg, hogy hajója számos halálos áldozattal elsüllyedt a Balti-tengeren.

A német hadseregben még a fegyverletétel után is működött a szolgálati út. Ramschauer hadbíró nem sokkal a kihallgatás előtt kapta meg a haditengerészet főparancsnokságának hadparancsát. Ez a hadparancs pontosan szabályozta, hogy a német haditengerészetnél milyen hadi büntetteket lehet és kell halálbüntetéssel sújtani. A dezertálásról szólva a hadparancs leszögezte, hogy ezt a büntetett a továbbiakban csak akkor lehet halállal megtorolni, ha a szökés a német alakulatok felbomlásával, illetve a fogságban levő katonák fegyelmének súlyos meglazulásával és emiatt a foglyok és őrzőik közötti konfliktussal fenyeget.

Bauer szökése viszont jóval a hadparancs kiadása előtt történt. Ramschauer hadbíró szerint a szökevény cserbenhagyta bajtársait, és kibújt a polgári lakosság mentésének feladata és felelőssége alól. Amikor a kanadaiak kezére került, még csak a Hollandiában harcoló német alakulatok tették le a fegyvert, a többiek nem. Hajója már megsemmisült, de eredeti alakulata jog szerint még létezett, és május 9-éig harcban állott. Bauer a legsúlyosabb hadi büntettek egyikét követte el.

Charlesbois és Ramschauer egymással szemben ült a városparancsnoki irodában. A német hadbíró a Bauer-féle eset súlyossága miatt kért rendkívüli kihallgatást. Tolmács nem kellett, mert a szász jogászcsaládból származó német bíró jól beszélt franciául. Igaz, kanadai francia kiejtést és szavakat még nem hallott, de a németnek szokatlan kifejezések nem okoztak zavart a beszélgetésben.

A kanadai ezredes pontosan értette az eset súlyosságát a németek szemében, és annak a veszélyét, hogy a méltó büntetés elmaradása milyen veszélyt jelenthet a német foglyok hangulatára, kezelhetőségére és békéjére. Akkor még nem volt tisztában azzal, hogy a német hadijog erre az esetre halálbüntetést ír elő. A kanadai hadseregben ugyanis a II. világháború alatt szökésért nem ismerték a halálbüntetést, de a szövetségeseknél is igen ritka volt az ilyen eset. Összesen 300 szövetséges katonát végeztek ki szökésért, de legnagyobb részük brit volt. Amerikai mindössze egyetlenegy, kanadai pedig egy sem.

Ramschauer beszéd közben végig feszes derékkal ült, egy pillanatra sem nézett lefelé és karját sem fonta össze. Charlesbois számára meggyőző volt a joviális arcú,

jóindulatúnak látszó és a győztesek dolgát mindenben segíteni kívánó német hadbíró érvelése. A kanadai ügy értette ezeket az érveket, hogy Bauert nem lett volna szabad átkísérni a fogoly németek közé, mert ezzel német joghatóság alá került, és a német foglyok nyugalma súlyosan veszélyeztető tényezővé vált.

A német foglyok zúgolódnak, mert olyan szökevénnel kell megosztaniuk sorukat, aki biztos helyen töltötte a háború legnehezebb utolsó hónapjait, és kivonta magát a közös életveszély és az egyre súlyosabb nélkülözés alól. Most már csak a példás ítélet segíthet, mert a nyugalanság csak fokozódnék, ha Bauert visszaadnák a kanadaiaknak. Enyhe ítélet esetén még az is megtörténhet, hogy Bauerrel saját honfitársai végeznek. Ez újabb ítéleteket, fenyítést és még erősebb nyugalanságot szülhet.

Charlesbois nem tudta megítélni ezeknek a veszélyeknek a valódi mértékét. Mindkét német iránt egyforma rokonszenvet érzett, mert mindkettő őszintén és nyíltan adta elő mondandóját, és egyikükön sem látszott a vesztesek szorongása és félelme. Ő egyedül nem változtathatott azon a szigorúan vett kanadai előíráson, amely szerint a németek közötti vitákat maguknak kellett eldönteniük külső beavatkozás nélkül, és bűnesetek elbírálásánál a saját jogukat alkalmazhatták. Már azzal is megszegte az előírást, hogy meghallgatta a német hadbíró.

Ramschauer állásfoglalást várt tőle. Charlesbois tudta azt, hogy a német addig nem áll fel az asztaltól, amíg ő nyíltan nem foglal állást a német jognak megfelelő büntetés mellett vagy ellen. Az első választás Bauer biztos halálát jelentené, a második viszont súlyos nyugalanságot, talán zendülést a német foglyok között, és fenyítést, esetleg lefokozást neki magának. Az állásfoglalást nem kerülheti meg, mert a német bírót nem vezettetheti ki a szobából. Ha ezt megteszi, Ramschauer kétségtelenül panaszt tesz a kanadai katonai hatóságoknál.

A német befejezte mondókáját, kissé hátradőlt, és kérdően ránézett.

Bauer napjai egyhangúan, de nyugodtan és viszonylag kellemesen teltek. A kanadaiak fogsága második napjától elkülönítették a többi német fogolytól, bár ugyanabban az épületben tartották, mint őket. Jó étkezést kapott, napi öt cigarettát, sőt esténként egy kis pohár whiskyt is. Ellátták régi kanadai újságokkal is, ő szorgalmasan olvasgatott és közben angol szavakat jegyzetelt. Nem tudott arról, hogy a melléte lakó többi német hadifogoly a megvert hadseregben érvényes szervezeti rendben él, és saját hadbírósága is van.

Amikor szabályszerű idézést kapott Fritz Ramschauer német hadbírószágit tanácselnöktől, nem tudta mire vélni a dolgot. Tréfának nem tekintette, hiszen

erre német nem vetemedhetett, kanadai pedig nem vetemedett volna. A német kapituláció után viszont ez az idézés, illetve bármilyen német hadbíróóság bárminemű működése teljes lehetetlenségnek tűnt.

A kihallgatás nem tartott sokáig. A szigorú hangú és testtartású, de jovialis hadbíró keveset kérdezett. Két oldalán egy-egy szürke arcú és sovány ember ült, akik közül az egyik meg sem szólalt. A másik is csak egyetlen kérdést tett fel arról, hogy Bauer vajon legjobb tudása és lelkiismerete szerint végezte-e munkáját a hajón.

Bauer pontosan ugyanazt mondta el nekik, amit a kanadai parancsnoknak. A hadbíróóság elnöke megkérdezte tőle, tudja-e, hogy szökése idején milyen büntető rendelkezések voltak érvényben a német haderőknél erre a cselekményre. Bauer igennel felelt.

Ramschauer azt is megkérdezte tőle, hogy tudatában van-e: a hollandiai német fegyverletétel nem vonatkozik rá, mert a teljes német véderő csak az ő elfogása után tette le a fegyvert. Bauer erre már kis habozás után felelt igennel, mert már sejtette, hogy a két kérdés nagyon szorosan összefügg. Mégis, még mindig biztonságban érezte magát, mert úgy hitte, hogy a szövetségesek védelme alatt áll, és a legyőzött hadsereg hadbíróága csakis formálisan ítélni lehet el.

Charlesbois és Ramschauer a német szökevény ügyében már csak telefonon beszélt egymással. A német beszámolt arról, hogy jogi és politikai kényszerhelyzetben van. Az eset jogi megítélése egyértelmű, a cselekményre és a szökevényre egyaránt a kapituláció előtti német hadijog vonatkozik. A német foglyok között súlyos zavargás fenyeget, mert többen és hangosabban kérdezik a tőlük elválasztott fogoly kilétét, és sérelmezik azt, hogy különleges bánásmódot kap. Súlyos incidensek, esetleg tömeges szökési kísérletek is fenyegetnének, ha elmaradna az igazságos ítélet. A német táborparancsnokság összes szervének a hadbíróósággal együtt azonnal le kellene mondania, ha a kanadaiak beavatkoznának az ügy menetébe, mert ezzel megszűnne a táboron belüli német ügyintézésnek és igazgatásnak az önállósága, amelyet éppen a győztesek garantáltak.

Charlesbois megértette, hogy ő is kényszerhelyzetben van. Az első hibát a német fogoly követte el, amikor túl korán hagyta elfogni magát, a másodikat pedig ő maga, amikor Bauer ügyében nem vállalta az önálló megoldást. Az ügy harmadik főszereplője, a német hadbíró vagy jogi vagy erkölcsi értelemben fog hibázni, sőt büntetést elkövetni. Charlesbois ezzel az érveléssel kért kegyelmet Bauer számára, de azt is kijelentette, hogy ő a továbbiakban nem avatkozhat a dologba. A németek csakis segédtisztját kereshetik fel bármilyen újabb, ehhez az ügyhöz tartozó kérdéssel.

A segédtisztnek meghagyta, hogy a Bauer-ügyben teljesítse a németek kéréseit, ha lesznek ilyenek, és halaszthatatlan ügyben nyomban a királyi székvárosba utazott. Tudta, hogy a német hadbíróság kimondja a halálos ítéletet, de biztosra vette azt, hogy a végrehajtást elhalasztják, hiszen ehhez nincsenek meg az eszközeik.

A segédtisztnek adott utasítás természetesen csak részletkérdésekre vonatkozott, de ezt a kanadai ezredes külön nem mondta ki. Nem feledékenységből, hanem azért, mert nem gondolt arra, hogy a jogi értelemben vett következetességnek nem szab határt feltétlenül az erkölcs.

A németek május 13-án délután egy bűnözőnek a városparancsok által előzetesen nem ellenzett kivégzéséhez kértek fegyvereket a segédtisztől. Ő nem utasíthatta vissza a kérést. Bauer csak a napos iskolaudvarra kilépve értette meg, hogy nincs visszaút.

Újsághír 1993-ból: „Nyolcvannégy éves korában meghalt az a német hadbíró, aki a második világháború utolsó halálos ítéletét hozta a német haditörvények megsértéséért. Fritz Renner bíró 1945. május 13-án, azaz két héttel Hitler öngyilkossága és négy nappal a német fegyverletétel után, egy hollandiai hadifogolytáborban délután 13 óra 55 perckor hirdette ki dezertálás miatt a halálos ítéletet Heinrich Becker segédhajógépész ellen. Az ítéletet 17 óra 35 perckor német hadifoglyok hajtották végre a tábor kanadai őreitől kölcsönkapott fegyverekkel. A bíró ügyében a kölni államügyészség a hatvanas évek elejétől vizsgálatot folytatott. Noha nem ítélték el, 1967-ben korengedményes nyugdíjazását kérte a vizsgálat miatt.”²

² Az ügyről részletesen írt a *Der Spiegel* 1997. évi 20. száma. 68–74.